

NÉPRAJZI
ÉRTESÍTŐ

LXVII-LXX.

1985-1988.

LXVII-LXX.

1985-1988.

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

A NÉPRAJZI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Múzsák Közművelődési Kiadó
Budapest

Szerkesztő
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Szerkesztőbizottság

**BENDA GYULA
HOFFMANN TAMÁS
MOLNÁR MÁRIA**

ISSN 0077–6599

Műzsák Közművelődési Kiadó
Felelős Kiadó: Nemes Iván igazgató
Készült a Műzsák Közművelődési Kiadó nyomdájában
Műszaki vezető: Horváth László
Műszaki szerkesztő: Bogyó László
Megjelent: 18,95 A/5 ív terjedelemben
11.678/1990

TARTALOM – CONTENTS

HOFFMANN TAMÁS: Emeletek a parasztházban	5
Stockwerke im Bauernhaus	18
GÁBORJÁN ALICE: Keleti elemek a magyar ruházatban	19
Oriental elements in hungarian clothing	51
SELMECZI KOVÁCS ATTILA: Egy mediterrán zúzóeszköz a Kárpát-medencében	55
A mediterranean crusher in the Carpathian Basin	84
MOLNÁR MÁRIA: Társadalmi rétegek, foglalkozási csoportok megnevezési formái	87
Names of social strata and trade groups	99
SZACSVAY ÉVA: Adatok Mezőkövesd XVIII–XIX. századi vallási életéhez	101
Data on the religious life of Mezőkövesd in the 18-th and 19-th centuries	114
KEREZSI ÁGNES: A lóáldozat emlékei a Volga-Káma menti finn-ugor népek	
agrárkultúrájában	115
The remnants of horse sacrifices in the agrarian cult of Finno-Ugrian peoples living	
along the Volga and Kama rivers	127
ZSUPOS ZOLTÁN: Az erdélyi aranymosó cigányok 1783-as összeírása	129
The 1873 census of Transylvanian gold-washing Gipses	191
CSÓK MÁRTA: „Szívesen kezet fognék vele”. Foglalkozások általános iskolások-	
nak a Néprajzi Múzeum „Az őstársadalmaktól a civilizációkig” című állandó	
kiállításában (1981–1987)	195
„I would be glad to shake his hand”. Programs for school children (primary and	
high school pupils) at the permanent exhibition of the Ethnographical	
Museum (1981–1987)	211

NÉPRAJZI ÉRTESÍTŐ

LXVII-LXX.

1985–1988.

HOFFMANN TAMÁS

EMELETEK A PARASZTHÁZBAN

A legrégebbi statikai újítások

A ház belső terén végrehajtott funkcionális módosítás lényegében véve fűtéstechnikai újítás volt, ami úgyszólván alig kívánta az épület tömegének megváltoztatását és semmiféle statikai probléma elé nem állította az építőket.* A parasztházak építéstörténetének egy másik fejezete azonban igen, minthogy ez a történet az emeletek építésének krónikája.

A kezdetek homályosak. Egyesek véleménye szerint ókori előzményekkel kell számolni, legalábbis délen, de itt a faluról alig vannak részletesebb ismereteink, az emeletes házak építésének divatját nem tudjuk ténynek tekinteni. Valószínűbb a középkor falu-város kapcsolatának tulajdonítani az emeletes házakat a mediterrán paraszti kultúrájában.

Az útvonal valószínűleg a következő: az arisztokraták négyszögletes alaprajzú, toronyszerű építményeket emeltek ki a földszintes házak meg a földbevéjt putrik tömegéből a középkori Európában. A vidéken élő nemes otthona a koraközépkorban és a középkorban a „teremház” és a „lakótorony” többszintes építménye volt. Az emeletes ház valamennyi szintje sajátos rendeltetésű.

Ezt a házat többnyire kőből építik. Rendszerint magányosan áll és fal is védi. (Lehetséges, hogy a hagyományok a Kaukázusba, Anatóliába és Perzsia hegyvidékeire vezetnek, ahol a szteppék nomádjai ellen már 2500 év óta védtek a kőből rakott tornyok, de az is lehet, hogy ezeken a vidékeken a dél-európai civilizáció hatásait lehet észlelni.) A bizánci építészet – a toronyházak megalkotásával – egyesítette a többszintes építkezés előnyeit azzal az i.sz. I. évezred derekán és második felében még korántsem igényes lakáskultúrával, ami modelljét tekintve az arisztokraták környezetét jelentette. Az emeletes lakóháza még az ezredfordulón is csak a mediterrán övezetben tartották igényt. Később is Észak-Itáliában, Dél-Franciaországban, Svájcban és Spanyolországban építették fel a legtöbbet belőlük. Többségükben a fölszinten helyezték el a konyhát és az első emelet a reprezentáció céljára való termet fogadta magába. Midőn megoldották a kémény építésének technikai problémáit (rendszerint a házhoz kívülről építve a kéményt), az első emeleti teremben úgy építették fel a tűzhelyet, hogy annak füstelvezető fala révén leváltsanak egy kisebb helyiséget is. Ez utóbbi volt a kamra, ide vonult vissza pihenni vagy tanácskozni bizalmas híveivel a torony ura. (A kamra szó görögből származott a latinba és eredeti alakja, a „camera” boltozott helyiséget jelent. Jelentéstartományában később is megmaradt a politikai tanácskozásokra utalás, pl. a kamarás méltóság nevében.) A következő szinten néha újabb terem kapott helyet, vagy, ha csak három szintűvé építették a tornyot, a hálókamrákat helyezték el.

* Utalás az előbbi fejezetre, melyben a szoba kialakítását ismertetem.

A XII. századig épített emeletes házak, lakótornyok, vidéki hűbérurak erődítményei. A XIII. században azonban már sokan beköltöznek a városokba, s itt is ragaszkodnak korábbi – védett – életfeltételeikhez. A Mediterráneumban ez a folyamat már korábban, az ezredforduló táján megindult. Az itáliai és provanszi városokban a polgárok is utánozták az emeletes házakat építő arisztokratákat. A történet megismétlődött az Alpoktól északra. Aachen, Ingelheim, Nymvegen, Asnapio arisztokratái, majd polgárai átalakították a városképet. A városok anyagi helyzetének erősödése a XI–XIII. században itt is azzal a következménnyel járt, hogy a toronyházakat még Utrechtben, Brehmenben és Prágában is felépítették (nemkülönb a mondott városok, illetve a Mediterrán-Európa közötti területen).

Kétségtelen, hogy ezeket a toronyszerű épületeket megkedvelték a vidék arisztokratái is, és kezdetleges majorságaikban előszeretettel építették fel őket. A gyorsan terjedő divat egyik vagy talán a legfontosabb oka alkalmasint az volt, hogy a tornyok védhetőek voltak (más épületek viszont nem). Ez mindennél többet ért a hőnszeretett háborúskodás és fosztogatás lovagi világában. Ráadásul a tornyok még valamelyes kényelmet is biztosítottak. Jóllehet jelentős beruházást igényelt valamennyi, ezt azonban elsősorban nem gazdasági eszközökkel kellett előteremteni. Az eredmény, az épület generációkat szolgálva ki, időtállóan bizonyult. Valamennyi takótornyot kőből rakták.

Ezzel azonban Közép-Európában és Északnyugat-Európában egy újfajta építési technológia kezdett elterjedni, minthogy ezeken az erdőkben gazdag tájakon jószerevével a gerendaácsolatok és a sártapasztású vesszőfonások jelentették sokáig az építészeti kultúrát. Falun – a modern idők előtt – tulajdonképpen soha sem vált szokásossá a kőházak építése. Városokban is csak lassan szorította ki a fa-konstrukciók divatját. Például Münsterben már a XIII. században építettek kőfalú házat. Mégis jó időbe telt, amíg átépült ez a város.

Még a XVII. században is állt a piactéren olyan ház, amelynek gerenda-konstrukciójú oromfalát akkor cserélték ki kőre. Münster kereskedőházainak földszintje a XVI. század elején már árkados volt, tehát boltívek fölött magasodott a ház. Az árkád mögött volt a kereskedés. E mögött volt a konyha, innen kémény magasodott fel a hátsó falra támaszkodva. Az első emeleten fogadó-terem volt, ahova díszes ablakokon át áradt be az utcáról a fény. Ezt a termet kandalló fűtötte, ami tulajdonképpen a kémény meghosszabbítása volt. Ugyanezen a szinten – az utca felőli oldalon – volt még egy kis fűtetlen helyiség is, amit rendszerint a családfő használt. A harmadik szinten voltak a hálókamrák. A tetőszék alatt pedig a magtár.

Volt azonban ennél jóval egyszerűbb berendezésű ház is. Az ilyen többnyire csak kétszintes volt. Emeletüket hálókamrának használták a XVII. században, földszintjükön pedig konyha volt, ahol – az egykorú végrendeletekből és egyéb iratokból kitetszően – már majdnem mindenütt leválasztottak egy kis szobácskát, az oda épített füstfogó mögött. Ám az élet továbbra is a konyhában zajlott. Ide tévedt be az udvaron rőfögő disznó, s itt káráltak a tyúkok, kerülgetvén a totyogó kacsákat. Itt heverészett a kutya és a macska. És ide volt bejáratos – rajtuk kívül – a gazda és felesége, a cselédek és a gyermekek – írta költeményében a XVIII. században Nuntius Fabius Chigi (aki VII. Sándor néven lett pápa).

Az emberek és állatok élete a közös fedél alatt, ez volt csaknem mindenütt az az eredeti állapot, aminek felszámolása egyet jelentett a lakáskultúra és az építészet lassú tökéletesedésével a középkori Európában. Annak révén, hogy az épületeket többszintesre építették, ezt a problémát egyszeriben meg is oldották. Tekintve, hogy a legtöbb emeletes

parasztház délen van, továbbá, hogy az arisztokraták emeletes épületeinek divatja is délről jutott a kontinens belsejébe, nagyon valószínű, hogy az emeletes parasztházak archetípusait is Dél-Európában lehet megtalálni.

Korzikában például az emeletes parasztház földszintje istálló és raktár, ezek felett van a konyha, majd következik még egy szint, ahol a hálókamrák vannak. Végül a tetőszék alatt a teret magtárnak képezik ki. Hasonló beosztású emeletes parasztházakat csaknem valamennyi görög szigeten lehet látni és a Balkán-félsziget tengerparti sávjában is így építkeznek a parasztok. A házak falait kőből rakják, de néha előfordul, hogy vályogtéglából falaznak. Még az albán területeken is szokásos ez az építkezés, ami itt alkalmasint a középkori városok konjunktúrájának – egyéb következményében már elhalványult – bizonyítékát őrizte meg.

Albánia nyugati részén pl. még a közelmúltban is sok olyan toronyház állott, amelynek a földszintje istálló volt, az emelet pedig egyetlen terem, ahová kívülről épített lépcsőn lehet feljutni, s amit nyílt tűzpadon égő tűzzel fűtöttek. Ehhez némileg hasonló rendszerű kőépületek állnak Közép-Albániában is, ahol azonban kettéosztották az első emelt termét, az egyik részben laktak, a másikban viszont vendégeket fogadtak. A lakásba itt is az épület oldalához épített lépcsőn lehetett feljutni, a reprezentatív lakrészbe pedig a lakóhelyiségből nyíló ajtón jártak be. Mind a két helyiségben volt tűzhely, de csak a vendégfogadásra valóhoz építettek füstelvezető kürtőt és kéményt is. Isztriában voltak háromszintes toronyépületek is. Földszintjükön szintén istálló volt, a középső szintet lakták és a felső szinten fogadták vendégeiket. Hasonló rendszerű épületeket lehetett találni Hercegovinában, Boszniában, Metohiában. Ezekben a tartományokban azonban nagyon sok volt a földszintes lakóház is, az Adriai-tenger partvidékén viszont inkább emeletes épületeket lehetett látni. Eltávolodva a tengerparti övezettől már nem is építettek a parasztok emeletes kőházakat. A városi civilizáció befolyása tehát főleg a partvidéken érvényesült. Ez a kikötőkből terjedt és a tenger útvonalain áradt erre a tájra. Ugyanílyen következtetést lehet levonni, ha valaki arra vállalkozik, hogy rekonstruálja a görögországi emeletes épületek elterjedését és keletkezésük okait. Minden jel arra mutat tehát, hogy azokon a területeken, ahol Genova, másfelől Velence gazdasági befolyása érezte hatását (és ez a tengerparti sáv 100–150 kilométernyi mélysége), a parasztok megkedvelték a toronyházakat.

A felsorolt tények szerint változott meg a falu képe. Lebontották a földszintes házakat és helyettük emeletes házakat építettek. Erre a Balkán-félsziget mélyebben fekvő, a tengerparttól távolabb eső tartományaiban már csak egészen kivételes példák adódtak. Bulgáriában és Romániában például a XIX. század előtt szinte nem is építettek emeletes parasztházat, noha a középkorban itt is álltak lakótoronyok. Romániában (a Havasalföldön) a XIX. század előtt bojárok laktak vidéken emeletes házakban és olyan kereskedők, akik a városok elitjéhez tartoztak. A múlt század derekán ezek a rétegek modernizálták életfeltételeiket és ettől kezdve emeletes házakat (tulajdonképpen a toronyházak némileg módosított változatait) építették fel maguknak. Valamennyien a vagyonos réteghez tartoztak, akik jövedelmüket nem gabonaeladásból, hanem borkereskedelemből szerezték. Házaik földszintjén tárolták a gazdálkodás szerszámain. Az emeleten eredetileg egyetlen helyiség volt, amelybe egy előtérrel át lehetett belépni, s azt lépcsőn felmenve megközeleíteni. A nagyobb épületekbe vendégszobát is építettek, azonban ezt nem fűtötték. Ezt a házat a parasztok utánzandó példának tekintették és a múlt század során Oltenia és Muntenia meggazdagodott parasztjai mind emeletes házat építettek maguknak.

Bulgáriában is városokban álltak az emeletes házak, a hegyek között, a fontosabb útvonalak mentén. Kezdetlegesebb megoldás esetén a földszint istálló és raktár, az emeleten pedig két lakóhelyiség van, az egyiket nyáron, a másikat télen használják. A megmaradt épületek közül a legrégebbek a XVIII. századból valók, de lehet, hogy már korábban is építettek belőlük.

Viszont Itáliában, ahol a városi befolyás ennél régebbi, már a középkor óta folyamatos és jóval eredményesebb is volt, nagyon gyakoriak az emeletes parasztházak. Emília Romagna, Liguria, Toszkana és Piemont tartományokban valószínűleg a XV. században épülnek az első emeletes parasztházak, azaz nem az ókorban, amikor a város csak munkaerőforrásként használta a falut.

Az olasz Casalnuovo házairól 1344-ben és 1430-ban még azt írják egy cartulariumban, hogy földszintesek, méreteik 24x48 pedes (cca. 8–16 m). Van ház itt *cum cortilio*, azaz udvarral. Akad köztük *casalium*, illetve *palatium*, tehát a méretek jelentősen különböznek. Egyelőre mégis az a helyzet, hogy a középkori régészeti ásatások ritkák és alig van megbízható támpont, amiből rekonstruálni lehetne a parasztházakat, meg a bennük folyó életet. Az azonban eléggé valószínű, hogy a többszintes épületek modellje a nemesi, majd a polgári lak volt Itáliában.

Szicíliában, ahol a középkor városi élete csak a XVI. században jutott a lassú pangás állapotába, a vidék parasztházai mind emeletesek és jól észlelhetők rajtuk a városi előképek. Az alsó szint az állatoké és a terményé (főként a bort tartják itt nagy edényekben), az emberek a felső szintet lakják, ide zárt lépcsőn lehet feljutni.

Ilyen házak épültek Dél-Franciaországban is. Languedoc-ban pl. nagyon kedvelték a háromszintes parasztházakat. Ezeknek a földszintje a gazdaságé (itt tárolják a bort és itt van az istálló), az első emeleten alakították ki a konyhát és ez volt az a szint, ahol napközben tartózkodtak, a felső szintre kerültek a hálókamrák és azonfelül volt még a szénapadlás. Ezeknek a két-háromszintes házaknak a zömét csak a múlt században építették, amikor fellendült a szőlősgazdaság és növekedtek a családi jövedelmek. A gazdaság fellendülése, valamint építészeti következménye meglehetősen hosszadalmas történet, a társadalmi penetráció s ezáltal a tájkép átalakulása teszi azzá. Provence-ban vagy Languedoc-ban pl. már a XIII. században tapasztalhatók változások a szőlőművelésben és a borkereskedelemben. A déli bor exportja Északnyugat-Európa középkori városai-ban mozgásba hozta a mediterrán táj (és még inkább Burgundia) szőlőgazdaságát.

Talán az az építészeti megoldás is, hogy a ház pincére épült és a szabadból a magasba vezető lépcsőkön lehet feljutni a lakótérsgbe, ennek a változásnak a következményeként vonult be a kultúrtörténetbe. Ha felmegyünk egy ilyen ház lépcsőin, a konyhába jutunk. A konyha felett (ez az épület harmadik szintje) alakították ki a hálókamrákat. Elzászban, a Rajna mellékén egészen a Majnáig, másrészt Franciaországban a Földközi-tengertől északnyugat felé haladva a Massive-Centrale-ig, a Rhone és a Saone völgyében vagy Svájcban csaknem mindenütt, ahol szőlő van (elsősorban a Genfi tótól délre) mindenütt ennek az építészeti elvnek a megvalósulása jelentette a falusi építőtradíciót. Nem tértek el ettől az Ile de France szőlősgazdáinak házait építve sem, vagy ott, ahol az alapok vannak kőből (tehát a pince és az istálló), míg a további szinteket már gerendaszerkezetek és vesszőből font, sárral tapasztott falak alkotják, miként ezt Hessenben még ma is sokhelyütt lehet látni.

Lehetséges, hogy a toronyház építésének tapasztalatait korábban hasznosították falun, mint ahogyan igényt formáltak a kémények, kályhák és a szobák komfortjából adódó előnyökre. Az olasz és francia falvakban mindenképpen korábban építettek emele-

tes házakat, mint az Alpoktól északra kályhával fűtött szobájú parasztházakat. Noha a komfortabilitás egyes vívmányai (elsősorban a kémények) délen is elterjedtek, mégis maradtak olyan területek is Dél-Európában, ahol még az egyes újítások ismerete csak meglehetősen korlátozott mértékű volt. Ez a helyzet a Balkán-félszigeten, ahol maga a többszintes építkezés aránylag későn lett ismert és sosem vált tömeges jelenséggé. Itt történetesen csak az ipari forradalmat megelőzően koncentráltak falun azok az eszközök és igények, amelyek együttesen távolíthatták el az embereket a javak előállításának és közvetlen fogyasztásuknak ősi gazdasági rendszerétől. A gazdaság itt későn halmozott fel értékeket, s ha erre sor került, ritkán változtatták azokat – beruházásként – a gazdaság bővítésének eszközeivé. Jóval gyakoribb volt ennél, ha az emberek fogyasztási javakat halmoztak fel, amivel néha meg is javítják életfeltételeiket. Az emeletes ház letagadhatatlanul egyesíti magában a javak célszerű felhalmozását, illetve a reprezentációt. A Balkán-félsziget belsejében többnyire csak az ipari civilizáció feltételei között építették fel, korábban csak néhány kereskedő tekinthette otthonának az emeletes lakó épületet. Az emeletes házak diffúziója tehát a tengerpartról a forgalmasabb téreken át jutott a vidék mögöttes paraszti tartományába.

A folyamat többé-kevésbé hasonló volt az Ibériai-félsziget lakásállománya átépüléséhez. Itt a középkori leletek földszintes házakra engednek következtetni. Rendszerint egyetlen helyiségből álló épületek ezek. Mindamelllett figyelemre méltó, hogy Monte Mollet (Castellon de la Plana) házai közé udvarok ékelődtek. Torre Bufilla (Betera) házait, amelyek négyoszögletes alaprajzú egyetlen helyiségből álló kőépítmények voltak, kőkerítés választotta el egymástól. Volt köztük téglalap alaprajzú épület is (4x8,1 m), ami emlékeztet az észak-franciaországi és a brit-felföldi lakóházakra.

Mindent egybevetve: a középkori mediterrán tájon még úgyszólván sehol sem építettek emeletes parasztházat. Erre csak a középkor végének urbanizációs hulláma nyomán gondolhattak és jóval később ott, ahol (miként ez a Balkán-félsziget elzárt övezeteiben tapasztalható) csak az ipari forradalom kapcsolta össze a vidéket a várossal.

A változásokra nem kellett ilyen soká várni az Alpok völgyeiben és azoktól északra sem.

Az emeletes ház falun

Az emeletes ház többszintes épület, torony. A legrégebbi toronyházakat, az arisztokraták otthonait mérnökök és mesteremberek építették. A folyamat délről, Itáliából jutott át az Alpok hágoín Közép- és Nyugat-Európába. A toronyház építése számottevő beruházás. Az emeletes házé is az. A szilárd építőanyagok alkalmazása, statikai biztonság, kályhával fűthető terek, kémény építése stb. mind olyan újítás, ami koncentráldik az emeletes lakóházakban. Minthogy ezek az újítások mindenütt a helyi igények szerint kialakított vívmányok, mindenütt sajátos helyi építészeti jön létre, stílusprovinciák keletkeznek az emeletes lakóházak építészetében.

Praktikusan az építőmesterek lehettek a legfőbb alakító tényezők. Ezek mind városokból származnak, ott sajátították el a mesterséget, de a városokban már sokan voltak, otthagyták a bizonytalan, a jobb megélhetés reményében letelepedtek falun. A városok vonzáskörzetei a stílusprovinciák határai. Városon és falun egyaránt azt tapasztalták, hogy az emeletes házhoz kevesebb építőanyagot kell felhasználniuk mint azokon az építkezéseken, ahol különféle épületeket emeltek a lakásnak, a gazdasági tevékenységeknek, állatoknak, terményeknek stb. Az építőanyag drágulása (különösen az épület-

fáé), amit a szállítási költségek emelkedése váltott ki, arra vall, hogy fogyott az erdő, a földesurak és a parasztok között újra-meg-újra szabályozták az erdőelés jogviszonyait és a fát (ha gazdaságosságra törekedtek) egyre nagyobb távolságokról kellett – főként víziúton – szállítani az építkezésekhez.

Nagyon valószínű, hogy az emeletes házak építésének divatja hegyvidékeken kezdődött el, de minthogy létrejöttének feltételei jóval szélesebb körben fejlődtek ki, az emeletes házak falusi építészete moszkói- és nyugat-európai tájat átalakított a XVI–XVIII. században.

Elzászban, Rajna-falzsban, Hessenben, Württembergben, a Harz hegység falvaiban, Thüringiában, az Alpok völgyeiben (Svájcban, Bajorországban és Ausztriában), másrészt Dél-Franciaországban (Auvergne, Languedoc, Limousin, Périgord, Provence, Gascogne) tájain és a Pireneusok tartományaiban mindenütt építettek emeletes házakat. Észak-Franciaország, Anglia, Skandinávia szintén az emeletes lakóházak tartományává vált.

Funkcionálisan kétféle megoldás alakult ki, s ezek egyben az építetők gazdálkodási adottságait is jellemzik.

A magas hegyvidékek építésében az elmúlt két-három évszázad alatt mindenütt döntő szerepet játszott az a tény, hogy a lakosság a tejgazdaságot és a borjúnevelést tekintette megélhetése legbiztosabb forrásának. Ezért valamennyi alpesi épület egyharmada istálló, egyharmada lakóház és a többi teret pajtaként használják. A lakás sokszor az istálló felett, az emeleten is helyet kap, ami természetes temperált biztonságot kölcsönöz a hálókamráknak. (Érdekes, hogy az Alpok, illetve a Pireneusok parasztházai nagyon sok rokonvonást mutatnak, holott építéstörténetükben genetikai kapcsolatok úgyszólván nincsenek.)

Másrészt az emeletes házak építésében nagyon sok vidéken a szőlészettel és borászattal kapcsolatos igények játszottak meghatározó szerepet. Először is az épületet alkalmassá kellett tenni a szőlő és a must feldolgozására, továbbmenően a bor érlelésére és raktározására. Az épület földszintje látszott e funkciókra legalkalmasabbnak, de azért problémák még továbbra is adódtak. Noha a lakószintet az első emeleten alakították ki és ide az épület oldalához épített lépcsőn jutottak el, a legtöbb dél-európai tájon megelégedtek azzal, hogy a földszinten istálló és szerszámoskamra is csökkentse a prés- és borház alapterületét. Itt tehát nem építettek pincét, az istálló közelségétől mégsem féltették boruk illatát és zamatát. Az az igyekezet, hogy a bort félig vagy teljesen a talajszint alá mélyített pincében tárolják, továbbá, hogy ettől a pincétől teljesen elválasszák az istállót, csak az Alpoktól északra húzódó borvidékeken gondoltak először. Alkalmassá a városi építészetben alakult ki ez a szokás, és az alapincézett épületet szükséges megoldásnak ismerve el, az igényesebb borgazdaság tárolási módszereinek elterjedését vont maga után. Dél-Európában viszont erre még a közelmúltban sem gondoltak. A Francia-Alpokban vagy a Pireneusokban, ahol a szőlőszet és a borászat csaknem mindenütt általánossá tette az emeletes parasztházakat, többnyire a földszinten van valamennyi gazdasági rendeltetésű helyiség (ideértve a konyhát is), míg a lakás már az emeletre kerül. A leggyakoribb megoldás, ha az első emeleten egyetlen fűtetlen helyiséget rendeznek be, míg az alvókamrákat a felette lévő szinten alakítják ki. Az első emelet gyakorlatilag nem lakásra, hanem reprezentációra való. A Pireneusok katalán házaiban (mivel ezek jóval szegényebbek és a méretük is kisebbek) a földszinten kamra is van az élelmiszerek számára, az első emeleten viszont konyha foglal helyet. Napközben itt is tartózkodnak, aludni viszont a második emeleten épített két hálókamrába húzódnak, noha ezeket nem is fűtik.

Sok épületen tornácot képeznek ki, amin jól észrevehető a városi építészet stílus-hatása. Bár az építési szokások korát illetően nagyon kevés információ áll rendelkezésre, bizonyosra vehető, hogy a baszk vidékek falusi házait a középkorban még fából ácsolták és csak az elmúlt öt évszázadban vált divatossá impozáns kőfalazatuk.

Valamennyi dél-európai épületben, továbbá azokban a házakban is, amelyek Északnyugat-Európa tájain otthont adtak a parasztnak és a kisvárosok iparosainak, a konyha volt a lakás központja. A konyhában tűz égett, ez sugározta az otthon melegét. A tűzhely fölé egy kürtőt is építettek a középkorvégi divat szerint, ami kéményben folytatódott. Ezeket a berendezéseket úgy építették meg, hogy a kémény (és a kürtő) valamely főfalra támaszkodjon, ezt a falat szívesen építették téglából vagy kőből, néhol pedig – polgári minták szerint – csempével borították. Ezáltal a fal tartósan átmelegedett, nagy fűtőfelületet képezett a lakásban (tehát másik oldalán szobát vagy hálókamrát rendezhettek be), s felületének kiképzése javította a ház belsejének esztétikai élményét. Másrészt annak következtében, hogy a kémény építése mellett a szoba kialakítása is sokhelyütt elkerülhetetlenné vált, az eredetileg konyha és hálókamra rendszerű lakás teljes mértékben átalakult. A helyzet megértését nehezíti, hogy a legtöbb helyen a mondott változás együtt járt az épület alapincézésével, másfelől pedig az emelet kialakításának újszerű igényével. Bár ezek az újítások valamennyien déli eredetűek, de különböző utakon és különféle társadalmi rétegek lakáskultúrájának tapasztalati szűrőjén át jutottak az elmúlt három-négy évszázad során az Alpkától északra húzódó tartományok falusi változásába.

A déli német tartományokban például a kályhával fűtött szobát a konyha mellett képezték ki, mégpedig úgy, hogy a kályha nyílását a konyha és a szoba közötti falat át-törve a konyhából fűthették. Azt is előnyös megoldásnak vélték, ha a konyha és a szoba a ház homlokzati frontjára kerül és a két helyiség között folyosó húzódik, aminek végében a bejárati ajtó nyílása látható a homlokzaton. Mind a szoba, mind a konyha mögött kialakítottak egy-egy hálókamrát. Nagyon gyakran előfordult, hogy a szobában nem is laktak, noha azt néha még be is fűtötték (olykor a folyosón a falba épített kályha segítségével). Volt rá eset, hogy a folyosó végén lépcsőt építettek, ezen az emeletre lehetett jutni, ahol kisebb kamrák sorát képezték ki. Ezekben a családtagokon kívül a cselédek is helyet kaptak, nagyon gyakran családjukkal egyetemben. Valamennyien a konyhában étkeztek, ezért a konyha tartotta őket össze, s az egész házközösség egyetlen nagy háztartást alkotott. Sokszor az ilyen ház folytatásában volt az istálló és a pajta, s mindez egyetlen közös fedél alatt. (Ezt azonban nem kell kizárólagos megoldásnak tekinteni. Aminthogy azt sem, ha a ház alá is van pincézve, s a bejáratát a ház oldalához épített lépcsőn felmenve lehet megközelíteni.) A frankok, a bajorok és svábok lakta vidékeken az itti leírt épületek divatja hódított a XVI. századot követően.

A Mosel mellékén, ahol a szőlő és a bor teljesen átalakította a parasztnak életét a középkor végének gazdasági változásaiban, elemi követelmény lett a pince építése. De ez megemelte az építményt. A lakrészt lépcsőn kellett megközelíteni. Cselédekkel kellett fogadni, akik a szőlőt művelik és azoknak is otthont kellett adni a házban. Másfelől azonban csökkent gazdaságukban az állattenyésztés és valamelyest a gabonatermesztés is. Kiseb lett az istálló vagy legalábbis nem növekedett. Aligha volt szükségük immár nagyméretű csűrre, s a magtárt sem tekintették a parasztnak nélkülözhetetlen építményének. Mindent egybevetve, jószerével csak azon igyekeztek, hogy a lakóházat minél nagyobb tömegűre építsék meg, jókora pincét képezve ki alatta, s emeletén is elegendő lakrészt hagyva a cselédeknek. Az ilyen házakból álló településen azonban egyre inkább vesztett a falukép rusztikus vonásaiból. Az emeletes házak falusi látványa

tehát elérhető közelségbe hozta lakóik számára a nemzedékekkel korábban még távoli várost.

Ezt más gazdasági változásokkal is elérhették. Nürnberg vidékén például a komló-termesztés és a sörfőzés vált jövedelmezővé, s a házak magas tetőszéke alatt komlót szárítottak. Ezt a tetőépítési módot azután Badenben és Elzászban is alkalmazták. Egyidejűleg a lakóházra emeletet is építettek és a települések halmazatos szerkezetét a rendezett házsorok látványával helyettesítették.

Persze az ilyen változásokhoz mindenképp szilárd építőanyagra volt szükség: téglára, kőre. Kőbányák működtek, téglát és meszet égettek tehát, úgyhogy az építőanyagkereskedelem a város ellátása után új, falusi piacra lett. Fűrészelt gerendákat építettek be, sőt szükségük volt deszkákra is. Ha korábban a faanyag megmunkálásához még beérték a balta vagy szekerce használatával, most a fafeldolgozás meglehetősen bonyolult technológiájú szervezete iktatódott be a fakitermelés és az építkezés munkálatai közé. Sajátos iparág jött létre: a fenyőerdők közép-európai tájain a fűrészmalom telepei újabb ipari létesítményként tarkították a magas-hegyvidékek völgyeit, olyan tájakon, amiket eddigéle nem is igen hasznosítottak. Az ipar energiaforrása a középkor nyersanyagfeldolgozásának egész területén bevált vízienergia lett, ami a malmok, hámorok, érczúzók és kallók mintájára mozgásba hozta a fűrészeket is. A fűrészmalom az Alpoktól északra a XIV. században tűntek fel és a XVI. századtól tapasztalható magas számuk prosperitásra vall. Korábban jószerével kolostori építkezések és valamelyest a városok jelentették a fűrészáru felhasználását, mostantól azonban már véglegesen bizonyosodott, hogy a várost és falut kiszolgáló asztalosoknak van szükségük a fafeldolgozó ipar félkésztermékeire.

Végeredményben a történelem miatt a paraszti tapasztalat és ügyesség, továbbá a munkaerő kollektív összefogása s minden ezekkel kapcsolatos évezredek óta bevált fogás elvesztette érvényét, a hagyomány átadta helyét az építőipar mind bonyolultabbá váló szervezetének.

A történetek azonban semmit sem változtattak azon a tényen, hogy a paraszt gazdálkodása, s ennek következtében az annak folytatásához szükséges épületállomány a természeti adottságok szerinti arculatot nyerjen. A kedvező vagy hátrányos termelési adottságok minden részletre rányomták bélyegüket.

A dél-német tájakon és északnyugaton szokásos nagytömegű, egyetlen fedél alatt meghúzódó épületek arról vallanak, hogy lakóik gazdálkodásában az állatok tartása fontosabb szerepet játszott a növénytermesztésnél. A ház belső terében aránytalanul sok helyet foglalt el a szénapajta. A hegyvidékeken ezek az épületek csaknem mindenütt hegyoldalakban állottak, ezért majdnem minden házba be tudtak hajtani terhelt szekérral is, míg nem a hegy lába felől nézve az épületet, az akár több emelet magas is lehetett. Svájcban, Tirolban és a Bajor Alpokban azonban gyakran a ház hosszanti oldalán helyezik el a bejáratot, s ennek folytatásaként a cséplőszérút. Ennek következtében a házat a cséplőszérú folyosója csaknem kettéosztja, az egyik részt az emberek lakásául jelölve ki, míg nem a másik részt istállónak képezve. Az épület további fejlődése során emeletépítés következik be, s a lakrész fölött hálókamrák, éléskamrák, a ház másik végén viszont – az istálló felett – szerszámoskamrák vannak. Ilyen épületek csak ott jöhettek létre, ahol a szántóföldi növénytermesztés is szerepet játszott a gazdálkodásban. Svájc északalpi tájain például, ahol a nagyon nedves klíma miatt úgyszólván csak az állattartás hasznából tartották el magukat a parasztok, gerendákból ácsoltak és mindig külön

építették a lakóházat az istállótól. Közép-Svájcban, ezen a kedvezőbb adottságú tájon viszont a ház valamennyi lakó- és gazdasági funkciót egyesítette magában.

Angliában, ahol az elpusztult középkori falvak romjaiból három paraszti háztípust lehet kikövetkeztetni, a középkorvégi változások szintén kedveztek az emeletes építkezés divatjának. A legrégebb középkori rétegekben még sok volt egy- vagy kétszattatú kunyhó (5–3,5x10–4 m alapterülettel). Az egyik helyiségben mindig nyílt tűzhelyen égett a tűz, s ahol volt még egy helyiség is, azt hálókamrának használták. Jóval kevesebben laktak olyan hosszú házakban, amelyeknek alapterülete a 10–4 m x 15–30 m között ingadozott. Ezeket az épületeket többnyire három részre osztották (és a hosszabbik oldalukon egy-egy bejáratot hagyva), keresztirányban is közlekedtek rajtuk. Az egyik végében az ilyen épületnek istállót rendeztek be, a másik végében pedig hálókamrát, amit egy fallal el is választottak a konyhától és az abban égő tűztől. Máshol oly módon építkeztek, hogy gazdaságukat több épület együttesének tekinték. Ezekben a gazdaságokban volt egy lakóház, egy istálló (vagy csür), és a két épület derékszöget zárt le. Valamennyi itt leírt épület előtt magtárt is építettek a középkorban, mivel minden egyes épület tűzveszélyes volt.

A házak építőanyaga eredetileg a fa, tehát a gerendaácsolat, amelynek közeit fonással töltik ki, és sárral tapasztják. De már a XII–XIII. században szívesen alapozták az épületeket kőfalra, vagy néhol már az egész épületet is kőből emelték fel. Ez azonban nem az egyetlen változás a középkori Anglia falusi építészetében.

Mivel itt a csarnokházak építésében hasznosíthatták a városi kereskedők és az iparosok lakóházaival kapcsolatosan szerzett mesterségbeli tapasztalatokat, a XVI. században és később az történt, hogy a városi minták nyomán a ház földszintjén hagyták a konyhát, a tejházat (amit a nagyobb jelentőségre szert tett szarvasmarhatartás következtében rekesztettek el) és egy éléskamrát. Az emeletet pedig úgy rendezték be, hogy ott legyen a hálókamra és a vendégszoba. Meglehető, az egész dolog azzal kezdődött, hogy a hálólhelyeket a padlástérben képezték ki, s csak a XVII. században építettek valószínűleg emeletes házakat. Mindenesetre az egész rendszernek különféle kombinációi alakultak ki. Valamennyi megegyezett abban, hogy az építők különválasztották a parasztházakban is a nappali tartózkodás terét a hálólhelyektől. A változás tengelyében természetesen a kémény építése állt. Ezzel kapcsolatban eredetileg a polgárházakban szerettek kedvező tapasztalatokat, mégis faluhelyt legalább két évszázadra volt szükség ahhoz, hogy a konyhákba beépítsenek egy kürtöt és a ház oldalához illesztett kéményen át elvezessék az égéstermékeket. Csaknem bizonyosra vehető, hogy az ilyen komfortábilisabb lakáskultúra keletkezésében szerepet játszott a vendégszoba kialakításának igyekezete is, noha erre nemcsak gyakorlati megfontolásból volt szükségük. A vendégszoba jelentőségét berendezése adta meg. A bútorokat és a lakástextíliát ugyan nem lehetett beruházni a gazdaságba, de mind alkalmasak voltak arra, hogy megerősítsék és kifejezzék a ház tulajdonosának vagyoni helyzetét. Ezzel a presztizsértékek iránt táplált érdeklődés az arisztokraták és a polgárok után a parasztokat is áthatotta az angolok történetében. Ennélfogva az emeletes házépités praktikuma ugyanazon társadalmi változások eredményeként valósult meg Angliában, mint amelyek kiváltották a parasztoak egy részének elszegényedését, a gazdagabbak körében pedig a presztizsjavak felhalmozásának divatját.

Az emeletes falusi ház természetesen jelentős beruházás volt mindenütt Európában. De mint az ímént említett példából is kiténik, a növekvő gazdaság nem jelentett szükségképpen kényelmesebb életet, célszerűbben berendezett és lakályosabb otthont. Voltak olyan vidékek is, ahol századokon át építettek emeletes házakat, de nem tartották szükségesnek a kályhák beállítását és a füst elvezetését, ahogyan erre sok alpesi településen volt példa.

A megszokás tehát engedményekre kényszerítette a parasztoakat, de a változások során létrejött kompromisszumok okaként mégsem egyedül a parasztoak szokásait lehet megnevezni.

Az építkezésbe a legtöbb helyen ugyanis beleszólt a földesúr is. Az épületfát, amelyet a földesúr tulajdonában lévő erdőből vagy legalábbis az ellenőrzése alatt álló erdőből vágtak ki, az oktalan pusztítások középkori korszaka után csak korlátozott mértékben lehetett kivágni. Már a legtöbb urbáriumban lefektették, hogy a parasztoakkal kötött szerződés keretében mérséklék az erdők céltalan pusztítását, de ez korlátozott eredményre vezetett. Sokkal hatásosabb volt a gazdálkodás intenzívalódása terén felmutatott előrehaladásuk, ami egy időre szükségtelenné tette az erdőirtás rablógazdaságát. Egyidejűleg szabályokat vezettek be, s azon voltak, hogy az épületfa kivágását különféle illetékek fizetésétől tegyék függővé. Mindezek eredményeként a parasztoak is érdekeltté váltak abban, hogy emeletes házakat építsenek, mivel ezekben viszonylag takarékosan tudják hasznosítani az építkezésekhez szükséges faanyagot. Ráadásul sokhelyütt előírták nekik azt is, hogy a földszintet kőből építsék meg, ami pedig javította az épületek statikai szilárdságát és különféle anyagok kombinációinak lehetőségét teremtette meg.

Erre sokszor maguk is rájöttek, anélkül, hogy a földesúr kényszerítette volna őket. Montafon (Voralberg) és Prätigau (Graubünden) lakói a tűzhely körüli konyhát és a vele határos szobát építették kőből, a ház többi részét pedig fenyőfából. Engadinban a XVIII. században divat lett a szobát, a konyhát és az élelmiszeres kamrát kőfallal építeni, sőt néhol még az istállót is, míg az épület többi részét továbbra is fenyőgerendákból ácsolták. Ezeken a vidékeken a déli építészeti hagyományok keveredtek a magas-hegyvidéken szokásos ácsolatok műszaki tapasztalataival. A délnémet tájakon a téglával kitöltött gerendaváz divatja váltotta fel a faépítkezés régebbi hagyományait.

Az építkezés anyagellátásában bekövetkezett új helyzet, a statikai tapasztalatok halmozódása és a parasztoak lakáshasználatában támadt divatok mellett a falusi lakosság életmódbeli változásai, foglalkozásuk átalakulása játszotta a legnagyobb szerepet a házak építési szokásaiban bekövetkezett változásokban. A falu iparosodása, mire Svájcban már a XVI. században sok példát lehet látni, új épületformákat eredményezett és ez történt a Harz hegységben, Thüringiában vagy Sziléziában.

Zürichtől délre például a textilipar hódította meg a tájat. A XVII. század óta mindazok a parasztoak, akiknek nem jövedelmezett a gazdálkodás, házaikban fontak és szőttek. A változás mélyrehatóan érintette a családsszerkezeteket, mindenütt akadályozta a nagyobb létszámú családsszervezetek egyben maradását, mindamellett, hogy növelte a népességszámot (olyik településen három-négyszeresére is), sőt az egy fedél alatt élő családok számát. Mivel az adó (a középkorból fennmaradt szokások szerint) tűzhelyenként, illetve kéményenként vetették ki, emelkedett a házakban együttélő háztartások száma. Volt rá példa, hogy szobánként két család lakott egy-egy házban, és arra is, hogy a konyhán több tűzhelyet építettek a családonként külön háztartást vezető asszonyok számára. Az épületekben lévő csúrt és istállót átalakították azáltal, hogy lakóhelyiségeket rekesztettek el bennük, továbbá olyan kamrákat is, amelyekben fontak és szőttek. Noha maguk az épületek belső terei is csökkentek, az egy főre jutó alapterület minden házban kisebb lett, a laksűrűség a mondott okok miatt soha nem ismert méreteket öltött. Az épületeket homlokzatukkal az utcára fordítva, tetősíkjaikkal csatlakoztatták egymáshoz, miáltal a falusi környezetben ismeretlen agglomerációt hoztak létre. Két évszázad alatt a faluból ipari település lett és a parasztház elvesztette eredeti karakterét.

A XVIII. században már jelentős konjunktúra növelte egyes iparos családok vagyonát. Közel egykorú beszámolók szerint nagyobb épületeket építettek maguknak és nem is egyet igényesen rendeztek be. Az ízlés nem távolodott el a paraszti mértéktől. A vendégek fogadására való szoba felszerelése kötelező feladat volt, noha az épületek komfortabilitása, a munka- és lakóterek arányos elosztása, a fűtetlen hálókamrák konvenciói továbbra is meghatározták lakáskultúrájuk színvonalát.

Az Alpok hegyeiben ez idő tájt sokat építkező parasztok is e téren bizonyultak a legkonzervatívabbnak. Kevesen hódoltak a kályhák és szobák divatjának. Ezeket az újításokat csak a gazdaságuk vezetésében is változtatni tudó parasztok és a szőlősgazdák kedvelték meg, akiknek gazdálkodási módja mellett átalakult a fogyasztási kultúrája is. Ellenben azok, akik ragaszkodtak a gazdaság vezetésének régi stratégiájához, akik jó-szerével csak annak révén tudták növelni gazdaságuk teljesítményét, hogy újabb területeket foglaltak el a természetől, tehát szántóföldjeiket vagy rétjeiket növelték, miáltal alig változtattak középkori elődeik gazdálkodásmódján, a házépítés szokásaiban, valamint a lakáskultúra megoldásaiban szintén a régi normákhoz való ragaszkodásra szolgáltattak példát.

Ezek a rétegek csak az ipari forradalom idején változtattak épületeiken. Az Alpok egyes részein sok példát lehet látni arra, hogy a völgyekben már a középkorban átalakult a kultúra, de a hegyi lakók csak az ipari civilizáció előestéjén követték az utak melletti települések már régen megvalósított szokásait.

A legfontosabb építőanyag itt a fa volt. De a morva-osztrák határ mentén a középkorvégi falvak – a régészeti ásatásokból ítélve – egyes épületeit már kőből építették. Kőházban lakott a pap és a molnár, és a legtöbb paraszt istállója is kőből épült. Tirolban a XV–XVI. században a kőbányászat konjunktúrája nemcsak a városok építészetének köszönhető. Kő jutott a falura is. A divat utat talált Bajorországba és Karintiába. Felső-Ausztriában, ahol a középkor végén a faépületekhez ragaszkodott a lakosság, a 30 éves háború után a tehetősebb parasztok kő- és téglaházakat építettek maguknak. Kelet-Steiermarkban viszont, ahol 1605-ben a hajdú martalócok sok házat égettek fel, még fából ácsoltak épületeiket, átlagos kárigényük (30–50 ft) jóval kevesebb volt állatállományuk értékénél. Ezt követően azonban az igényesebben épített lakóházak divatja alakította a lakosság ízlését és anyagi kultúráját. Az egyetlen (kémény nélküli) helyiség, melyből a XVI. században itt-ott leválasztottak már egy szobát és azt asztallal, padokkal, székekkel berendezve, „jó szobá”-nak tekintették, hovatovább egyre ritkább lett, és a XVIII–XIX. században már csak az Alpok aldugott völgyeiben volt szokványos parasztház. A konyhából leválasztott kamra, másfelől a szoba, az istálló, illetve a kétszintes ház építése, mind olyan módosulás volt, ami a kőalapokat és a földszint lakrészének kőfalazását, az emeletes épület új statikai megoldásait kísérletezte ki. Minthogy a differenciálódott térkihasználás és az épület tömegének növekedése mindenütt egy megnövekedett teljesítményű gazdaság felépítménye volt, a hagyományos energia-rendszerek világában ez a cselédlétszám ugrásszerű emelkedését vonta maga után. 1789-ben akad olyan „parasztkirály” (Pinzgau-ban), akinek házában 43 szolga lakott, s az átlagos „jó” gazdaságban is 20 béres dolgozott. Itt a helyzet az, hogy a személyzet a földszintet lakta, a gazda és felesége a földszinten étkezett a személyzettel, ilymódon is irányítva a munkát, megszabva a napi teendőket. A lakóterek differenciálódása volt tehát ennek az emeletes háznak, tulajdonképpen a piacra orientálódó parasztnak a sorsa. W. H. Riehl, a konzervatív „tudományos szociálpolitikus” mélységesen elítélte azokat a lakásviszonyokat, ahol a nagyszámú lakóhelyiség, a sok ajtó és a lakóterek szintkülönbségei miatt a

paraszt nem tudja áttekinteni otthonát, nem ura többé – vélte Riehl – házának. A történelmi igazsághoz tartozik, hogy még az ilyen – megnövekedett térfogatú lakóházban sem tudták a családot és a személyzetet kényelmet biztosítva elszállásolni. Hol a cselédek, hol a gyerekek szorultak ki az istállóba, a szénapadlásra és más olyan téreire a háznak, ahol helyzetük ideiglenességgel párosult (a XVIII–XIX. század moralizáló gazdasági írói úgy vélték): az erkölcsök romlásával.

A történetek nem példa nélkül állók kontinensünkön. Skandinávia parasztjai pl. a középkorból főleg egyhelyiséges lakóházakat örökölték. A változások biztos jelei csak az 1600-as években mutatkoztak. Áttekintő képet alkotni azonban csak a XVIII. századot követően lehet, midőn a svéd közigazgatás instrukciói elegendő számban állnak elő. Minden valamirevaló hivatalnok korholta a vidék népét és a hatóság komolyan hitt abban, hogy rendeletekkel emelni lehet az életszínvonalon. A XVIII. századtól a népességnek 1/4-e még mindig a régi lakásnormák között élt. A két helyiséges lakóházak a XVII. században a közepes és a nagyobb gazdaságokra voltak jellemzőek. A kétszáz évvel ezelőtti aktákból egyéb épülettípusokra is rá lehet ismerni. De ezek a lakóházak, bár alaprajzuk eltért egymástól, két dologban megegyeztek egymással; 1. nem volt kéményük, 2. nem építettek rájuk emeletet. Valamennyit gerendákból ácsolták, ugyanúgy mint a fürdőházakat, a szárító épületeket, az állatok óljait (a kisállatoknak, illetve a tehéneknek eltérő típusokat). Az emeletes épület legrégebb példányai azok a XVIII. századi magtárak, amelyeknél csak később építettek olyan lakóházakat, ahol a padlásteret is kiképezték lakás (főleg alvás) és terménytárolás céljára.

Megkésett az átalakulás üteme tehát Észak-Európában is. A fenyőerdők tisztásain meghúzódó parasztagadások gazdálkodásában ugyan már a XVIII. század óta jelentős teljesítménybeli változások voltak észlelhetők, de ezek mégsem módosítottak alapvetően a lakásépítés és a lakáskultúra régi hagyományain. Noha a megnövekedett követelményekhez igazodva megnagyobbították a gazdasági épületek (az istállók és a pajták) befogadóképességét, a lakóházak még sokáig nélkülözni látszottak a városi hatások alaprajzi és funkcionális következményeit. Minthogy csaknem mindenütt bővebben voltak az épületfának, az építkezés közép- és nyugat-európai változásainak motíváló tényezői csak mérsékelt szerepet játszottak kontinensünk északi sávjában. A múlt században azonban sokhelyütt szokás lett emeletes épületeket ácsolni, s ez a divat meghódította a kelet-európai fenyőerdők övezetét is. Az ipari forradalom kezdetén és azt követően csaknem teljesen megváltozott itt az építészeti technológia. A gerendaácsolatokat gerendavázak és deszkaborítások helyettesítették, terjedt a téglafalak alkalmazása, s minden jel szerint az ács-mesterek és a parasztok összefogása helyett a kőművesek, ácsok és épületasztalosok együttműködése nyomán épült fel a vidéken lakók otthona.

A korlátozott igények miatt késlekedő modernizálódás jellegzetes példája az északi orosz tájak építészete. Itt csak az ipari civilizáció előestéjén terjedtek el az emeletes épületek, noha épületfában sohasem szenvedtek hiányt. A régebbi parasztházak építésének hagyományai csak földszintes épületek ácsolatait tették lehetővé. A modellek a közép-svédországi, a novgorodi és a baltikumi ásatások rétegeiben lelhetők meg és hasonlítanak a skandináv peremvidékek hagyományos épületeihez. Ezek a házak egy nagyobb lakóterésből és a hozzáépített előtérből állnak. Szokás volt a ház mellett egy marhaiszállót is építeni. Tulajdonképpen ebből a három, funkcionálisan eltérő rendeltetésű épületelemből keletkezett a lakóház, amit Finnország területén is felépítettek az I. évezred harmadik harmadában, majd attól kezdve – a középkoron át – szinte folyamatosan.

A házakat kemencével fűtötték. Az előtérben tárolták a gazdasági felszerelést, sőt a legtöbbször még a termést is.

Az utóbbi három évszázadban egészen a Jeges-tengerig rajzottak ki északon a parasztok és ezzel megvalósították ennek az épületnek a széles körű diffúzióját. Nem egészen világos milyen kezdeményezések nyomán, de csaknem mindenütt megnövelték a ház gazdasági részének befogadóképességét, elsősorban azért, hogy az épületet több, a termény tárolására és a gabona szárítására való toldalékkal egészítették ki. Végül az épületet többszintes változatban is összeácsolták.

Lehet, hogy a változtatásra kezdetben csak a magas talajvíz-szint kényszerítette őket. Azaz mindenütt arra kellett törekedniök, hogy konstrukciójukban a lakószint és a talajszint között szigetelő légréteg legyen. A talpgerendákat nagyobb kövekre fektették vagy függőleges, a földre beásott oszlopokra helyezték. Az épületbe valóságos hídon lehetett feljutni, s a szénapajtába szekér is begördült. A megnövekedett méretű, belvilágú épületben azonban egészen századunk elejéig kemencével fűtöttek és alig akadt olyan hely, ahol szükségesnek tartották a fából faragott kürtő beállítását. A kályha századunkban terjedt el és fémjelezte a lakáskultúra új korszakának kezdetét. Mivel maga a készítmény is az ipari forradalom terméke volt, ennél fogva divatja is az urbanizáció eseményének számított.

A „fekete-föld övezetben” és délen, a ligetes szteppén, egészen a Duna magyar Alföldjéig úgyszólván sehol sem építettek emeletes házat, s ha igen, mint a magyarok (talán az olaszok nyomán majd 12 emberöltő után) *palotának* nevezték. A Fekete-tengertől északra és nyugatra húzódó síkságokon pedig csak századunk derekán omlottak be az utolsó veremházak, a szűk és dohos putrik.

Stockwerke im Bauernhaus

Die Herkunft der mehrstöckigen Häuser Europas ist ein antwortloses Problem. Die altertümliche Traditionen stammen vielleicht vom Transkaukasien und verbreiteten im byzantinischen Kulturkreis, aber ist noch heute eine andere Erklärung nicht ausgeschlossen. Das ist aber sicher, daß waren die Wohntürme der mittelalterlichen Aristokratie die ältesten Wohnanlagen in Italien, später (seit der 12–13. Jh.) nördlich von Alpen die mehrstöckigen Gebäuden. Die Häuser der adeligen Schicht war in der Städten überall in Europa mehrstöckig. Diese Mode hatten die Bürger seit dem 13. Jh. nachahmten. Die mehrstöckige Häuser konnten nur die Baumeister und die Facherbeiter verwirklichen. Seit dem ausgehenden Mittelalter, wann die Stadt-Land-Beziehungen sich verstärkten, langsam verbreitete diese Mode auf das Land. Die älteste mehrstöckige Bauernhäuser in Mittel- und Nordwest-Europa sind im 16. Jh. erbaut. An der Peripherie unseres Kontinentes hatten diese Bauernhäuser nur im 18. Jh. erschöpft. Gleichzeitig verbreiteten sich in den Dörfern auch die komfortable Heizmethoden (Ofen, Kamin, Schornstein usw.) und die Stuben. Gleichzeitig ist die Marktorientierung der Bauernwirtschaften entstanden, die mehrstöckige Bauernhäuser sind vor allem in solchen Landschaften erbaut, wo sind die Weinbau oder die Viehwirtschaft und Milchwirtschaft als Hauptprofil in der Betriebslehre sich verstärkt.

In Skandinavien, in Rußland und auf dem Balkan sind diese Bauveränderungen nur im 19. Jh. begonnen. An der Steppe, bzw. in Südost-Europa (wo fehlt das Baumaterial und sind die Stadt-Land-Beziehungen ganz schwach entwickelt) fehlt das mehrstöckige Bauernhaus.

Der Text des Absatzes hatte ich im Jahre 1978 geschrieben. Der ist ein Kapitel meines Manuskripts: „Die europäische Bauernkultur“.

TAMÁS HOFFMANN

GÁBORJÁN ALICE

KELETI ELEMÉK A MAGYAR RUHÁZATBAN

Keleti eredetű nép lévén, a honfoglaló magyarság keleti anyagi és szellemi kultúrával, keleti öltözettel érkezett mai hazájába. Itt e keleti kultúrába fokozatosan nyugati elemek hatoltak, de a keletről érkező, török nyelvű kunok és besenyők, valamint az iráni eredetű jászok a régi keleti elemek felerősítéséhez, életben tartásához járulhattak hozzá, esetenként új keleti elemeket is hozhattak.

A legerősebb, a legkésőbbi és a legtovább tartó keleti hatás az oszmán-török uralom másfél évszázada volt a XVI–XVII. században (1526–1686), amelyet hadi és kereskedelmi érintkezések már jóval korábban megelőztek, és amelyek az oszmán-törökök uralmának végére sem szűntek meg teljesen. Végül érkezhettek keleti elemek nyugatról is a magyarsághoz.

E vizsgálat olyan keleti elemekkel foglalkozik, amelyek a XIX–XX. századi magyar paraszti öltözetben is fellelhetők. Két nagy csoportra oszthatók: először olyanokra, amelyeket a honfoglalás koráig, esetleg az azt megelőző időig is vissza lehet követni, másodsor pedig olyanokra, amelyek megléte – egyenlőre – csak az oszmán-török uralomig mutatható ki.

Eddig négy olyan elemet sikerült találni, amelyek biztosan korábbiak a hódoltság kori oszmán-törökség hatásánál: 1. a férfi hajfonás; 2. a borotvált férfifej, a homlok fölött meghagyott néha befonott üstökkel; 3. a férfiruhák álló gallérja és 4. a kéznél hosszabb ruhaujjak.

I.

Fonott férfihaj

Magyar férfi fonott haja látható egy X. századi csernyigovi ezüstveretes ivókürtön (1. kép), valamint egy XII. századi régensburgi vállkövön, fonott hajú magyar torzképén (2. kép). A XIV. századtól két fontos munka tudósít a honfoglalás körüli, illetve az éppen csak megtelepedett magyarság viseletéről. Az első a Magyar Anjou Legendárium a XIV. század harmincas éveiből, amelyet András herceg (meghalt 1328-ban) kapott szüleitől, aki Károly Róbert magyar király (1310–1342) fia volt az olasz Anjou házból. Nápolyi Johanna hercegnővel akarták összeházasítani és így András herceg igen fiatalon Nápolyba került. Ebből a Legendáriumból kellett a fiatal magyar hercegnek a szentek életét megismernie (amelynek szövege Jacobus a Voragine „Legenda Aurea”-jára támaszkodott), s ezekkel együtt a két magyar szent: Szent István (1001–1038) és különösen Szent László (1077–1095) történetét.¹

¹ LEVÁRDY 1975. 15.

1. Fonott hajú magyar férfi a X. századi csernyigovi ezüstveretes ivókörtön.
LÁSZLÓ Gyula 1967. 16. után

2. Fonott hajú magyar férfi egy XII. századi regensburgi vállkőről.
LÁSZLÓ Gyula 1967. 17. után

A második fontos forrás az 1374–76-os évekből származó Képes Krónika. Nagy Lajos magyar király (1326–1382) 1370-ben született Katalin leányát V. Károly francia király fiával, Valois Lajossal szerette volna összeházasítani. Lajos később orléans-i herceg lett. Feltételezések szerint a Képes Krónika a francia királynak adott ajándék volt, azzal a céllal, hogy a franciákat megismertesse a menyasszony őseinek hőstetteivel és a magyar király udvarának fényével. Katalin azonban 1378-ban meghalt és így a házasság nem jöhetett létre.²

A Képes Krónika 21. oldalán lévő miniatúra azt a jelenetet ábrázolja, amikor Árpád és magyarjai Szvatopluktól megveszik Pannónia földjét, fűvét és vizeit. Két, háttal álló férfi fején jól látható a két fonatba fonott hajuk. Ez az ábrázolás azt mutatja, hogy a XIV. század második felében a magyarok miként emlékeztek honfoglaló őseikre.

A Magyar Anjou Legendárium és a Képes Krónika egyaránt elbeszéli a magyarok és a kunok 1068-beli harcait, ezeken belül Szent László herceg (aki majd 1077-től 1095-ig uralkodott) harcát a leányrabló kunnal. A leány segítségével Szent László legyőzte a kunt, illetve a Anjou Legendáriumban³ szorosán fogta a kun – jól látható – két hajfonatát, miközben a magyar leány szekercével levágja a kun fejét. A Képes Krónika is ábrázolja ezt a jelenetet.⁴ Itt is jól látható a kun fonatba fonott haja. Ezekből és a Képes Krónika fentebb idézett, Pannónia megvételét ábrázoló jeleneteiből elképzelhető, hogy a X–XI. század körül magyar férfiak is hordták hajukat két fonatba fonva.

Magyar férfiak fonott hajáról így ír az A. SCHULTZ által idézett XIII. századi német Reimchronik: „Die Ungarn, die zu Ottokars von Böhmen Hochzeit kommen. . . die Haare hangen in langen Strähnen und Zöpfen herab. . .” Jegyzetben az eredeti szöveget is közli: „Ungern. . . Sie hatten. . . lange har geflochten. . .”⁵

Az Anjou Legendáriumot és a Képes Krónikát követő évszázadokból nemigen vannak adataink a magyar férfiak hajviseletéről. Mátyás király (1458–1490) és kora előkelő férfiainak hajviselete a reneszánsz Nyugat-Európa vällig érő hullámos hajviseletével azonos. A XVII. századból azonban ismerünk egy színezett metszetet, amely ifjú erdélyi grófort ábrázol egyetlen hosszú fonatba fonott hajjal.⁶

A fonott férfihaj még élt vagy újraéledt a XIX. század – XX. század eleji magyar parasztságnál. Ezt tanúsítja számos szöveg mellett az a metszet, amely az 1836-ban felakasztott Milfai Ferenc betyárt ábrázolja.⁷ Világosan látszik, hogy haja két ágba volt fonva. Garay Ákos még századunk elején is rajzolhatott kétágba fonott hajú, Tolna megyei magyar bérest (3. kép).

Hogy a férfi fonott haj a magyar parasztságnál és Kelet-Európában a magyar honfoglalás korszakától folyamatosan továbbélő divat, vagy csak a XVIII. századi Nyugat-Európa hatása, vagy mind a kettő, – eddig megoldatlan kérdés. Feltételezhető, hogy a magyar huszárság európai katonai öltözetre való hatásával, az öltözettel együttjáró hajviselet is hatott. Talán a fonott férfihaj keleti szokása századokon át lappanghatott a magyarság és néhány kelet-európai nép alsó rétegeinél, s ezt a XVIII. századi európai divat (osztrák stílusvariánsát „copf” névvel is jelölik) – újraéleszthette.

² DERCSÉNYI 1964. 10.

³ LEVÁRDY 1975. XLIV. 13.

⁴ Képes Krónika, Chronicon Pictum Fac-simile kiadás. Budapest, 1964. 72.

⁵ SCHULTZ 1889. 121.

⁶ SZENDREI 1905. Címkép.

⁷ KRESZ 1956. 35. tábla.

3. Öreg béres fonott hajjal Apáti pusztán (Tolna m.).
GARAY Ákos 1911. 81.

Férfi borotvált fej és üstök

Amikor a magyarok fellázadtak a Szent Istvánt követő Péter király ellen (1038–1041 és 1044–1046), behívták az országba a lengyelekhez menekült két Árpádházi herceget, Andrást és Leventét. De segítségük fejében azt kérték a hercegektől, hogy elhagyhassák a keresztény vallást, hogy visszatérhessenek régi pogány hitükhöz, hogy lerombolhassák a templomokat és megölhessék a püspököket. A hercegek mindezt megengedték, mert szükségük volt a magyarok segítségére Péter király ellen. Egy Vatha nevezetű magyar volt az első, aki az ördögnek ajánlotta magát (*dedicavit se demonis*), leborotváltatta a fejét (*radens caput suum*) és három fonatot hagyott a homloka fölött a pogányok régi szokása szerint (*et cincinnos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum*).⁸

Ezek az események tehát a XI. században játszódtak le és ismét azt mutatják, ahogyan a XIV. század második felében a magyarság XI. századbeli őseire emlékezett. Ám érdekes módon berotvált fejű és üstökös magyarokat sem a Magyar Anjou Legendárium, sem a Képes Krónika nem mutat.

Nem egyezik a Képes Krónika szövege a Szent László harcát a leányrabló kunnal mutató miniatúrával. Míg az Anjou Legendárium és a Képes Krónika ábrázolásain jól látszik a kun két fonatba fonott haja, a Képes Krónika azt írja, hogy a kunokkal való

⁸ DERCSÉNYI 1964. 10.

4. Üstökös magyar Óvár 1595-iki látképeről.
NEMES Mihály–NAGY Géza 1900. 53. tábla, 10. ábra.

harcukban a magyarok úgy aprították kardcsapásaikkal a kunok frissen borotvált fejét, mint az érett tököt (*Capita quippe Cumanorum noviter rasa tamquam cucurbitas ad maturitatem bene perductas, gladiatorum ictibus disciderunt*).⁹ A Képes Krónikában említett Vatha borotvált feje és a homlok fölött meghagyott három fonata ezek szerint a XI. századi magyarságot jellemezte. E hajviselet neve: *üstök*. A szó eddig ismert első előfordulása az 1405 körüli Schlägli Szójegyzékben van. „Íráni és török származtatása nem fogadható el.”¹⁰

A XVI–XVII. században metszetek, festmények és sírkövek már gyakran mutatnak borotvált fejet és üstököt. Így egy 1595-ből való metszet, amely alakokat mutat be Óvár 1595-ből való látképeről (4. kép). Azután gróf Homonnai Drugeth György országbíró, (meghalt 1620-ban) Zemplén és Ung megye főispánját, a homonnai templomban lévő sírköve után.¹¹ Hasonlóan borotvált fej és üstök látható gróf Eszterházy Miklós nádort (meghalt 1645-ben) ábrázoló képen,¹² és végül Haller István küküllői főispán és Erdély ország generálisának képén.¹³

A XVII. század végi gyermekkorát felidézve APOR Péter is ír az üstökről. Szerinte „fejét ki-ki inkább leberetváltatta s úgy üstököt hagytanak maguknak, azt szépen felkö-

⁹ Képes Krónika 124.

¹⁰ BENKŐ 1976. 1056.

¹¹ NEMES–NAGY 1900. 60. tábla 4. ábra.

¹² NEMES–NAGY 1900. XXIV. színes tábla 5. ábra.

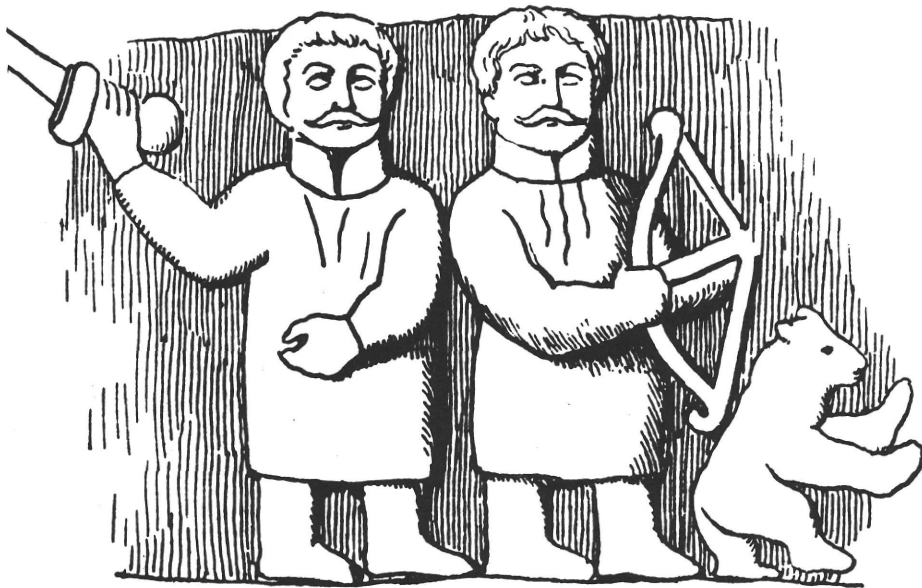
¹³ NEMES–NAGY 1900. XXIII. színes tábla 1. ábra.

tötték s abban gyönyörködtek, mennél nagyobb csomót köthetnek az üstökükön. Ritkán némelyeknek volt abba fűzve egy kevés pántlika vagy kevés sinór, kivált gyermekeknek”.¹⁴

GYÖRFFY István 1765-ből olyan büntetést említ a nagykunoknál, amelyben üstökénél fogva akasztották fel a bűnöst.¹⁵ „1780 körül még voltak olyan öregek az észak-magyarországi palócok földjén, akik az üstökön kívül egész hajukat leberetvták.”¹⁶

A férfiruhák álló gallérja

Hódoltság előtti keleti elem a magyar ruházatban a férfiak álló gallérja is. Legkorábbi ábrázolása az 1217 körüli kisbényi templom egyik oszlopfőjén látható, amely vadászatra induló közrendűeket mutat (5. kép). Valószínűleg ugyancsak XIII. századi a német Reimchronik egy adata, amely „A magyar urak felálló gallérját (mint idegen-szerűséget) külön említi”.¹⁷ Ez az idézet SCHULTZ-nál így szól: „Den Ungern. . . Ein medrein geprem auf einem hohen gollir. . .”¹⁸

5. Álló gallér vadászatra induló közrendűek viseletében.

A kisbényi templom 1217 körüli oszlopfőjéről. NEMES Mihály–NAGY Géza 1900. 53.

¹⁴ APOR 1978. 69.

¹⁵ GYÖRFFY 1937. 120–121.

¹⁶ GYÖRFFY 1941. 327.

¹⁷ LOVAG 1974. 405.

¹⁸ SCHULTZ 1889. 321–322.

Álló gallér több helyen látható a Képes Krónikában is, pl. a 33. oldalon, amely az „A” iniciáléban azt a jelenetet mutatja, amikor a magyarok pusztítják Bulgáriát. Hasonlóan magas gallérú felsőruha látható Botondon a görög harcossal való párviadalban Konstantinápoly kapuja előtt (36. oldalon). Majd egy évszázaddal később hasonlóan Mátyás király felsőruháját álló gallérral őrzi a bautzeni Ortenburg vár kaputornyában lévő, 1486-ból származó ülőszobra.¹⁹

A magyar ruházatnak a XVI. században is része – az addigra Európában is elterjedt – álló gallér. Erről tanúskodik egy 1560-ból való rézmetszet, amely magyar főurat ábrázol I. Ferdinánd udvarában, Bécsben tartott ünnepélyen.²⁰ Itt a keletinek megismert álló gallér az európai reneszánsz „Schaube” nevű felsőruháján látható, majd – a magyar szűrnél későbbben tárgyalandó – négyszögletes gallérral kapcsolódik össze. Ehhez hasonlóan négyszögletes gallérral kombinálódik az álló gallér Bonfini 1581-es kiadású „Vngerische Chronica...” címlapján.²¹ Ugyanilyen kombináció látható a XVII. századbeli magyar úri mentéken Stefano della Bella metszetein is.²² Érdekes módon a magyar szűrön az ilyen kettős gallér csak a múlt század végi bihari és hajdúsági szűrőkről ismert. Hogy akkor a négyszögletes gallér fölé illesztett álló gallér a nemesi viseletből alászállott újdonság volt-e, vagy a kettős gallér a XVI–XVII. századi ábrázolásokból ismert forma továbbéléseként lappangott, eddigi ismereteink alapján nem dönthető el.

A kéznél hosszabb ruhaujjak

Ez a negyedik magyar ruházati elem, amely az oszmán-törökség hatásánál biztosan korábbiak mutatkozik, amiről ismét a Képes Krónika tájékoztat. A 21. lapon lévő miniatúrán, amely azt a jelenetet ábrázolja, amikor Árpád és a magyarjai megveszik Szvatopluktól Pannónia földjét, fűvét és vizeit, az egyik alak ruháján világosan láthatók a kéznél hosszabb ruhaujjak (6. kép). A 32. oldalon lévő miniatúrán (az idegen nemzetiségek bejövetele a magyar földre) pedig a jobbról, tehát kelet felől jövő csoportokban két személynek is hosszabbak a ruhaujjai a kezénél. Ezek az ábrázolások is tanúsítják, hogy a XIV. század második felében miként emlékeztek a magyarok X. századi őseikre, és a nem sokkal későbbben bejövő keleti népek ruháira.

Ismertek voltak a kéznél hosszabb ruhaujjak a régi Egyiptomban. Ezt bizonyítja egy VI. századból előkerült kabát-féle felsőruha, amit Max TILKE kifejezetten ázsiai, perzsa eredetűnek és közel-keleti alkalmazásúnak tart. Ugyancsak perzsa szabásúnak mond egy Délkelet-Kaukázusból, Dághesztánból származó kabát-félét. Majd a Hindosztánbeli Bombayból idézi a kéznél hosszabb ruhaujjakat, s végül a turkesztáni Bokharából mutat be hasonlókat.²³

A kéznél hosszabb ruhaujjak ismételen elérhették a magyar öltözetet oszmán-török hatásként is. Ezt a divatot számos hódoltság kori ábrázolás,²⁴ sőt megmaradt ruhadarabok is alátámasztják, mint pl. a tévesen „Mátyás kabát”-nak nevezett, de brokát-

¹⁹ BALOGH 1966. 283. és 400. ábra.

²⁰ NEMES-NAGY 1900. 55. tábla 3. ábra.

²¹ NEMES-NAGY 1900. 50. tábla 2. ábra.

²² SZENDREI 1905. 84.

²³ TILKE 1922. 27, 67–68, 91 és 116–117. táblák.

²⁴ BOUCHER 1965. 246. és 531. ábra.

6. Kéznél hosszabb ruhaujj. Képes Krónika, 21. után

jának mintája szerint XVI. század eleji,²⁵ valamint egy XVII. század második feléből származó dolmány.²⁶

A magyar parasztságnál a kéznél hosszabb ujjak szokását – számos múlt századbeli ábrázolás és írásos említés mellett – századunkban is megtalálhatjuk. NYÁRÁDY Mihály így ír a múlt század végi, Északkelet-Magyarországban lévő Rétközről: „A pásztorok ingujjait bővebbre, földig érőre is készítették. Az ilyen ingeket nagy- vagy pedig lobogós ujjúaknak is mondták”.²⁷ Kéznél hosszabbak az ujjai a mezőkövesdi lobogós ujjú ingeknek, valamint a Baranya megyei, kölesdi férfi ingeknek.²⁸ A Hortobágyról ECSEDI István ír egy „csüves” nevű bundáról, ami „juh vagy purzsa bőr. . . két vállából térdén alul érő hosszú ujjá nyúlik ki. . .”²⁹ A csüves vagy csüves szó eredetét nem ismerjük. A magyar nyelv történeti etimológiai szótárában nem szerepel, az új magyar tájszótárban többek között hortobágyi, bokáig érő bundát jelent.³⁰

²⁵ NEMES–NAGY 1900. XVI. színes tábla 1. ábra.

²⁶ V. EMBER 1965. 88. és 22–23. ábrák.

²⁷ NYÁRÁDY 1939. 16.

²⁸ VARGA 1940. 186.

²⁹ ECSEDI 1914. 168–169.

³⁰ B. LŐRINCZY 1979. 907.

Az előzőekben felsoroltakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a bemutatott négy keleti elem: a fonott férfihaj, a borotvált férfifej üstökkel, a férfiruha felálló gallérja és a kéznél hosszabb férfi- vagy női ruhaujjak bizonyosan korábbiak az oszmán-törökökkel való XVI–XVII. századi érinkezésnél, tehát a hódoltságnál is. Bár lehetséges, sőt valószínű, hogy a borotvált férfifejet üstökkel és a kéznél hosszabb ruhaujjakat az oszmán-törökség is feleleveníthette.

II.

A következőkben tárgyalt keleti elemeket egyenlőre nem tudjuk az oszmán-török hódoltságnál korábbra visszavezetni. Így a ruha vagy ingderék három olyan szélesítési módját, amelyek különböznek a pálhával való megoldástól. (A pálha keleten és nyugaton egyaránt jelen van, eredetét eddig nem ismerjük.) E három eltérő megoldás: a nyitott hónalj, a szűr típusú oldaltoldás, valamint a ruha derekának két oldalát és az ujjak alját szélesítő egyetlen textília sáv.

Nyitott hónalj

Elsőnek a hónalj alatt össze nem varrott ruha szokását említjük. A közép-európai ruházatba valószínűleg az oszmán-törököktől került, akik a perzsáktól kölcsönözték ezt a szokást. A recens anyagban a Kaukázuson keresztül egészen Turkesztánig, Kínáig követhető. Következő felsorolásunkat TILKE 1922 és 1925-ben megjelent munkái alapján készítettük.

E szabás ismeretes a régi Egyiptomból, innen egy VI. századi ásatásból származó és perzsának tartott kabát-félét közöl nyitott hónaljjal, és ezt a megoldást a Közel-Keletről is említi. Közép-Kaukázusból, Chewsourból mutat ilyen blúz-félét, perzsa divatnak tartva. Délkelet-Kaukázusból tatár nő rövid ujjasa látható nyitott hónaljjal. A Délkelet-Kaukázusból, Daghesztánból két nyitott hónaljú felsőruhát mutat be, majd Szíriából és Kurdisztánból, a perzsi Azerbajdzsánból is láthatunk nyitott hónaljra példát, és végül Hindosztánban is ismert ez a megoldás.³¹

Európában Görögországból tudunk nyitott hónaljú ruhákról, valamint Albániából, Szkutaritól északra.³² „Kapurán”-nak nevezett, albán felső ruháról NOPCSA Ferenc is írt: „... dessen Ätmel jedoch unter der Achselhöhle geschlitzt waren. . . dieses Stück hiess Kapuran.”³³

A Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményében őriznek egy sárospataki kriptaleletből származó kis dolmányt a XVII–XVIII. század fordulójáról, amelynek nyitott a hónalja. A magyar paraszti anyagban ingekről ismert ez a megoldás, és eddig összesen két példáját sorolhatjuk fel. Egyik egy alsóing,³⁴ amelyet nők is, férfiak is viseltek felső ingük alatt az Észak-Jugoszláviában található három magyar faluban, Kórogyon (Korodj), Szentlászlón (Laslovo) és Harasztiban (Hrastin). Ennek az alsó ingnek *bélés* a neve. Másik

³¹ TILKE 1922. 63, 67–68, 74, 85, és 95. táblák.

³² TILKE 1925. 1. és 14. táblák.

³³ NOPCSA 1925.

³⁴ Néprajzi Múzeum L.sz.: 86.51.1.

viseleti darabunk a mai Csehszlovákia területéről, a Hont megyei Szuhányról származik.³⁵ Mindkét terület a magyarság szempontjából reliktumterület, ahol magyarok emberöltők óta elszigetelve, szláv környezetben éltek és azokkal együtt anyagi és szellemi kultúrájukban igen archaikus, régi kelet-európai vonásokat őriztek meg. A máramarosi derekatlan (rövid derekú) rutén ingről írta GYÖRFFY, hogy „... az ujj ma sincs végigvarrva, hanem a derék közelében összevarratlan marad”.³⁶

A szűr típusú oldaltoldás

A derékszög szabású szűrön és a régi férfiingeken fordul elő ez az oldalszélesítési mód. Abból áll, hogy az ujjakat közvetlenül a középső, az emberi test méreteihez keskeny, a vállknál egyenesen, varrás nélkül forduló, függőleges anyagszélhez varrják, a derekat pedig az ujjak alá varrott, téglalap alakú betoldással szélesítik. Ez a megoldás a régi magyar férfiingeken (7. kép) és a szűrökön (8. kép) kívül megtalálható Egyiptomban,³⁷ török területen: a kisázsiai Szmírnában (ma Izmir),³⁸ valamint a volgai finneknél, de itt pálhával kombinálva.³⁹

Ennek a szabásnak az előbbinél jóval nagyobb területen fellelhető olyan variánsa is van, amelynek oldaltoldása lefelé szélesedik. Ez a megoldás történetileg az európai középkori ruházatban, földrajzilag pedig a dunántúli magyar kanászsűröktől egészen a kínai Turkesztánig előfordul. A XIX–XX. századi régi magyar paraszti férfiingek mindkét variánst mutatják.

A XIII. században angol és francia felsőruhák készültek ezzel a szabással.⁴⁰ A XIV–XV. században a lefelé szélesedő oldaltoldásos variáns keresztény papok, püspökök ruhaszabásán is felismerhető.⁴¹ Az olasz anyagban a XIV–XV. századi, T alakú egyházi ruhákat, dalmatikákat jellemzi ez a szabás.⁴² E két ruhadarabnak a lefelé szélesedő oldaltoldása felső végén kis pálhája is van. A harmdik példa az idézett munka 35. tábláján látható és olasz dalmatikát ábrázol 1500 körüli időkből. Ennek nincsen pálhája.

Földrajzilag – mint említettük – a recens anyagban a magyar dunántúli kanászsűröktől és a régi magyar férfiingek egy részétől egészen a kínai Turkesztánig követhető a lefelé szélesedő oldaltoldású variáns. Ezek alapján felvetődik a kérdés, vajon ez a szabás nyugati eredetű-e, s a középkori Európa sajátja volt, amelyet szívósabban őrzött meg a konzervatív Kelet, vagy igen régi keleti szabásról van szó, amely a középkorban érte el Nyugat-Európát a kereszties hadjáratok révén és Észak-Afrikát. Fogadjuk el egyenlőre keletinek ezt a szabást!

A magyar szűrrel kapcsolatban foglalkozunk ezzel a szabásmóddal, mert ennek a régi keletinek feltételezett szabásába különböző történeti korokból és különböző földrajzi irányokból származó elemek ötvöződtek. Ilyen először is a *szűr* szó, amely a közép-

³⁵ Néprajzi Múzeum L.sz.: 90651.

³⁶ GYÖRFFY 1941. 343.

³⁷ TILKE 1922. 20. tábla.

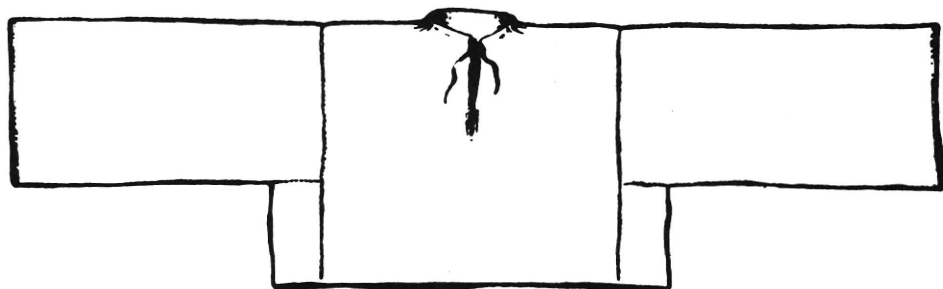
³⁸ TILKE 1922. 43. tábla.

³⁹ TILKE 1925. 64, 67, és 73. táblák. Vö. még GÁBORJÁN 1970.

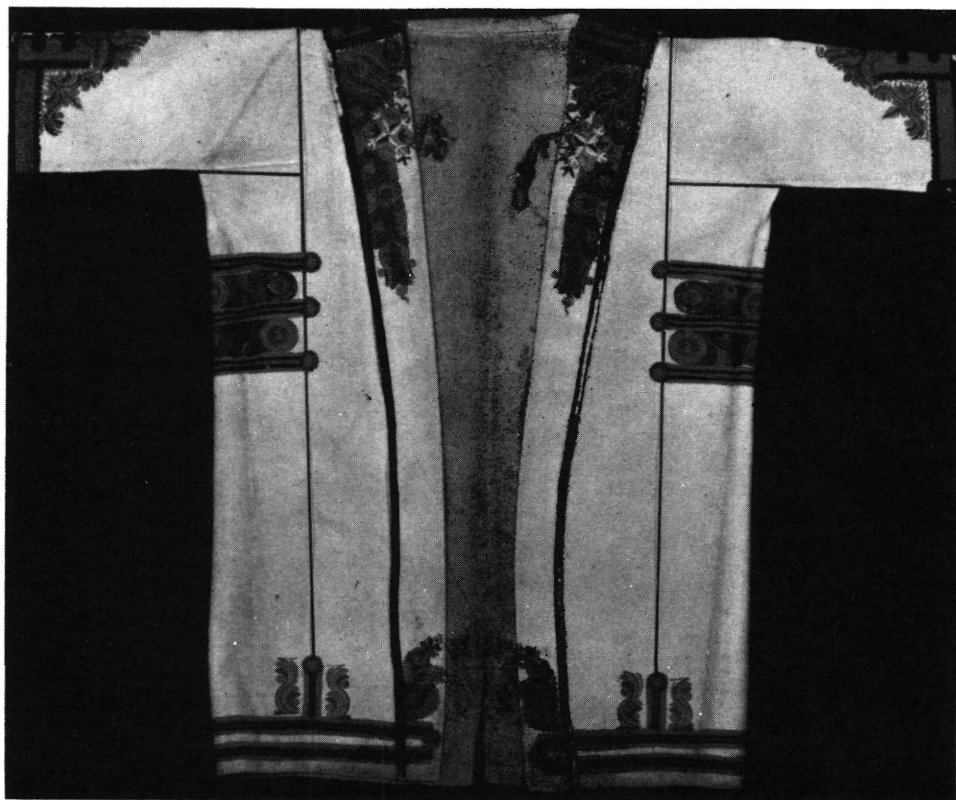
⁴⁰ HOUSTON 1939. fig. 10.

⁴¹ CROWFORT 1977. 46. és Fig. 4.

⁴² LEMBERG–SCHMEDDING 1973. 27, 34, és 35. táblák.

7. Szűrtípusú oldaltoldás bevarrott ujjú férfiingen.
Tard, Borsod m. Néprajzi Múzeum L.sz.: 70938.

8. Szűr. Kerecsend. Heves m. Néprajzi Múzeum L.sz.: 69.110.40

kori cseh *šerj* szavából látszik származni, mindkét nyelvben 'szürke posztó' jelentéssel.⁴³ A középkori magyar szűr szónak latin megfelelője a *griseus*, ami a középkori latinban frank eredetű, mindkét nyelvben 'szürke posztó' jelentéssel.⁴⁴ De meggondolkoztató a román nyelv *szurudzsiu* szava, amely viszont a törökség felé mutat: „... Romániában a szurudzsiunak nevezett parádés kocsisok viseltek a magyar szűrhez némileg hasonló köpenyt”.⁴⁵ A szűr négyszögletes gallérja a kiperdülő elejével összevarrva, a reformáció jellegzetes polgári-tudósi köpenyén, az ujjas vagy ujjatlan Schauben fordul elő.⁴⁶

A múlt század végén a bihari és hajdúsági szűrőknél az addig maga magából kihajlított elejt külön darabból szabták, és úgy varrták utólag a szűrhez. 1550-ből erre is van nyugati reneszánsz példánk. Ebből az évből ismerünk egy, Kurfürst Moritz von Sachsen ábrázoló képet, amely ezt a megoldást világosan mutatja.⁴⁷ Az a tény, hogy a külön szabott elej csak a múlt század végétől ismert az északkelet-magyarországi bihari, majd a hajdúsági szűrőkön, egymástól független azonos formára, megismétlődő elemi gondolatra, megoldásra is utalhat. Azonban a külön szabott szürelj *szecc* német neve nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy e „szecc” a magyar ruházat valamely darabján lappangva, német nevével együtt csak a múlt század végén került volna rá a bihari és hajdúsági szűrre.

A négyszögletes gallérra visszatérve, a XVII–XVIII. századi árszabások nem mindig, hanem csak esetenként sorolnak fel galléros szűrűt, ami azt jelenti, hogy nem minden szűrű volt galléros. De említenek galléros darócot is. E szűrűgallérok, darócgallérok egykori formáit ma már nem ismerjük. Négyszögletes gallért a régi magyar ábrázolások is mutatnak, de nem szűrőkön, hanem úri mentéken és paraszti, felöltött ujjú kabát-féléken. Idézhetjük Dillich 1600-ban Casselben megjelent „Vngarische Chronica”-ját, amely magyar parasztférfit (9. kép), polgárt és nemeset ábrázol felöltött ujjú, négyszögletes gallérú kabát-félékben. Négyszögletes gallér látható a magyar urak kéznél hosszabb ujjú kabátjain egy XVII. századi festményen, amely I. Mátyás követségét ábrázolja III. Vasziljevics Iván orosz nagyfejedelem előtt 1488-ban.⁴⁸ A XVII. századból még Birkensteint idézhetjük, aki parasztférfit, hajdút ábrázol felöltött ujjú, négyszögletes gallérú kabátban.⁴⁹ Ugyancsak a XVII. századból hasonló felsőruhájú, dudás férfit említhetünk.⁵⁰ 1633-ban Stefano della Bella magyar nemesurakat rajzolt négyszögletes gallérú mentékben.⁵¹

A négyszögletes gallér az idézett korábbi századokban felöltött ujjú nemesi, polgári és paraszt kabát-félék tartozéka, amelyek vagy nem voltak szűrűk, vagy a szűrűket korábban felöltött ujjakkal és talán ma ismeretlen szabással készítették. Erre mutat a gyulafehérvári, 1627-es árszabásban az „Eövedző szűr...” megjelölés.⁵² Egykor felöltött szűrűjra utal GYÖRFFY a bihari szűrűk szabásáról szóló leírásában, aki szerint a szűrűszabónak „Arra is ügyelnie kell, hogy az ujj vége és a szűrű alja szabott posztóból ne legyen, mert különben kirojtosodik. A szűrű ujját úgy lehet szabni, hogy a posztó gyártott

⁴³ TAGÁNYI 1893. 323.

⁴⁴ GÁBORJÁN 1972. 47–48., GÁBORJÁN 1975., GÁBORJÁN 1979.

⁴⁵ GYÖRFFY 1930. 26.

⁴⁶ FALKE 1880. 192. ábra.

⁴⁷ THIEL 1973. 286. és 252. ábra.

⁴⁸ SZENDREI 1905. II. színes tábla.

⁴⁹ Magyarország története képekben 2. kiad. Budapest, 1973. 169. és 11. ábra.

⁵⁰ SZENDREI 1905. 169. és 99. ábra.

⁵¹ SZENDREI 1905. 84. és 56. ábra.

⁵² GYÖRFFY 1930. 50.

9. Magyar paraszt, „Vngarischer Bawr”. DILLICH 1600 után

széle legyen a kéz felől, amely nem rojtosodik ki.”⁵³ A szövött, gyártott vagy épszél nem foszlott ki, mint az elvágott szél. A leírt ujjszabás a szűr egykori, felöltött ujjú viselés-módjára utal. Hogy a négyszögletes gallér mikor került a ma ismert, múlt századi, fel nem öltött ujjú, hanem vállravetve viselt szűrökre, nem tudjuk.

A XVII. században kerek köpenynek is lehetett négyszögletes gallérja.⁵⁴ A magyar anyagban SZENDREI idézett műve mutat XVII. századi hajdút ábrázoló metszetet, amelyen kerek köpenyen négyszögletes gallér látható (10. kép).

További eleme a szüenek a *csuklya* (11. kép). A magyar ruházatban nem tartozott mindig a szűrhez, valószínűleg középkori eredetű. A császári Rómában a parasztok kötelező viselete volt,⁵⁵ a középkorban szintén a parasztok munkaruhájához tartozott.⁵⁶ A magyar anyagban a pásztorok középkori viselete (12. kép), de lassan az urak, egyházi főrendek ruháinak is tartozéka. Ugyanis, mint paraszti ruhadarabot – az alázatosság jeléül – néhány szerzetesrend átvette, majd egyházi főrendek, utazó vagy vadászó urak és királyok ruházatába is behatolt.

⁵³ GYÖRFFY 1930. 60.

⁵⁴ M. Leloir 1912-ben Paris-ban megjelent könyve után GUTKOWSKA–RYCHLEWSKA 1968. 422. és 51a–b. ábrák.

⁵⁵ GERAMB–MAUTNER 1932. 77. ábra.

⁵⁶ GERAMB–MAUTNER 1932. 112. ábra.

*Will ein Ungarischer Herr prächtig stutzn
thut er sich mit Kranuchs Federn putzn.*

10. XVII. századi magyar hajdú, kerek köpenyén négyszögletes gallérral. SZENDREI János 1905. 81. után

11. Csuklyás szűr. Kórógy–Korodj. Néprajzi Múzeum L.sz.: 73.134.1. Gáborján Alice felvétele

Mivel a XIX–XX. században néhány balkáni és kelet-európai felsőruha négyszögletes gallérját esőkor néha csuklyaszerűen borították a fejre, az 1920–30-as években felmerült a kérdés, hogy vajon a négyszögletes gallér fejlődött-e a csuklyából, vagy fordítva. A különböző kosztümtörténetekből és az ábrázolási anyagból kiderült, hogy e két elem eredete történetileg is, földrajzilag is eltér egymástól. A csuklya eredetét a szakirodalom a kelták fiúistenének – genius cucullatus-ának ruházatában találta meg, ahogyan E. Egger 1932 nyomán GERAMB megírta.⁵⁷ Viszont a négyszögletes gallér eredete csak az európai reneszánsz Schaubé, Zimarra vagy Tabard nevű köpenyéig vezethető vissza. Egy XVI. század végi, a cseh bányaelet egyes jeleneit ábrázoló, az 1590 körüli, ú.n. Kutenbergi Graduáléból való az az ércpiacot ábrázoló kép, amelyen az egyik alak fején derékig érő csuklya látható, míg a másik alak ruhájának négyszögletes a gallérja.⁵⁸ Világos bizonyosságul annak, hogy a csuklyát és a négyszögletes gallért egymástól független ruházati elemnek látták. A magyar szűr és néhány balkáni kabát-féle négyszögletes gallérjának esőkor csuklyaszerű használata másodlagos. A magyar cirfaszűr gallérja nem is alkalmas erre, s a középkori csuklya szabása nem is derékszögű.

Nyugati elem a szűr rozettás összeakasztója is (13. kép), amely gótikus palástcsatokat idéz (14. kép). Erről bővebben KOVÁCS Éva írt.⁵⁹

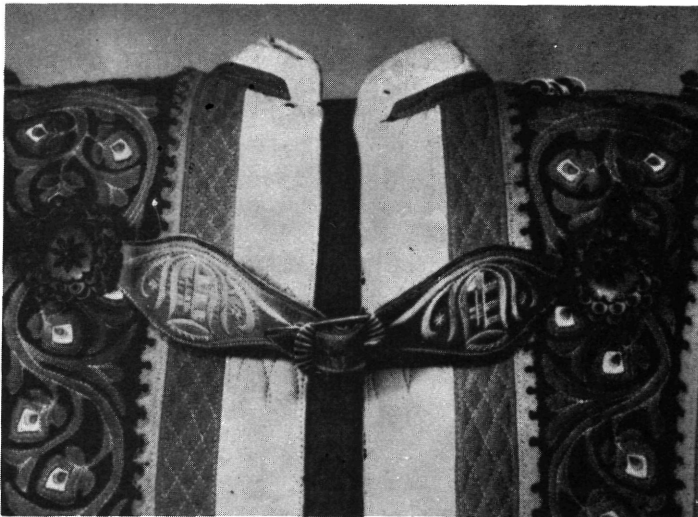
⁵⁷ GERAMB–MAUTNER 1932. I. 159.

⁵⁸ HUSA 1967. 156. ábra.

⁵⁹ KOVÁCS–LOVAG 1980.

12. XV. századi magyar pásztorok csuklyában. Joachim kesergése, részlet.
Táblakép a Berzenke–Bzinov vagy Radács–Radacov-i oltárról.
RADOCSY Dénes 1955. 39. tábla

13. Rozettás összeakasztó hajdúsági szűrőn. Néprajzi Múzeum L.sz.: 76856

14. A hamburgi katedrális XIII. századi gótikus női szobrán a palást rozettás összeakasztója.
BOUCHER 1965. 177. után

Derekatat és ujjakat szélesítő egyetlen textília sáv

A harmadik keleti jellegű szélesítési mód egyetlen textília sáv, amely kétoldalt a derekat szélesíti, majd a hón alatt elvágatlanul fordulva az ujjak alját is. Ez a pálha nélküli derékszélesítési mód a recens anyagban a balkáni, európai, majd kisázsiai török területekről egészen Kelet-Indiáig ismeretes. TILKE közli egy kisázsiai török nő ingét (15. kép), amelynek jellegzetessége a derekat és az ujjak alját szélesítő egyetlen textília sáv. A budapesti Néprajzi Múzeum birtokában három kelet-indiai ing van, amelyeket ez a szabás jellemez.⁶⁰ Egyiptomból ezt az ingszélesítési módot MÜTZEL említi.⁶¹ Az európai anyagban a Balkánról, Macedóniából és Albániából ismerjük.⁶²

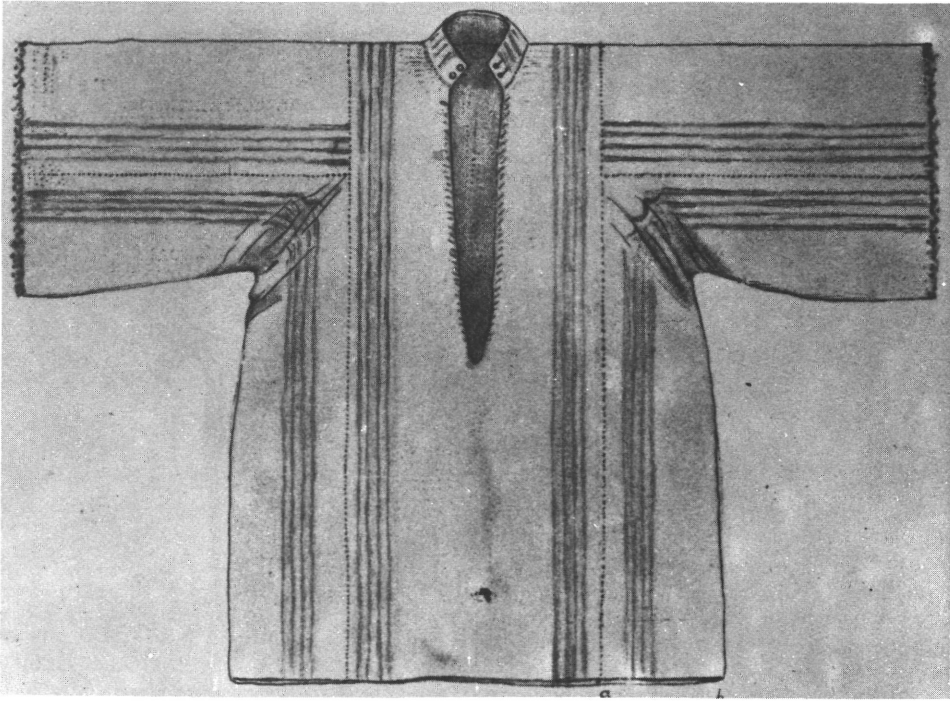
Magyar területen ezt a szabást egy 1718-ból való erdélyi szász ing őrizte meg, amiről PÓSTA Béla a következőket mondja: „Ezeknek a keskenyebb oldalrészeknek az a jellemző sajátossága, hogy velük egy darabból szabják ki az ingujjak alsó felét, vagyis az ingujjak alja tulajdonképpen nem más, mint ezeknek az oldalsó széleknek egyszerű meghosszabbítása.”⁶³ A múlt század vége óta ismert magyar paraszti anyagban ez a

⁶⁰ Néprajzi Múzeum Lsz.: 43706.

⁶¹ MÜTZEL 1921. 210.

⁶² TILKE 1922. 19.

⁶³ PÓSTA 1918. 131. és 75. kép.

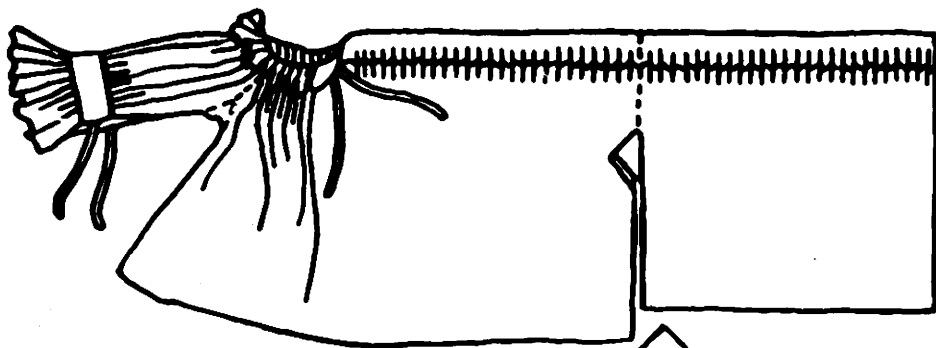
15. Dél-kaukázusi török nő inge az oldalakat és az ujjakat szélesítő egyetlen textília sávval.
TILKE 1922. 44. tábla

derék- és ujjszélesítési mód ingeken fordul elő. Emlékeztetnék itt a magyarországi női ingek PALOTAY Gertrúd által megállapított két szabástípusára.⁶⁴ Egyik az ú.n. vállba *bevarrott ujjú* szabás, ennek variánsa az ingek (és a szűr) ujjai alá varrott téglalap alakú oldaltoldás (7–8. kép), ami – mint mondtuk – kelet felé látszik mutatni. A másik típusnál a derék *mellé varrott ujjak* a nyakban a derékkal együtt ráncoltak (16. kép). Ez utóbbi az európai reneszánsz férfi és női ingek kedvelt szabása.

Érdekes módon az ingderék és az ujjak aljának egyetlen textília sávval keleti módon való szélesítése a magyar paraszti anyagban a nyugati, reneszánsz típusú, mellévarrott ujjú női ingekhez kapcsolódik. A budapesti Néprajzi Múzeum anyagában egyetlen bevarrott ujjú ingről tudunk, amelynek dereka és uja ilyen módon szélesített.⁶⁵

⁶⁴ PALOTAY 1931.

⁶⁵ Néprajzi Múzeum Lsz.: 17927.

16. Mellévarrott ujjú női ing szabásmintája Köröstarhányról. PALOTAY Gertrúd 1931. után

Elejénél hosszabb háta

Következő keleti eleme a magyar viseletnek a ruha hátának az elejénél hosszabb szabása. E furcsa forma gyakorlati indoklása bizonytalan. Nicolo de NICOLAY Anversben 1586-ban kiadott művének 113. oldalán „Cuisinier Turc” – török szakács látható. Ruhájának hátrésze hosszabb az elejénél. A 138. oldalon „Pélérins Mores reuenans de la Mecque” című metszet Mekkából hazatérő mór zarándokokat mutat. Itt a jobboldali alak ruhájának háta hosszabb az elejénél. Végül a 185. lapon bemutatott „Fille de Joye Turque” török örömlány felsőruhájának alja oldalhasítékos, s a ruha háta jól láthatóan hosszabb az elejénél.

Ezt a szabást De BRUYN 1575-ben egy magyar nemes, „Nobilis Hungarus” ruháján mutatja.⁶⁷ Az ő felsőruhája a fentebb bemutatott Nicolay féle török örömlány ruhájához hasonlóan – oldalhasítékos. Cesare VECELLIO is többször bemutatja ezt a szabásmódot. Az 1590-iki kiadásából idézünk.⁶⁸ Első egy „Ungaro nel suo proprio et vero habito” (17. kép). Felsőruhája a fenti, Nicolay és De Bruyn-féle ábrázolásokhoz hasonlóan szabott felsőruhát mutat Vecellio két horvátot és egy dalmatát „Schivone e vero Dalmatino”. Ugyanez a ruhaforma látható az 1566-ban meghalt, törökverő Zrínyi Miklóson, Schrenk von NOTZING Innsbruckban, 1603-ban megjelent munkájának 83. ábráján.⁶⁹

A XVI. századi magyar tárgyi anyagban is ismerünk hasonlót. Hosszabb a háta a korábban tévesen „Mátyás kabát”-nak nevezett, de brokátjának mintája szerint XVI. századi ujjas ruhadarabnak.⁷⁰ Ujjai is hosszabbak a kéznél, s a fentiekben ezt is keleti elemnek mutathattuk be. V. EMBER Mária a sárospataki kriptaleletekből közölt egy XVI. század második feléből való és egy XVI. század végi dolmányt. Mindkettőnek

⁶⁶ NICOLAY 1586.

⁶⁷ DE BRUYN 1577. 772.

⁶⁸ VECELLIO 1590.

⁶⁹ NEMES-NAGY 1900. 55. tábla 7. ábra.

⁷⁰ NEMES-NAGY 1900. XVI. színes tábla 1. ábra.

17. Ungaro nel suo proprio et vero habito
—magyar, jellegzetes ruhában, 1590.

NEMES Mihály—Nagy Géza 1900. 51. tábla, 4. ábra

18. Gyalog vitéz az erdélyi hadseregben.
Gyulafehérvári Nagy István zászlótartó,
Báthory Zsigmond által Gyulafehérvárott
1602. április 25-én adott címeres levele után.
NEMES Mihály—NAGY Géza 1900. 59. tábla, 4. ábra

hosszabb a háta az elejénél és kiugró a csípője.⁷¹ Ez utóbbi sajátosságra később részlete-
sen kitérünk. 1602-ből magyar gyalogos katonának hasonlóan hosszabbra szabott a felső-
ruhája háta (18. kép). Ez Báthory Zsigmond címeres levelén látható, amelyet Nagy
Istvánnak 1602. április 25-iki keltezéssel adományozott.⁷²

Mint láttuk, e furcsa keleti forma Európában a magyarságon kívül Vecellio ábrái
szerint a Balkánon is élt. A XVII. századból lengyel katonát ábrázoló metszetet is idéz-
hetünk, amely hosszabb hátú felsőruhát mutat.⁷³ A hosszabb hát szabása tovább élt a
recens magyar paraszti ingeken. Mégpedig azok mindkét szabásváltozatában: a vállba
bevarrott ujjú keleti, s a derék mellé varrott ujjú és nyakban ráncolt, nyugati reneszánsz

⁷¹ V. EMBER 1968. 154.

⁷² NEMES—NAGY 1900. 59. tábla 4. ábra.

⁷³ GUTKOWSKA—RYCHLEWSKA 1968. 499. és 588. ábra.

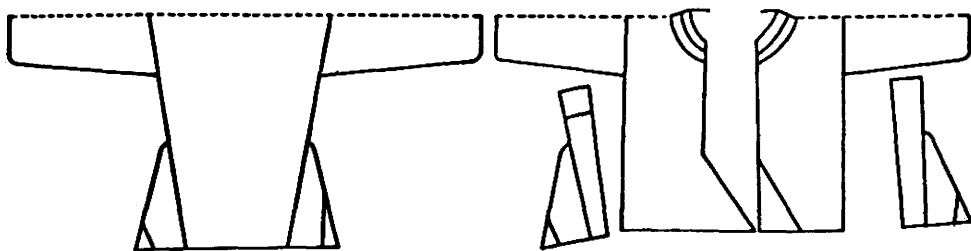
szabású ingeken (7. és 16. kép). A Néprajzi Múzeumban egy reneszánsz típusú, mellévarrott ujjú, Arad megyei női ing mutatja a keleti módra a derekat és az ujjakat egyetlen textília sávval felszívó, már tárgyalt megoldást és az ugyancsak keleti módra hosszabbra hagyott hátat.⁷⁴

Kiugró csípő

A magyar ruházat következő keleti eleme a kiugró csípő. E különös elem perzsa eredetű, innen került a törökökhöz, majd oszmán-török közvetítéssel Kelet-Európába, ezen belül a magyarsághoz. Ezt a formát mint perzsa jellegzetességet a Közép-Kaukázusból, majd Délkelet-Kaukázusból közli TILKE.⁷⁵ Európában ilyen volt III. Szobieszki János lengyel király XVII. századi, brokátból készült felsőruhája,⁷⁶ majd a Brest-Litovszk-i pályaudvaron egy lengyel paraszt 1913-ban lerajzolt ujjasa.⁷⁷

A magyar anyagban a legkorábbi ruhadarab, amely kiugró csípőt mutat, a gyermek Oláh Miklós 1503-ban készült mentéje.⁷⁸ A török hódoltság korából számos kiugró csípőjű magyar dolmányt és mentét ismerünk.⁷⁹ XVI. századi, kiugró csípős és háta hosszabb dolmányt közöl V. EMBER Mária.⁸⁰

A kiugró csípő keleti eleme erősen hatott a magyar paraszti szűrposztóból készült felsőruhákra, az ún. szűrruhákra, mégpedig a *condra*, *daróc* és *kankó* nevű kabát-félékre. Ezekből a *condra* és a *daróc* szavak a középkorig visszavezethetők, melyek ismeretlen eredetűek a magyar nyelvben,⁸¹ míg az ugyancsak ismeretlen eredetű *kankó* szó kifejezetten 'kabát-féle' jelentéssel biztosan csak 1735-ben fordul elő először.⁸² A horvát-szláviai Kórógy (Korodj) faluból idézhetünk rá példát az 1910-es évekből (19. kép).

19. 1900 körüli Kórógy–Korodj-i kankó szabásmintája.
Gáborján Alice rajza. Néprajzi Múzeum L.sz.: 72.9.1

⁷⁴ Néprajzi Múzeum Lsz.: 15880.

⁷⁵ TILKE 1922. 54. és 61. táblák.

⁷⁶ TILKE 1925. 51. tábla.

⁷⁷ TILKE 1925. 53. tábla.

⁷⁸ TILKE 1925. 37. tábla.

⁷⁹ HÖLLRIGL 1938. 2., 6., 7., 8a–b. ábráin.

⁸⁰ V. EMBER 1965. 88. és 22–23. ábra.

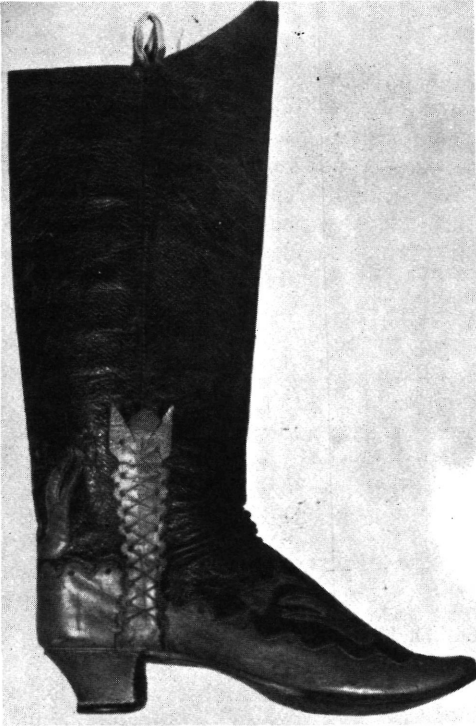
⁸¹ BENKŐ 1967. 455.

⁸² BENKŐ 1970. 347.

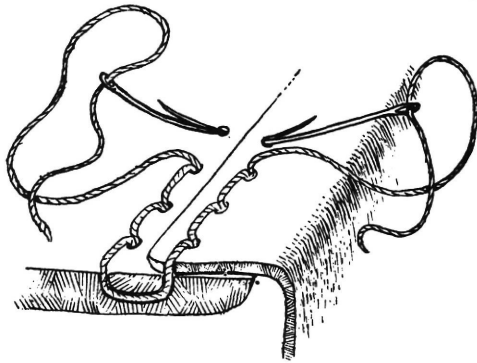
A csizma

A magyar hosszúszerű lábbeli neve ma: csizma. Ez a magyar nyelvbe szerb-horvát közvetítéssel került oszmán-török szó. Legkorábbi írásos említését 1492-ből ismerjük.⁸³ Formai és technikai elemei ugyancsak oszmán-törökök. Így a szártető elől emelkedő, a szár kétoldalt varrott (20. kép). Az egylábás, tehát mindkét lábra azonos formájú talp hegyes orra felfelé kunkorodott.

A kifordított felsőrészt és az egyrétegű talp belső oldalát az ú.n. fordított varrással (21. kép) erősítették a visszájukhon egymáshoz. A sarokrészt azonban összevarratlanul hagyták, és a megnedvesített csizmát ezen a nyíláson keresztül fordították a színére egy *fordítófa* nevű, rövid bot-félével. Mivel a fordítás nehéz volt és a fordítófat a gyomrukhoz támasztották, a sok nyomástól gyakran gyomorbántalmakban szenvedtek a csizma-diák. A kifordítás után a kéregrészt alját kifelé hajlóan varrták a csizmatalp sarok alatti részéhez. E csizmák sarka vasból készült, amelyet későbben bőrből rakott, végül fából faragott sarok váltott fel.⁸⁴

20. Fekete, oldaltvarrott szárú, elől emelkedő szártetejű csizma piros sarkkal. Somogy m. Néprajzi Múzeum L. sz.: 15568. Tóbiás Ferenc felvétele

21. Csizmafelső rész összevarrása a talppal fordított varrással. Gáborján Alice rajza

⁸³ BENKŐ 1967. 544. Ehhez lásd még GÁBORJÁN 1957.

⁸⁴ GÁBORJÁN 1958. 52.

A fordított-varrás igen hosszú ideig élt a magyar csizma- és papucskészítésben. A XVI–XVIII. században így varrták az urak csizmáit, s a múlt század második feléből megmaradt paraszti csizmánál is ezzel a varrással erősítették össze a felsőrészt a talppal. A fordított-varrott technika csak egyrétegű talpat tett lehetővé. Ezek a lábbelik viszonylag könnyűek voltak. Idős mezőkövesdi asszonyok fiatal koruk fordított-varrott csizmáira így emlékeztek: „mennybelépő”.

A fordított-varrott talpú csizmák talpalása nehéz, mert a felsőbőr ritkán bírta ki az újbóli fordítással járó húzást. Az árszabások-limitációk tanúsága szerint – nyilván emiatt – ritka és viszonylag drága volt a fordított-varrott talpú csizmák újbóli talpalása.

A csizma régi keleti formai és technikai elemeit lassan, fokozatosan nyugatiak szorították ki. Így az egykor keletiesen emelkedő szártető nyugati módra körül egyenletesen kerek lett, s a szárat többé nem keleti módra kétoldalt, hanem nyugati módra hátul varrták össze. Az egykor egyláb-as-talp kétláb-as lett, tehát külön formájú a jobb- és külön formájú a bal láb számára. A régi fordított-varrott technikát a felsőrésznek a talpra szögezéssel való felerősítése váltotta fel. Ezzel sokkal könnyebb, így olcsóbb is lett a talpalás, sőt féltalpalás is lehetségessé vált. Az oszmán-török *csizma* szó mára nyugati formai és technikai elemekből álló lábbelit jelent.

Ami az egykori csizma talpának és felsőrészének fordított-varrott technikáját illeti, ez a keleti elem a magyarságot nyugat felől is elérte. Az arabok Észak-Afrikán keresztül Spanyolországban is meghonosították. Innen terjedt el Nyugat-Európába mint könnyű és finom, vékonytalpú lábbelik talpfelső részének összevarrása. Századunk elején Budapesten a finom cipészek ezzel a varrással erősítették össze a könnyű béli cipők felsőrészeit a talpukkal, és ezt a varrást „spanyol varrás”-nak nevezték. Ezek a városi finomcipőkészítők mitsem tudtak a velük egyidőben falusiaknak dolgozó paraszti csizmadiák fordított varrásáról. Így a fordított-varrás eredetileg keleti eleme keletről is, de nyugatról is elérte a magyarságot.

A fordított-varrott talpú, kétoldalt varrott szárú és elől emelkedő szártetejű csizmához az idők folyamán még néhány érdekes nyugati elem is került. Az egyik ilyen elem abból állt, hogy egyetlen darabból szabták ki a talpat, annak boka alatti, ú.n. lágyékrészét, a sarok oromzatát (a sarokoszlop belső oldalát) és járófelületét. Ez a megoldás a XVII–XVIII. századi francia lábbelikről ismert, s az egyszerűség kedvéért francia saroknak nevezzük.⁸⁵ A második, szintén a francia barokk divattal összevethető szokás az, hogy ott az előkelők fekete cipőinek sarkát piros bőrrel vonták be. Ezekről hívták a francia előkelőket „talons rouges”-oknak, piros sarkúaknak.⁸⁶ XIV. Lajos francia királyt megörökítő két festményt idézhetünk,⁸⁷ amelyek piros sarkú, fekete cipőben mutatják a királyt. Piros sarok látható fekete cipőn Norbert Leopold Libenstein von Kolovrat gróf képmásán, amelyet Jadokus Verbeek (1646–1700) festett.⁸⁸ A fekete felsőrésztől elütő, piros színű bőrrel bevont sarkak a múlt században a magyar paraszti csizmákat is elérték. Somogyi fekete csizmának piros bőrrel bevont sarka látható a 20. képen.

Mindezekből látható, hogy az oszmán-török elnevezésű, és formai, valamint technikai elemeiben eredetileg keleti jellegű csizmára nyugat-európai, barokk elemek is kerültek az idők folyamán.

⁸⁵ GÁBORJÁN 1958. 54.

⁸⁶ GÁBORJÁN 1958. 55–56., GÁBORJÁN 1959.

⁸⁷ BOUCHER 1965. 260, 264.

⁸⁸ KYBALOVÁ–HERBENOVÁ–LAMAROVÁ 1974. XVII. színes tábla.

A papucs

Oszmán-török eredetű, abban perzsa átvétel a magyar *papucs* szó és a vele jelölt lábbeli. A szó első előfordulása a magyarban 1559: „es annak fewlette egy papwchyoth”.⁸⁹

Felső részét a talpához a csizmánál megismert fordított varrással varrták és a csizmához hasonló formájú talpának orra is hegyes és felfelé kunkorodó volt (22. kép). Századunk harmincas-negyvenes éveiben a városainkban divattá váló, ú.n. szegedi papucs is így készült. A papucs sarka régen, ugyancsak a csizmához hasonlóan, vasból volt. CSEFKÓ Gyula írta, hogy Szegeden a hódoltság korában a cseresznyét szedni összehorodott menyecskék a papucsuk sarkával vertek agyon egy Hobiárt nevű pasát.⁹⁰

Napjainkra – mint ahogyan ezt a csizmánál is láttuk – a nyugati „Pantoffel”, „pantouffle” nevű papucsok formai és technikai elemei szorították ki az egykori oszmán-török eredetű magyar papucs régi keleti elemeit. Egykor egylábos talpa már féllábos lett, egykor hegyes orra kerekké vált és nem kunkorodik felfelé, s a talpat a felsőrészhez szögezéssel vagy ragasztással erősítik. Tehát az oszmán-török papucs formai és technikai elemei a csizmához hasonlóan mára nyugat-európaiakká lettek.

22. Fordított-varrott talpú papucs. Sárköz, Tolna m.
Néprajzi Múzeum L.sz.: 97996. Tóbiás Ferenc felvétele

A saru

A magyar hosszúszarú lábbeli csizmánál régibb megjelölése a *saru* szó, amely a magyar nyelvben ótörök eredetű. Legkorábbi említését az 1380-ban írott Königsbergi Szójegyzék-ből ismerjük, amelyben egy „Sutor: Sarwaro”-ról van szó.⁹¹

Az oszmán-törökök feltűnése előtt ez az ótörök szó hosszúszarú lábbelit jelentett, amelynek egykori, ma már ismeretlen keleti formai és technikai elemei talán hasonlíthatnak a későbbi oszmán-török csizmáéra. A moszkvai Történeti Múzeumban olyan XV. századi hosszúszarú lábbelit láthattam, amelynek talpa a későbbi magyar csizmához hasonlóan fordított varrással volt a felsőrészhez erősítve.

⁸⁹ BENKŐ 1976. 95.

⁹⁰ CSEFKÓ 1928. 45–46.

⁹¹ BENKŐ 1967. 497.

23. Saru szögletes orrú talpa. A talpra kifeléhajlóan, varrták a felsőrészt. Felföld.
Néprajzi Múzeum L.sz.: 130687. Tóbiás Ferenc felvétele

A XIV–XV. században a magyar saru szónak kialakult egy általános 'lábbeli' és egy 'szandál-féle' jelentése is. A XVII–XVIII. századból számos olyan – sarut említő – szöveget ismerünk, amelyek a lábbeli két, sőt három talpáról is szólnak. Így a máramarosi öt koronaváros 1629-iki árszabásából „Asszonyi állatnak való jó egytalpú saru”-ról, majd „Az kéttalpú öreg asszonyember saru”-járól van szó.⁹² Még háromtalpú saruról is van adatunk: „Háromtalpú saru (calceus triplici solea instructus: schuh mit dreifacher sohle). Aki hosszú utat akar gyalog járni, hármastalpú sarukat vészen”.⁹³ E két- vagy háromrétegű talpakra a felsőrészek kifelé hajlóan voltak felvarrva. A talpon a varrás bevágott „árok”-ban, risszben haladt, hogy ne jöjjön ki a talp járófelületére.

Paraszi sarukat – a csizmákhoz és a papucsokhoz hasonlóan – csak a múlt század második feléből ismerünk. A talphoz kifelé hajlóan varrott felsőrész és szögletes orr (23. kép) nyugati eleme mellett gyakran egyéb, a csizmákon tapasztaltakhoz hasonló keleti, majd nyugati elemek is járultak: a szártető egyenletesen kerek lett, az orra pedig szögletes.⁹⁴ Ezek a nyugati elemek a keletieket nem egyszerre, hanem – mint ahogyan a csizmánál és a papucsnál is láttuk – fokozatosan váltották fel. Előfordult olyan eset is, hogy a talpra kifelé hajlóan felvarrott felsőrészű és szögletes orrú sarunak kétoldalt varrott volt a szára, vagy a szárteteje elől emelkedett.

Mára a saru 'hosszúszerű lábbeli' jelentése elavult, de megmaradt az ugyancsak régi 'szandál-féle' jelentése. Múlt század végi eltűnésekor a hosszúszerű lábbelit jelentő ótörök saru szó nyugati formái és technikai elemek összességét jelölte.

⁹² RÉCSEY 1899. 22.

⁹³ SZARVAS–SIMONYI 1891. 152.

⁹⁴ GÁBORJÁN 1958. 61.

A fodorvászon

A textília díszítésének e különös módja Indiából, Kínából származik. A *fodor* szó eredete ismeretlen a magyar nyelvben, de mongol vagy török származtatása sem lehetséges. Személynévként először 1246/1247-ben fordul elő, majd „c/ri/spus: fodor” értelemben az 1405 körüli Schlägli szójegyzékben.⁹⁵

A fodor szónak a magyar nyelvben kettős jelentése van. Egyrészt a szálak *szövés előtti* fonásánál ezek túlsodrását jelenti – erre csak adataink vannak –, másrészt a textília egy *megszövés utáni* megdolgozásának, kreppesítésének az elnevezése. Ilyen a közel-múltban oly nagy divattá lett indiai zsugorvászon. A szövés utáni kreppesítésről – ugyancsak fodor néven – a fonal-fonáskori túlsodrásánál régebbi adataink is vannak.

Felsorolásunkat ezekkel kezdjük: 1528-ban „vnam vestem de prupura aurotexta subfili vulgo fodorgatoth barson”-ról van szó. 1556-ban „eg fodorgatoth kezkenyő”-ről.⁹⁶ E „fodorgatott” szó jelentését nem ismerjük. Erdélyben 1591-ben „Az daikának. . . 5 sing fodor Iglert 2”-t [iglaui = olcsó posztó] adtak.”⁹⁷ 1635-ben egy ugyancsak silány minőségű, ú.n. morvai posztó fodorításáról esik szó: „A morvai posztó singitől (t.i. nyírásától) úgy mint fodorításától is 5” (dénár).⁹⁸

24. A kebélnek nevezett ingruha szoknyarészének hurkába csavarása félnedves állapotban, kreppesítés céljából. Szentlászló–Laslovo. Gáborján Alice felvétele

⁹⁵ BENKŐ 1967. 933.

⁹⁶ SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906. 249.

⁹⁷ SZABÓ T. 1984. 152.

⁹⁸ SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906. 249.

A magyar paraszti anyagban ilyen szövés utáni fodorítást az észak-jugoszláviai Horvát-Szlavónia három magyar falvában: Kórógyon, Szentlászlón és Harasztiban találunk. Itt egy „kebél”-nek nevezett, egykor finom háziszöttes lenvászonból, később gyári gyolcsból készült ingruha szoknyarészét kreppesítették. Mégpedig olyan módon, hogy ennek az ingruhának szoknyarészét mosás után nem hagyták teljesen megszáradni, hanem félnedves állapotban hurkaszerűen összecsavarták (24. kép), és a száradni felte-regetett ruhák sorai között sétálva, a térdükhöz verdesték. Öreg asszonyok elmondása szerint (1968) az ő fiatalkorukban, a XIX–XX. század fordulóján ilyenkor csupa kék meg veres lett az asszonyok meztelen térde. Csapkodhatták e kebél-szoknyából csavart hurkákát a „kócsag” nevű ládához is. Ilyenkor ezekre tiszta ruhát terítettek. E megmunkálástól a kebél szoknyarésze apró, rendszertelen, kreppes ráncolású lett.⁹⁹

„Fodor” szóval jelöl a magyar nyelv egy olyan, *szövés előtti* eljárást is, amelynél fonáskor a fonalat túlsodrották. Ilyen volt NAGY Jenő és N. Fülöp Katalin kutatásai szerint a régi kalotaszegi eredetileg kender, majd pamut fodorvászon, valamint a délkelet-magyarországi és balkáni száda.¹⁰⁰ Kalotaszegen a kenderszalakat fonáskor túlsodrották. A mai idők emlékezte szerint azonban a Kalotaszegen is, a délkelet-magyarországi Sárközben is már boltban készen vettek gyárilag túlsodrott, vékonyságuk szerint számokkal jelzett pamutszalakat, és ezekből otthon szőtték meg a vásznat. A kalotaszegi fodorvásznat megszövés után hideg vízbe csapkodták, ezáltal a túlsodrott szálak összeugrottak és a vászon felülete rendszertelen, sávolyos szövésére emlékeztetően mintás lett. Férfi és női ingeket, gatyákat és pendelyeket, olykor lepedőket is készítettek belőle.

Az aba

Az *aba* Szíria-Palesztina-Mezopotámia, Kelet-Arábia és Perzsia területén egy vízszintes szabással jellemzett felső ruha neve.¹⁰¹ A szó a magyar nyelvben „oszmán-török eredetű, oda az arabból esetleg perzsa közvetítéssel került”.¹⁰² A keleti aba nevű ruhadarab vízszintes szabása a magyar gubával látszik összekötni ezt a ruhadarabot (25. kép). Ám a magyar guba ujjkialakítási megoldása régi észak- eurázsiai bőr- és szőrmeruhák felé mutat (26. kép).

Előkerült ez a szabás a magyar anyagban a gubán kívül gyerekingecskéken. Ezt mutatja az egi Rozália kápolna kriptaletének egyik, 1803-ból származó halotti ingecskéje.¹⁰³ Századunkban ugyancsak gyerekingecskéken ismert, csak ezeknek hátul van a hasítéka, hátul csukódnak.

A magyar guba anyagának jellegzetessége: a fürtös szövés ugyancsak keletre mutat. Ezzel és a magyar gubával más alkalommal külön kívánok foglalkozni.

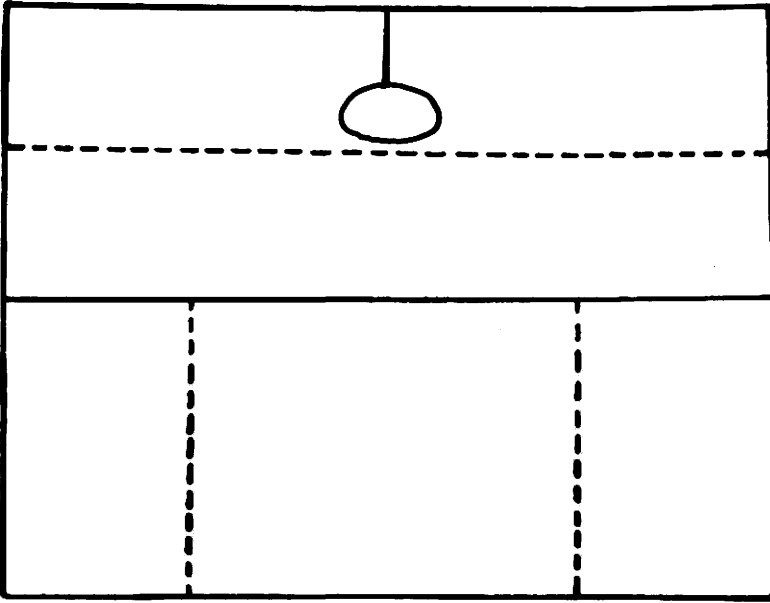
⁹⁹ Részletesebben ismerteti GÁBORJÁN 1969.

¹⁰⁰ NAGY 1938. és N. Fülöp Katalin szíves közlése.

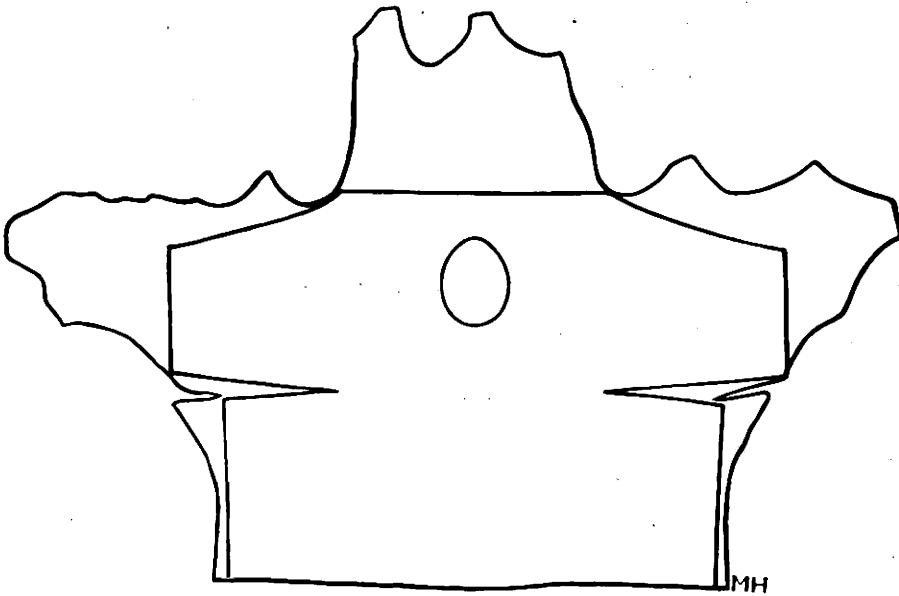
¹⁰¹ TILKE 1922. 29, 31–34. 77. és 81. táblák.

¹⁰² BENKŐ 1967. 88.

¹⁰³ V. EMBER 1957. 231.

25. Magyar guba szabásmintája. Vas Katalin rajza

26. Bronzkori dán bőrruha szabása, a magyar gubához hasonló ujjkialakítással.
HALD, Margaret 1950. 357. 407. ábra

A csuha

A napjainkra ismeretlen 'kabát', 'felsőruha' volt a jelentése ennek az oszmán-török eredetű szónak, amelynek első előfordulása 1494–95-ből való.¹⁰⁴ Egykori magyar szabását-formáját nem ismerjük. A XVII. századból lengyel „csoha” ábrázolást tudunk idézni,¹⁰⁵ Talán ehhez hasonló lehetett a XVIII. századi magyar csuha. A múlt század végén – GYÖRFFY István kutatásai szerint – ez a szó Heves-Gömör-Nógrád és Somogy-Baranya-Szerém megyékben a szűr szó szinonímája volt.¹⁰⁶

A köpönyeg

A szó török eredetű a magyar nyelvben, „de nem dönthető el, hogy török jövevényszavainknak melyik rétegébe tartozik”.¹⁰⁷ Első előfordulása 1494 körüli: „Kepeneh et aranparta vlnarum III”,¹⁰⁸

Egykori keleti formáját-szabását nem ismerjük. A XVII–XVIII. századból származó ábrázolások és írásos említések szerint e török eredetű szó akkor már egész- vagy félkörös ruhadarabot jelölt. Ez a forma a római ruházat „paenula” nevű ruhadarabja óta része az európai ruházatnak, míg keleten eddigi ismereteink szerint nem fordul elő. Félkörös a XI. században készült, harangalakú zárt casulából a XIII. században alakított koronázási palást is.¹⁰⁹

Nem tudjuk, hogy a magyar nyelvben a török eredetű köpönyeg szóhoz hogyan kapcsolódott ez az európai fél- vagy egészkörös „paenula” forma és nem világos a déli szláv eredetű palást és köpönyeg szavak viszonya sem.

Összefoglalás

A magyar ruházat néhány keleti eleméről szóló beszámolóban felsorolhattunk négy olyan viseletbeli jellegzetességet, amelyeket a XVI–XVII. századi oszmán-török hódoltság előtti, a honfoglalás körüli időkből is ki tudunk mutatni, és amelyeket a recens paraszti viseletekig is nyomon tudunk követni. Ilyenek: a férfiak hajviseletében a fonott haj, amelynek szokása a XVIII. században nyugatról is érhet a magyarságot; továbbá a borotvált férfifejen a homlok fölött meghagyott üstök, amelyet a hódoltság kori törökség is feleleveníthetett; a férfi felsőruha álló gallérja; és végül a férfi és női viseletben a kéznél hosszabb ruhaujjak keleti eleme, amelyet ugyancsak feleleveníthetett az oszmán-török hódoltság.

A továbbiakban bemutatott keleti elemeket: mint a nyitott hónaljat, a derék kétoldalának és az ujjak aljának egyetlen textíliaszálval való szélesítését, a kiugró csípőt,

¹⁰⁴ BENKŐ 1967. 569.

¹⁰⁵ GUTKOWSKA–RYCHLEWSKA 1968. 549. és 642. ábra.

¹⁰⁶ GYÖRFFY 1930. 21.

¹⁰⁷ BENKŐ 1970. 616.

¹⁰⁸ SZAMOTA–ZOLNAI 1902–1906. 537.

¹⁰⁹ KOVÁCS–LOVAG 1980. 79.

valamint a ruhadarab hátának az elejénél hosszabbra hagyó szokását eddigi ismereteink alapján nem tudjuk a török hódoltság koránál korábbra visszavezetni.

A több elem összességéből álló egyes ruhadaraboknál minden elem kizárólagos keleti vagy nyugati jellege az idézett magyar népviseleti anyagban nem mutatható ki, hanem keleti és nyugati elemek váltakozó arányú keveredését figyelhettük meg. Erre három példát hoztunk fel: a szűrt, az inget és a csizmát-papucst-sarut.

A keleti ruhadarabnak elfogadott szűr neve a középkori szláv *šerj* felé mutat. A csuklya az európai középkort látszik idézni, a rozettás összeakasztó elődjét az európai gótika palástjain találtuk meg, míg a négyszögletes gallér és a vele egybevarrott, kifelé perdülő elej a szűrt az európai-reneszánsz-reformáció Schaube, Zimarra vagy Tabard nevű köpenyével kapcsolta össze. Ugyancsak a Schauben találtuk meg a külön szabott és a szűrre utólag rávarrott, „szec” nevű elej eredetét.

Keleti-nyugati elemek keveredtek az ingnél is, amelynek nyugati, reneszánsz jellegű, mellévarrott ujjú típusához két régi keleti elem kapcsolódott: az elejénél hosszabbra hagyott hátrész, valamint a derék kétoldalát és az ujjak alját szélesítő egyetlen vászonsáv.

Változatos a kelet-nyugati elemek keveredése az ugyancsak az oszmán-törökség felé mutató csizmánál. Egylábas, felfelé kunkorodó és hegyes orrú talpa, amelyet fordított varrással varrtak a felsőrészhez, a száruk kétoldali varrásával és az elől emelkedő szártetővel egyértelműen kelet felé mutat. Mégis, a múlt századi – szemre teljesen keleti jellegű - paraszti csizmánál bemutathattunk két nyugat-európai barokk elemet. Az egyik a francia barokk módjára egyetlen darab bőrből szabott talp-lágyék-sarokoromzat (a sarokoszlop belső oldala) és a sarok járófelülete, amelyet francia saroknak nevezünk. A másik nyugati elem a fekete csizmák piros sarka. A barokk-kori francia előkelők fekete cipőinek piros volt a sarka, innen a „talons rouges” elnevezésük. A magyar paraszti csizmához századunkban újabb nyugati elemek kapcsolódtak: a szártető körül egyenesen kereké vált, a szár összevarrása hátra került, s a féllábassá vált talphoz szögezéssel erősítik a felsőrészt.

Az oszmán-török eredetű papucs szóhoz a csizmáéval egyező talp-felső rész keleti fordított-varrását a nyugati módra való szögezés váltotta fel. Talpa féllábas, orra kerek lett.

Az ótörök nevű saru, melynek egykori keleti elemeit nem ismerjük, a XIX. század végére túlnyomórészt nyugati elemekből áll: szárteteje egyenesen kerek lett, a szár összevarrása hátra került, talpát és felsőrészét nyugati varrással varrták össze, orra szögletes lett.

Mindezekből az következik, hogy *keleti*, sőt hódoltság előtti, esetleg a honfoglalás koráig visszavezethető ruházati *elemekről* beszélhetünk. De a mai magyar népviselet *több elem összességéből* álló ruhadarabjainál évszázadokon, vagy éppen egy évezreden keresztül változatlanul, statikusan megmaradó keleti elemekből való felépítést már nem találtunk, hanem ezek csak a keleti és a nyugati elemek változatos arányú keveredését mutatják.

Mint ahogy a Kelet és a Nyugat között elhelyezkedő magyarság anyagi és szellemi kultúrájának több egysége – az eleven élet törvényei szerint – történetileg különböző korokból és földrajzilag különböző irányokból jövő elemekkel keveredett és gazdagodott alakulása folyamán.

IRODALOM

- APOR Péter
1978 *Metamorphosis Transylvaniae (1736)*. Bukarest
- BALOGH Jolán
1966 *A művészet Mátyás király udvarában II*. Budapest
- BENKŐ Loránd (szerk.)
1967 *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. I*. Budapest
1970 *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. II*. Budapest
1976 *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. III*. Budapest
- BOUCHER, François
1965 *Histoire du costume en occident de l'antiquité à nos jours*. Paris
- BRUYN DE
1577 *Diversarum Gentium Armatura Equestris*. Antwerpen
- CROWFORT, Elisabeth Grace
1977 *The Clothing of a Fourteenth Century Nubian Bishop*. In: *Studies in Textile History. Memory of Harold E. Burnham*. Edited by Veronika Gervers. 43–55. Toronto
- CSEFKÓ Gyula
1928 *Verekedés papuccsal*. *Ethnographia* XXXIX. 45–46.
- DERCSÉNYI Dezső
1964 *A Képes Krónika és kora*. In: *Képes Krónika – Chronicon Pictum*. Fordította: Geréb László. Fac-simile kiadás. 7–44. Budapest
- DILLICH, Wilhelm
1600 *Vngarische Chronica*. Cassel
- ECSEDI István
1914 *A Hortobágy puszta élete*. Debrecen
- V. EMBER Mária
1957 *Az egri Rozália kápolna textiljei*. In: *Folia Archeologica* IX. 219–236.
1965 *Die ungarische Galakleidung im XVI. und XVII. Jahrhundert*. In: *Waffen- und Kostümkunde. Jahrgang 1965*. 73–93. München
1968 *XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból*. In: *Folia Archeologica* XIX. 151–183.
- FALKE, Jacob von
1880 *Costümgeschichte der Culturvölker*. Stuttgart
- GÁBORJÁN Alice
1957 *A szolnoki hódoltság kori ásatási lábbelianyag magyar viselettörténeti vonatkozásai*. *Ethnographia* LXVIII. 543–574.
1958 *Két magyar hosszúszerű lábbeli típus viselettörténeti elemzése*. *Néprajzi Értesítő* XLI. 205–282.
1969 *A szlavóniai magyar falvak női viselete összetételének és alakulásának néhány jellegzetessége*. *Ethnographia* LI. 175–195.
1970 *Adatok a szűr kialakulásához*. *Ethnographia* LXXXI. 467–490.
1972 *Három magyar népi posztóruha*. *Néprajzi Értesítő* LIV. 47–67.
1975 *A magyar szűr eredetének kérdéséhez*. *Néprajzi Értesítő* LVII. 155–187.
1979 *On the Origin of the Hungarian Szűr*. *Acta Ethnographica* 28. 375–395.
- GARAY Ákos
1911 *Régi magyar hajviseletek*. *Néprajzi Értesítő* XII. 81–99.
- GERAMB, Viktor – MAUTNER, Konrad
1932 *Steirisches Trachtenbuch*. Graz
- GUTKOWSKA – RYCHLEWSKA, Maria
1968 *Historia ubiorów*. Wrocław – Warszawa – Kraków

- GYÖRFFY István
 1930 Magyar népi hímzések I. A cifraszűr. Budapest
 1937 A nagykun viselet a XVIII. században. Ethnographia XLVIII. 114–139, 362–371.
 1941 Viselet. In: Magyarország Néprajza. 3. kiad. I. kötet. 342–372. Budapest
- HALD, Margarete
 1950 Olddanske Textiler. København
- HOUSTON, Mary G.
 1939 Medieval Costume in England and France. . . The 13th, 14th and 15th Centuries. London
- HÖLLRIGL József
 1938 Régi magyar ruhák. Budapest
- HUSA, Vaclav
 1967 Homo Faber. Praha
- KOVÁCS Éva–LOVAG Zsuzsa
 1980 A magyar koronázási jelvények. Budapest
- KRESZ Mária
 1956 Magyar parasztviselet 1820–1867. Budapest
- KYBALOVÁ, L.–HERBENOVÁ, O.–LAMAROVÁ, M.
 1974 Képes divattörténet az ókortól napjainkig. Budapest
- LÁSZLÓ Gyula
 1967 Hunor és Magyar nyomában. Budapest
- LEMBERG, Mechthild–SCHMEDDING, Brigitte
 1973 Textilien II. Bern in Riggisberg
- LEVÁRDY Ferenc
 1975 Magyar Anjou Legendárium. Budapest
- LOVAG Zsuzsa
 1974 A magyar viselet a XI–XIII. században In: Ars Hungarica 1974/2. 381–408.
- B. LŐRINCZY Éva (szerk.)
 1979 Új magyar tájszótár. I. Budapest
- MÜTZEL, Hans
 1921 Kostümkunde für Sammler. Berlin
- NAGY Jenő
 1938 A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg). Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Nyelvutató Intézetéből. Szerk.: Bárczi Géza. Debrecen
- NEMES Mihály–NAGY Géza
 1900 A magyar viseletek története. Budapest
- NICOLAY, Nicolas de Delphinois
 1586 Discours et Histoire véritable faicts em la Turquie par. . . Anvers
- NOPCSA, Franz
 1925 Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin–Leipzig
- NYÁRÁDY Mihály
 1939 Az ajaki népviselet. Klny. Szabolcs vármegye monográfiája 1–22. Budapest
- PALOTAY Gertrúd
 1931 A magyarországi női ingek egy szabástípusa. Néprajzi Értesítő XXIII. 152–153.
- PÓSTA Béla
 1918 A gyulafehérvári székesegyház sírleletei. In: Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából VIII. 156–203.
- RADOCSAY
 1955 A középkori Magyarország táblaképei. Budapest
- RÉCSEY Viktor
 1899 A máramarosi öt koronaváros 1629-iki árszabása. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle VI. 222–228.

- SCHULTZ, Alwin
1889 Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger. Leipzig
- SZABÓ T. Attila (szerk.)
1984 Erdélyi magyar szótörténeti tár IV. Kolozsvár
- SZAMOTA István–Zolnai Gyula
1902–Magyar oklevél szótár. Budapest
1906
- SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond
1891 Magyar nyelvtörténeti szótár II. Budapest
- SZENDREI János
1905 A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest
- TAGÁNYI Károly
1893 A Besztercei Szószedet kultúrtörténeti jelentősége. Századok XXVII. 305–327.
- THIEL Erika
1973 Geschichte des Kostüms. Berlin
- TILKE, Max
1922 Le costume en orient. Berlin
1925 Osteuropäische Volkstrachten. Berlin
- VARGA Anna
1940 Adatok Kölesd (magyar) és Kistormás (német) községek összehasonlító néprajzához.
In: Germanisztikai tanulmányok I. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica.
Tomus XV. Fasc. 1. 87–182. Szeged
- VECELLIO, Cesare
1590 Degli abiti antichi e moderni di diverse parti del mondo. Venetia

Oriental elements in Hungarian clothing

The paper discusses oriental elements to be found in Hungarian peasant clothing also. Elements of that type can be divided into two groups: the first group would include elements which date back to the time when the Hungarians originally settled in their present country (X. century) or to even earlier times, while the second group would have the elements which have their origin in the period when the country was occupied by the Ottoman-Turks (XVI. century) only.

The first group registers four clothing elements. 1. Braided hair of man the earliest depiction of which we have in the 10-th century and could still be observed with male peasants at the beginning of this century (Pictures 1–2). 2. The male hair-do called „üstök” which is a word of Turkish origin. The „Képes Krónika”, (Picture-Chronicle) of the 14-th century describes that hair-do as the one worn by the Hungarians at the time the Hungarian tribes settled in present day Hungary. That hair-do had been throughout present on depictions for centuries up to the 18-th and 19-th centuries (Picture 4.). 3. The first known depiction of the standing collar of the male garment is seen on a column cap from around 1217 in the church of Kisbény (Picture 5.). It had reached the peasants as an influence of the coat worn by nobility in the 16-th–17-th centuries. 4. The sleeves that are longer than the arms can also be seen on miniatures of Képes Krónika reflecting times prior to the original settlements of Hungarians (Picture 6.). The same elements reemerged also as an effect of the Ottoman-Turkish occupation in the 16-th and 17-th centuries. In peasant clothing it was present on shirts and fur coats in the 19-th and 20-th centuries.

Next the author discusses oriental elements which at least for the present cannot be dated further back than the Ottoman-Turkish rule in the 16-th and 17-th centuries. These elements include the method of widening the upper dress or shirt at the waste line: the open under-arm and the eking piece on the side they did with felt coats also. The sleeves were sown directly to the vertical cloth edge in the middle. The narrow waste was widened with and oblong shaped eking piece (Picture 7.). Similar design were had been used in ancient Egypt, in Asia Minor and by the Finnish people in the Volga river region. That design was used for peasant shirts of old times, and is typical of the Hungarian felt coats in general (Picture 8.).

A characteristic feature of the felt coat with the oriental pattern is the quadrangular collar also found on the „Schaube”, the coats worn by the Germans at the time of the Reformation in the 16-th century (Pictures 9 and 10.). Sometimes the felt coat also had a hood attached, a pattern which dates back to the European Ancient times (Celtic people) or the Middle Ages (Pictures 11 and 12.). Worn on the shoulders the felt coat was

fixed by leather straps fastened to rosettes (Picture 13.). The archetype of that pattern can be found on the semicircular cloaks worn by the ladies in Gothic times (Picture 14.). The Oriental type or style of the Hungarian felt coats had later obtained some Occidental elements also.

The single textile ribbons widening the wastes and sleeves have been known in Turkish areas in the Asia Minor region (Picture 15.) up to East India, and is today present in Eastern European and Hungarian materials. On Hungarian territory this Oriental was-tewidening method is found on female shirts of the Renaissance style (Picture 16.).

The coat the back of which is longer than the front was described in 1586 by Nicolo de Nicolay as the Turkish and Saracen style, and in 1590 by Vecellio as a style worn by Hungarians (Picture 17.), Croatian and Dalmatian men. The pattern of coats that were longer in the back than in the front survived up to the 17-th century in Hungary, where the shirts were also of similar cut (Picture 18.).

The fashion of wide hips is of Persian origin, and was typical of the coats worn there. It was from Persia that it had reached the Turks, and the Ottoman-Turks have brought the style into Eastern Europe. We know several types of jackets known as „dolmány” and „mente” of this pattern. This style affected the cut of the woolen coats worn by the Hungarian peasants (Picture 19.).

The boots came to the Hungarians from the Ottoman-Turks. Its name (*csizma* in Hungarian), its form and technical elements are of Turkish origin: the boot-top that is higher in front and has seams on the sides, the shape of the sole that is identical for both feet with its pointed front turned up (Picture 20.). Its technically characteristic feature was that the upper part, that is the boot top and the on layered sole were turned inside out to be sewn, attached together with the help of two needles (Picture 21.). This was the type of the boots worn by the gentry in the 16-th–18-th centuries, and by the peasants in the 18-th 19-th centuries.

The earlier Oriental elements of the old time boots were gradually replaced by Occidental elements: the boot-tops became round and even, and the seams were made on the back side. The soles differed in shapes for boots worn on the left and right feet and were from the beginning of this century nailed to the boot-top. The boots worn by the Hungarian peasants today have only Occidental elements.

The forms of the soles of slippers were similar to the forms of the soles of boots, and the way they were attached to the upper part of the slipper coincided with the technology used for preparing boots (Picture 22.). Their forms and technical elements—similarly to those of the boots — are Occidental today, and it is only the name — „papucs” in Hungarian — that reminds us of the Ottoman-Turkish origin.

The word „saru” is a Hungarian word of ancient Turkish origin. In the 19-th century this word was used to describe footwear with a high top. In the last century the Oriental elements of that footwear were gradually replaced by Occidental elements. The front portion of the sole followed the Western European fashion of the 18-th century to become of an angular shape (Picture 23.).

Texts from the 16-th century speak of crinkled textiles. In recent ethnographical material we find shirt dresses worn in Hungarian villages in Baranya country and Croatia and Slavonia. These dresses were called „kebél” and had their skirts crinkled after laundering. When half dry, the women rolled the skirts up flapping it to their knees or to a box until dry (Picture 24.).

The word „aba” in Hungarian means handwoven woolen cloth. It is a word of Ottoman-Turkish origin. In Syria–Palestine–Mesopotamia and Persia the word means a sleeveless upper cloth of horizontal pattern. The same pattern typifies what is called Hungarian „guba” (Picture 25.). The way the sleeves of the Hungarian guba are formed reminds one of the leather and fur dresses of Eurasia (Picture 26.).

The clothing of the Hungarians living between East and West has been drawing elements from different historic ages and different geographic directions.

Alice GÁBORJÁN

EGY MEDITERRÁN ZÚZÓESZKÖZ A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Mediterráneumban az olajfa termésének hasznosítása nagy múltra tekint vissza. A Szíriában, Palesztinában és Kréta szigetén gondozás nélkül is tenyésző növény művelésének emlékei i.e. 2500-ig követhetők nyomon.¹ Az olajfa innen jutott el a görög szigetekre, ahol az i.e. első évezred közepétől nemcsak termesztésének módszere, hanem az olívaolaj kiperéselésének eszközkészlete is kialakult.²

Az olajnyerés ősi módja a lábbal végzett taposás.³ Ezt azonban már az ókorban felváltotta az olajbogyó összetörésére, magjának kiválasztására szolgáló speciális eszköz, amit a görögök terjesztettek el a Földközi-tenger mellékén. A görögök által alkalmazott zúzóberendezés a római gazdasági írók feljegyzéseiből *trapetum* néven vált ismeretessé. Részletes szerkezeti leírása M. Portius CATO földművelésről szóló munkájában maradt fenn.⁴ Az általa bemutatott olajmalom legfontosabb jellemzője, hogy egy nagyméretű kőmedencében két kőkorong forog körbe a középben felnyúló rövid tengelyhez kapcsolva. Az eszközt emberi erővel működtették.⁵ A római korból fennmaradt ábrázolások szerint a *trapetum* egykőves változatait is használták.⁶ Ez az eszköz csupán az olívaolaj készítését végezte, az olaj kisajtolására csigás prés (*vasa torcularia*) szolgált.⁷

Az olívazúzó eszköz formai kiképzése idővel némelyest módosult. Az I. században COLUMELLA által leírt *mola olearia* már teljesen sima felületű kőalappal rendelkezett. A magasított kerek alapkő középpontjában – a görög eszközformával szemben – a mennyezetig felnyúló erős fatengely helyezkedett el. Ehhez a centrális oszlophoz kapcsolódott egymással átellenben két kőkorong. A nagyméretű zúzókorongokat a tartóoszlopba rögzített vízszintes rúddal lehetett forgatni, ami egyben a korongok tengelyét alkotta (*l. kép*).⁸ A görög olívazúzó eszköznek ez a módosított konstrukciója lett az előképe a Mediterráneumban napjainkig használatos olajmalmoknak.

¹ FORBES, R. J. 1955. 101.

² A kultiváció és eszközhasználat terjedésére l. HOFFMANN Tamás 1979. 307–308.

³ SURÁNYI Dezső 1976. 161.

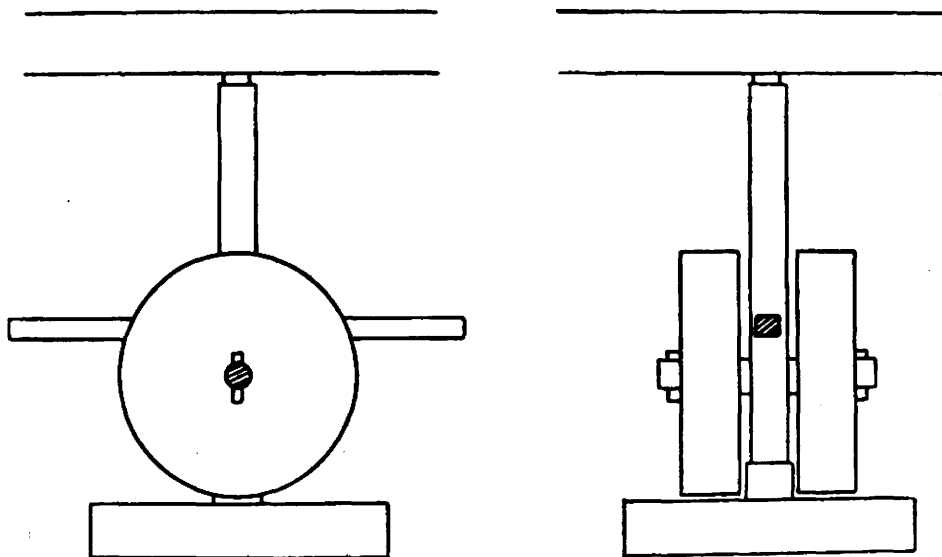
⁴ CATO, M. Portius 1966. 127–131. Kap. 20–22.

⁵ Az ókori olajkészítés technikai berendezését és technológiáját CATO leírása alapján rekonstruálta legutóbb JÜNGST, Emil–THIELSCHER, Paul 1954. 32–81.; MORITZ, L. A. 1958. 57.

⁶ Vö. BLÜMNER, Hugo 1912. 339–340.

⁷ Mindkét eszközféle rekonstrukciós ábráját is közli Kun József a jegyzetekben. CATO, M. Portius, 1966. 295–297. – Az antik eszköztípusok beható elemzését nyújtja DRACHMANN, A. G. 1932.

⁸ COLUMELLA, L. J. M. De re rustica XII. 52. 6. Vö.: DRACHMANN, A. G. 1932. 143.; BLÜMNER, Hugo 1912. 337.; FORBES, R. J. 1956. 111.

1. A római *mola olearia* rekonstrukciója, I. század. DRACHMANN 1932. 143.

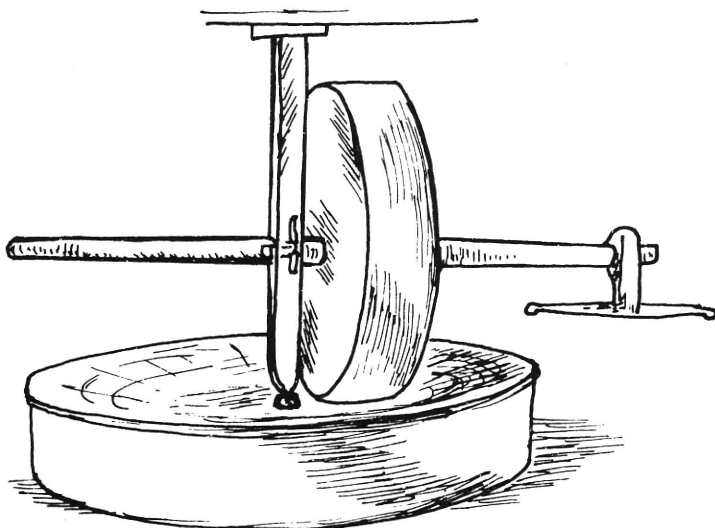
A XVIII. század közepéig visszavezethető recens adatok arról tanúskodnak, hogy a tipikusnak tekinthető olívazúzó eszköz működésével és szerkezeti felépítésével szempontról megegyezik az ókori formával, annyi eltéréssel ugyan, hogy az egyetlen zúzókoronggal rendelkező változat mutatkozik gyakoribbnak. Pl. Közép-Itáliában a hagyományos szerkezetű olívamalom 60–90 cm magas és 2–3 méter átmérőjű kerek kőalapzathoz áll, amelynek sima felülete enyhén lejt a középpont felé. Az alapzatra állított zúzókorong a tengelyén áthaladó vízszintes rúddal kapcsolódik a közepén felfnyúló oszlophoz, ami körül forog, természetesen azzal együtt. Működtetése emberi erővel, vonóállattal valamint energiaátviteli berendezéssel egyaránt ismeretes (2. kép).⁹ A történeti adatok szerint az olívakultúrában a korábbi évszázadokban is az egykőes zúzókorong használata volt a jellemző, aminek szemléletes módját Itália területéről a XVI. század végén egy holland festő (Joan van der Straeten) örökítette meg az olívaolaj készítés teljes munkafolyamatát a maga élő mozgalmasságában bemutató képén (3. kép).¹⁰

Az egykőes olívazúzó alkalmazása különösen a kisebb teljesítményű olajmalmokban mutatkozik általánosnak, ahol emberi erővel vagy állatokkal forgatták a zúzókorongot. A kézzel hajtott olívazúzó pl. a dalmáciai Trogirban úgy tökéletesítették, hogy a középoszlopra hosszúkás fakosarat szereltek, amiből az olajbogyó folyamatosan hullott a körbejáró kőkorong alá.¹¹ Ezzel az egyszerű megoldással munkaerőt takarítottak meg, mert nem volt szükség az adagolást végző személyre. Hasonló módon felszerelt kézi haj-

⁹ SCHEUERMEIER, Paul 1943. 184–185.

¹⁰ KEMPERS, A. J. Bernet 1979. 74. – Az itáliai eszköztípussal teljesen megegyező olívazúzókat használtak a görög Corfu szigeten is. SORDINAS, A. 1971. 8–11., 42–43.

¹¹ MILIČIĆ, Mirko 1955. 194.

2. Közép-itáliai olívazúzó, XIX. század. SCHEUERMEIER, Paul 1943. 185. nyomán

3. Itáliai olívafieldolgozó műhely, XVI. század vége. KEMPERS, A. J. Bernet 1979. 74.

tású olívaüzöt Észak-Itália területéről (Zoagli, Liguria körzet) is ismerünk a század elejéről.¹²

Ha az emberi munkaerő helyett vonóállatot vettek igénybe, az eszköz formai kiképzésén semmit sem változtattak, csupán a kőkorong tengelyének külső végére a befogáshoz szükséges hámfát vagy járomrudat szereltek.¹³ Az állat közvetlen fogatolása kivétel nélkül a zúzókorong tengelyéhez kapcsolódott, vagyis az igásállat körbejárása során tulajdonképpen maga után vonszolta a zúzókorongot. Ezért az állati erővel működtetett zúzóberendezés eleve az egyköves szerkezeti formának kedvezett. A módosított eszközkonstrukció produktivitásának növelése érdekében a kőkorongot többnyire nagyobb méretűre készítették, mint az ókori előzményeit (4. kép). Ez a XVI. századi németországi ábrázolás nemcsak az olajkészítés jellegzetes munkafolyamatát rögzíti, hanem a zúzókorong szélesebb földrajzi elterjedéséről is bizonykodik.¹⁴

4. Olajtűő műhely, XVI. század. AMMAN, Jost 1568.

¹² SCHEUERMEIER, Paul 1943. 297.

¹³ Szemléletes ábráját közli SCHEUERMEIER, Paul 1943. 185. és 411. kép.

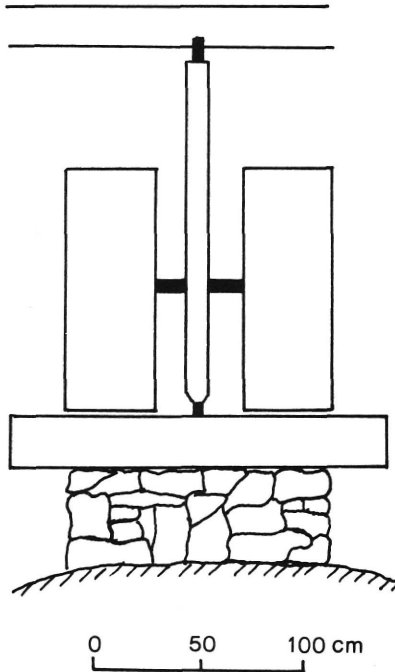
¹⁴ AMMAN, Jost 1568. Der Ölmacher.

Az olívakultúra határán túl az állattal működtetett párosköves zúzóberendezés is felbukkan az olajkészítés eszközeiként. Ennek jó példáját a Balaton felvidéken egykor nagyobb számban működő olajütő műhelyek szolgáltatták, amelyek felszerelése között a zúzókorong is előfordult. VAJKAI Aurél figyelt fel erre a jellegzetes eszközre, amit 1937-ben a Veszprém megyei Olaszfaluban még működés közben látott. Leírása szerint az olaszfalui *malom* lényegében egy fekvő kerek kőből és azon körbe gördülő két malomkőből állt. A zúzófelületként szolgáló sima kőkorongot magas fatönkre fektették, amely asztalszerű alapzatot alkotott. Az aránylag terjedelmes méretű, felállított malomkőpárt fatengely köti össze egymással, olyan módon, hogy az áthalad a centrális forgatóoszlopon. Az oszlop alsó részébe vágott négyszögletes nyílás azon rúd számára szolgált, amihez a forgatást végző lovat fogták be (5. kép).¹⁵

Az olaszfaluival teljesen megegyező kétköves zúzóeszköz a vigántpetendi (Veszprém m.) olajütőben 1959-ig dolgozott. Ezt is a központi oszlophoz fogatolt lóval hajtották. Az olajütőnél két lovat tartottak, felváltva fogták be őket a *malom* forgatására. A 120 cm átmérőjű és 40 cm széles zúzókorongok asztalszerűen kialakított kőalaplapon gördtek (6. kép).¹⁶

5. Párosköves olajmagzúzó *malom*. Pápateszér, Veszprém m. Hadnagy László felvétele 1980.

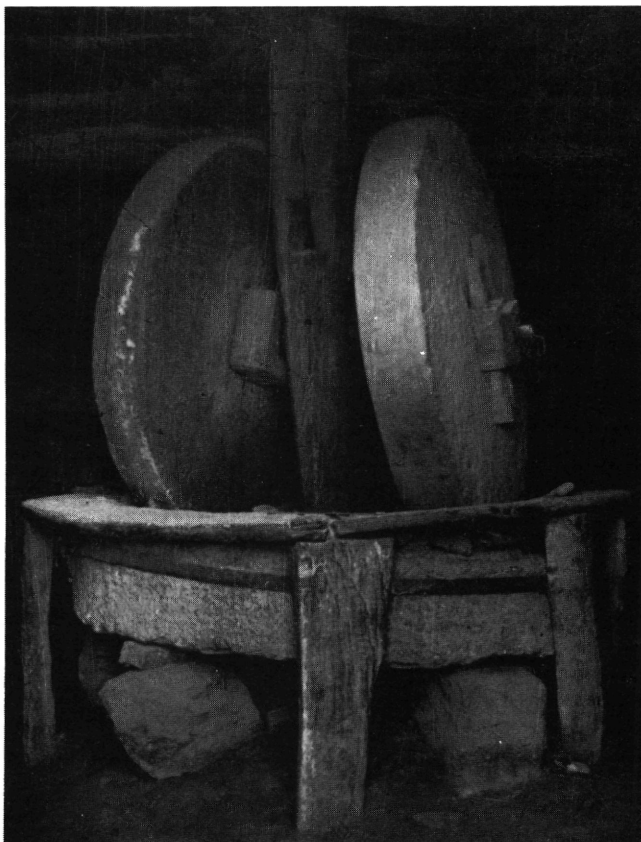
6. Olajmalom szerkezeti metszete. Vigántpetend, Veszprém m. VAJKAI Aurél 1975. 628. nyomán

¹⁵ Részletes leírását adja VAJKAI Aurél 1942. 115. 117–118. és 5–6. kép.

¹⁶ VAJKAI Aurél 1975. 627–628. és 8–9. kép.

A legrészletesebben dokumentált közép-dunántúli páros-köves zúzóberendezés Szentjakabfáról (Veszprém m.) ismeretes, amely korát tekintve a legrégebbi. A két méter átmérőjű kerek alapköbe „HB 1774” felirat van vésvé. A fél méter vastagságú, vas abronccsal összefogott hatalmas kőkorong nagyméretű köveken fekszik. A többi formától eltérően lábakra állított deszkaperem szegélyezi az alapkövet, amelynek felületét a közepe felé enyhén lejtőre alakították. A centrális oszlophoz kapcsolódó kőpár lényegesen keskenyebb, mint az előbbi eszközöknél. Ennek a berendezésnek további eltérő sajátossága, hogy működtetése eredetileg energiaátviteli rendszerrel történt: a malomházban lévő lovas járgány fogaskerek-áttétellel hajtotta meg a zúzókorongokat forgató oszlopot (7. kép).¹⁷

Hasonló szerkezetű zúzóeszközt legutóbb Pápateszéről (Veszprém m.) HADNAGY László mutatott be. Ezt is közvetlenül az oszlophoz fogaltól lóval forgatták.¹⁸

7. Páros zúzókorong. Szentjakabfa, Veszprém m. Erdélyi Zoltán felvétele

¹⁷ Az 1964-ben lebontott szentjakabfai olajütő műszaki felmérését és dokumentációját Erdélyi Zoltán készítette el. Az olajütő malom alaprajzát és metszetét közli VAJKAI Aurél 1975. 631. 18. kép.

¹⁸ HADNAGY László 1982. 47.

A zúzókorongot a dunántúli olajütőkben főképpen napraforgó- és tökmag törésére használták. A kövek alá egyszerre egy kis szakasztó kosárnyi magot szórtak el, amit a széles felületű kópár öt perc alatt megfelelően összezúzott. A magtörésnél két személy, többnyire asszony segédkezett, akik sóprúval jártak körbe, és az egyikük állandóan a szélekről középre, a másik viszont belülről kifelé a kövek alá sópörte a magot (Olaszfalu, Veszprém m.).¹⁹ Ritkábban és lényegesen kisebb arányban bükkmakk, kendermag is került az olajmalomba. A ragadós kendermagot kaparóvással szedték fel a kötálcáról. Az apró, kemény magvak törésére azonban a lóval működtetett kismalmok nem szívesen vállalkoztak. Amint pl. Bakonyszombathelyről (Veszprém m.) tudjuk, „lenmagot nem őrölnék; egynéhányszor megkísérelték, de majd megszakadt a ló belé, annyira nehéz forgatni, mert síkos a mag”.²⁰

A bemutatott dunántúli kőkorongos zúzóeszközök mind formai szempontból, mind a működési elv tekintetében meglepő egyezést mutatnak az ókori mola oleariaval (Vö. 1. és 6. kép). Arra azonban nincsen régészeti és történeti bizonyíték, hogy ezek az eszközök a pannóniai római kolonizáció emlékei lennének.²¹ Ugyan az aquincumi legiostábor retenturájából előkerült II–III. századi töredékek (két préslap, őrlőkő darabok és tüzelőmaradványok) alapján PETŐ Mária olajkészítő műhelyre következtet, ahol feltételezése szerint helybeli olajmagvakat (tökmag, len, repce) dolgoztak fel.²² A feltárt leletanyag azonban elégtelen a zúzóeszköz egyértelmű rekonstrukciójához, különösen pedig a mediterrán analógia érvényesítéséhez. De a feltételezett nyersanyag is problematikusnak mutatkozik, mert ebben az időben még kizárólag a lopótököt (*Lagenaria vulgaris*) természeték Európában, a Cucurbita-fajok csak a XVI. században jelentek meg. A lopótök és kabaktök viszont meglehetősen szerény mennyiségű, alacsony olajtartalmú és kemény héjú magvai miatt – még a kolonusok körében is –, aligha számíthatott kedvelt olajnövénynek. Az apró keménymagvú len és repce feldolgozására pedig eleve alkalmatlan a zúzókorong.²³

Noha a recens néprajzi adatok tanúsága szerint ez az eszköztípus a Kárpát-medencében egyedül a Dunántúl középső részén fordul elő foltszerűen (8. kép: a), használata csak az újabb időre tehető. A legrégebbi tárgyi emlékek kora sem előzi meg a XVIII. század közepét. Ezzel összefüggésben figyelmet érdemel az a tény, hogy a zúzókoronggal rendelkező dunántúli olajütőműhelyek kivétel nélkül németek által lakott településeken

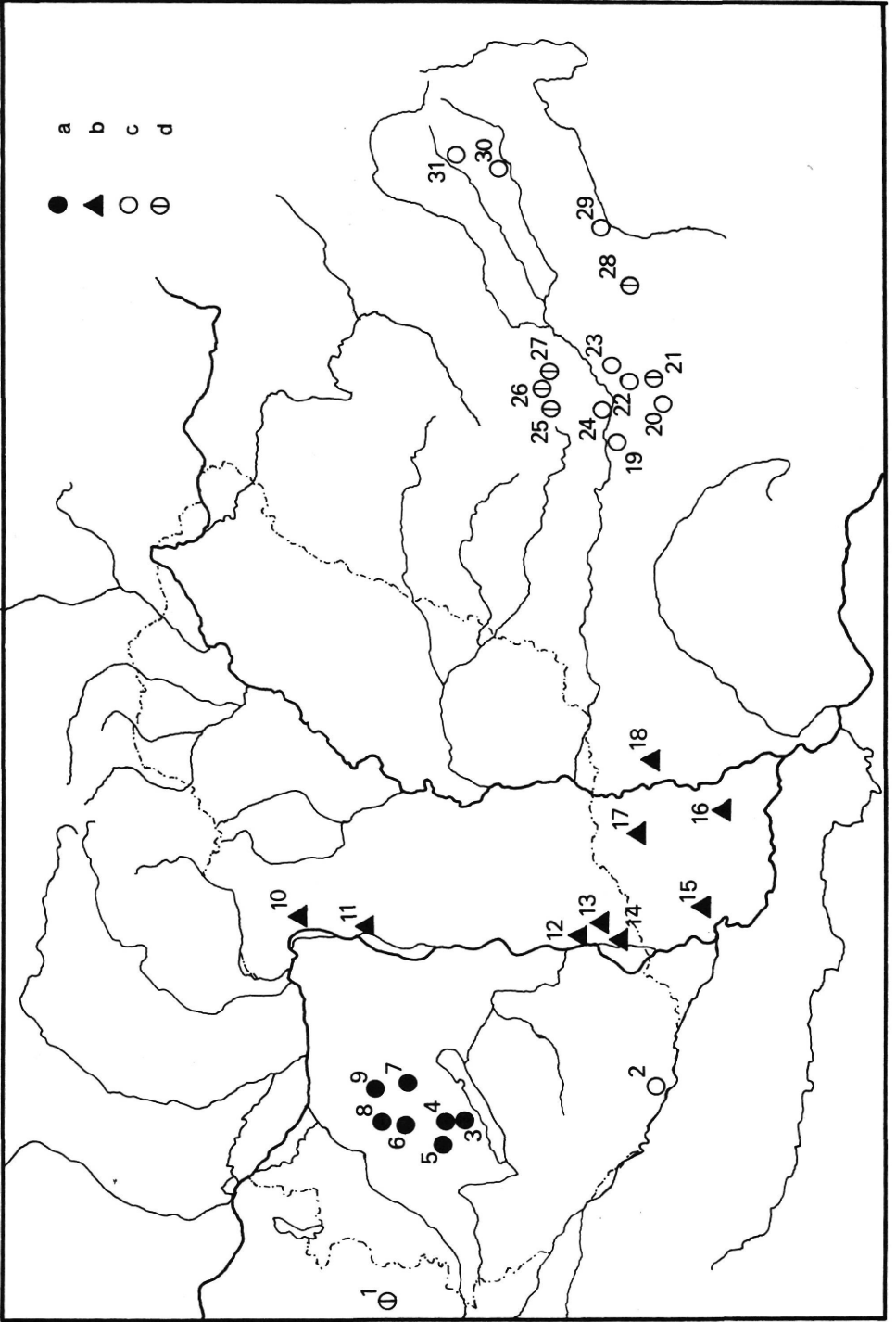
¹⁹ VAJKAI Aurél 1942. 117–118. – Fejlettebb ipari szinten viszont a korong mellett lenyúló és azzal együtt forgó L alakú kar osztja el a zúzófelületre szórt magvakat (Vö.: 9–10. kép). Technikai leírását adja KEMPERS, A. J. Bernet 1979. 14.

²⁰ VAJKAI Aurél 1942. 117.

²¹ Amint az olaszfalui (Veszprém m.) zúzóeszköz és egy pompeji falfestményen szereplő trapetum összevetése alapján feltételezi VAJKAI Aurél 1941. 50. Még nagyobb hasonlóságot állapíthatott volna meg DRACHMANN, A. G. 1932. munkája ismeretében.

²² PETŐ Mária 1976. 114.

²³ Szemléletesen tanúskodik erről, hogy Észak-Itália és Svájc területén a lenmagolaj előállítására kizárólag kölyűs törőberendezést használtak, noha a zúzókorong ezeken a területeken is általánosan ismert. Vö.: SCHEUERMEIER, Paul 1943. 140–142.

8. A zúzókorong típusainak előfordulása a Kárpát-medencében:

- a = tálcsás alapzatú párosköves;
b = gyűrűs alapépítményű egyköves;
c = vályús (köríves);
d = vályús (szakaszos) alapépítményű eszköz

Helységek:

1. Buglóc, Vas m. (Schreibersdorf, Ausztria) SIMON, Franz 1981. 504–505.
2. Bogdása, Baranya m. GUNDA Béla 1935. 15.
3. Szentjakabfa, Veszprém m. ERDÉLYI Zoltán felvétele, Néprajzi Múzeum F. 186725.
4. Vigántpetend, Veszprém m. VAJKAI Aurél 1975. 628.
5. Nyirád, Veszprém m. HADNAGY László gyűjtése 1981.
6. Bakonyszűcs, Veszprém m. HADNAGY László 1982. 46.
7. Olaszfalu, Veszprém m. VAJKAI Aurél 1942. 115.
8. Pápateszér, Veszprém m. HADNAGY László 1982. 47.
9. Veszprémvarsány, Veszprém m. VAJKAI Aurél 1942. 115.
10. Vác, Pest m. GÖNYEY ÉBNER Sándor 1927. VI. tábla.
11. Soroksár, Pest m. SZOLNOKY Lajos 1972. 171.
12. Szeremle, Bács-Kiskun m. SZOLNOKY Lajos 1972. 173.
13. Nagybaracska, Bács-Kiskun m. SZOLNOKY Lajos 1972. 173.
14. Csátalja, Bács-Kiskun m. SZOLNOKY Lajos 1972. 174.
15. Doroszló, Bács-Bodrog m. (Doroslovo, Jugoszlávia) Magyar Néprajzi Atlasz (a továbbiakban MNA)
16. Tiszaistvánfalva, Bács-Bodrog m. (Bački Jarak, Jugoszlávia) MNA.
17. Csantavér, Bács-Bodrog m. (Čantavir, Jugoszlávia) MNA.
18. Szaján, Torontál m. (Sajan, Jugoszlávia) MNA.
19. Bózes, Hunyad m. (Bozeș, Románia) SCHMIDT Tibolt 1911. 63.
20. Bosoród, Hunyad m. (Boșorod, Románia) BUTURA, Valeriu 1969. 210.
21. Alsóvárosvíz, Hunyad m. (Orăștioara de Jos, Románia) HOFFMANN, Herbert 1969. 103.
22. Berény, Hunyad m. (Beriu, Románia) HOFFMANN, Herbert 1969. 100.
23. Kasztó, Hunyad m. (Căstău, Románia) SCHMIDT Tibolt 1911. 63.
24. Grid, Hunyad m. (Grid, Románia) PALADA, Stefan 1973. 161.
25. Nagymás, Alsó-Fehér m. (Almașul Mare, Románia) BUTURA, Valeriu 1969. 209.
26. Zalatna, Alsó-Fehér m. (Zlatna, Románia) Muzeul Satului, Bukarest.
27. Fenes, Alsó-Fehér m. (Fenes, Románia) BUTURA, Valeriu 1978. 347.
28. Resinár, Szeben m. (Rașinari, Románia) IRIMIE, Cornel (red.) 1974. 53.
29. Oltzakadát, Szeben m. (Săcădate, Románia) VÁMSZER Géza 1977. 15.
30. Székelykeresztúr, Kovászna m. (Cristuru Secuiesc, Románia) BUTURA, Valeriu 1969. 210.
31. Siklód, Udvarhely m. (Siclod, Románia) VISKI Károly 1932. 116.

ill. német származású iparosok kezén találhatók meg.²⁴ Pl. Szentjakabfán, ahonnan a legrégebbnek tekinthető, 1774-ben készült zúzókorongot ismerjük, a XVIII. században Württembergből betelepített lakosság él. A zúzókorongot itt egyszerűen *Stein* névvel illetik.²⁵ De nem feledkezhetünk meg arról a funkcionális szemponttól sem, hogy a zúzókorong csupán a lágybelű olajos magvak feldolgozására alkalmas. Ezért az olívakultúra határán túli működtetése főképpen az újvilági eredetű tök és napraforgó elterjedését követően válhatott számottevőbbé. Mivel Közép-Európában korábban az apró, keménymagvú len és kender rendelkezett az olajnyerésben történeti jelentőséggel, ez is megerősíti a zúzókorong használatának újabb keletűségét a Kárpát-medencében.

A Dunántúl középső területén előforduló antik-mediterrán jellegű kétköves zúzóeszköz tehát német közvetítéssel került a Dunántúlra. Az eszköztípus recens analógiái Makedóniából és Toscanából ismeretesek, – fejlettebb szinten álló olíva-feldolgozó üzemekből.²⁶ Ez a jellegzetes kétköves konstrukció arra a XVI–XVII. századi indusztrializált olajmalom berendezésre vezethető vissza, amelyet pl. a nagy francia enciklopédia is közöl, mint tipikus ipari olajzúzó²⁷ (9. kép). Úgy tűnik, hogy ezek a szórványosan előforduló recens eszközök sokkal inkább az újkori, energiaátviteli rendszerre alkalmazott konstrukciót örökítették tovább – nemegyszer alacsonyabb technikai színvonalon –, mintsem változtatás nélkül megőrizték volna a római olajmalom szerkezeti felépítését. Hogy azt a szembeötlő egyezést, amit különösen a közvetlen meghajtású dunántúli eszközök mutatnak az antik formával, mégis véletlen egybeesésnek kell monósnítani, arra éppen az eszközhasználat kontinuitását biztosító mediterrán területen az olíva-zúzó szerkezeti változása (az egyköves forma általánossá válása, a forgókorong tengelyéhez való fogatolás) ad okot.

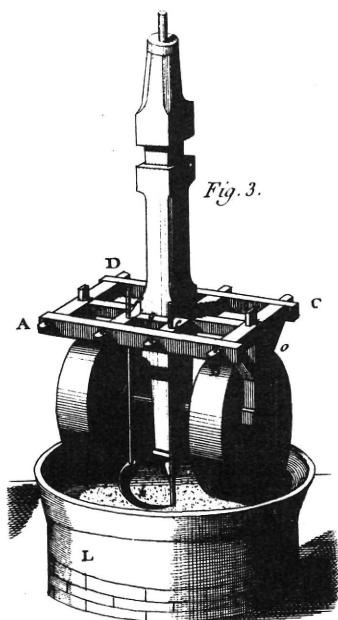
Szembetűnő sajátosság, hogy ahol a kőpáros római olíva-zúzó eredeti formájában a legutóbbi időig alkalmas lett volna a kisüzemi munka ellátására, éppen ott mutatkozik meg a legnagyobb formai eltérés (3. kép). Ennek magyarázatát abban kereshetjük, hogy a középkorban az olíva-zúzó működtetésében az emberi kéz helyett lényegesen nagyobb szerepet kapott az állati igaerő alkalmazása. A vonóállat közvetlen fogatolása a zúzókorong tengelyéhez pedig nyilvánvalóan célszerűbbnek bizonyult és könnyebb munkát jelentett, mint a centrális tartóoszlop forgatása. Az állat fogatolásának ez az általánosan elterjedt módja együtt járt az egyköves eszközformá térhódításával az antik párosköves olíva-zúzóval szemben. Csak az energiaátviteli rendszerrel működő üzemekben nyílt újra lehetőség a centrális forgatóoszlopnak az ókorihoz hasonló működtetésére, ez viszont

²⁴ HADNAGY László 1982. 46. – Levélbeli szíves tájékoztatása szerint a pápai járás számos helységében használták ezt az eszközt 1950-ig többnyire német eredetű lakosok kezén lévő olajütőkben, mint pl. Bakonyszentiván, Bakonyjákó, Bakonyszűcs, Béb, Kemenesszentpéter, Kap, Nagytevel, Nóráp, Nyárad, Nyógér, Pápa, Pápakovácsi, Pápasalamon, Veszprémvarsány, Pápateszér helységekben, de volt Fenyőfőn, Városlődön, Magyarpolányban és Szőcön is. Hadnagy László kutatásai arról bizonykodnak, hogy ezen a területen a párosköves zúzókorong a múlt század közepétől terjedt el. Még az 1930-as években is előfordult, hogy zúzókoronggal cserélték fel a régi kölyűs berendezést (Polány, Bakonyszűcs). A zúzókorongnak a legutóbbi időig tartó népszerűségét világítja meg az a vélemény, hogy „a daráló gép nem tetszett a népnek, nem volt olyan zöld az olaj, ezért csinálták ezt” (Polány).

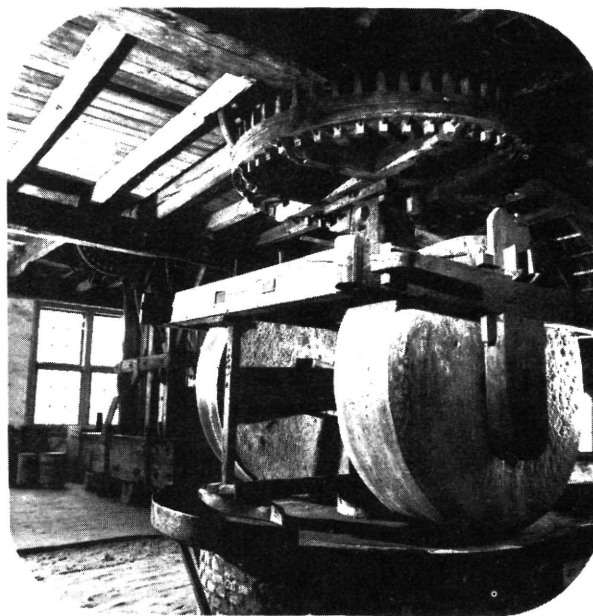
²⁵ SZOLNOKY Lajos 1972. 174.

²⁶ SCHULZE, Leonhard 1927. 182. és SCHEUERMEIER, Paul 1943. 299.

²⁷ FELICE, M. (red.) 1775. Nr. 2. Fig. 3.

9. Ipari olívizáló berendezés,
XVIII. század.
FELICE, M. (red.) 1775. 3.

10. Energiaátviteli rendszerrel működő olajmalmom 1830-ból.
Zieuwent, Hollandia.
KEMPERS, A. J. Bernet 1979.

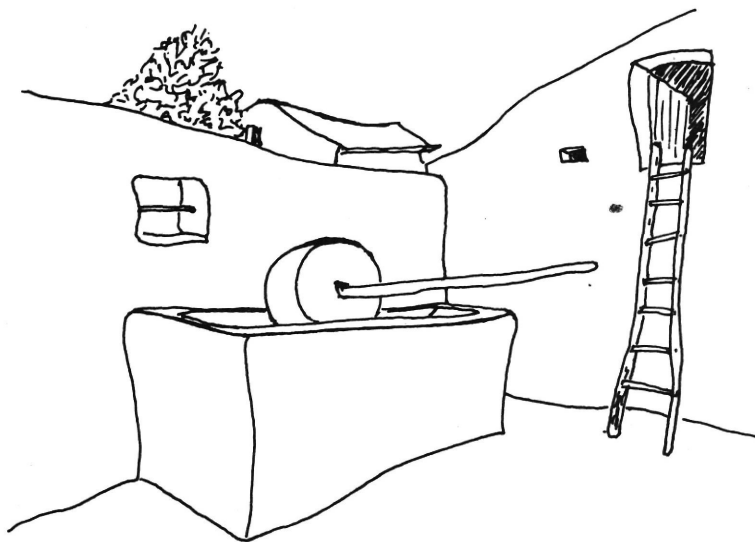
– éppen a megfelelő energiakihasználás miatt – a pároskőves formában mutatkozott előnyösebb konstrukciónak²⁸ (10. kép).

Bizonyosra vehető, hogy a Dunántúlra települt németek *áttételes* meghajtószerkezettel rendelkező zúzókorongot honosítottak meg, amint erről az 1774-ből datált szentjakabfai olajmalmom egyértelműen tanúskodik. Noha a többi, bár kevésbé pontosan dokumentált olajzúzó közvetlenül forgatták az oszlophoz kötött lóval, okkal feltételezhetjük, hogy ez később bekövetkezett egyszerűsítés eredménye, egyfajta technikai regresszió megnyilvánulása. Ugyanis a kisebb teljesítményű falusi olajütő műhelyek a múlt század közepétől – különösen amikor a katolikus egyház enyhített a böjt szigorán – mindinkább idényjellegűvé váltak, és jobbára csak a nagyböjt körüli időben működtek egy-két hónap át. A kizárólag olajkészítésre specializálódott kisüzem foglalkoztatottságának visszaesése miatt pedig nem volt kifizetődő költséges felszerelés alkalmazása, illetve fenntartása. Ebből a megfontolásból egyáltalán nem tartható kizártnak, hogy a zúzókorongot meghajtó járgányos szerkezet folyamatos karbantartása helyett az olajütés rövid időszakában a lovak közvetlenül forgatták a zúzóberendezést a forgatóoszlopba kapcsolt rúd segítségével.

²⁸ Vö.: BÖCKLER, Georg, Andreas 1661. 6, 18–19, 27. és Fig. 13, 50–52, 68.; KRÜNITZ, Georg Hans 1806. 484–485. és Fig. 6261–6263. – A XVII. századtól különösen Hollandiában váltak népszerűvé a szélmalomokban a zúzókorongos berendezések a sokféle gyarmatáru (fűszer, kakaó, fahéj, dohány) feldolgozására, valamint a papír és a porcelán alapanyagának zúzására. Vö.: KEMPERS, A. J. Bernet 1979. 83–84.

gével. Ez a működtetési mód ugyan megerőltetőbb, mint a zúzókorong tengelyéhez való fogatolás, nyilván ezzel függ össze a napszakonként váltott lovak alkalmazása.²⁹ Noha konkrét adatokkal nem rendelkezünk a zúzókoronggal felszerelt műhelyek eredeti működésmódjáról, feltételezésem megerősíteni látszik, hogy a Balaton felvidéki, bakonyi hagyományos olajütők nagyobb részben járgányos, áttételes hajtószerkezet emlékét őrizték meg. – Bár annak a lehetősége is fennáll, hogy az eredetileg áttételes meghajtású zúzóberendezés mintájára a későbbi időben eleve közvetlen meghajtású, lófogatos pároskőes zúzóeszközt szerkesztettek, amint erre az olaszfalui olajütő esetében gyanakodni lehet. De erre a változtatásra enged következtetni a szentjakabfainál jóval szélesebb zúzókövek alkalmazása is.³⁰

A zúzókorong működtetésében megmutatkozó technikai leegyszerűsítésnek a du-nántúlnál még szemléletesebb példájával rendelkezünk Dalmácia területéről. Az olíva-termelő tengerparti övezetben a forgókőes berendezéssel felszerelt olajütő malmok mellett a paraszti háztartásokban is gyakran használtak olívazúzó, amelynek jellegzetes típusát MILIČIĆ, Mirko a Hvar szigetről közölte (11. kép). A *toč* néven ismert eszköz rendszerint az udvar egyik sarkában elhelyezett hosszúkás kőmedencében állt, amibe kisméretű kőhenger illeszkedett, és azt tengelyénél fogva alternatív mozgattal működtették.³¹ Ez a primitív kéziszköz jól példázza azt a technikai regressziót, ami a nyersanyaghoz és a felhasználás mértékéhez igazodó paraszti eszközkonstrukciót eredményezett.

11. Kézi olívazúzó. Hvar sziget, Jugoszlávia. MILIČIĆ, Mirko 1955. 193. nyomán

²⁹ Vö.: VAJKAI Aurél 1975. 629.

³⁰ A műhely alaprajza a zúzókorong körül körbejárásra alkalmas teret mutat. VAJKAI Aurél 1942. 113. 2. kép. – Ez lehet azonban egy későbbi átépítés eredménye is.

³¹ MILIČIĆ, Mirko 1955. 192.

Ezzel az egyszerű berendezéssel a házi olívaolaj szükséglet előállítását megfelelően biztosíthatták. Kisteljesítményű, kézzel forgatott olívazúzózt az albániai módosabb parasztgazdaságokban is használtak.³²

*

A Kárpát-medencében a zúzókorong használatának egy másik jellegzetes területe is kirajzolódik. A dél-alföldi Bácskában és Budapest környékén ismeretes eszközforma azonban a dunántúlitól szerkezeti és funkcionális szempontból egyaránt elkülönül. Ugyanis csak egyetlen kőkoronggal rendelkezik, amely gyűrű alakú alapépítményen forog. Működtetését túlnyomó részben – a recens mediterrán formához hasonlóan – a zúzókö tengelyéhez kötött vonóállat végezte. Alapvető feladatköre pedig a len- és kenderrost puhítására terjedt ki.³³

Az alföldi egyköves zúzóeszköz típusát reprezentáló *kendermorzsolót* az 1920-as évek közepén GÖNYEY ÉBNER Sándor a váci kötélkészítő mesterek használatában találta meg. Az általa elsőként bemutatott sajátos készülék középpontjában forgatható oszlop helyezkedik el, amit gerendakeret tart meg. Az oszlop derekába 8 méter hosszú vízszintes rudat csapoltak, és erre húzták rá a zúzókorongot, amit még kiegészítő tartórudak is rögzítettek. A csonkakúp alakúra faragott malomkő szélessége 1 méter, átmérője pedig 140 cm. A forgókő alapzata fél méter magas, erős tölgyfadeszkákból gyűrű alakúan rótt keret. Ezt alaposan ledöngölt földdel töltötték ki, majd a tetejére sima kőlapokat fektettek. A külső keretet vas abronccsal fogatták össze. A zúzókö tengelyét alkotó rúd külső végére kapcsolt hámfába fogták be a lovat, és így forgatták körbe a széles korongot³⁴ (*12. kép*). Hasonló szerkezetű és működtetésű *morzsolóhengerral* puhították a kenderrostot a soroksári (Pest m.) kötélkészítők is.³⁵

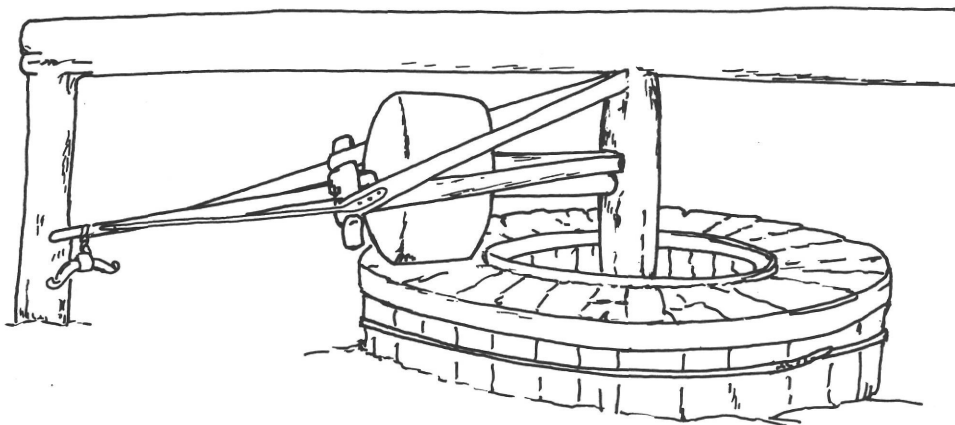
Míg a zúzókorongos kenderpuhítók Budapest környékén szórványosan fordultak elő kisipari szerepkörre specializálódva, addig Bácskában a lakossági szükséglet kielégítésére szolgáltak, ezért alkalmazásuk is jelentősebb táji kiterjedést mutat (*8. kép: b*). Noha ennek a vidéknek zúzókorongos kendermorzsolóiról nem rendelkezünk részletes tárgyi dokumentációval, az eszközforma azonosságára enged következtetni, hogy a váci és a soroksári kötelesek mind Bácskából származtak el, és *reibernek* nevezett eszközüket onnan hozták magukkal. A dél-alföldi településeken megőrződött rostpuhító berendezések szintén gyűrűs alapzatú munkatérrel, egyetlen zúzókoronggal és közvetlen fogatolás-

³² Farka helységeiből Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára Fényképgyűjteményében (a továbbiakban EA F.) 135 565. Andrásfalvy Bertalan felv. 1959.; Iampar, Mersin körzetből EA F. 84 640. Tagán Galimdsan felv. 1939.; Ües kubbe környékéről (Giziantep körzet) EA F. 84 637. Tagán Galimdsan felv. 1939. (Ezen a vidéken elterjedt volt az egyköves, lóval közvetlenül forgatott zúzókorong használata is elsősorban a *sumak* nevű cseresavas növény levelének törésére, amit bőrkikészítésre használtak fel. EA F. 84 636, 84 638, 84 642. Tagán Galimdsan felv. 1939.); Észak-Albániából NOPCSA, Franz 1912. 37. – Használatban lévő egyköves, kézi hajtású olívazúzózt közöl Palesztína területéről JIRLOW, Ragnar 1926. 126. és 30. kép. Az itteni ősi zúzóeszközt is hasonló formával mutatja be Deursen, A. nyomán SURÁNYI Dezső 1976. 161. és 9. ábra. Ezeknél az eszközöknél a zúzókorong – a dalmáciaival szemben – egyaránt körbeforgatható. DALMAN, G. 1935. 202–212.

³³ Vö.: SZOLNOKY Lajos 1972. 174. és XVI. térkép.

³⁴ GÖNYEY ÉBNER Sándor 1927. 55.

³⁵ SZOLNOKY Lajos 1972. 171. és 174.

12. Gyűrűs alapépítményű kendermorzsoló. Vác, Pest m.
GÖNYEY ÉBNER Sándor 1927. VI. nyomán

sal rendelkeztek. Elsődleges szerepük a len- és kenderrost finomabb puhítása. A gyűrű alakú munkatéren elterített rostcsomókon a kőkorongot addig forgatták, amíg a rostszalagok vékony szálakra morzsolódtak, s a még merev kender selymes tapintására puhult. A henger körbejárásakor a csomókat állandóan forgatni kellett, ezért egy korongjárásnál 3-4 asszony is dolgozott. A morzsolókorong használatáért minden tizedik csomót le kellett adni az eszköz tulajdonosának.³⁶

A kenderfeldolgozó kőkorong használatának kistáji koncentráltága ugyanazon okra vezethető vissza, mint a dunántúlié. Bácskában is olyan felvakban vagy azok közelében lehet megtalálni, amelyeknek lakossága a XVIII. században Dél-Németországból származott el, és magával hozta az eszköz ismeretét. SZOLNOKY Lajos feltételezése szerint ez a rostpuhító eszköz eredetileg kapcsolatban állt az olajkészítéssel, aminek emléke a terminológiában is megmutatkozik. Amint írja „Csátalján a németeknél *presse* a neve, a morzsolatni idejára szeremlei és nagybaracscai magyarok is *sutunak* nevezik, jelezve ezzel, hogy az eszköz lényegében az olajpréselés eszközanyagába tartozik.”³⁷ Az egymástól lényegesen eltérő munkafeladat kapcsolatát látszik megerősíteni a szentjakabfai olajütő műhely is, amelynek zúzókorongjait alkalmanként lenpuhításra is igénybe vették a környékbeliek.³⁸ A recens adatokból azonban nem világlik ki, hogy a bácskai német telepesek új lakóhelyükön ezt az eszközt eredetileg milyen mértékben használták az olajos magvak törésére, amihez a dunántúli eszközforma nyilvánvalóan előnyösebbnek bizonyult.

Természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy Európa más területén, sőt a Mediterráneumban is előfordul a zúzókorong többféle funkcióban való alkalmazása. A recens adatokból az is kitűnik, hogy minél jobban távolodik a zúzókorong az olíva-

³⁶ SZOLNOKY Lajos 1972. 174.

³⁷ SZOLNOKY Lajos 1972. 174.

³⁸ SZOLNOKY Lajos 1972. 174. Ennek a funkciónak emléke a többi közép-dunántúli zúzókoronggal kapcsolatban nem ismeretes. Vö.: VAJKAI Aurél 1975.

kultúra centrumától, annál többféle, az eredetitől eltérő hasznosításával lehet találkozni. Erre szemléletes példát nyújt SCHEUERMEIER, Paul Itália területéről. Az olívatermő Dél- és Közép-Itáliában ugyanis a zúzókorongot kizárólag olívatörőként ismerték, viszont az ország északi részén gyümölcszúzásra, az északnyugati területeken pedig kenderpuhításra és a földimogyoró feldolgozására is szolgált. De a kisebb gipszgyárakban számtalan esetben a hagyományos olíva-zúzó eszközzel végzik a gipszörlést.³⁹

A Nyugati-Alpok vidékén a zúzókorong elsősorban a rostpuhítás eszközeként terjedt el.⁴⁰ Svájcban, Elzászban általában vízierővel működő gabona- és olajmalmokhoz kapcsolódva használták, de egyes vidékeken (mint pl. a svájci Appenzell és Thurgau körzetében) állati erővel hajtották meg a rostpuhító kőkorongot.⁴¹ Az Észak-Itáliában használatos kőkorongos rostpuhító az olíva-zúzóhoz hasonló formával és működtetéssel rendelkezett.⁴² Svájc területén a XVI. század végétől – a kenderkallók rovására terjedő – zúzókorongos eszköztípus morfológiai szempontból szintén megfelel a recens itáliai olíva-zúzóknak, vagyis a zúzókorong tálcaszerű, teljes felületű alapzaton forog a centrális oszlop körül.⁴³ Aligha vonható kétségbe ennek a rostpuhító eszköznek az antik-mediterrán kultúrából való eredeztetése. Ennek nyomán pedig kézenfekvőnek tűnik, hogy a „svájci kapun” Nyugat-Európába érkező mediterrán eszköz a német nyelvterületen továbbterjedve, majd onnan a XVIII. században elszármazó telepések közvetítésével a Kárpát-medencében is megjelenjen – mégha szűk lokális kötődéssel is.⁴⁴

Ezen tetszetős következtetés nyomán viszont felmerül a kérdés, hogy az azonos származási hely és közvetítő közeg ellenére – szerkezeti és funkcionális szempontból egyaránt – miért mutatkozik akkora különbség a dunántúli és alföldi eszköztípus között? Ugyanis amíg a dunántúli olajzúzó esetében nem lehet okunk kételkedni e feltevés valószínűségében, a bácskai rostpuhító eszköz – a mediterrán területre aligha jellemző – gyűrűs alapépitménye okán kevésbé látszik alátámasztani az olíva-zúzóval való szoros kapcsolatát. Szerkezeti konstrukciója sokkal inkább a gabonafeldolgozás körében jelöli ki a helyét. Ezen szempontból nyeri el jelentőségét az alföldi rostpuhítókkal kapcsolatban említett azon adat, mely szerint pl. a váci kendermorzsolót *köleskásahántolóból* alakították át az új szerepkörre.⁴⁵ A soroksári morzsolóhenger pedig még szembeötlőbb jelét adja eredeti funkciójának: a gyűrűs alapzapot kívül és belül körülölelő deszkaszegély néhány centiméterrel magasabb a törőfelületnél. Ennek a peremnek a kendermunkánál egyáltalán nincs jelentősége, viszont a köleshántoláshoz nélkülözhetetlen volt.⁴⁶ A hántolás során a szemek széthullásának megakadályozására szolgáló szegély kialakításához pedig célszerűbbnek a gyűrűs alapépitmény bizonyult. – Ez a lokális kötődésű eszköztípus is szemléletesen bizonykodik a nyersanyag és az eszközkonstrukció szoros

³⁹ SCHEUERMEIER, Paul 1943. 184.

⁴⁰ Részletes táji körülhatárolását adja SZOLNOKY Lajos 1972. 175.

⁴¹ JIRLOW, Ragnar 1926. 122.

⁴² SCHEUERMEIER, Paul 1956. 240. és Photo 380.

⁴³ Vö.: GERING, Walter 1913. 65. és 45. kép; JIRLOW, Ragnar 1926. 123. – Innen átvett mediterrán típusú kenderpuhító ábráját közli SZOLNOKY Lajos 1972. 176. 99. ábra.

⁴⁴ Amint ezt egyedül a működéselv alapján – a konstrukciós, morfológiai és funkcionális eltérések figyelmen kívül hagyásával – igyekszik bizonyítani SZOLNOKY Lajos 1972. 175–177.

⁴⁵ GÖNYEY ÉBNER Sándor 1927. 55.

⁴⁶ Vö.: SZOLNOKY Lajos 1972. 170. és 95. kép. – Hasonló formai szerkesztésre utal a bácskai eszközökkel kapcsolatban GÖNYEY Sándor 1936. 6.

összefüggéséről. A hántolás céljára szolgáló hagyományos eszközforma megőrzéséhez az esetleges olajosmágtörés, de még inkább a rostpuhítás is hozzájárult, mert egyik sem igényelt szerkezeti változtatást.⁴⁷

Noha a hazai szakkutatás ezt az eszköztípust – a dunántúlival együtt, megkülönböztetés nélkül – párhuzamba állítja a nyugat- és déleurópai zúzókorongokkal és antik-mediterrán eredetűnek tekinti,⁴⁸ szerkezeti és funkcionális szempontból ezt alátámasztó adatokkal nem rendelkezünk. Annak ellenére, hogy a köleskása fogyasztása mind a római korban, mind a közelmúltig fontos szerepet töltött be a néptáplálkozásban, a hántolására specializálódott felszerelések nem lépték túl a kézieszközök körét. A régészeti emléanyag éppen úgy, mint a néprajzi a kölyű, a mozsár és a kézimalom meghatározó szerepét mutatja ki. Az utóbbi évszázadokban pedig a hántoló- és koptatómalmok vállaltak nagyobb részt a köles feldolgozásában.⁴⁹

Ebből is adódhat, hogy az alföldi speciális zúzókorongos hántolóeszköznek alig tűnnek fel európai analógiái. Viszont nemcsak formai, hanem funkcionális szempontból is meglepő hasonlóságot mutat a Kelet-Ázsiában széltére használatos gabonatoró eszközzel, a „kínai cséplőhengerrel” (13. kép). Ezen ősi gabonazúzó és hántolóeszköz széles elterjedtsége alapján állapítja meg FELDHAUS, Franz, hogy a zúzókorong (Kollergang) tulajdonképpen kelet-ázsiai találmány, amely később a római kultúrkörben is nagy teret hódított.⁵⁰ Ugyanezen párhuzamokkal kapcsolatban jegyezte meg GUNDA Béla is, hogy a kőkorongos zúzóeszközök „végső gyökerének eredetét igen távol kell keresni. Tökéletes kialakulásukat és nagy jelentőségüket azonban mediterrán-balkáni területen érték el.”⁵¹

*

A zúzókorong fontos szerepet töltött be a gyümölcsfeldolgozásban is. A speciális gyümölcshúzó működésével alapján megegyezik az eddig tárgyalt típusokkal, azonban morfológiailag további eltérést mutat azoktól. Legjellemzőbb sajátossága, hogy a nagyméretű kőkorong közvetlenül a földre állított vályúban mozog. Az általában 40-50 cm-es peremmel rendelkező vályút keményfából, kőből, újabban pedig betonból készítették. Ennél az eszközformánál is egy centrális oszlophoz kapcsolódik a zúzókorong a rajta áthaladó tengely révén. Az eszköz működtetése állattal vagy emberi erővel egyaránt ismeretes. A meghajtóerő szerint bizonyos szerkezeti eltérés mutatkozik meg: a lóval működtetett gyümölcshúzó mindig kör alaprajzú vályúval rendelkezik, ellenben a kézierővel dolgozó eszköznél legtöbb esetben fél vagy negyed körívnyi vályút használtak, amiben ide-oda tologatták a kőkorongot.

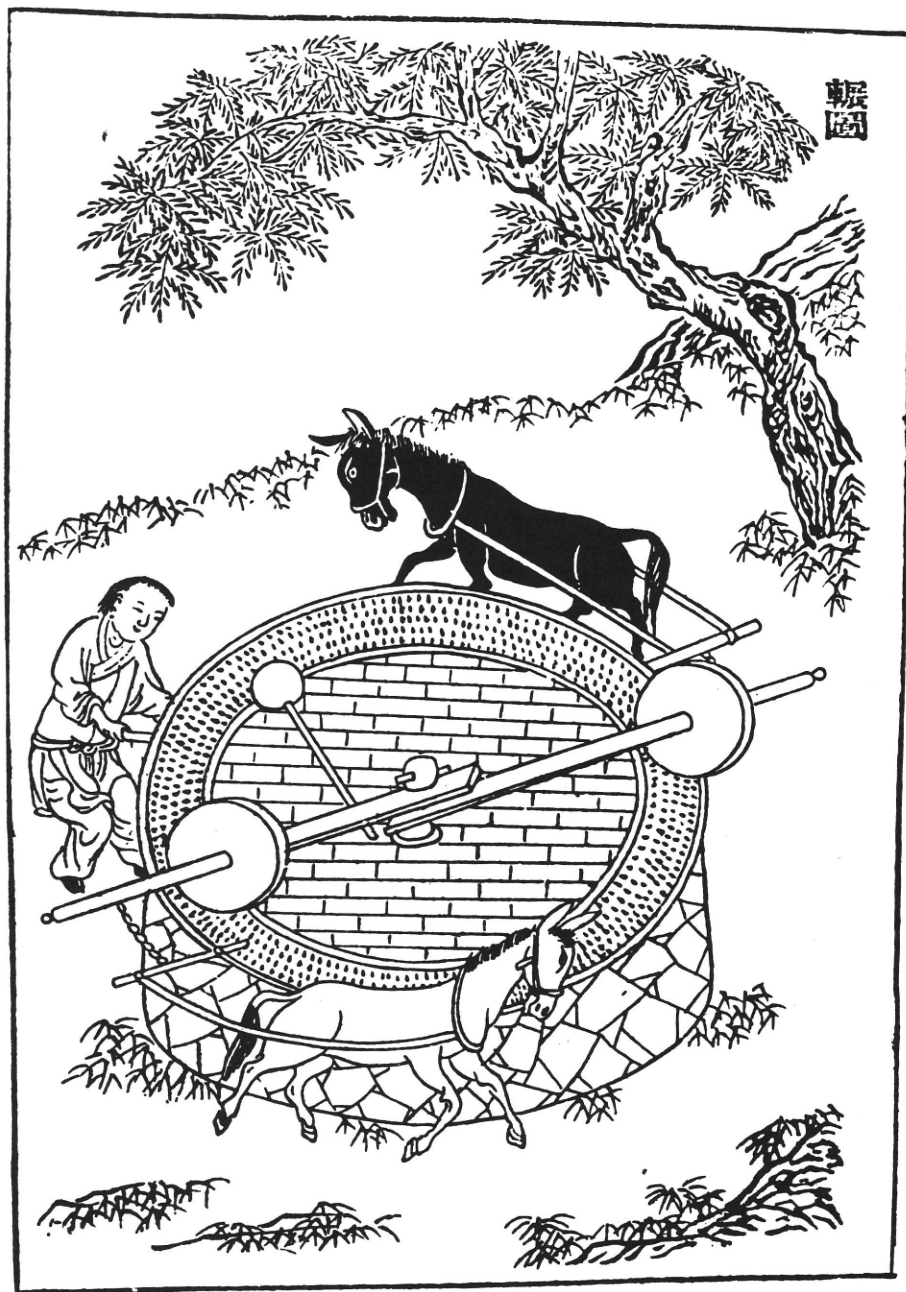
⁴⁷ Az olajosmagvak feldolgozásához a tálcás típus előnyösebbnek bizonyult, amint arról a Mediterráneum példája bizonykodik. Viszont a provinciális olívakultúrában, mint pl. Afrika berber területein – a többnyire emberi erővel működtetett – primitív eszközformák között gyűrűs alapzatúra emlékeztető olívazúzó is feltűnnek. Vö.: CAMPS-FABRER, Henriette 1953. 41. és Fig. 7-8.

⁴⁸ A „római köleskása hántolóból” átvett formának tartja GÖNYEY Sándor 1936. 6. – Antik-mediterrán eredetűre a működésével alapján utal GUNDA Béla 1956. 27. majd SZOLNOKY Lajos 1972. 177.

⁴⁹ Vö.: PETŐ Mária 1977. 151.; BERANOVÁ, Magdalena 1980. 276-277.; BELLON Tibor 1981. 248-250. – Technikatörténeti értékelését adja SELMECZI KOVÁCS Attila 1981. 226-227.

⁵⁰ FELDHAUS, Franz M. 1931. 66.

⁵¹ GUNDA Béla 1935. 16-17. a 41. jegyzetben.

13. Gabonahántoló. Kínai fametszet 1609-ből. FELDHAUS, Franz M. 1931. 67.

Ennek az eszközfélésegnek általánosan érvényesülő sajátossága az aránylag keskeny zúzókorong alkalmazása, amit az alapépítményül szolgáló vályú eleve meghatározott; valamint az a konstrukciós egyöntetűség, ami az eszköz közvetlen meghajtásmódjában és egyszerű szerkezeti kiképzésében megmutatkozik. Hagyományos szerkesztésmódjának célszerűségével és produktívitasával függ össze, hogy ipari szintű alkalmazásában is vonóállattal működtették⁵² (14. kép).

A vályús zúzókorong Nyugat-Európában meglehetősen nagy teret hódított. Különösen Bretagneban, Normandiában, Picardiában, a Majna menti Franfurt vidékén volt elterjedt a gyümölcsbor készítésénél a lóval vont zúzókorong.⁵³ Ausztria jelentős gyümölcs kultúrával rendelkező vidékein sok helyütt még napjainkig is használják ezeket a zúzóeszközöket. A nagyobb parasztgazdaságokban erre a célra szolgáló présházban dolgozzák fel a gyümölcsöt. A tágas helyiség közepén kör alakú kő- vagy betonvályú áll, amelyben másfél-két méter átmérőjű és általában 30 cm szélességű kőkorong forog. A korong tengelyének meghosszabbított végéhez fogták be a lovat⁵⁴ (15. kép). Felső-Ausztria keleti övezetében éppen úgy, mint Alsó-Ausztriában hasonló szerkezetű, kővályúval rendelkező gyümölcszúzókat használtak.⁵⁵ Kelet-Stájerország hagyományos gyümölcsstermelő tájain csaknem minden háznál lehet találni zúzókorongos gyümölcs-törőt. Azonban erre a területre sokkal inkább a kézi erővel működtetett, rövid favályúval rendelkező forma a jellemző.⁵⁶ Hasonlóan Burgenlandban is jobbra ezek az egyszerű zúzóeszközök terjedtek el. Pl. az egykori Buglócáról (Schreibersdorf, Ausztria) leírt eszköznél a negyed körívnyi favályú hossza 321 cm. A vályúban forgó zúzóköő átmérője 111 cm, szélessége pedig 7,5 cm. A korong tengelynyílásában rögzített 5 m hosszú rúd másik vége 71 cm magas faoszlophoz kapcsolódik, és egy vas csapban forog.⁵⁷

A kisebb készletekkel rendelkező parasztgazdaságok számára előnyösebb volt az egyszerű szerkezetű kézi zúzóeszköz, amely nem igényelt igaerőt. A magas peremű favályúban alternatív mozgást végző kőkoronggal a gyümölcsöt péppé zúzták, amit aztán kipréseltek. A kőkorongot a tengelyénél fogva általában ketten, egymással szemben állva mozgattak. Az eseményszámba menő gyümölcszűret miatt azonban gyakran jóval nepe-sebbé vált a munkát végzők tábora, amint azt egy múlt század végi ábrázolás is mutatja (16. kép).

A Dunántúlon is felbukkan a kőkorongos gyümölcstörő eszköz. Az ormánsági Bogdásárról (Baranya m.) GUNDA Béla által leírt *almatörő sotú* pontos megfelelője a nyugat-európai fogatolt eszközformának. A kör alakú vályúban lóval forgatott nagyméretű kőkoronggal egykor az ecetnek való vadalmát törették össze, majd a gyümölcspépet kipréselték.⁵⁸

A Kárpát-medencében a vályúval rendelkező zúzóeszköz előfordulásának karakterisztikus területe Erdélyre, ott is elsősorban a Maros folyó vidékére esik. Az eszköz

⁵² FELICE, M. (red.) 1775. Nr. I. Presoir a cidre.

⁵³ HABERLANDT, Artur 1926. 355. 198. kép.; JIRLOW, Ragnar 1926. 126.; LAMBRECHT Kálmán 1915. 56–57. és 30. kép.

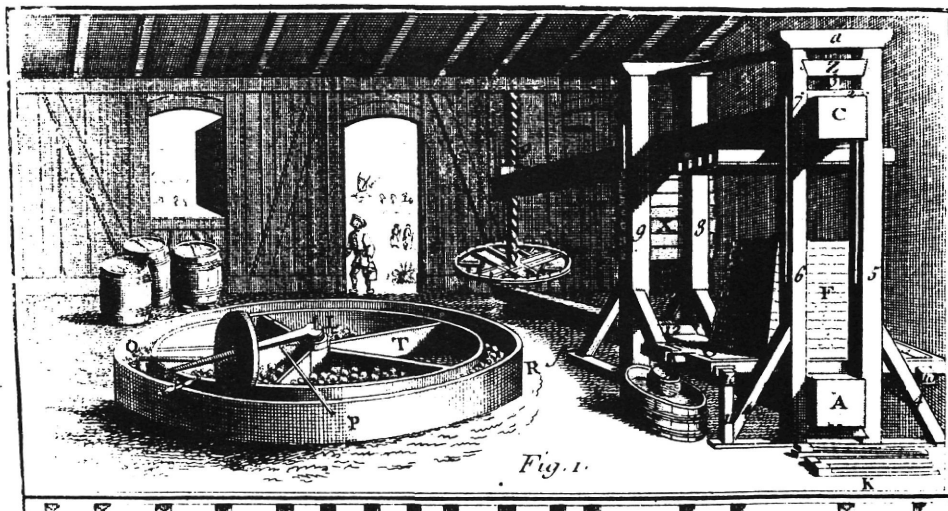
⁵⁴ RIESS, Wilhelm 1974. 73–74.

⁵⁵ A munkafolyamat alapos leírását is nyújtja HINTERMAYER, Johann 1979. 216–218. – Lásd még: SCHMIDT, Leopold 1966. 370.

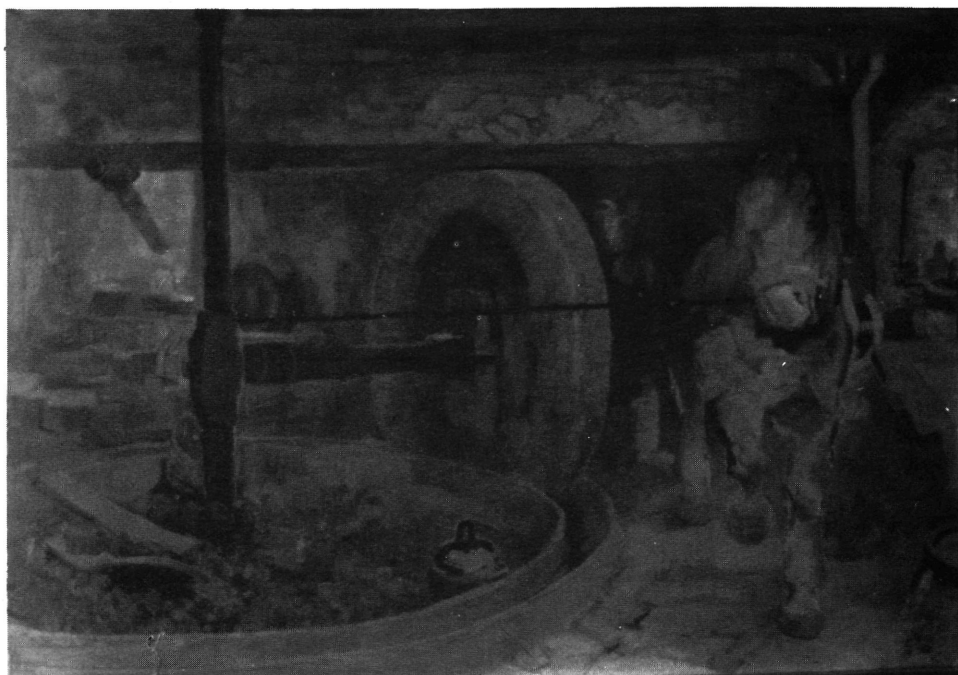
⁵⁶ GAMERITH, Anni 1966. 178–181.

⁵⁷ SIMON, Franz 1981. 504–505. Közel azonos méretű hasonló zúzóeszköz látható Burgenland területéről a stübingi szabadtéri múzeumban.

⁵⁸ GUNDA Béla 1935. 15. és 7. ábra.

14. Almafeldolgozó üzem fogatos zúzóeszkővel. Franciaország. FELICE, M. (red.) 1775. 1.

15. Fogatos gyümölcstörő, *Birnreilm*. Neuhofen, Alsó-Ausztria, 1930-as évek. VELIM, Anton festménye a bécsi néprajzi múzeum kiállításában. A szerző felvétele 1981.

16. Kézzel hajtott gyümölcstörő. Németország. Borászati Naptár 1881. 66.

tárgyi emlékei legnagyobb számban az egykori Hunyad megyei helységekben maradtak fenn (8. kép: c–d). Ezen a területen a lóval forgatott és a kézzel működtetett eszközforma egyaránt megtalálható. A morfológiai egyezés ellenére az erdélyi eszközök funkcionális szempontból eltérnek a nyugat-európai analógiáktól, mert többségükben olajosmag zúzóként működtek. Amint egy múlt század eleji tudósításban olvashatjuk „A ’Bánátban’ és Erdélyben az olajütést jobban értik, mint Magyarország többi vidékein, azért, mert amott az olajnak bővebb fogyasztása miatt, jobban és többen ráadták magokat, és ezt a mesterséget régebben is üzik. Sok hejjen már hollandus módra is török az olajos magvakat, élen-forgó malomkövekkel.”⁵⁹

A vályús zúzókorongot azonban kizárólag a tökmag és a bükkmakk feldolgozására hasznosították; az egyéb olajosmagvak aprítására a mozsár és a kölyű szolgált.⁶⁰ A század elején pl. a Hunyad megyei Bózesen (Bozeș, Románia) „a vályúban elszórt tökmagokat a korongnak a rúd által ide-oda való lökdösésével törték meg.”⁶¹ A vályú félkörívben

⁵⁹ Nemzeti Gazda 1816. I. 102.

⁶⁰ Vö.: SELMECZI KOVÁCS Attila 1983. 109.

⁶¹ SCHMIDT Tibolt 1911. 63.

hajlított fatörzsből készült, amelyben 100–140 cm átmérőjű, 8–10 cm széles homokkőből faragott korong forgott ide-oda. A kőkorong középpontjában áthaladó 3 méter hosszú rúd másik végét egy földbe vert tengelyre akasztották, ami biztosította a kő mozgását a vályúban.⁶²

Az udvarhelyszéki Siklódról (Siclod, Románia), ahol a tökmagon kívül a bőtermő években jelentős mennyiségű makkot is feldolgoztak olajnak, a zúzókorongnak egy sajátos formáját említi VISKI Károly: „Kőralakú vályúban egy tengelyre szerelt két malomkő nagyságú korong görog. Nagyobb súlya kedvéért az üttetők is – kivált gyerekek – ráülnek a tengelyre, s fogódzásukra nagy faszögek vannak függőleg a tengelybe ütve.”⁶³ A közös tengelyre egymással átellenben állított két zúzókorong centrális rögzítését éppen úgy oldották meg, mint az egykőves formánál, vagyis a középponti oszlop a vízszintes tengelyt mintegy alátámasztotta. Ugyanilyen szerkezeti módot mutat a szórányosan előforduló háromkőves eszköz is, amit az egyik korong tengelyéhez fogott lóval forgattak.⁶⁴

Az erdélyi körvályús olajosmagtörő sajátossága, hogy nemcsak igaerővel működtek. hanem kézzel hajtott változata sem ment ritkaságszámba. A különbség abban mutatkozott meg, hogy az állattal vontatott zúzókorong rendszerint nagyobb és szélesebb, mint a kézierőre készült. Helybeli vélemény szerint a teljesen kerek vályúval könnyebb a munka (Bosoród, Hunyad m. – Boşorod, Románia).⁶⁵ Az olajosmag törését általában két férfi végezte, akik a vályú által alkotott körön belül lépkedtek egymás mellett, és egész testsúlyukkal tölték a zúzókövet.⁶⁶ De kézzel hajtott két kőkorongos tökmagtörőről is tudunk Székelykeresztúrról (Cristuru Secuiesc, Románia). Ennél a köveket összekötő hosszú tengelyre üléseket szereltek gyerekek, asszonyok részére, hogy növeljék a kövek súlyát. Működésekor olyan volt, mint egy ringlisz. ⁶⁷ A meghajtás módjától függetlenül azonban a körvályús zúzóeszköz tipikusnak tekinthető formája egyetlen kőkoronggal rendelkezett.

Ha az erdélyi vályús olajosmagzúzó összehasonlítjuk a középdunántúli típussal, formai különbségükből is kitűnik, hogy az erdélyi lényegesen kisebb kapacitású, alacsonyabb technikai színvonalú konstrukció. Szerkezeti egyszerűsége a nyugat-európai gyümölcszúzóval szemben is megmutatkozik, mert a stabil körvályú helyett kivétel nélkül favályúval rendelkezik. A kivált tölgyfatörzsből hajlítással formált vályú mindig több darabból tevődött össze, amit kapcsokkal és vas abronccsal tartottak egyben. Vízszintes fekvését alárajtott kövekkel biztosították (17. kép).⁶⁸ Az erdélyi olajosmagzúzó jellemzője még a sajátos mobilitás, ami abban nyilvánul meg, hogy fedél alatt a legritkábban kapott helyet, főképpen pedig a több darabból szerkesztett vályút a használat idejétől és helyétől függően állíthatták fel.⁶⁹ Mivel ez a zúzóeszköz jobbra idényjellegűen funk-

⁶² A szászvárosi járás Kasztó községéből (Castau) viszont 5 méter átmérőjű, kőralakú vályúval rendelkező zúzóeszközt említi SCHMIDT Tibolt 1911. 63.

⁶³ VISKI Károly 1932. 116.

⁶⁴ HOFFMANN, Herbert 1969. 104–105. és 30. kép. A működéselv mechanizmusára és a fogatolásra ad példát még BUCUR, Corneliu 1979. 122. és 6.1.2.2. jelzésű ábra.

⁶⁵ BUTURA, Valeriu 1969. 210.

⁶⁶ HOFFMANN, Herbert 1969. 104.

⁶⁷ BUTURA, Valeriu 1969. 210.

⁶⁸ A lóhajtású eszköz leírását adja PALADA, Stefan 1973. 162. és 3. kép.

⁶⁹ Erre utaló adatot közöl Kasztóról (Castau) SCHMIDT Tibolt 1911. 63.; Bosoródról (Boşorod) BUTURA, Valeriu 1969. 209.

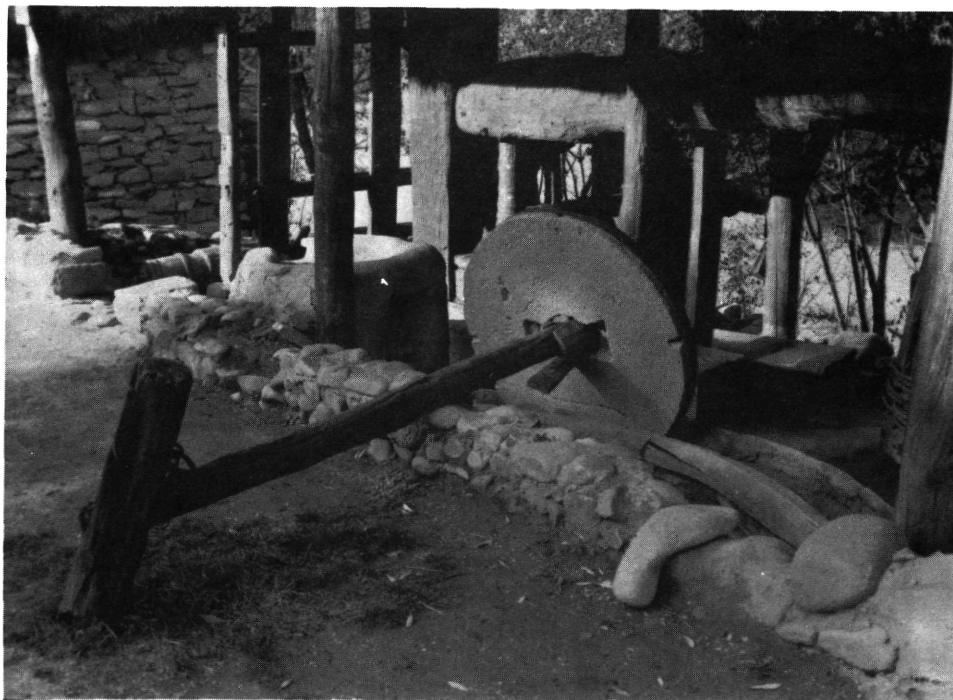
17. Vályús olajmágtörő. Grid, Hunyad m. A nagyszebeni technikai múzeum kiállításában.
A szerző felvétele, 1979.

cionált (a nagybőjt körüli időben), valamint az olajkészítésben csak kiegészítő szerepet kapott a kölyús törőeszközök mellett;⁷⁰ megszerkesztése több esetben is bizonyos primitívséget, másodlagos jelleget visel magán. Ugyanis a kézzel hajtott eszköznél előfordult, hogy elkopott vízimalomkövet fogtak használatba. Ezt az egyszerű megoldást szemlélteti egy század eleji olajütő múzeumi tárgyegyüttese, amelynél a vízszintes tengelyt faékekkel rögzítették a malomkő középső nyílásába. A vas abronccsal megerősített elvásott kőkorong közepében jól kivehető az eredeti szerepkörre utaló bevágás: a keresztvas helye (18. kép).

A leegyszerűsített vagy pedig alacsony színvonalon megőrzött eszközök is arról tanúskodnak, hogy a vályús zúzókorongnak az olajelőállításban játszott szerepe csak másodlagos és újabb keletű. Ugyanis a lágybelű olajosmagvak összetörése – amint a mediterrán példák egyöntetűen mutatják – nem igényel magas peremű kőjáratot. Azt pedig, hogy ez az eszközkonstrukció egyáltalán nem ideális az olajosmágtörésre, a zúzókorong nyomóerejének, súlyának növelésére tett egyedi próbálkozások is érzékeltetik.

Mindezek eredményeképpen bizonyosnak látszik, hogy Erdély területén foltszerűen elterjedt vályús zúzókorong eredetileg éppen úgy a *gyümölcsfeldolgozás* eszköze, mint ahogyan európai analógiái. Ebben a szerepében azonban már csak egészen szűk területen

⁷⁰ Jól példázza ezt Siklódról (Siclod) VISKI Károly 1932. 116.

18. Kézi hajtású vályús tökmagzúzó. Zalatna, Hunyad m. A bukaresti szabadtéri múzeum kiállításában. A szerző felvétele, 1979.

és szórványosan őrződött meg, mint pl. Nagyszeben (Sibiu, Románia) környékén „XIX. századi maradványként”.⁷¹ Zalatnán (Zlatna, Románia) szintén használtak rövid vályúban kézzel mozgatható zúzókorongot almatörőként.⁷² A Déli-Kárpátok vidékének magyar lakossága körében pedig az ilyen eszköz kizárólag az almabor és almaecet készítésére szolgált a század első harmadáig. A Seben megyei Oltszakadáról (Sacadaț, Románia) VÁMSZER Géza által bemutatott múlt század végi *almaprés* szintén több darabból összerótt favályúval és kézi forgatású zúzókoronggal rendelkezett. Az eszközhasználatról az 1930-as évekre vonatkozóan olvashatjuk, hogy „almából és vackorkörtéből pálinkát vagy almabort készítenek. Régebben almaecetet is készítettek, de ma már nem éri meg a fáradságot. Azért van ma is még több fából faragott almatörő és almaprés”⁷³ (19. kép).

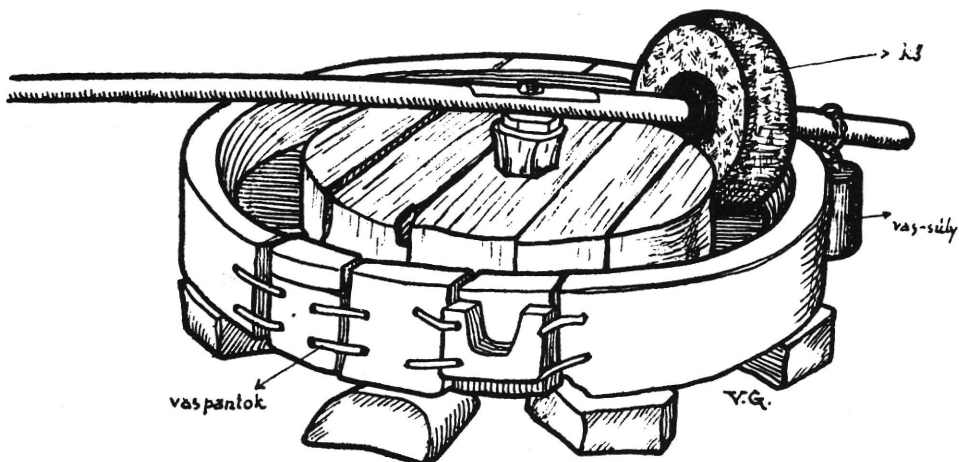
Szűkszavú történeti forrásaink is arra utalnak, hogy a múltban a vadgyümölcs feldolgozása nagy jelentőséggel rendelkezett. Az Erdélyi Szótörténeti Tárbán a XVI. század végétől számos említést találunk az *almavíz* és *almaecet* fogyasztásáról.⁷⁴ TAKÁTS

⁷¹ HOFFMANN, Herbert 1969. 100. – A nagyszebeni szabadtéri múzeumban felállított resinári (Rașinari) almatörő egy ívelt, negyed kör alakú favályúból és alacsony oszloppal központosított keskeny malomkőből áll. IRIMIE, Cornel 1974. 53.

⁷² BUTURA, Valeriu 1969. 209.

⁷³ VÁMSZER Géza 1977. 15.

⁷⁴ SZABÓ T. Attila 1975. 265., 261–262.

19 Almaprés 1893-ból. Oltszakadát, Szeben m. (Sacadat, Románia). VÁMSZER Géza 1977. 15.

Sándor szerint a régi magyar uradalmakban a vadalmából és vadkörteből kitűnő ecet és almalé (cider) készült. Erre a célra a gyümölcsöt összezúzták és kipréselték. Az ilyen gyümölcsörülő malom sem tartozott a ritkaságok közé.⁷⁵ Pl. Bánóc (Banovce, Csehszlovákia) 1559-ből származó oklevele „molendium frumentarium” néven emlékezik meg róla.⁷⁶ Az eszközre vonatkozó valamivel részletesebb adatot az ugyancsak felvidéki Huszt várának 1673. évi összeírása nyújt, amelyben „válú forma almatörő kölyü” szerepel.⁷⁷ A vályús gyümölcszúzó emléke Erdély különböző területéről fennmaradt a XVIII. század közepi oklevelekben, egységesen „alma törő válú” névalakban.⁷⁸

Ezek az adatok ugyan többféle szerkezeti formára engednek következtetni, melyek között a zúzókorongos konstrukció is bizonyosan előfordult.⁷⁹ Annál is inkább feltételezhetjük ennek a legtermelékenyebb eszközféleségnek egykori kiterjedt használatát, mert századunk elejéig nemcsak az uradalmak, hanem a parasztság is jelentős mennyiségű gyümölcsöt dolgozott fel és értékesített, ahol a növényföldrajzi adottságok ezt lehetővé tették. Pl. egy múlt század közepi híradás szerint Máramaros néhány helységében évente

⁷⁵ TAKÁTS Sándor 1907. 239.

⁷⁶ LAMBRECHT Kálmán 1915. 55.

⁷⁷ TAKÁTS Sándor 1907. 239.

⁷⁸ SZABÓ T. Attila 1975. 265.

⁷⁹ *Almatörő vályú* néven fakalapácsos kézi törőeszközt ismertet a Székelyföldről BÁTKY Zsigmond 1906. 51. és 8. tábla 6. kép. Hasonlóan kisméretű vályúban „forgattyús bunkóval” végzett almatörést ír le Siklódról VISKI Károly 1932. 117. és 7. ábra. Egyértelműen erre az eszközformára utalnak a következő történeti adatok is: 1752: „Alma Törő Küllü” (Roskány, Hunyad m.) és 1813: „alma törő butyikó (bunkó)” (Korokna, Maros-Torda m.). SZABÓ T. Attila 1975. 265. – Nyilvánvalóan másfajta, termelékenyebb konstrukciót jelöl pl. 1747: „egy nagy alma törő valu” (Kolozsvár), vagy 1753: „Eg alma törő Valluja” (Szentmargita, Szolnok-Doboka m.) megjelölés. SZABÓ T. Attila 1975. 265.

több száz hordó almaecetet készítettek, amivel rendszeresen kereskedtek.⁸⁰ Amint GUNDA Béla számos példával bizonyítja, Erdélyben igen nagy jelentősége volt régebben a vadalma és vadmörte ecet készítésének.⁸¹ Hasonlóan a Dunántúl nyugati területén is számottevő gyümölcsfeldolgozásra enged következtetni, hogy a Vas és Zala megyei uradalmakban még a századforduló idején is a mezőgazdasági bér munkások, részesaratók ellátmányában rendszeresen szerepelt az *almabor*.⁸² Ennek a nagymennyiségű gyümölcsitalnak az előállítása nyilvánvalóan ugyanazon technológiával és eszközkészlettel rendelkezett, mint amilyen mindmáig megőrződött az alsóausztriai paraszti gyakorlatban, és amelynek tárgyi emlékeiről elsősorban az Ormánságból maradtak fenn szórványos adatok.⁸³

A bizonyára tovább gyarapítható történeti utalások arra vallanak, hogy a gyümölcsfeldolgozás körében használatos vályús zúzókorong a Kárpát-medencében jóval szélesebb elterjedtségnek örvendett, mint ahogyan azt a fennmaradt tárgyi emlékek mutatják. A régmúltba visszanyúló használata az uradalmi és paraszti gazdálkodásban egyaránt helyet kapott,⁸⁴ ezért aligha lehet etnikumhoz kötni alkalmazását. Az eszköz előfordulását sokkal inkább a növényföldrajzi és táplálkozási tényezők határozták meg. Az erdélyi románok körében olajosmágtöröként való szélesebb elterjedése és megőrződése pedig a böjti olajfogyasztást konzerváló görögkeleti vallás hatására vezethető vissza, ami a gyümölcszúzó eszköz másodlagos funkcióban való fenntartását, illetve sok esetben adaptálását eredményezte.⁸⁵

*

HABERLANDT, Artur az európai néprajzról írt szintézisében megállapítja, hogy Kisázsiaiában, Örményországban, a Földközi-tenger mellékén, többnyire Franciaországon át Itáliáig és az Északi-Alpok térségéig a korai időktől nagy szerepe volt a vadgyümölcsnek a háztartásokban. Ehhez kapcsolódott a klimatikusan kedvező területeken az olajfa termésének feldolgozása. A földrajzi megfelelés, valamint az élére állított kókorong használatának egyezése alapján a vályús zúzókorongot a mediterrán olívazúzóból származó eszköznek minősíti, amit Bretagnetól a Duna menti országokig terjedő széles övezetben elsődlegesen gyümölcstörésre használtak.⁸⁶ Ez a nagyvonalú azonosítás a legutóbbi idők-

⁸⁰ Hazánk s a Külföld IV. 1868. 642.

⁸¹ GUNDA Béla 1966. 21–23.

⁸² 1897-ben Vas megye muraszombati járásában „páronkint 25 pint almabor”, Zala megye csáktornyai járásában „ellátás fejében járt 1200 öles holdankint 2 liter almabor”, a perlaki járásban „kaszásnak napjára 1/2 liter, marokszedőnek 1/4 liter bor vagy almamust” tartozott az ellátmányába. Vö.: *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1897*. Bp., 1899. 98 és 102. – Az évente megjelenő kiadványban hasonló adatokat – bizonyos mennyiségi változásokkal – 1901-ig találunk erről a területről. Így pl. a muraszombati járásban (Vas m.) 1900-ban az ellátás között „páronkint 42 liter almabor” szerepelt (Ua. 1900. Bp., 1902. 136.). A csáktornyai járásban (Zala m.) viszont még 1901-ben is „az élelmezés mellett felfogadott részes aratók minden 1200 négyszögöles hold után kaptak 2 liter almabor” (Ua. 1901. Bp., 1902. 158.). – Az adatokat Regdonné Bagi Máriának köszönöm.

⁸³ GUNDA Béla 1935. 15. – Lóval forgatott zúzóköves *ómadarálót* említ még KISS Géza 1952. 13., 106.

⁸⁴ Részletes történeti áttekintést nyújt RIESS, Wilhelm 1974. 57–60.

⁸⁵ Erre enged következtetni a román nyelvben az eszköz megnevezésének sokfélesége, valamint a vályú egységesen *văliu* névalakja. Vö.: BUTURA, Valeriu 1978. 347–348.; IRIMIE, Cornel 1974. 67.; HOFFMANN, Herbert 1969. 103.

⁸⁶ HABERLANDT, Arthur 1926. 355–356.

ig polgárjogot élvezett a szakkutatásban. Az eszközzel foglalkozó néprajzi és technikatörténeti feldolgozások tulajdonképpen egyetlen antik-mediterrán eszköztípus földrajzilag szélesen kiterjedt *többfunkciós* továbbélését látják benne.⁸⁷

A Kárpát-medence példája azonban ellentmondani látszik ennek a következtetésnek. Amint az eddigi áttekintésből kitetszik, valójában egymástól eltérő három eszközkonstrukcióval találkozhatunk, amelyek nemcsak földrajzilag határolódnak el egymástól, hanem funkcionálisan is. Az egyes szerkezeti változatok viszont az eszköz alapvető használati módjával teljesen összhangban állnak. Ez az európai vonatkozásban is páratlanul szemléletes szerkezeti és funkcionális kapcsolat azt sejteti, hogy a Kárpát-medencében egy mediterrán zúzóeszköz előfordulása helyett inkább három, egymástól tipológiailag és eredetét illetően is eltérő eszközről beszélhetünk.

⁸⁷ Az eszköz azonosságát a működéselv alapján a funkcióbővülés magyarázatával igyekszik bizonyítani HABERLANDT nyomán JIRLOW, Ragnar 1926. 125–126. – Ezt a szemléletet érvényesíti PONGRÁCZ Pál 1967. 162–163., SZOLNOKY Lajos 1972. 177–178., KEMPERS, A. J. Bernet 1979. 66–69.

IRODALOM

- AMMAN, Jost
1568 Stände und Handwerker. Frankfurt a/M.
- BÁTKY Zsigmond
1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest
- BELLON Tibor
1981 A köles termesztése és keleti párhuzamai. *Ethnographia* XCII. 233–258.
- BERANOVÁ, Magdalena
1980 *Zemědělství Starých Slovanů*. Praha
- BLÜMNER, Hugo
1912 *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern I*. Leipzig–Berlin
- BÖCKLER, Georg Andreas
1661 *Theatrum machinarum novum, Schauplatz der mechanischen Künsten von Mühl- und Wasserwercken*. Nuernberg
- BUCUR, Corneliu
1979 *Entwicklung und Typologie im Rahmen einer Systematik überlieferten technischer Anlagen Rumäniens*. *Cibinium* 1974–78. Sibiu. 111–182.
- BUTURÁ, Valeriu
1969 *Die Ölmühlen in Siebenbürgen*. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* XCIX. Wien. 206–215.
1978 *Etnografia populului Roman. Cultura materiala*. Cluj–Napoca
- CAMPS–FABRER, Henriette
1953 *L'oliver et l'huile dans l'Afrique romaine*. Alger
- CATO, M. Portius
1966 *De agricultura. A földművelésről*. Fordította KUN József. Budapest
- DALMAN, Gustaf
1935 *Arbeit und Sitte in Palästina IV. Brot, Öl und Wein. Die Geräte zur Herstellung des Öls*. Gütersloch. 201–235.
- DRACHMANN, A. G.
1932 *Ancient Oil Mills and Presses*. Kobenhavn
- FELDHAUS, Franz M.
1931 *Die Technik der Antike und des Mittelalters*. Potsdam
- FELICE, M. (red.)
1775 *Encyclopédie... Planches I. Agriculture*. Yverdon
- FORBES, R. J.
1955 *Studies in ancient technology III*. Leiden
1956 *Food and Drink*. In: *History of Technology II*. Oxford. 103–146.
- GAMERITH, Anni
1966 *Stössel, Obstquetsche und Obstmühle*. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 69. Wien. 177–187.
- GERING, Walter
1913 *Die Terminologie der Hanf- und Flachskultur in der frankoprovenzalischen Mundarten mit Ausblicken auf die umgebenden Sprachgebiete*. *Wörter und Sachen*. Beiheft 1. Heidelberg
- GÖNYEY ÉBNER Sándor
1927 *A Budapest környéki községek népi kendermunkája és eszközei*. *Néprajzi Értesítő* XIX. 49–62.
1936 *A kendermunka népi szerszámai Magyarországon*. *Néprajzi Értesítő* XXVIII. 1–13.

GUNDA Béla

- 1935 Ethnogeographiai problémák az Ormánságban. Kecskemét
 1956 Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen
 1966 Ethnographica Carpathica. Budapest

HABERLANDT, Arthur

- 1926 Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung. In: Illustrierte Völkerkunde II. Red. BUSCHAN, Georg. Stuttgart. 305–628.

HADNAGY László

- 1982 A nemzetiségi emlékek gyűjtése Veszprém megye múzeumaiban. Horizont X. 1. Veszprém. 44–47.

HINTERMAYER, Johann

- 1979 Die Apfel- und Birnenmostkultur in niederösterreichischen Mostviertel. In: Sammeln und Sichten. Beiträge zur Sachvolkskunde. Festschrift für Franz Maresch zum 75. Geburtstag. Red. MARTISCHNIG, Michael. Wien. 213–230.

HOFFMANN, Herbert

- 1969 Bäuerliche Ölmühlen in Rumänien. Versuch einer Typologie der bei der Ölbereitung verwendeten Mahl- und Stamfvorrichtungen. Ethnographica VII–VIII. (Museum Moraviae) Brno. 88–116.

HOFFMANN Tamás

- 1979 Kertművelés és szántógazdaság a Mediterráneumban. Agrártörténeti Szemle XXI. 289–318.

IRIMIE, Cornel (red.)

- 1974 Museum der bäuerlichen Technik. Sibiu

JIRLOW, Ragnar

- 1926 Zur Terminologie der Flachsbereitung in den germanischen Sprachen I. Göteborg

JÜNGST, Emil–THIELSCHER, Paul

- 1954 Catos Keltern und Kollergänge. Ein Beitrag zur Geschichte von Öl und Wein. Bonner Jahrbücher 154. Bonn. 32–93.

KEMPERS, A. J. Bernet

- 1979 Oliemolens. Het Nederlands Openluchtmuseum. Gebouwen en bedrijven 3. Arnhem

KISS Géza

- 1952 Ormánsági szótár. Budapest

KRÜNITZ, Johann Georg

- 1806 Ökonomisch-technologische Encyclopädie 104. Beschreibung der Oehlmühlen. Brünn. 461–640.

LAMBRECHT Kálmán

- 1915 A magyar malmok könyve. Budapest

MILIČIĆ, Mirko

- 1955 Nepoznata Dalmacija. Studija o seoskoj arhitekturi. Zagreb

MORITZ, L. A.

- 1958 Grain-Mills and Flour in Classical Antiquity. Oxford

NOPCSA, Franz

- 1912 Haus und Hausrat im katholischen Nordalbanien. Sarajevo

PALADA, Stefan

- 1973 Komplexe Anlagen und Komplexe von bäuerlichen Industrie-Anlagen. Cibinium 1969–73. Sibiu. 157–174.

PETŐ Mária

- 1976 Feltárások a II–III. századi aquicumi legios-tábor retenturájában. In: Budapest régiségei XXIV. 1. Budapest. 111–123.

- 1977 Az élelmiszer-feldolgozás emlékényve Aquincumban. Agrártörténeti Szemle XIX. 144–153.

PONGRÁCZ Pál

1967 Régi malomépítéset. Budapest

RIESS, Wilhelm L.

1974 Der Most. Geschichte und Geräte. In: 19. Jahrbuch des Musealvereines Wels 1973/74. Wels. 55–80.

SCHEUERMEIER, Paul

1943 Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz I. Zürich.

1956 Bauernwerk in Italien II. Bern

SCHMIDT, Leopold

1966 Volkskunde von Niederösterreich I. Horn

SCHMIDT Tibolt

1911 Olajkészítés és eszközei a hunyadmegyei oláhoknál. Néprajzi Értesítő XII. 59–67.

SCHULTZE, Leonhard

1927 Mekedonien. Jena

SELMECZI KOVÁCS Attila

1981 Kézimalmok. Történeti rétegek – technikai regresszió. Ethnographia XCII. 204–232.

1983 Der Kollergang im Karpatenbecken. In: Ethnographica et Folkloristica Carpathica 3. Red. UJVÁRY Zoltán. (Műveltség és Hagyomány XXI.) Debrecen. 101–112.

SIMON, Franz

1981 Bäuerliche Bauten und Geräte. Südburgenland und Grenzgebiete. Oberschützen

SORDINAS, Augustus

1971 Olive Oil Mills and Presses on the Island of Corfu, Greece. Memphis State University Anthropological Research Center Nr. 5. Memphis

SURÁNYI Dezső

1976 Mezőgazdasági termelés az ókori Palesztinában – a Biblia tükrében. Agrártörténeti Szemle XVIII. 148–162.

SZABÓ T. Attila

1975 Erdélyi magyar szótörténeti tár I. Bukarest

SZOLNOKY Lajos

1972 Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrost-megmunkálás. Budapest

TAKÁTS Sándor

1907 A magyar malom II. Századok XLI. 236–249.

VAJKAI Aurél

1941 Római emlékek a Dunántúl néprajzában. Pécs szabad királyi város „Majorossy Imre Múzeumának” 1939–40. évi értesítője. Szerk. TÖRÖK Gyula. Pécs 40–51.

1942 Olajütők Veszprém vármegyében. Ethnographia LIII. 113–123.

1975 Újabb adatok a bakonyi és Balaton melléki olajütőkhöz. Ethnographia LXXXVI. 624–632.

VÁMSZER Géza

1977 Életforma és anyagi műveltség. Bukarest

VISKI Károly

1932 Pelészés és makkászás. Néprajzi Értesítő XXIV. 112–117.

A mediterranean crusher in the Carpathian Basin

The crushing disc used to produce olive oil is a typical Mediterranean tool that had been spread by the ancient Greeks in the Mediterranean region. The form of the tool (Picture 1.) as developed by the Romans has survived up to our days without any significant alteration. The crusher consists of a round bame with smooth surface on which one or two large sized stone discs rotate around a supporting pillar (Picture 2.).The disc had been originally turned manually, but in the Middle Ages it was operated by animals or water. The animals were directly put to the axel of the stone disc, thus usually single crushing stones were used. To increase productivity the size of the disc was much larger than at the time of antiquity. (Pictures 3. and 4.) In later centuries the crushing disc became wide-spread in a great part of Europe, but with functions and structures different from the original. This can be illustrated by the tools found in the Carpathian basin.

In the central part of Pannonia (West of River Danube) we find tools the construction of which are identical to that of the antique oil crushers (Pictures 5. and 7.). However this type of tool is not a remnant of Roman colonisation of Pannonia, but was brought to Hungary by German settlers for processing sunflower seeds and pumpkin seeds. Crushing discs can do the job better than pounders. The tool used by the German settlers in the central part Pannonia (Picture 8. a.) was originally operated by an energy transmission system: it was driven by a horse-gin. Its operating principle and structure can be deducted from the industrialised olive-crusher which started spreading from the 17-th century (Pictures 9. and 10.). From the end of the 19-th century the crushers in Pannonia were od direct drive: the horses were attached to the rod fixed to the central pillar. This drive of lower technical standard was due to the seasonal operation limited to yearly one or two months only by the oil-mills. An even better illustration of this technical regression is the group of manually operated alternative olive-crushers (Picture 11.).

In the central region of the Carpathian basin, the southern part of the Great Hungarian Plain the crushers (Picture 8. b.) were of different structure, and their function was also different. Up to the 1930-es and 1940-es harl was crushed by a horse driven tool which had a ring formed base and a single crushing disc (Picture 12.). This type of tool was also brought into Hungary and spread here by 18-th century German settlers arriving here from South Germany. However this tool is not identical to the fiber crushers of Mediterranean origin used in the Western Alps, but resembles the East Asian grain crushers (Picture 13.). This structural resemblance is due to the fact that the tools used in the Hungarian Plain were originally millet huskers.

The troughed fruit crusher represents a special type of crushing discs. Its horse-driven and manually operated versions are known in many parts of Western Europe.

It can be sporadically found in Pannonia in the Carpathian basin, and is a characteristic tool of the River Maros region in Transylvania (Picture 8. c-d), where the Rumanian population used it to gain oil from sunflower seeds and pumpkin seeds (Pictures 17. and 18.). The backward structure speaks of its secondary function. There are historical data available to prove that in Transylvania also troughed crushers had been originally used for fruit processing (Picture 19.). As this tool was later an important implement of the feudal holdings, its availability and use were not ethnically related. Hungarian documents recall its use as fruit crusher from the 16-th century.

With the individual types of the tool it is worth noticing the full harmony between the structure and basic function, their close relation. However the structural and functional separation of the different types raises the question, whether they have all developed from the antique Mediterranean oil crushers.

ATTILA SELMECZI KOVÁCS

A TÁRSADALMI RÉTEGEK, FOGLALKOZÁSI CSOPORTOK MEGNEVEZÉSI FORMÁI

A tanulmány része egy nagyobb lélegzetű kutatómunka eredményeinek, mely kutatás célja megalkotni e század parasztmodelljét. A modellalkotáshoz megvizsgálja a parasztság rétegeinek kialakító és meghatározó, csoportjainak megjelölő tényezőit, valamint azt a közösséget, amelyen keresztül a tényezők érvényesülnek. Elemzi az egyes rétegekhez és csoportokhoz tartozó egyének társadalmi pozícióját, a pozíciókat meghatározó tényezőket, melyek erősítik vagy gyengítik a réteget illetőleg a csoportot. A vizsgálat megkülönböztetett figyelmet fordít arra, hogy a tényezők állandó mozgásban vannak, a rétegeket és csoportokat kialakító tényezők megváltozhatnak oly módon, hogy az egyén pozícióját jelzik csupán, de ugyanez a mozgás megfigyelhető fordított irányban is, tehát az egyén rétegen illetőleg csoporton belüli pozícióját meghatározó tényező magának egy rétegnek vagy csoportnak a kialakítójává válhat.

A parasztság rétegeit, csoportjait a legkülönbözőbb néven nevezzük a szaktudományban. A rétegek és csoportok a legkülönbözőbb tényezők szerint alakultak ki. A réteg vagy csoport elnevezése már önmagában is többet jelent a pusztá név által jelölt meghatározásnál, mivel mindegyik jelölésének van olyan jelentése is, amely egyben a társadalmi helyzetet is mutatja, vagy pedig eleve hozzáértendő egyfajta életmód. Tanulságos sorra vennünk azt a többszáz elnevezést, amely a néprajzi szakirodalomban, szociográfiai művekben és szépirodalmi alkotásokban előfordul, példaként kiemelve a legfontosabbakat. Különválasztottuk a nyelvi anyagnak az összefoglaló, irodalmi jelleggel bíró részét attól a számos megnevezési formától, amely egy része a történeti forrásokból származó hivatalos elnevezés, más részét pedig a közösség tagjai alkották, de mindkettőt használják hivatkozó terminusként.

Mindenekelőtt az *összefoglaló, irodalmi elnevezéseket* tekintjük át. Általában a birtokolt földterület nagyságára utal az elnevezések egy része. Hangsúlyozzuk a viszonyítottságot, mivel ezek mindig egy-egy szűkebb területre vonatkozóan érvényesek és a megjelölt földterület nagyságának nincs abszolút értéke. A *telkes gazda* vagy *gazda* elnevezés arra utal, hogy az idetartozó paraszt rendelkezett földterülettel; ehhez a telekhez — amely mint ismeretes nem egyforma az ország különböző részén — viszonyítva beszél a szakirodalom *középparasztról*, *kisbirtokosról*, *kisgazdáról*, *törpebirtokosról* illetve *törpegazdáról*.

Az elnevezések egy másik része *foglalkozási csoportokat* jelöl. Általában azokról a parasztokról van szó, akik nem rendelkeznek földterülettel, vagy legalábbis nem számottevő mennyiséggel, akiknek megélhetését elsősorban valamilyen bér munka jelenti. Ennek megfelelően *munkásoknak* nevezik őket, az iparban dolgozó munkásoktól eltérő jelző formában mint *mezőgazdasági munkás*, *mezei munkás*, *gazdasági munkás*, *agrármunkás*,

földmunkás. Más tényezőkre utal a *részesmunkás* vagy a *vándormunkás* elnevezés. Mutatja a munkabér formáját, illetőleg a bérmunka területének állandó, kényszerű változtatását. A mezőgazdaságban dolgozó népesség nagy csoportja tartozott a *cselédek*, az *uradalmi* illetve a *gazda cselédek* közé. A földbirtokkal nem rendelkezők ismert elnevezése – az ipari munkásság mintájára – az *agrárproletár* és a *félproletár*, az utóbbi csekély földbirtokkal rendelkezett.

A történelmi, politikai helyzetnek megfelelően is kialakult néhány olyan kifejezés, rétegelnevezés, amely az alkotóknak az adott rétegről kialakított véleményét, magatartását mutatja. Hogy a legismertebbekre hivatkozzam itt, elsősorban a leggazdagabb, legvagyonosabb, a társadalmi hierarchia legmagasabb fokán álló réteget jelölő *basaparaszt*, *zsirosparaszt* vagy *kulák* elnevezéseket említem.

Ezeknek az elnevezéseknek mind összefoglaló nevei egy-egy nagyobb rétegnek, csoportnak, melyeken belül számtalan önálló alcsoporttal és variánssal találkozunk. Jelen tanulmány leíró jelleggel ismerteti a legkülönbözőbb tényezők által meghatározott réteg- és csoportelnevezéseket. Az irodalmi elnevezéseken belül külön figyelmet érdemelnek ERDEI Ferenc rétegelnevezései, aki teljesen új szempontot hozott a parasztság rétegződésének vizsgálatába. A két világháború közötti parasztságot három nagy csoportra osztja, úgymint parasztgazdák, kisparasztok és parasztmunkások; figyelembe véve az életformát, amelyet parasztnak tart, sőt még *parasztnak* vagy már *nem parasztnak*. A paraszt „hagyományos rendi formák között él”, „külső hatásoktól viszonylag védett szigeten élnek a társadalomnak és rendi fejlődésük sem volt olyan, hogy megzavarta volna paraszti formaképződésük nyugalmát” „a válság szembeötlő jelei nélkül élnek a parasztlak többekévé kiengyengült paraszti életet” (ERDEI, 1980. 62–63.). ERDEI az így meghatározott parasztlakhoz viszonyít, figyelembe véve az elmaradottság, tehát a „rendiség” fokát, illetve a prosperitást, a polgári fejlődést. Éppen ez utóbbinak megfelelően beszél *jobbágyparasztlakról*, *nemesparasztlakról* és *polgárparasztlakról* vagy *vállalkozó törpebirtokosokról*. A parasztlakhoz – a fentebb ismertetett értelemben vett parasztlakhoz – viszonyítva határozza meg a *parasztlakosok*, *parasztlakosok*, *parasztlakosok* és *parasztlakosok* csoportját. E foglalkozási csoportok megnevezése is mutatja életformájuknak azt a jellegét, amely a parasztlak életmódot jelenti, ennek megfelelően a parasztlak foglalkozási csoportjainak tekinthetők.

A nyelvi anyag nagyobb részét alkotják azok a réteg- és csoportelnevezések, amelyeket leírásokból, adatközlésekből ismerünk és amelyek századunkban használt kifejezések voltak a parasztlak közösségen belül. Számos esetben ezek eredetileg hivatalos terminusok voltak. Meg kell mindjárt jegyeznünk, hogy ezeknek az elnevezéseknek egy részét átvette a tudományos szakirodalom és használja is azokat. Vizsgálódásunk időszakában még mindig élnek azok az elnevezések, amelyek egy korábbi társadalomból valók; egy része kiváltságos helyzetet jelölt valamikor, más része pedig a rendi társadalom valamely rétegének elnevezése volt. Debrecenből, Nagykőrösről, Kecskemétről és Hódmezővásárhelyről jól ismert a *civis*, a *civisgazda* elnevezés. De ismert a *zellér*, a *nemes*, a *nyomási földdel rendelkező* elnevezés még 1945 után is, amikor inkább már az életmód és a magatartás megjelölésére szolgált, mintsem rétegelnevezés lett volna.

A nevek egy része a földbirtok létét vagy nemlétét jelzi, de mutathat egyéb vagyoni ellátottságot is. A legnagyobb vagyonnal rendelkezők csoportját nevezik a közösségek tagjai *nagygazdák*nak, *vagyonosok*nak, *földesek*nek és ennek ellentétéként vannak a *nincstelének*, *földnélküliek*, *vagyontalanok*. A birtokos parasztlakot a Dunántúlon polgárnak hívják. A vagyon milyenségének pontos megjelölése is belefoglaltatik sok esetben az

elnevezésbe: *szőlősgazda, egylovas ember, kordésgazda, félcseipejű paraszt*. a szőlősgazdák fő jövedelmi forrása a szőlőbirtokból származik, amelyet sok esetben maguk művelnek meg. Az egylovas ember, mint a neve is mutatja egy lóval rendelkezik, csekély földje is van (0,5–1 hold) és néhány négyszögöl kerten levő saját házában lakik. A ló birtoklása emeli ki az egylovas embert azok közül, akik hasonló vagyoni adottságokkal rendelkeznek és alkalmassá teszi őket a téli, fuvarozási munkákra is. Az alföldi földmunkások egy részét *koldus parasztnak* nevezik, ami már a nincstelenségnél is többet fejez ki. Nem azt jelzi, hogy nem rendelkezik vagyonnal, hanem a mezőgazdasági munkást ahhoz a koldushoz teszi hasonlóná, aki nem tudja biztosítani maga számára a megélhetést, könyöradományként kapja a munkát. VERES Pétertől ismerjük a félcseipejű parasztot, aki csekély földbirtokkal rendelkezik vagy azért mert elveszítette a többit, vagy azért mert még csak ennyit tudott szerezni. Ez az elnevezés nem a vagyon nagyságát jelzi, hanem azt a közties állapotot, amelyet a megélhetéshez szükséges illetőleg elégtelen földterület birtoklása jelent. (VERES, 1956.)

A kordés gazda az alföldi mezővárosok népességének egy csoportja, több fogattal is rendelkeztetett és kubikos munkában földet szállított. Általában fuvarosok voltak, de földdel rendelkező parasztok, kisiparosok, néha tisztviselők is vállalkoztak erre a munkára (KATONA, 1961.).

A társadalmi rétegek és csoportok meglehetősen változékonyak. A vagyon nagyságánál a viszonylagosságot emeltük ki. Abban az esetben amikor a rétegek vagy csoportok elnevezése a bérezés módjára utal, az állandó változásra hívjuk fel a figyelmet. Ugyan a *napszamos*, lényegében fedi a földnélküli és ezzel szinonim elnevezéseket, mégis ez első sorban a bérezés módjára utal. Emellett ismert a *hónapos* vagy más néven *havi béres* vagy *havi legény* elnevezés, és végül az *éves cseléd*. A munka időtartamát is magába foglalhatja az elnevezés. Általában a mezőgazdasági munkát végzők bérezésének egyik jellemzője, hogy a bér egy részét természetben kapják. Ez az egyik alapvető tulajdonsága a magyarországi mezőgazdasági bérmunkásnak. A természetben kapott bér továbbra is fenntartja a családoknak a parasztgazdaságokhoz hasonló struktúráját, mely meghatározza életformájukat, mentalitásukat: valójában a parasztság egyik rétegét alkotják. A mezőgazdasági munkások akkor válnak kapitalista értelemben vett bérmunkásokká, amikor teljes keresetüket pénzben kapják s ez indítja meg a parasztságtól való elszakadás folyamatát. Az ilyen típusú mezőgazdasági bérmunkásokra kétféle elnevezést hozunk fel példaként, az egyik a *bennkosztos*, a másik pedig a *kommenciós*.

A termény bizonyos részéért végzett munkások elnevezései között legáltalánosabb a *bérlő* és a *részes*. Mindkét összefoglaló elnevezésnek több formája van. A bérlő lehet *feles*, *harmados*, ami egyben az elnevezést is jelenti. A bérlőket *arendásnak* is nevezik, a bérelt föld mennyiségét jelölve *kisarendásnak*. A megnevezések ez esetben annak a földterületnek a tulajdonviszonyát jelentik, amelyet a bérlő megmunkál. A részesek egyik al-típusa a *részesarató*, a legjelentősebb valamennyi közül, mert a legtöbb mezőgazdasági munkát részért végezték, az aratást és cséplést csaknem kivétel nélkül.

Az elnevezések egész sora jelzi a végzett munka sokféleségét. Néha nem jelöli meg pontosan a munka fajtáját bár a közösség tagjai számára egyértelmű, mert pótolja az éppen hiányzó munkaerőt, vagy pedig apróbb, könnyebb feladatokat lát el életkorától függően. Ilyen pl. a *mindenes*, aki 17–18 éves fiú vagy pedig idősebb ember, aki házkö-rüli munkát és mezőgazdasági munkát egyaránt végez. (KISS, 1955., VERES, 1955.) Pontosabban megfogalmazott a *mindenes kocsis* és a *mindenes udvaros*. Ez utóbbi *udva-ros* vagy *házörző* formában is használatos. Idős ember segített a kocsisnak, megejtette a

disznókat, tisztán tartotta az udvart, vagy egyedül őrizte a házat nyáron, amikor a család a tanyán dolgozott (VERES, 1957., KISS, 1955., ECSEDI, 1909.). A pontosan körül nem határolt munkát jelző foglalkozási csoport egyik jellegzetes alakja a *bejáróasszony*. Belső házi munkát végzett a gazdag házaknál, gyakran nem volt kialudott bére sem, egyes vidékeken beletartozott a szélesebb értelemben vett családba (KISS, 1953., MOLNÁR, 1970).

Országosan elterjedt, általánosan ismert elnevezések a *kocsis*, *kocsisbéres*, *kaszás*, *kapás*, *cséplőmunkás*, *aratómunkás*. Mind egy-egy szűkebben körülhatárolható munkát végez az elnevezésnek megfelelően. Az uradalmi cselédek különböző típusainak elnevezései a munka fajtáján kívül az illető személy helyét is meghatározzák a hierarchiában. A legfelső fokon állt az *udvari kocsis*, ezt követte a *lovász mester*, a *parádés kocsis*, az *igás kocsis*, a *tehenész*, a *kisbéres* vagy a *félbéres*, végezetül az *ostoros*. Külön sorolható az *uradalmi kovács* és az *uradalmi pásztor*. Az uradalmi cselédek az előbbi kategóriától eltérően állandó munkások, a foglalkozás általában öröklődik a családon belül. Ugyanúgy külön csoportot jelent a *summás* és a *kubikos*. A két csoport között azonban nagy a különbség a paraszti jellemzők szempontjából. Bandában dolgoztak, egy területről származtak, mégis a summások megtartották viseletüket, mentalitásukat; a kubikosok pedig éppen azzal tűntek ki, hogy teljesen elszakadtak a helyi közösségtől, annak kötöttségeitől. ERDEI Ferenc úgy jellemzi őket, mint akik munkások lettek, önálló, szabad életet éltek, és ha nem volt munkalehetőségük, akkor sem tudtak parasztnak lenni (ERDEI, 1980.). A summások éppen ellenkezőleg, még az elszegődött időben is parasztnak maradtak, továbbra is a kibocsájtó közösséghez tartoztak.

Az alföldi tanyás vidékeken volt általános gyermekmunka a *libapásztorság*, a *pulykapásztorság* és a *pesztrtság*. 10–12, 12–14 éves lányok végezték jóformán azért az élelemért, amit megejttek, alig kaptak mellé valami ruhafélét. Különösen sokat árulnak el a női munkát végzők elnevezései a munka fajtájáról. Ezeknek egy része lényegében megfelel a mai szolgáltatás területéhez tartozó foglalkozásoknak. A *szolgáló*, a *szobalány*, a *szakácsné*, a *dajka* akár a városokban, akár a falvakban vállalt munkát, az legtöbb esetben átmeneti megoldást jelentett; legnagyobb része házasságkötése után visszatért a községébe. Kivételt képeztek a szakácsnők, akik általában özvegy vagy férjüktől külön élő asszonyok közül kerültek ki. Már a korábbi században is megtalálhatók a saját termékeiket áruba bocsátó asszonyok, mint a *kenyérsütőnő*, a *percsütőasszony*, a vásárokon feltűnt *sütőgetők* és a piacon áruló *kofák* széles tábora. Volt *tejeskofa*, *gyümölcsös kofa*, *kenyeres kofa* stb.

Nagyobb közösségekben ismertek olyan konkrétan megfogalmazott foglalkozások, mint pl. a *tollfosztóasszony*, *tépőasszony*, *tapasztóasszony*, *lúdtömőasszony*. Ezek általában alkalmi foglalkozások, azonban a nagy mezővárosokban, ahol jelentős kereskedőréteg is jelen volt, egész évben alkalmaztak asszonyokat ezekre a munkafélékre. Ugyancsak nagyobb községekben tűntek fel a *kvártélyadó asszonyok* és a *lencstartó asszonyok*, a két világháború közötti időszak jellegzetes figurái.

A különböző foglalkozások elnevezései közismert és pontosan meghatározott munkát jelentenek, mint a *fuvaros*, *malmoskocsis*, *zsákoló*, *famunkás*, *erdőmunkás*, *favágó építőmunkás* vagy pontosan meghatározva a *tetőverő*, *tetőfedő*, *falrakó*, *vályogvető*, egy másik területről pedig az *útmunkás*, *útkaparó*, *utcaseprő*.

A foglalkozásokat jelző réteg illetve csoportelnevezések sajátos körét a *kertészek* jelentik, akik bizonyos községek esetében már a 18–19. században is feltűnnek, de a két világháború közti mezőgazdasági fejlődés egyik lehetőségét kínálták a parasztság polgáro-

sodásához. E népességet a következő neveken ismerjük: *kertész, kertmunkás, vincellér, dohánykertész, dinnyés, hagymás, hagymakertész.*

Ugyancsak szakismeretükkel különülnek el a pásztorok a parasztságtól. A *községi pásztorok*: a *csordás, a kanász, a gulyás*; a sok állatot tartó gazdaságban dolgozó *csordás-gyerekek, kiskanász, hizláló kondás* mind-mind beletartozik a község társadalmába. Egy részük állandó, öröklött foglalkozásként újí a pásztorságot, ilyenkor a község társadalmi hierarchiájának legalsó fokán találjuk őket. Más részüknek viszont, a nagyobb gazdaságokban dolgozóknak ez átmeneti munkát jelent. Más a helyzet a 4-5 főből álló pásztorcsoportokkal, amelyeket a község, de legtöbb esetben a gazdák fogadnak fel az állatok pusztaiban, részben téli legeltetésére. A pásztoroknak ez a csoportja külön kis közösséget alkot, ami teljesen kívül áll a falusi közösségen, annak szinte a peremén helyezkedik el. Egy-egy ilyen kis közösségen belül a következő hierarchia alakult ki a vagyonosság, a szaktudás, a felelősség szerint: *számadó, bacsó, öregbojtár, kisbojtár, taligás.* Vagy az állatfajták szerinti elnevezések: *gulyás, csikós, kondás.*

A foglalkozásokat jelölő elnevezések egy csoportja azokat a munkaféleségeket jelöli, amelyek egy-egy község vagy közigazgatási egység működése szempontjából nélkülözhetetlenek, viselőik ennél fogva bele is tartoznak a közösségbe mentalitásuk, munkájuk vagy funkciójuk révén. Elsőként említjük a *böllért, a kútásót, a bábát.* A munkaszervezésben és az áruk eladásában közvetítő szerepet vállalt az *emberkereskedő* vagy más néven *emberhajcsár, embervásárló,* valamint a *kupec,* akit ha a község tagjaiból került ki, *parasztkupecnek* neveztek. Már csak életmódjuk szerint tartoztak a közösségekhez a *rakodómunkások, a pályaoőrök,* akiknek munkája már teljesen kívül esik a közösség funkcionálásától.

A gazdasági közösségekben, társulásokban vezető szerepet kapott egyének elnevezése nemcsak munkájukat hanem, többnyire társadalmi pozíciójukat is tükrözi. Például *öreggazdát* választottak a nyomási földbirtok tulajdonosai, aki tekintélyes, a közügyekben járatos ember volt, gondoskodott a csöszválasztásról, felügyelte a kutakat, utakat. A *béresgazda* vagy más néven *öregbéres* a gazda helyettese volt, s mint ilyen, szakismerettel rendelkezett, s a többi béres munkáját felügyelte.

A paraszti gazdaságon kívüli mezőgazdasági munkák legnagyobb részét csoportosan végezték. A csoportban voltak a többségtől eltérő helyzetűek, akiket külön elnevezéssel jelölték. A vezetőt szinte minden esetben *gazdának* hívták, hogy milyen gazda, az az illető munkacsoport által végzett munkaféletől függött: *bandagazda, csapatgazda, bokorgazda, gödörgazda, summásgazda, aratógazda, képekgazda, cséplőgazda, hajtősgazda* (KATONA, 1961.). A munkacsoportba nem tartozó vezetők elnevezései: *munkavezető, felügyelő, pallér.*

A munkát végzők között vezető szerepet kaptak az *előmunkások.* A csapatban dolgozók sokszor külön szakácsot tartottak: *főzőasszonyt, gazdaasszonyt.* Ha a summások elvitték magukkal még munkaképtelen kiskorú gyermekeiket, *konyhamalacoknak* hívták őket. Néha a közigazgatás tisztviselői nevét kölcsönözték a csapatban dolgozók valamilyen tisztségére. Pl. *szolgabírónak* nevezték azt, akit több cséplőbanda választott bíránaként; a csapatok közti nézeteltérések megoldására volt hivatva.

A tanyai gazdálkodás eltérő munkaszervezetet, munkamegosztást igényel, ennek megfelelően jelölik az elnevezések. A *tanyás* jelenthetett bérlőt és cselédet is. Már pontosabban jelzi a munkás milyenségét a *felestanyás, lovastanyás, kistanyás, ingyenes tanyás, szabadtanyás;* ezek mind valamilyen formában bérlik a tanyát. A tanyán dolgozó cseléd elnevezései: *bérestanyás, tanyásbéres, szolगतanyás, tanyásceléd.*

Hipotézisünk szempontjából legtanulságosabbak azok az elnevezések, amelyek az egyén pozícióját jelölik valamely rétegen és csoporton, valamint kisebb vagy nagyobb közösségen belül. Elemezzük az elnevezések tükrében a lokális közösségeket alkotó legkisebb társadalmi egységet, a családot, a családtagok családon belüli pozícióját illetően. Az ott elfoglalt pozíció erősítheti vagy gyengítheti az egyén rétegbeli státuszát, némely esetben saját rétege fölé is emelheti. A lokális közösségeken belül zajló társadalmi eseményeket a közösség működését szervező formális és informális tisztségviselők kiemelkedő szerepet töltenek be, ezért külön megnevezéssel jelölik őket.

Ismertetésüket a legkisebb társadalmi gazdasági egységgel, a családdal kezdjük. A családtagok helyét a családon belüli munkamegosztás határozza meg. Különösen a nagycsalád munkamegosztásának elemzése hozhat analóg eredményeket a nagy földterülettel rendelkező nukleáris család munkaszervezete szempontjából. Lényegében ez a nagycsaládi munkaszervezet, munkamegosztás mentődik át, ez ismétlődik, sokszorozódik meg. A család feje a *gazda*, aki irányítja a gazdaságot, kezeli a pénzt, ő képviseli a családot kifelé, a családtagok felett teljes hatalommal rendelkezik. Fiai munkáját, munkavégzését elnevezésük is mutatja. Göcseji példát idézünk: *öregkocsis, kiskocsis, ököretető béres, tehenes, kanász, ostoros* (GÖNCZI, 1914.). Megjegyezzük, hogy a fogadott férfitársulat valamelyik férfi családtag szerepét töltötte be, tehát vagy ököretető béres, vagy tehenes, vagy kanász, vagy kiskocsis volt. A gazda felesége, a *gazdaasszony* szintén kiemelkedő szerepet tölt be a családban, megszervezi a házkörül munkákat, irányítja a család nőtagjait. A lányok és menyecskék azok, akiknek semmi joguk nincs a családban. A hierarchiában a következő helyen a gyerekek állnak, majd a „házhöz tartozó beteges, előregedett rokonok”, akik semmibe bele nem szólhattak (FÉL, 1944., MORVAY, 1956.).

Kilépve a nagycsalád kereteiből azt látjuk, hogy a család az egyetlen elfogadott egység, amelyben minden tagnak megvan a helye; ez az előfeltétele annak, hogy egy nagyobb közösségbe, a falu társadalmába beletartozhassék. Ezért jelent külön társadalmi helyzetet az özvegyesség, mégpedig hátrányos módon. Az özvegyek helyzetét koruk, vagyoni állapotuk és gyermekeik száma határozza meg, mivel ezektől a feltételektől függ, hogy újra kezdhetik-e családi életüket a korábbival azonos feltételek szerint.

A közösségben az egyes tagok helyzete mindenképpel vagyoni állapotuktól függött. A vagyoni állapot azonban minden esetben viszonylagos volt. Az objektív kritériumok még a földterület nagyságánál sem adhatók meg, mert például Tardon a 15–20 holdas gazdákat nagygazdáknak emlegették, s a faluban lévő 13–20 holdnál több földterülettel rendelkező családok a leggazdagabbak, ez a földnagyság más községben csupán közepes anyagi feltételeket biztosított (SZABÓ, 1937.). Másik példánk az alföldi százholdas gazdák, akik saját közösségükben szintén *jómódúak, módos parasztok*. Ennél persze jóval egyértelműbb a *szegényparasztok* helyzetének meghatározása, hiszen a „nincs” önmagában is objektív kategória. A *koldus* helye is meghatározott a közösségen belül. A községek kötelessége volt eltartani a koldusokat, szabályozták a koldulást a mezővárosokban is. Mezőkövesden pl. a szűkebb lokális közösségek között osztották el a szegényeket. A szegények eltartásukért imádkoztak a halott családtagokért. De a koldusok rendelkeztek olyan ismeretekkel is, amelyek megbecsülést jelentettek számukra. A vándorló, kéregető koldusoknak hírvivő szerepük volt, és mint sokat látott-hallott embertől tanácsot lehetett kérni.

Külön elnevezés illette meg a közösségek azon tagjait, akik nem az elfogadott erkölcsi normák szerint éltek. Életmódjukat, erkölcsi magatartásukat határozták meg a

többiekől elkülönült személyek elnevezései: *kurvák*, *repedsarkúak*, *falu menyecskeje* stb. Meg kell jegyeznünk, hogy az ilyenféle „törvényen kívüli” személyek éppen úgy a közösség tagjai voltak, mint a törvényen belüliek. Éppen a törvényenkívüliségükkel tartoztak bele a közösségbe, mint kerülendő példák, akikhez mérni lehet a jót, a helyeset, a követendő, az elfogadottat.

A lokális közösségekben zajló eseményekhez kapcsolódó tevékenységekben egy-egy személy kiemelkedő szerepet töltött be, ezt a helyzetet mindig külön elnevezés jelölte. Az ilyen személy leggyakrabban valamilyen kiemelkedő tulajdonsággal, tudással rendelkezett, s legkevésbé mondhatjuk, hogy tisztségének alapja a vagyoni helyzet volt. Katolikus vidékeken búcsúban, temetésen, halottvirrasztáskor kiválasztódik egy-egy idős asszony, aki szépen tud énekelni, sok éneket ismer, ezért *imaasszonynak* vagy *énekesasszonynak* nevezik. Az említett eseményekben vezető, irányító szerepe van.

A fiatalok mulatságaiban kap szerepet az *első legény* vagy *bálgazda*, akinek ügyesnek, erélyesnek, fegyelmet tartani tudónak kell lennie. Abban az esetben azonban, amikor a fiatalok nem csupán korcsoportot, hanem szervezett formát alkotnak, választott vezetőjük csak a közösség leggazdagabb rétegeiből kerülhet ki. Neve *első legény*, *legénybíró* vagy *gazda*. A lakodalom és a temetés olyan eseménye a közösségnek, ahol a sokféle feladat kitermeli a maga „szakemberét”, „specialistáját”. Van olyan, hogy szinte külön foglalkozással önállósul, de egy része megmarad alkalmi, kiegészítő tevékenységnek vagy pusztán tisztségnek. Ez a közösség nagyságától, létszámától is függ. A házasságot közvetítő asszonyokat az Alföldön *kommendáló asszonynak*, Móradombon *gügyűnek* hívják. Nagyobb közösségekben a házasságok megkötésének nélkülözhetetlen segítői. Nem ismerve egymást, a közösség tagjainak szüksége van olyan közvetítőre, aki vállalja az információk cseréjét a házasulandó fiatalok szülei között.

A lakodalomban kap szerepet a *vőfély*, a *násznagy* és a *lakodalmi gazda*. A lakodalom szervezésében, rendezésében van szerepük. A vőfély vagy a lakodalmi gazda olyan férfi lehet, aki jó szervező, irányító, jó emlékezetű, jó képességű, hiszen a lakodalom idején a vendégek szórakoztatása is a feladata, de mondhatjuk, hogy az egész lakodalom sikeres lebonyolítása az ő kezében van. Némiképpen más a helyzet a násznaggal. A *násznagy* szerepe ugyanis sokkal szélesebb körre terjed, mint a lakodalom eseménye. Ugyan fontos szerepe van magán a szertartáson is, mégis kiemelkedő személynek kell lennie. A család rokona, barátja vagy éppen a vőlegény mestere vagy gazdája. Ez esetben már lényeges kritérium a násznagy vagyoni helyzete, tekintélye, részben az ifjú párnak adott ajándék, részben pedig a házasságkötés utáni társadalmi támogatás, segítség miatt.

A temetések előkészítésében vesznek részt a *halottmosó asszonyok*, a *halottbejáró asszonyok* és a *halotti pénzbeszedők*. A halottmosó asszonyok minden esetben a község legszegényebb tagjai közül kerülnek ki, de a halotti pénzbeszedő már egy társaság hivatalos embere. Nem általános, de olyan községekben, ahol különösen fontos szerepe van a mesemondásnak, a hallgatóság választ *mesebíró*t. Feladata ellenőrizni, hogy a mesemondó egy télen ne mondja el kétszer ugyanazt a mesét. Tehát olyan egyéni tulajdonságokkal, képességekkel kell rendelkeznie, amelyek erre a tisztségre alkalmassá teszik. Mindenekelőtt okosnak, jó emlékezetűnek, sok mesét ismerőnek kell lennie.

Az egyes közösségekben betöltött szerep nem lehet meghatározója az egyén társadalmi réteg-hovatartozásának. Természetesen objektív anyagi helyzete sem változik a tisztségek függvényében, bár éppen olyan példákat hoztunk a faluközösségen belüli helyzetek meghatározottságára, amelyek a pusztá tisztségen túl bizonyos anyagi jövedelmekkel is járnak. Azonban ezek a tisztségek megerősíthetik egy-egy személy

vagyoni állapota által biztosított helyét, de meghatározóvá válnak az egyének társadalmi pozíciójában. Tanulmányunk célja pedig éppen az, hogy az egyén és a réteg, illetve a csoport társadalmi helyzetét meghatározzuk a néprajztudomány eszközeivel.

Végezetül azokat a tisztségeket ismertetjük, amelyek feltétele szinte kivétel nélkül a vagyon. Nevezetesen azokról a lokális közösségek működését irányító szervezetekről van szó, amelyek jelentős hatalommal is rendelkeztek az adott közösségeken belül, és a funkciók ellátásához vállalt felelősség szempontjából a tisztségviselés előfeltétele a megfelelő méretű vagyon.

A *pusztagazda* a külső pusztai legelők rendtartásáért felelt. A közösség irányító szervezete az előjáróság, amelynek feje a *bíró*, tagjai az *esküdtek*, a *hitesek*, a *virilisták*, a képviselőtestület tagjai. Kisebb feladatok ellátására is választottak bírót. Néhányat közülük megemlítünk: *borbíró*, *havasbíró*, *öregbíró*, *erdőbíró*, *tanyabíró*, *pusztabíró*, *korombíró* stb. E tisztségek anyagi jövedelemmel is jártak, és viselőjük tisztségük betöltése után is élveztek bizonyos tekintélyt. Néhol megnevezésben is fennmaradt a tekintély, nem csupán a magatartásban, amikor pl. *volt bírónak* neveztek őket.

Az előjáróság számos fizetett munkással rendelkezett. Ezek között előfordul olyan, amelyik a faluközösség létezése idején köteles szolgálat volt, mint pl. a *kisbíró*ság. A határ őrzését látták el egykor a *csőszök*: volt *kukoricacsősz*, *nyomási csősz*, *dinnye-csősz* stb., attól függően, hogy milyen területet vigyázott. Megjegyezzük, hogy a csőszök, bár a község alkalmazottai voltak, a társadalmi ranglétra legalsó fokát jelentették a földdel vagy egyéb vagyonnal, szakismerettel nem rendelkező idős férfiak számára.

A megnevezések sokféleségéből kitetszik a parasztság sokrétű tagoltsága, sejthetők azok a tényezők, amelyek meghatározói az egyes rétegeknek, illetőleg jelölői az egyének társadalmi pozíciójának, de felismerhető a közösség szerepének a jelentősége is, mivel az említett tényezők mindegyike a közösségeken keresztül hatott és érvényesült.

IRODALOM

- ANDORKA Rudolf
1971 A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt. Statisztikai Szemle
1979 A magyar községek társadalmának ábrázolása. Budapest
- BAKÓ Ferenc
1952 Az erdőhorváti perecsütő asszonyok. Ethnographia
- BALOGH István
1973 A civisek világa. Budapest
- BELLON Tibor (szerk.)
1976 Karcagi krónika – Fejezetek a város legújabbkori történetéből. Karcag
- BOKOR István
1936 Móradomb és környéke. Tanulmány a szegedi tanyavilágból. Szeged
- CSÁK Gyula
1977 A szikföld sóhaja. Budapest
- DÁVID Tibor
1936 Regöly Tolna megyei nagyközség általános szociográfiája, különös tekintettel az 1934. évre. Pécs
- ECSERI Lajos
1909 A szegény ember. Budapest
1930 A magyar földművelés munkája. Szentés
- EGYED Ákos
1975 A parasztság Erdélyben a századfordulón. Bukarest
- ERDEI Ferenc
1980 A magyar társadalomról. Budapest
- FÉJA Géza
1957 Viharsarok. Budapest
- FÉL Edit
1941 Kocs 1936-ban. Budapest
1944 Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlat. (A marcelházai Rancsó–Czibor család élete.) Érsekújvár
1944 A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. Budapest
- FÉL Edit–HOFER Tamás
1969 Proper peasants. Traditional life in a Hungarian village. New York
- FERENCZI Imre
1977 A népi szokásrend Szőregen. In: Szőreg és népe. Szerk.: Hegyei András. Szeged
- FÖLDES Ferenc
1937 Vereb község szociográfiája. (Homok)
- GÖNCZI Ferenc
1914 Göcsej és Hetés. Kaposvár
- GYÁNI Gábor
1983 Család, háztartás és a városi cselédség. Budapest
- GYÖRFFY István
1929 A matyó summás. Népünk és Nyelvünk
- HADHÁZY Pál
1982 A túristvándi uradalmi cselédek, napszámosok, zsellérek élete az 1930-as években. Kézirat
- HANN, C. M.
1982 Kisüzemi gazdálkodás Tázlaron a hetvenes években. Ethnographia

- HARCSA István**
1977/3 A társadalmi struktúra változásainak néhány vonása 1869–1910. Statisztikai Szemle
- HEGEDŰS András**
1970 Változó világ. Budapest
- HELLER András**
1937 Cselédsor. Budapest
- HOFFMANN Tamás**
1975 Néprajz és feudalizmus. Budapest
- HORVÁTH Lajos**
1977 Veresegyház. Helytörténet és községrajz. Veresegyház
- ILLYÉS Gyula**
1962 Puszták népe. Budapest
- JUHÁSZ Antal (szerk.)**
1971 Tápé története és néprajza. Tápé
1976 Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből. Kistelek
- KARDOS László**
1955 Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról. Ethnographia
- KATONA Imre**
1957 A magyar kubikusok élete. Budapest
1958 Vándormunkások toborzása a kapitalista Magyarországon. Ethnographia
1961 Munkaszervezeti formák és ideiglenes életközösségek idénymunkákon a kapitalizmus korában. Agrártörténeti Szemle
- KERÉK Mihály**
1936 Két alföldi munkáscsalád napi élete. Magyar Szemle
- KISS Lajos**
1955 A szegény emberek élete. Budapest
- KOLOSSA Tibor**
1959 Adatok az agrárproletariátus arányához és összetételéhez az Osztrák–Magyar Monarchiában. (1900). Történeti Szemle
- KOÓS Imre**
1960 Summásélet. Miskolc
- KOVÁCS Mihály**
1948 Egy vásárhelyi szegényparaszt család története. Hódmezővásárhely
- Dr. MÁDY Zoltán**
1942 Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról. Budapest
- MAGYARY Zoltán–KISS István**
1939 A közigazgatás és az ember. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról. Budapest
- MÁRKUS Mihály**
1943 A bokortanyák népe. Budapest
- MARTONNÉ HOMOK Erzsébet**
1982 Egy parasztcsalád életkörülményeinek alakulása 1945 után. Kézirat
- MOLNÁR József**
1940 Egy parasztcsalád leszármazása és kapcsolatai. Magyar Családtörténeti Szemle
- MOLNÁR Mária**
1965 A párválasztás és házasság néprajzi vizsgálatához. Néprajzi Közlemények
1970 Egy parasztgazdaság munkaszervezete. Agrártörténeti Szemle
- MORVAY Judit**
1956 Asszonyok a nagycsaládban. Budapest

- NAGY VARGA Vera**
1985 Szolgálók a fővárosban a Tápió vidékéről. *Studia Comitatus* 15. Szentendre
- NASZÁDOS István**
1978 Gazdaság- és társadalomtörténet. In: Sárvár monográfiája. Szerk.: Horváth Ferenc. Szombathely
- NÉMETH Imre**
1966 A népi közösségekben élő fiatalok életmódja és kultúrája. In: Arabona.
- ÖRSI Júlia**
1981 Karcag társadalomrajza a 18–20. században. Karcag. Kézirat
- PUSZTAINÉ MADAR Ilona**
1982 Uradalmi cselédek Békés megyében. Békéscsaba
- RUITZ Izabella**
1965–66 A parasztfjúság társaslete a Bódva vidékén (1880–1950). *Ethnographia*
- SÁRKÁNY Mihály**
1978 A gazdaság átalakulása. In: Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Budapest
- SERES József**
1937 Kunágota község társadalomrajza. Budapest
1948 A röszei paprikások társadalma. Szeged
- SZABÓ László**
1982 Csépa község társadalma. In: Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. Szerk.: Barna Gábor. Eger–Szolnok
- SZABÓ Zoltán**
1937 A tardi helyzet. Budapest
- SZALÁNCZY Károly**
1931 Néhány magyar földművescsaládtípus élete számokban. Debrecen
- P. SZALAY Emőke–V. SZATHMÁRI Ibolya**
1981 A népi társadalom élete Berettyóújfaluban. In: Berettyóújfalú története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalú
- SZÉLL Márta**
1936 Zákány. Tanulmány a szegedi tanyai nép életéből. Szeged
- SZENTI András**
1982 Kispasztok életmódja, szokásaik, annak alakulása a századfordulótól napjainkig. A Rázási út környéke a vásárhelyi tanyavilágban. Kézirat
- SZILÁGYI Miklós**
1977 Mezővárosi társadalom és műveltség. In: Gyomai tanulmányok. Szerk.: Szabó Ferenc. Gyoma
- TAKÁCS Lajos**
1978 Polgár szavunk „parasztgazda, paraszt” jelentésének történetéhez. *Magyar Nyelv*
- TANNER József**
1961 Egerszalók. Budapest
- TIMAFFY László**
1980 Szigetköz. Budapest
- TÓTH Zoltán**
1980 A szekszárdi mezővárosi blokk felbomlása a századfordulón. *Agrártörténeti Szemle*
1982 Polgárosodás és hagyományörzés a századfordulói Szekszárd anyagi életviszonyaiban. *Ethnographia*

ZÓLYOMI József

1977 A Mailáth-uradalom cselédeinek lakáskultúrája a két világháború között. In: Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve

1978 A Mailáth-uradalom cselédeinek viselete a két világháború között. In: Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve

VADNAY Andor

1900 A Tiszamellékről. Budapest

VAJKAI Aurél

1961 Szentgál. Budapest

VARGA Antal

1958 Balmazújváros története 1945-ig. Debrecen

VARGHA László

1940 A tilalmasi tanyák építkezése. Budapest

VERES Péter

1936 Az Alföld parasztsága. Budapest

1956 Falusi krónika. Budapest

1957 Három nemzedék. Budapest

Names of social strata and trade groups

The paper surveys the linguistic material of the Hungarian peasant strata and trade groups as well as the denomination of the publicly acknowledged formal and informal functions. Primarily it separates the collective denominations used in literature with special emphasis on the specialised terminology by Ferenc Erdei. The specialised terminology used in literature cannot be separated from the popular names, as the latter have often become part of the literary vocabulary.

The linguistic material proves that the rural population is divided both vertically and horizontally, and both divisions are significant. The paper is a progress report of research work on a wider subject the main purpose of which is to argue against the simplifying public concept and static attitude on the stratification of the peasantry.

The social strata and trade groups give name to factors under the effects of which layers and trade groups develop. With the help of these names it is possible to follow the changing roles of the different factors, as the names survive albeit their meaning keeps on changing.

The names given to formal and informal positions reflect the factors which determine the position of the individual within his/her layer, group thus they strengthen or tinge the effects of the factors forming the stratum.

The greater part of the denominations is related to agricultural activities, describing the size of the land, or rather whether the person owns land or is landless, or the size of his/her lease. Certain stratum-names show that earlier privileges survive, but occasionally they also reflect mobility.

The denominations often reflect the way wages are set, or the fact that the work concerned requires special knowledge. The linguistic material mirrors the organisational structure of rural economic communities. The language is also rich to give name to agricultural workers doing different operations in groups.

A central subject of the investigation is to study the role of the community, namely the position of the individuals in the different rural communities. It analyses the position of the individual, the member of the family, that is of the smallest social unit in the family and in the rural community. It describes the name given to positions related to family events concerning the entire community as well as that to positions elected for administration. Finally the paper discusses the names given to people living „outside society”, who differ in their life-style, morals from the rest of the community, but whose presence is tolerated, accepted, who, in certain sense of the term meet local needs.

MÁRIA MOLNÁR

SZACSVAY ÉVA

ADATOK MEZŐKÖVESD XVIII–XIX. SZÁZADI VALLÁSOS ÉLETÉHEZ

A XVIII. század második felére Mezőkövesd a környék falvaihoz képest homogén katolikus közösséget alkotott. A népesség gyors növekedése és közigazgatási függetlensége is indokolja, hogy a város esperesi kerületként mint anyaegyház működjön, amihez leányegyházként Szentistván, Bogács, Borsodivánka, Szomolya, Tard, Cserépfalu, Noszvaj, Egerlövő, Tiszavalk, Novaj stb. tartozott.¹ Az egyházi életről szóló első részletes leírást az 1768-as egyházlátogatással kapcsolatos adminisztráció következtében keletkezett és a Protocollumba bevezetett iratok adják.² Az egyházlátogatás alkalmával egyfelől adatfelvétel, másfelől ennek értelmében az egyházi élet újraszabályozása történt; mindkét forrástípus tartalmaz adatokat a helyi vallási gyakorlatra.

Répássy András 1767-ben kinevezett és beiktatott plébános a jövedelemmel kapcsolatos vita leírásával kezdi feljegyzéseit, amely még elődjével, Nérer Tamás plébánossal keletkezett, aki a lectikális jövedelmet a megszokottnál jóval nagyobb mérvvel követelte, mivel a mezőkeresztesi kálvinista pap is nagyobb mérőt használt, nagyobb jövedelmet szedett, s ezt a hívei nem kifogásolták. A mezőkövesdiek ellenálltak, és ragaszkodtak a régi mérő használatához. A kérdés tisztázására azért is szükség volt, mert az egyházlátogatást megelőző adatgyűjtő kérdőíven a plébánia jövedelmeit pontosan, részletezve kellett leírni. Az 1717-től folyó viták a javadalom körül összességükben azt mutatják, hogy a város lakói törekednek az egyes javadalmak pénzbeli megváltására, és az adó csökkentésére. Ellensúlyozásaként a plébános – az egyházi hatóság megszabása szerint – előírja az alkalmi juttatásokat, illetve az egyház alkalmazottainak alkalmi jövedelmeit, amely kiegészíti az évi adót. Az iskolamester jövedelmei között kiemelésre érdemes a gyermekek szüleitől kapott *bárány húsvétkor*, ami a húsvéti ünnepi étkezés részeként értelmezhető.³

Répássy András 1768-ban intézkedik a templom bővítése és a parochia átépítése iránt. Kérését felterjeszti Eszterházy Károly püspökhöz. A templom bővítését és a torony megemelését a templom romlott állapota és szűkössége indokolta, mint azt az egyházlátogatási iratok is mutatják. A templomot a város „kinötte”, ez zavarta a templomi életet: a templomba be nem férők távolmaradása, vagy a templom körüli zsvajgása állandó panasz tárgya, szinte a 70-es évekig, amikor a templom teljes újjáépítése megvalósult. A templomot Szent László emlékére szentelték fel, ünnepéhez nagyobb búcsú tartása

¹ 1804 és 1923-ból SOÓS Imre 1957. 9–10. Itt mondok köszönetet Soós Imre levéltárosnak, aki a plébániai iratanyagra figyelmemet felhívta, és a kutatómunkában segítségemre volt.

² Protocollum 1767. július 13.–1848-ig. Mezőkövesd 1. sz. Plébánia Hivatalban. Fordította: Wolf Mária (Kézirat a Néprajzi Múzeumban, 169. p.).

³ Protocollum 12.

kapcsolódott. Az egyházmegye patrónusa Szent János (1768) kultuszának megerősítését a templomban oltár, előtte szobor szolgálja, ugyancsak körmenettel emlékeznek meg ünnepéről.

A *búcsújárás*sal kapcsolatos szokásokról kapunk tudósítást a püspöki vizitáció leírásából: „Néveri Ignác tekintetes jószágkormányzó úr panaszt emelt a plébános ellen a kegyelmes püspök úrnál, mondván, hogy a 6. isteni parancsolatot megszegvén pajzán ugrálásokkal táncoltak a hívek [a Szent László napi búcsú alkalmával] és ezért a plébános testi fenyítéssel büntette őket, mely tettet a püspök nem helytelenített.”⁴ A búcsújárást, körmeneteket az alábbi módon szabályozták: engedélyezték a korábbi megszokás szerinti körmenetet Szent Márk napján, Áldozó Csütörtökön, Vízkeresztkor, Virágvasárnap, Gyertyaszentelőkor és Feltámadáskor. Ezek voltak a helyi körmenetek, de megengedték, hogy a lelkész körmenetet vezessen a szomszédos templomokhoz, azok védőszentjének ünnepén: Farnosra Szent Adalbert ünnepén, Szemerére a Szent Szűz látogatásának ünnepén, Szihalomra Jézus megkeresztelkedésének ünnepén, Tardra Szent Péter és Szent Pál ünnepén, Szentistvánra István királykor. A kereszt feltalálásának ünnepén volt a körmenet a *szőlők aljában levő kereszt*hez.⁵

A körmenetek egy részét *ájtatos közösségek* rendezték. A XVIII. század második felében az egri Ferencesek telepedtek Mezőkövesdre, akik Szent Ferenc kultusza szerint éltek, örökös misealapítványt tettek minden hónap első vasárnapjára, Szent Ferenc, Szent Antal és Portinucula tiszteletére. Hasonlóan misealapítványt tett egy szapuláris gyülekezet a Boldogságos Szűz Anya és a Kermelhegyi Boldogasszony ünnepére, és a templom előtt álló szobor körül körmenetet tartottak. Ez a gyülekezet a megyéspüspök engedélye nélkül működött, ezért ezt a Canonica Visitatio alkalmával a püspök „eltörli”, de engedélyezi, hogy tagjai magánemberként teljesítsék fogadalmukat.⁶ A korabeli barokk kultusznak megfelelően a püspök létre kívánja hozni „Krisztus Szentséges Testének tiszteletét, mint amely legközelebb áll az egyházhoz”, ennek a testületnek gondozását a plébános kötelességévé teszi, a testületnek jövedelmet is rendel: a szokásos élelmiszerek gyűjtését perselyezéssel is kiegészíthetik. A gyűjtés szervezése, ellenőrzése a dékán [harangozó] feladata.⁷

A körmenetek közül a húsvéthoz kapcsolódóak voltak kiemelkedőek. A XVIII. században csütörtökön és pénteken *vezeklő, bűnbánó* körmeneteket tartottak, nagyszombaton pedig *feltámadási* körmenetet. Az egri egyházmegye 1509-es Ordinarius tartalmazza a nyilvános vezeklők nagycsütörtöki kiengesztelésének liturgiáját.⁸ Az 1768-as Canonica Visitatio a következő utasítást tartalmazta: „A húsvétot megelőző három csütörtökön eddig szokásos büntető körmenetet megszüntetjük és elrendeljük, hogy hagyják abba, mert ha nem is árt a testnek, a léleknek csak kevéssé használ. Ezután is szabad azonban kinek-kinek magánemberként magát ostorozni és a testét rabszolgaságba hajtani.”⁹ Ez az idézet megerősíti a már elveszett 1732. évi mezőkövesdi gyűlési jegyzőkönyvből Istvánffy Gyula, Schimmer József és SÁRKÖZI Zoltán által idézett részletet: „az szentséges Római pápától kiküldött Missionarius Pater Jezsuiták, úgymint Pater

⁴ Protocollum 45.

⁵ Protocollum 29.

⁶ Protocollum 47.

⁷ Protocollum 48.

⁸ BÁLINT Sándor 1976. 208., idézi KANDRA Kabostól, Ordinarius, XXV. 59.

⁹ Protocollum 49.

Farkas Jakab és Vészi Ferenc” felkeresték Mezőkövesdet, ahol körmenetet tartottak; „... ezen az Poenitentiatartó Procession a külső Falukból és Városokból összevegült Férfi- és Asszonynépekkel edgyütt, többen mintsem hétezeren voltak, kik közül némelyek vastag lánczokkal, némelyek kemény kötelekkel magukat övedzették, mások magukat keményen ostorozták, mások Keresztekét vállokon viseltek az egész Processionnak utólyáig. Elöttök járó lévén az Város Plebánussa Lánczokkal megterhelve. Tartott és körülhórdoztatott ezen Processió a Kövesdi piacon mindennap kétszer Praedicatio lévén a Vendégh fogadó ház előtt. Az holott is, az felül nevezett Missionarius Jezsuita, Farkas Jakab magát két ízben Éles Borotvákkel megdisciplinázta.”¹⁰ Ugyanebben az időben az első miskolci jezsuita misszióról írja Kelemen Didák: „Oly nagy zokogással voltak, hogy meg kellett inteni a népet. . . Voltak Istennek hála kétezerhatszázán, láncok, kötelek nyakokban. Voltak kik keresztet hordtak, kik magukat disciplinálták; az *ellenkező atyafiak közül is csak ezen alkalommal öten tértek meg.*”¹¹

A töröktől való megszabadulásért tartott *bűnbánati és rekatolizáló* jezsuita körmenetek évente három alkalommal kerültek megrendezésre kb. negyven éven keresztül Mezőkövesden. Ennek hatása nyilvánvalóan jelentős lehetett: az 1768-as adatgyűjtő ív szerint másvallásúak nem éltek Mezőkövesden, és egyes házasságokat sem írtak össze.¹²

Az 1770–80-as évekre tatarozták a templomot, nagyították és felújították, felépítették a plébániát, ebből az időből származik a templom előtti Szent János szobor és a piactéri szobrok.

A vasárnapi ünneptartásról 1773-ban rendelkezés születik: „... először őrséget kell szervezni, hogy akik az istentiszteletet elhanyagolják, vagy kocsmában vannak, vagy verekedést szítanak vasár- és ünnepnap, azokat előállítsák, hogy meg lehessen büntetni őket. . . nehogy ezeken a napokon máskor, mint délután 4-től este 11-ig tánc legyen, nehogy valaki istentisztelet alatt fuvarozni küldje őket, a kereskedők boltjai mind zárva legyenek, nehogy a kézművesek gyülekezete csak a délutáni istentisztelet végére tudjon odaérni. . . húst, kenyeret, halat stb. csak reggel kilencig lehet árulni.”¹³

1777-ben újra püspöki utasításban szabályozzák a *húsvét* megtartását: „a plébánosok ne adjanak könnyen felmentést a Nagyböjtben a böjtölés alól, mert ezzel a Nagyböjt lényegétől és tanításától térnek el, hanem inkább ennek betartására serkentsék a híveket és ezért ne adjanak felmentést a böjtölés alól csak a szegénység vagy betegség miatt, a böjtöt pedig így tartásák: délben csak egyfajta ételt egyenek, este pedig koplaljanak, és a következő cselekedeteket is tartásák meg: szerdán, csütörtökön és szombaton egész nap böjtöljenek. Másodsor, ahogyan más szertartásokra is nagy gondot fordítsanak a maguk idejében, úgy a három részből álló húsvéti gyertyára is ügyeljenek, az aljánál egyesíteni kell a három gyertyát, középen elválasztani, és az egészet egy díszes nádszál fölé kell helyezni, mindez jelképezze az egy Istent és benne a három isteni személyt.”¹⁴

A *búcsúk* tartásában is változások következnek, 1770-ben új egyházi ünnepeket rendeltek el: Szent István jobbjának, emíliai Szent Jeromosnak és chantali Szent János-

¹⁰ SÁRKÖZI Zoltán 1975. 99.

¹¹ BÁLINT Sándor 1976. 256.

¹² Protocollum 40: „Ezt a várost tiszta katolikus magyar nép lakja, ezek közül ebben az 1768-as évben a vallását gyakorolja 2519, nem gyakorolja 1163. Az én időmben csak egy szolga tért át, nincsenek vegyes vallású házaspárok, a gyerekeiket sem küldik református iskolába. . .”

¹³ Protocollum 71.

¹⁴ Protocollum 91.

nak az ünnepét. 1769-ben a városi tanács küldöttsége bejelenti a plébánosnak, hogy azt a reggelit, amit búcsúkor *Szent László* ünnepén szoktak adni, a jövőben nem adják, „mert a kegyelmes püspök úr megszüntette azokat a körmeneteket, amelyeket a szomszédos községekből szoktak vezetni, ezért a szomszédos plébánosok kérésére én sem mondok beszédet, sem a káplánom nem énekel, nehogy a bírák kötelezettsége a plébánosra háruljon, és az összegyülteket magamnak kelljen ellátnom.”¹⁵

1779-ben háromnapos körmenetet tartanak a sáskajárás elhárítása érdekében.¹⁶

A *szerzetes rendek* működésével kapcsolatosan is újabb rendelet születik, amelyet 1775-ben adnak ki. „Királyi és püspöki rendelkezés érkezett arról, hogy az egyház kebelebe visszatért szerzeteseket ne engedjük csavarogni, hanem egyházmegyénként írják össze őket és képességüknek megfelelően osszák be őket különböző munkákra, a király öfelségétől kapván fizetésüket, neki tartoznak engedelmeskedni és püspökeiknek szolgálni.”¹⁷

Az *erkölcsi* életről meglehetősen kevés információt kapunk, inkább az iskolai életre, a tanítókra vonatkozóan találunk szűkös adatokat a Protocollumban. Említésre érdemes Greger Imre plébános feljegyzése 1802-ből, ami jól jellemzi a közerkölcsöt: a kamara megadta a költséget, hogy a plébánia mellé istállót építsenek, „e cél érdekében 36 db négyzetes követ hozattunk a novaji kőbányából, de a kövek jó része részben a fogadó udvarán elkészült kútba épült be, részben a városiak lopkodták el a kemencék szájához és a káposztás hordókba a káposztát lenyomatni.”¹⁸

A századforduló idején szüksézávvá válik a Protocollum, a bejegyzést végző lelkészek elsősorban a gazdálkodás és a kiemelkedő események feljegyzésére szorítkoznak. 1806-ban Mezőkövesden át szállították a Szent Koronát, melyet a városban kiemelkedő eseményként ünnepeltek: „ezt az örömmünepet az iskolai ifjúság és a kántor üdvözletei tették az alkalomhoz illővé, a városiak ismételt puskalövésekkel adtak hangot örömüknek.”¹⁹

Az 1816–17-es nehéz esztendőkből az alábbi bejegyzést találjuk: „Az 1817. évben az előző évi rossz termés miatt, amely az egész királyságban általános volt, nagy éhínség támadt. Az ez évben elviselt szenvedések miatt az emberek a mindennap tartott misére csapatostul özönlöttek a templomba könyörögni.”²⁰

A mezőkövesdi plébánosok²¹ közül kiemelkedett Strba Mátyás, aki a Protocollum utolsó jegyzője volt, és aki utolsó beírása szerint 1849-ben „akasztófától, a németektől, a magyaroktól... a pesti katonai vészbíróság miatt” elmenekült Mezőkövesdről.²² Őt

¹⁵ Protocollum 58.

¹⁶ Protocollum 98.

¹⁷ Protocollum 59.

¹⁸ Protocollum 123–124.

¹⁹ Protocollum 126.

²⁰ Protocollum 131.

²¹ A Protocollum és a Plébániai Iratok alapján Mezőkövesden az alábbi plébánosok szolgáltak: Nagy János László 1677, Illefalvy István, borsodi esperes 1700, Kiss János 1702, Pathay István 1705, Bencsik István 1710, Hollósy Ferenc 1727, Lendvay István 1731, Tury András 1740, Mihalovszky János 1750, Kapossy András 1756, Nerer Tamás 1764, Répássy András 1767 (ő kezdte el vezetni a Protocollumot), Tóth Imre 1789, Greger Imre 1794 (a korábban szolgált plébánosok jegyzékét összeállította), Szúr Ferenc 1815, Papp Ferenc 1816, Becsky Ferenc 1837, Strba Mihály 1848-ig, Morvay János 1856, Justus József (ideiglenes) 1862, Tabody Péter 1867, Kőszeghy Mihály 1870, Koncz Lajos káplán 1900.

²² Protocollum 169.

1837-ben nevezték ki plébánosnak Mezőkövesden, s bár szűkszavúan jegyezte az eseményeket, sokat tett a templom és berendezése rendbentartásáért, s építő munkásságáról pontos jegyzeteket készített. Renováltatta a templom két kisebb oltárát (1839) és a Szent János főoltárt, amelyet 1805. július 10-én az éjszaka közepén villámcsapás ért és megromlásodott. Egyidejűleg a tabernaculumot újjá alakította, a képeket kitisztította, a sekrestyét kijavította és új gyertyatartókat állított fel. „A textíliák olyan rossz állapotban voltak, hogy már az 1829-es visitatio alkalmával utasították az ittenieket a felújításukra, ezért most kicseréltem őket újakra. Mivel a harangozók, mikor meggyújtották a gyertyákat, mindig összepiszkították az oltárterítőt, ezért lépcsőt csináltattam az oltár mögé, hogy azon menjenek fel és így gyűjtsák meg a gyertyákat, mert így semmiképpen sem tudják az oltárterítőt elmozdítani, az oltár is tisztább marad, meg lehet óvni a szennyeződésektől.”²³ Ugyanennek a felújításnak a keretében egy új *Krisztus sírja* is készült: „Mivel mindeztidáig Krisztus sírja deszkákból, vagy ahogy itt mondják, lécekből volt összetákolva, amelyet a legutóbbi alkalommal is [1838] a város által kölcsönként fekete lepellet takartunk be, és ez azelőtt a Szent János oltár előtt volt felállítva, sem a célnak nem felelt meg, sem díszes nem volt, ezért egy állandó Szent Sírt csináltattam, amely a feltámadási szertartás után az oldal kóruson nyert elhelyezést”.²⁴

Az *istentiszteletek* rendje érdekében így intézkedett: „Volt egy kis kapu a Boldogságos Szűz kápolnájához, amely a *koldusok menhelyére* nyílt,²⁵ ezen keresztül járt ki-be a szemtelen ifjúság, megtörtént, hogy meg sem várták a mise végét, tolongtak, zajongtak. Azt lehet mondani, hogy itt menekültek ki a templomból, de a később jövők is itt jártak be, és ezzel zavarták az istentiszteletet, sőt az oltárnál miséző papnak és az áldozásra idelépő híveknek egyaránt kellemetlen volt mind a kapu nyikorgatása, mind a szörnű huzat, amely a folytonos nyitogatás miatt keletkezett. Elhatároztam, hogy ennek véget vetek és ennek érdekében a következőket tettem: 1. Meghagytam, hogy senki ne tömörüljön itt. 2. Az ifjúság várja meg a mise végét. 3. A későn jövőknek máshol se adjanak okot az összetömörülésre. 4. A huzat miatt pedig úgy határoztunk, hogy ezt a kaput folyton zárva tartjuk”.²⁶ A templom belső csinosítását szolgálta egy új templomi gyertyatartó, amelyet az elhunyt szihalmi plébános hagyatékából vettek meg (luster), hogy „szép, az új stílusnak megfelelő legyen, a cigányok által készített, vas függő gyertyatartó” helyett.²⁷

1842-ben megsérült az Egerbe vezető út mellett a valamivel korábban felállított ércel fedett kereszt. Újra felállították és köréje falat emeltek, hogy megvédjék. Szétbontották és kitisztítva felállították elől egy tágas helyen a Nepomuki Szent János szobrát, amely méltatlan helyen: a kemencék és gazdasági épületek között hátul állt. 1845-ben Papp András is felállított a háza előtt egy kőkeresztet, „ennek fenntartására kötelezettséget vállalt úgy a saját, mint az utódai nevében; erre kötelezvényt is adott az aláírásával”.²⁸

A XIX. század közepétől adatainkat a plébániai iratok szolgáltatják. Az 1805-től rendezett iratanyag az 1850-es évekig (Strba Mátyás plébánossága idején) kevés adatot

²³ Protocollum 153.

²⁴ Protocollum 155.

²⁵ A templom oldalán lévő helyiségben a szerzetes koldusok húzódhattak meg. Vö.: Protocollum 1779.

²⁶ Protocollum 155.

²⁷ Protocollum 162.

²⁸ Protocollum 162.

tartalmaz a vallásos életről, azonban rohamosan megnő az iratok, és benne a keresett információk száma az ötvenes évek után, ami tükrözi az egri érseki hivatal bürokráciájának megerősödését, az iratkezelés és ügyvitel kialakult és meghatározott rendjét.²⁹ A mezőkövesdi plébániai iratok azoknak a kérvényeknek és levélfogalmazványoknak az együttese, amelyeket az egri püspökkel váltott a mindenkori mezőkövesdi plébános, vagy helyettese. A városi lakosok életének csak azokat a mozzanatait deríti fel, amelyek a hivatalos ügyviteli rend miatt az egyházi főhatóság intézkedési körébe tartoztak. Ez az iratanyag eligazít annak a megállapításában, hogy a város lakosainak mindennapi életét milyen mértékben szabályozta és ellenőrizte az egyházi főhatóság; mely kérdésekben folyamodtak ügyeikkel a városlakók az egri püspökhöz, ill. érsekhez. Hasonlóan eligazít abban a kérdésben is, hogy mennyi önállóságot kapott a plébános a város vallásos életének irányításában. A levelezés barokk kori paternalizmusa, amely a XVIII. századra volt jellemző, e levelezés XIX. századi anyagában is megmutatkozik; a plébános viszonya híveihez és az érsekhez „atyai” és „fiúi”, és ez nem csak a megszólítás és búcsúformula a levelekben, hanem tartalmi értékű; az elridegő városi adminisztrációval szemben a kérvényező és az engedélyező számára is emberibb hangnem és ügyintéző szándék rejtőzik benne. Igazolják ezt Tabódy Péter (1867–1870) és Kőszeghy Mihály (1870–1900) plébános levelezései, melyekből a lakosokkal való mély együttérzés, sok esetben érdekeiknek indulatos védelme szólal meg.

Az iratok jelentős része az iskolaüggyel kapcsolatos (ami elmaradott volt, és szinte az 1910-es évekig a katolikus egyház irányításával működött). Mezőkövesd a katolikus restauráció stabil bázisaként szoros függésben volt az egyházzal mint főhatósággal és birtokossal, népességnövekedése és elszegényedése, agrár helyzetében történő megrekedése, a művelődési és oktatási problémák megoldását gyakorlatilag lehetetlenné tette. A túlnépesedés következtében a lakosok anyagi képességét meghaladta a szükséges mennyiségű iskola fenntartása. Az 1784-es contractus szerint a város maga gondoskodik az iskolák fenntartásáról és a tanítók díjazásáról, az iskolák felügyeletét a római katolikus iskolaszék végzi.³⁰ A korai „városias” megoldás alapja lehetett volna a XIX. század végén a katolikus iskolák polgárius átalakításának. Ez a törekvés azonban már nem találkozott a közben községgé változott település lakosságának szándékával, s az iskolák megmaradtak katolikus jellegükben, a katolikus iskolaszék felügyelete alatt. Az 1890-es vizsgálat, amely a kérdést felvetette, rendkívül mostoha állapotokat fedett fel. 800 gyerek számára nem volt hely az iskolákban, a gyerekek csak késő ősztől kora tavaszig jártak, és sokan a szűkös viszonyok miatt a földön ültek. A helyzet javítására az egyház intézkedéseket tett, és további iskolákat nyitott meg.³¹ A város az ún. szegény alapítványok révén a szegény tanulóknak segínyt nyújtott: „Kövesd városa által 1858/9. évi költség számítási tervbe 13 kiadási tétel sz.a. oskolai alapítványra 262 f 50 kr.-ok a.ért. tétettek be; – ezen kiúrt öszveg tőkesítendő lesz, mellynek kamattyából évenként az 5 oskolába járó szegény

²⁹ SOÓS Imre 1957. 1804-ben az egyházmegyéből kiváló kassai és szatmári püspökség számára az iratanyagot is kiválasztották, ekkor Fuchs érsek utasítására átrendezték az irattárat és kialakították mai rendjét.

³⁰ Erre való hivatkozás 3150/1897: A római kath. elemi iskolák jellegének megváltoztatása iránt hozott miniszteri határozat ellen fellebbezés és kérvény. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

³¹ Lásd: 3150/1897, 1671/1898, 2814/1898: Dr. Samassa József egri érsek, Kőszeghy Mihály plébános levelezése a Vallás és Közoktatási Miniszterrel. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

gyermek részére könyvek és egyéb szükségesek lesznek beszerzendők”.³² A plébániai iratok között őrzött *iskolaleltárak* a vizsgált időszakban az iskolák szegényes állapotát tükrözik.³³

Az 1805-től az 1840-es évekig tartó időszakban a plébániai iratokban az iskolára vonatkozó anyagon kívül az ún. *misealapítványok* anyaga jelentős. Az alapítványok száma évről évre gyarapszik, és a század végére már ez alkotja az iratok javát. Az alapítványt tehették felmenőikért haláluk után, és saját magukért végakaratauk részeként az alapítványt tevők. Az alapítvány szerint évente egyszer, meghatározott időpontban misét mondtak a meghaltért, amelyet feltűnő módon előre is meghirdettek. Az énekes miséért és a liberiával végzett énekes szent miséért más és más összegű volt az alapítvány. A plébánoshoz befizetett összegeket az egri érseki hivatal ájtatos alapítványára fizették be tőkésítés végett. A pap és a kántor erről az alapítványról kapta meg az énekes miséért járó összeget. A miséző pap a halottról név szerint emlékezett meg. Az alapítvány tételekor a főhatóság által létrehozott kérdőívet kellett kitölteni. Ebben általában az alapítvány tevő foglalkozására is szolgáltatott adatot.³⁴ A szokást ugyan még nem lehet társadalmi csoporthoz kötni, bár igaz, hogy az alapítvány összege meglehetősen magas volt.

Az alapítvány tétel másik formája a *kereszt* vagy *szobor állítása*. A temetői kereszt, az egri úti kereszt, a Tardra menő út melletti kereszt meglétéről a XIX. század közepétől tudunk,³⁵ a század második felében ezeknek a száma is gyarapodott. Az érsek kívánalma szerint az alapítványt tevőknek a szobrok gondozásáról is rendelkezniük kellett, vagy írásban vállalták azt is. Az egyházi látogatások alkalmával mindig kitértek a gondozatlan keresztnek, szobrok és kápolnák kérdésére, többnyire azok rendbehozatalára tett utasításokkal. Az 1899-es összeírás szerint kilenc kőkereszt volt Mezőkövesden. Ezek között többet már egy-egy család a saját portája elé állíttatott, és rendbetartásáról maga gondoskodott. A keresztállítás szokását talán előmozdította, hogy maga a plébános is állított keresztet a plébánia kertjében.³⁶ Dienes István és neje 1882-ben az egerlövői útnál Mária kőszobrot állíttatott.³⁷

Állandó karbantartást igényelt a templom és a kápolna. A templom állagának romlása és szűkös mérete egyre sürgetőbbé tette az átépítést, amire végülis 1867-ben sor került. A templom építésének iratanyaga alapján megállapítható, hogy rendkívüli erőfeszítés eredményeként valósult meg; az építés történetét SOÓS Imre pontosan közre adja a Heves megyei plébániák történetét összefoglaló munkájában.³⁸ Az újjáépítés

³² 1394/1859: Mezőkövesd Polgármesteri Hivatalától Morvay János plébánosnak. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

³³ 1934/1890, 1510/1890. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

³⁴ Az 1850–60-as években „plebeus” a 70–80-as években „földmives varroné, öreglány, napszámos, földmives napszámos, közbirtokos, föld-telekbirtokos, telekbirtokos, föld- és háztulajdonosok, földmives, házbirtokos földmives, egyszerű földmivesek”. Rsz.: 1328. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

³⁵ A temetőnél levő kereszt megroskadtt, kijavítva a Tardi út mellé helyezték át, lefestették olajfestékkel és egy új corpust csináltattak rá. Protocollum 159.

³⁶ „Egy kis dombon saját kezemmel készítettem egy kőkeresztet hámorai kagylókból, amelyet a művészeten járatos emberek is megdicsérték” – írja Strba Mihály plébános. Protocollum 153.

³⁷ 2264/1902. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

³⁸ SOÓS Imre 1985. 307.

előtti időszak legjelentősebb munkája az új főoltárkép elkészítése volt, a megbízást Kovács Mihály kapta, aki a művel 1862-ben készült el.³⁹

A templom belső berendezésének változásáról elsősorban a *templomleltárak* adnak tájékoztatást. A templom belső berendezési tárgyait a XIX. század második felében már elsősorban a budapesti kereskedőktől szerzik be. A megrendelés előtt a plébános engedélyt kér a vásárlásra, így meglehetősen pontosan követhetjük nyomon a templomépítés befejezése után a templom belsejének elkészültét. Az 1876-os leltár⁴⁰ az építkezés befejezése után készült 24 db „szilárd” tárgyat sorol fel. Az 1899-es leltár⁴¹ a századvég templomi életének fellendülését mutatja, amelyet a milleneumi ünnepek következtében felfedezett „katolikus matyó” öntudat adott. Molnár Borbála, Farkas Istvánné 1901-ben Szent Antal szobrot ajándékoz a templomnak.⁴² A nagy templomban két hordozható Mária szobor és egy fájdalmas Mária szobor található, elhelyezésre került a feltámadt üdvözítő szobra, és egy *betlehem szekrény*, amely Kudlovich Imre 50 forintból készült.⁴³ 1902-ben Koncz Lajos helyettes plébános a hívek által gyűjtött pénzen „egy igen szép lourdi barlangot készíttetett”.⁴⁴ 1901-ben hat mezőkövesdi család ajándékoz a templomnak „művészi kivitelű Jézus és Mária Szent Szíve szobrot”.⁴⁵ 1876 és 1899 között 16 tárggyal gyarapodik a templom.

A *kápolna* állapota a XIX. század második felében súlyosan megromlott, a templom építésének idején (1867–1870) ez szolgált a szertartások színhelyéül. A temetőben lévő kápolnában Olvasós Mária oltárkép volt, a kápolnához fűződtek a Mária ünnepi körmenetek és a rózsafüzéres litániák. Az új temető kálváriájának elkészítéséhez gyűjtéssel teremtették elő a pénzt, az új temetőben is keresztet állítottak. A kálvária felszentelését nyári időben búcsúval és körmenettel egybekötött istentisztelet tette emlékezetessé. A kálváriák építésének első hulláma a XVIII. század első felére esett, a nagyméretű barokk felvonulás, körmenet architektónikus szerkesztéséhez járulva, a jezsuita Agonia társulatok alapításában készültek először nagyobb városainkban.⁴⁶ Mezőkövesden egészen későn, 1886–87-ben készült el a Kálvária, kőlépcsővel, Golgotával és 16 stációképpel.⁴⁷

A *búcsújárás* XIX. századi változásairól viszonylag kevesebb adatot találunk a plébániai iratokban. 1829-ben az egyházlátogatást követően az érsek elrendelte, hogy „Eddig szokásban volt körmeneteken a templomi Mária szobrot a körmenet élén körülhordani. Ezt a szokást mostantól kezdve meg kell szüntetni, azután tilos lesz a szobrot a helyéről elmozdítani”.⁴⁸

A XIX. század első felében karaktereződik a búcsú, mint a mulatság, dorbézolás, vendégeskedés alkalma. A helyi búcsúk, amelyeket a templom védője tiszteletére rendeznek, ettől az időtől számítva már az ún. *torkos búcsúk* jellegzetességeit mutatják: „Atyai

³⁹ Kovács Mihály levele az érsekhez: elkészült a képpel. 326/1862. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁴⁰ 852/1876. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁴¹ 6019/1899. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁴² 1730/1901. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁴³ 3364/1902. Felújításokról levél. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁴⁴ 3798/1901. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁴⁵ 3798/1901. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁴⁶ Paoló Segnesi (1624–1694) kezdeményezte a kálváriák építését. Magyarországon a XVIII. század elejétől terjedtek el. BÁLINT Sándor 1976. 253.

⁴⁷ 819/1888. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger

⁴⁸ Protocollum 1829. február 22–23.

szívünket nagyon elszomorítják a búcsúi mulatások alkalmával minduntalan előforduló veszekedések, hogy ezeknek hatósági erővel elejét vehessük, a plébános. . . előre jelentse be a búcsú napját”.⁴⁹ Ettől az időtől a távolabbi búcsújáró helyekre zarándoklókat a plébános már csak a település széléig kísérte el (az iratok alapján főegyházi szabályozás következtében). Mezőkövesd hívő lakossága elsősorban a szentkúti búcsúkat látogatta, de a környező falvak és városok búcsúira is eljárt. A korabeli búcsújárás külsőségeiről a következőket olvashatjuk egy miskolci lapban: „Mindenféle sürgés, forgás, vidor arcok és több helyen zeneszó bizonyított a templom napja szép ünnepe mellett, de hogy rendőrségünk azt a sok fertelmes béna és betegségekől eltorzított, porban félig meztelenül, ordítva, siránkozva éneklő koldus sereget ki nem tudta utasítani az ünnep alkalmával, valóban meg nem foghatjuk”.⁵⁰

Figyelemre méltó esemény történt 1883-ban. Mezőkövesd lakosságát hónapokig izgalomban tartotta, hogy a szentkúti búcsúról hazajövet, a tömegben egy éltes asszony számára megjelent Mária a kis Jézussal a karján, a határban lévő kavicsbánya gödrében.⁵¹ Az eseményről Borsod vármegye alispánja értesítette az érseket,⁵² mivel a kavicsgödörmél összegyűlt nagy tömeg akadályozta a közlekedést, és elvonta az embereket munkájuktól. A plébános és az érsek levelezéséből rekonstruálható a történet. Kőszeghy Mihály apát-plébános nem tudja feltartóztatni az eseményeket, s végül a hatósághoz fordul. A csoda következtében felbolydult városi lakosság csak azután nyugodott meg, miután elfogták Sipeky Albert egri lakost és vele egy fiatal csavargó egri nőt, aki többször megismételte vízióját, a nála talált növényi magvak segítségével. A csalók leleplezése vetett véget a mezőkövesdi Mária-látomás körüli mozgalomnak. Az esetről megjelent nyilvános közleményeket megelőzően rendkívül határozottan utasította vissza a mozgalmat az érsek, írásbeli utasításai a plébános számára világosak és egyértelműek.⁵³ A Mária jelenés körülményei nagyon hasonlóak a korabeli, Európa szerte fellángolt Mária-jelenések körülményeivel,⁵⁴ és kizárólag az egyház döntésén múltott, hogy az eseményből nem keletkezett egy újabb csoda. A levelezés néhány részletre is rávilágít: a csoda körüli mozgalódban résztvevők nem a mezőkövesdi lakosság derékhadából toborzódtak. A vádat, hogy a kavicsgödörmél tolongók elhanyagolják munkájukat, azzal utasítja vissza a plébános, hogy nem a dolgozó korú felnőttek, hanem idős asszonyok és gyerekek képezték a sokaságot, s a hozzájuk mindenhol csatlakozó szegények, koldusok.⁵⁵ Az esemény megítélését tehát nagyban előmozdította az, hogy a társadalom peremén élők, szegények és tudatlanok mozgalmak voltak, és az a racionális szemlélet, amely ebben az időben a sajtóban is általánossá vált: „A mezőkövesdi matyó boldogok: boldogok mert megjelent nekik egy földbe ásott lyukba az Isten anyja Szűz Mária és most százanként mennek oda imád-

⁴⁹ Protocollum 1829. február 23.

⁵⁰ Borsod 1883. 31. szám. augusztus 1.

⁵¹ Mária jelenésről: 2410/1883, 225/1883, 60/1883, 63/1883, 71/1883, 90/1883. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁵² 2410/1883. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁵³ 2255/1883. Levéltervezet az érsektől. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁵⁴ Mária jelenések: Budaörs 1870–80 között, Töröktopolya 1854, (Salette jelentése 1846, lourdesi 1858) újrakönyvezések: pócsi, kolozsvári, Esztergom, Máriagyúd, mind XIX. század végén, Fatima (irodalma 1917–1925 között); BÁLINT Sándor 1977. 69–70., és SÉDE 1982. 202.

⁵⁵ „20–30 szegény nőt találtam a gödör mellett, egy pár egri koldust”. 60/1883. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

kozni, napot tétlenül lopni. A nevetséges dolog pedig akként történt, hogy a gyermekek fürdés közben a vízpart oldalán lyukat vágtak, mikor már jó mély volt, észrevették, hogy annak hátuljából erős fény sugar jön ki. Erré vesd el magad, hazaszaladtak, otthon elbeszélték, hogy nekik egy fényes csillag jelent meg, amire aztán az öregek is odamentek csillagot nézni. Ámde ezek a csillag helyett már Máriát is látták, s miután mégsem mindenki akarta látni, ráfogták, hogy mindazok, akik nem látják, bűnösök: úgy hogy később senki sem akarván bűnös lenni, akár látta, akár nem látta képzeletben a Szűz Anyát, ráfogta, hogy ott van fiával a Jézus Krisztussal a karján. A nép vak hite, nap-nap mellett nagyobb mérvet öltött, majd a vidéken is híre terjedt, úgyannyira, hogy naponta száz meg száz ember zarándokolt a csodalyukhoz, melyben mint kiderült, nem volt egyéb, mint egy mázas fénylő darabka cserép” – írta a miskoci újság.⁵⁶

A mezőkövesdiek vallásos életének fontos része volt a templomon kívül szervezett ájtatosság, amely különböző *vallásos társulatok* keretében működött. E csoportok megalkulása sokszor alulról történő kezdeményezés következménye, amelyeket később engedélyeztek, működésüket szabályozták. Más részüket az egyházi hatóság hívta életre, vagy a Mezőkövesdre költözött és ott élő rendtagok buzgósága révén szerveződtek meg. A korábbi időszakban ezek elsősorban ájtatosságokat, miséket tartottak, szervezetileg alapítványokat tettek, később, a XIX. század közepétől a rózsafüzéres körök és más vallásos társulatok az otthonokat tették az ájtatosság színhelyévé, és az életmódot polgárisító rendezvények gazdáivá is váltak. A vallásos társulatok kialakításában a XVIII. századi barokk szellemű jezsuita rend a kezdeményező – elsősorban a Mária ünnepek és kultusz kialakításában. Mezőkövesden – az erős jezsuita jelenlét ellenére is – a XVIII. századi Protocollum alapján megállapíthatjuk, hogy nem volt a Mária kultusz kiemelkedő. A nagytemplom Szent Lászlónak volt felszentelve, a temetői kápolna köré koncentrálódott a Mária kultusz, amelynek főoltára a Rózsafüzéres Máriát ábrázolta. A plébániai iratok a XIX. század utolsó negyedéből tudósítanak vallásos társulatok megalakulásáról. A budapesti Oltáregylet számára megküldik tagdíjaikat a mezőkövesdi tagok.⁵⁷ 1888-ban a plébános a kálváriánál történő körmenetek jóváhagyását kéri, hogy a böjti időben a hívek itt maguk végezhesék az ájtatosságot, május 3-án a szent kereszt feltalálásának napját és szeptember 14-én a szent kereszt felmagasztalása napját ünnepelték a kálváriához vezető körmenettel.⁵⁸ 1893-ban a megalakult *katolikus iparos legények köre*⁵⁹ kér engedélyt színielőadás tartására, 1892-ben pedig engedélyt kérnek a *katolikus leányegylet* megalapítására.⁶⁰ 1883-ban a Mária-jelenés irataiban említik a *rózsafüzéres kört*.⁶¹

*

Nemcsak az egyházi ünnepek és jeles napok, hanem az emberi élet fordulóinak szer-tartás-rendjében is meghatározóak voltak az egyházi főhatóság rendeletei és szabályai. Az emberi élet fordulóinak ünnepeit a XVIII. század második felétől az egymást követő

⁵⁶ Borsod 1883. június 27. (26. szám) helybeli és vegyes hírek között.

⁵⁷ Tagdíjbefizetés. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁵⁸ 819/1888. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁵⁹ 4335/1893. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁶⁰ 2277/1892. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁶¹ „Van híveim között értelmes asszony, ki *Szent Anna kilencedet* tart a hívekkel, tanácsoltam. . . a híveket csillapítani igyekezzék. . .” 60/1883. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

egyházlátogatási jegyzőkönyvekből olvashatjuk, majd a XIX. század második felére vonatkozóan a plébániai iratok szolgáltatóknak erre vonatkozóan információkat.

A *keresztelessel* kapcsolatosan az alábbi szabályozásokat találjuk az 1768-as adatfeltevő kérdőív válaszaiban: sohasem kereszteltek privát háznál, van két bábaasszony, akit felkészítettek arra, hogy szükség esetén a keresztséget feladják. A keresztség nélkül meghaltakat a régi szobrok mellett, a városon kívül temetik el, nem a temetőben. A XIX. század végi templomleltárban 2 kis keresztelői inget írtak össze.⁶²

A rekatolizációs törekvések legjelentősebb intézkedéseinek egyike a *bérmálás* megerősítése.⁶³ Az egyházlátogatási körlevél rendkívül részletesen írja le ennek szertartásrendjét, amit 1768-ban rögzítettek a Protocollum lapjain: „A bérmálkozni készülő kicsinyek legalább hétévesek legyenek. . . béрма atyák és anyák, azaz bérmaszülei lesznek a bérmálandóknak, akik nem szükségesek, hogy házastársak, vagy vérszerinti rokonok legyenek, de azért, hogy ily módon nehegy megnövekedjék a rokonság, senki sem lehet csak két vagy legfeljebb három gyermeknek bérmaszülője. Minden bérmálkozni készülő megjelenésre a lehetőségekhez képest legyen csinos, de különösen a homloka és feje legyen rendezett. Csakis megbérmált lehet béрмаanya, vagy apa, férfiának férfi, a nőnek nő legyen a bérmaszülője, és a bérmálás szertartás alatt a jobb kezüket tegyék a bérmálkozó jobb vállára. Vigyenek magukkal két tiszta kendőt, a kisebbiket arra a helyre kell tenni, ahol megkenik őket, a másik egy könyök hosszú és két ujj széles legyen, hogy ezzel körül tudják kötni a fejüket.”⁶⁴

Az *esküvővel* és *lakodalommal* kapcsolatos első szabályozás az 1768-as egyházlátogatástok tették: nem lehet azt vasárnap tartani, ha előtte való nap leány- vagy legénybúcsút szoktak tartani. 1773-ban püspöki körlevél igazítja el az esküvők rendjét: „házaságkötéskor tartsanak bűnbánatot és áldozzanak is a házasulandók, anélkül azonban, hogy az előzetes szombati táncot, amelyet közönségesen leánysiratónak mondanak, megtartanak. . . muzsikálást se engedélyezzenek, hacsak nem a délutáni könyörgések után, a házaságkötések pedig vásár- és ünnepnap a reggeli mise alatt legyenek”.⁶⁵ Az alábbiakban szabályozták 1774-ben a kihirdetés alóli felmentést: „A kihirdetések vagy a házaságkötések szempontjából tilalmas idő alóli felmentésért a nemesek 2 aranyat, a kevésbé tehetősek 1 aranyat, a nép 1 rénusi forintot fizetnek. Az egyházi bíróságon kiállított házassági akadályok alóli felmentésért nemesektől 3 arany, kevésbé tehető nemesektől 1 arany, szolga statusúaktól 1 rénusi forint kéretik”.⁶⁶ 1896-ban Borsod vármegye alispánja arra kéri az érseket, hogy engedélyezze Kucsera Ferenc mezőkövesdi segédlelkésznek, hogy a milleneumi kiállítás alkalmával megrendezendő *matyó lakodalom* megtartásához Pestre utazhasson és az esküvői szertartást elvégezhesse.⁶⁷

A *halál* és *temetés* körüli szokások leírása, majd pedig azok szabályozása a XVIII. századból a Protocollumban (1768) található. 1805-ben a *temetési harangozásra* vonatkozóan megegyeztek az alábbiak szerint: 12 polturát kell fizetni az egyháznak egy közönséges temetésért, amikor hármat harangoznak a nagyobbikkal, 6 polturát, amikor a két

⁶² Templomleltár 1899. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

⁶³ Protocollum 14–16, 24–26. (Hogyan kell előkészíteni a híveket a bérmálás szentségének felvételére?), 46. Az első bérmálás a mezőkövesdiek részére az egyházlátogatás alkalmával történt.

⁶⁴ Protocollum 46.

⁶⁵ Protocollum 72–73.

⁶⁶ Protocollum 74.

⁶⁷ 5085/1896. Parochiális iratok. Érseki Levéltár, Eger.

kisebbséggel, 4-et kell adni az egyháznak a harangozó járandóságán kívül, ha pedig valami szegény emberről van szó, 2-t a kisebbik harangért és a templomért semmit.⁶⁸ A papi és kántori jövedelmek felsorolásánál megtaláljuk a temetésekért fizetendő összegeket, illetve a temetés rendjét: a felnőttek temetésén az énekért 18 dénárt, a sírnál töltött időért 18 dénárt, a gyászmise alatti énekért 12 dénárt, a „Szabadíts meg engem” kezdetű énekért 18 dénárt, a temetésen énekelt búcsúztatóért, ha egysoros, akkor 30 dénárt, ha több, akkor a vers hosszúságától függően kell fizetni, a halál évfordulóján elénekelt „Szabadíts meg engem” kezdetű énekért 45 dénárt kellett fizetni.⁶⁹ A temetőkről 1768-ban rendeli a püspök: „a templomon kívül senkinek sem szabad a falak mellett temetkezni, de legalább egy ölnyi távolságra a falaktól, a templomban sem lehet temetkezni a kriptán kívül sehova.” 1769-ben a püspök újabb rendeletet hoz: „a temetőket be kell keríteni, nehogy az állatok bemenjenek oda és a holttesteket kikaparják a sírokból, és a falaktól két ölnyi távolságra kell ásni az árkot és a sírokat.”⁷⁰

1774-ben újabb szabályozás keletkezett: „csak az egyházmegyében előírt szertartás szerint szabad temetni. Ne temessék el a holttestet 24 órán belül, sem pedig két napon túl ne tartsák temetetlenül, és semmiféle adósság miatt ne késleltessék a temetést. Engedjék meg, hogy a holttesteket a templomba vigyék temetés előtt, hacsak valami egyéb akadály nincs. Tűrjék el, hogy tort, vagyis lakomát tartsanak, kivéve, ha valaki csavargókat akar etetni. A harangozót és a harangozást fizessék ki, a templomba csak a kriptába, a templomon kívül csak a falaktól 2 ölnyre szabad temetkezni.” 1775-ben újabb változások történtek: „A holttesteket 48 óra eltelté előtt nem szabad eltemetni, de két napon túl sem szabad temetetlenül hagyni őket. Ne a templomba, hanem egyenesen a temetőbe vigyék ki a holtakat, a lakomákat és a többi fölösleges szokást tiltsák meg a népnek, csak a legszükségesebb költségeket engedjék meg és ne növeljék azt fölösleges harangozással.”⁷¹ Az 1777. február 17-i kerületi gyűlés határozata: „őfelsége rendeletben tiltotta meg a sírásóknak, hogy a templomba temetett holttesteket megcsonkítsák, ugyanezt legalább a templomon kívülre is ki kellene terjeszteni mindaddig, amíg a most szokásos módon temetnek, ezzel a javaslattal, mikor megműtattuk neki, a kegyelmes püspök úr is egyetértett, ezt a rendelkezést itt a templomban és a plébánián is bevezettük”.⁷²

*

Forrásaink — jellegükből következően — nem elégségesek összefüggő, teljes kép felrajzolásához. Meg kell elégednünk azzal, hogy a feltárt és bemutatott adatok a recens néprajzi anyag értelmezését segítik elő, és segítségünkre vannak abban, hogy biztonságosan elhatárolhassuk a laikus népi kegyességet a hivatalos egyházi gyakorlattól.

⁶⁸ Protocollum 12–13.

⁶⁹ Protocollum 13.

⁷⁰ Protocollum 57.

⁷¹ Protocollum 82–83.

⁷² Protocollum 92. A halott csonkításáról más anyagot nem találtunk.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1976 Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest

1977 Ünnepi kalendárium I–II. Budapest

SÁRKÖZI Zoltán

1975 Mezőkövesd története 1275–1918. In: Mezőkövesd város monográfiája. 39–179. Mezőkövesd

SÉDE, Gérard de

1982 A Fátimai csoda. Budapest

SOÓS Imre

1957 Az egri érsekség levéltára. Budapest

1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest

Data on the religious life of Mezőkövesd in the 18-th and 19-th centuries

By the second half of the 18-th century Catholicism gained ground and the town turned into a homogeneous Catholic community. Data on the town's religious life can be found in the Protocollum preserved in the Parochial Office No. 1. for the period between 1768 and 1848, while the Parochial documents provide information on the 19-th century. We have surveyed the documents of the Archivum Novum Acta Parochialia of the period between 1805 and 1905, which are kept in the archives of the Archdiocese of Eger.

Processing has been done by the usual method of behaviour research: following the time sequence first the data related to special days, to church-going, to the cult of the saints, to the life of religious societies and pilgrimages, then the habits of human life have been considered.

The Protocollum offers data of outstanding value on the first significant Church visit; the replies given to questionnaires give information on religious life in the 18-th century also. The data provide information on church going habits, the cult of saints, the customs and order of pilgrimages, religious societies, on religious orders, on holiday customs, on the Sunday masses and on the way the crosses and statues have been founded.

Parochial documents include petitions and correspondences written on issues related to the school or to the parish. A major part of the documents consists of the mass-foundation, which kept on growing rapidly from the 1830-es up to the end of that century, and at the turn of the century it formed the backbone of the documents. Whenever the priests and teachers changed stocks were taken in the school and in the church. The documents include foundations on crosses and statues to be put up on road sides. There is also an important set of documents on the reconstruction of the church between 1870 and 1887. It is also worth taking note of the documents referring to a Maria-revelation in 1883 throwing light on several important points of the religious beliefs of the population.

The role of the church has been of primary significance on the holidays of the people, thus it is also interesting to see how these have been regulated. In 1768 regulations were passed on the tasks and duties of midwives, on how people who had not been christened were to be buried, and the ceremony of confirmation was introduced in the 1870-es. The timing of marriages was regulated together with the ceremonies of the bride's and bride room's farewell parties on the eve on the marriages. Regulations were also made on burial customs, the costs of knell and the precentor, the location of laying out in state and the way the burial feast was to be organised.

The disclosed written data help us assessing recent ethnographic material and in separating the manifestation of lay popular religiousness and that of the official religious practices.

ÉVA SZACSVAY

KEREZSI ÁGNES

A LÓÁLDOZAT EMLÉKEI A VOLGA–KÁMA MENTI FINNUGOR NÉPEK AGRÁRKULTUSZÁBAN

A ló kultikus tisztelete a volgai és permi finnugorok: a marik, mordvinok, udmurtok, komi zürjének, ill. permjások hagyományos kultúrájában régóta ismert jelenség, de eddig még sem tartalmi rendszerezése, sem kultúrtörténeti feldolgozása nem történt meg. Ez annál inkább sajnálatos tény, mert az idők folyamán sokféle hiedelem és szertartás fonódott össze a ló alakjával, melyek közül talán a legjelentősebbek a naptári ünnepekhez kapcsolódó szertartások. Ezt a hiányt szeretnénk pótolni ezzel az áttekintéssel, mely természetesen nem a teljesség igényével készült, csupán a legfontosabb jelenségekre kíván rávilágítani.

A ló alakja a Volga–Káma menti finnugor népek jeles napi népszokásaiban legfontosabb szerepet az áldozatbemutatókban játszotta. A naptári ünnepekhez kapcsolódó áldozat bemutatásokat az agrárkultuszokhoz sorolhatjuk, melyeken az áldozati állat közvetítőként szerepelt, továbbította az emberek kéréseit az istenekhez. A volgai és permi finnugor népek a legelőkelőbb és legdrágább áldozati állatnak a lovat tartották. Különböző isteneknek más-más állatot áldoztak fel, s az áldozati állat értéke attól függött, hogy milyen helyet foglalt el az adott isten az istenek hierarchiájában. A legfőbb istenüknek általában világos szőrű csikót áldoztak. Bár az áldozati állatok neve, színe, száma nemcsak népenként, de körzetenként, sőt falvanként is változott, ennek ellenére létezett egy alapelv, hogy milyen rangú istennek, milyen áldozati állatot szokás hozni.

Az állatok hierarchikus sorrendje hozzávetőlegesen a következőképpen nézett ki: az első helyen a ló állt, utána a szarvasmarha (tehén, bika), a bárány (juh), majd a házi szárnyasok következtek. Ez a sor nagyon emlékeztet az indo-európai hagyományok állatáldozatának öt tagból álló hierarchikus sorára, amit a legkülönbözőbb népek – többek között – a szkíták is ismertek. Náluk az áldozati sor első helyén az ember állt, utána következett a ló, tehén, juh, kecske. RAJEVSZKIJ mutatott rá, hogy az indo-európaiak elképzelése szerint, aki ismerte „az állat öt részét”, az sok állatra tett szert, hosszú életű lett, életét gazdag gyermekáldás és állatbőség kísérte.¹ Tehát éppen ezen állatok feláldozása mintegy mágikus formula volt, ami a sikert és a nagy állatállományt biztosította. A finnugoroknál az állatok feláldozásának szokása ezekre a régi elképzelésekre vezethető vissza.

Az áldozathozatal másik szabályszerűsége a leendő áldozat *próbatétele*. Házról házra jártak és csak azokat az állatokat választották ki, amelyek – ha rájuk néztek vagy hozzájuk értek – megrázkódtak. Az így kiválasztott állatoknak újabb próbát kellett kiállniuk, még mielőtt levágták volna őket. A szertartásvezető folyékony ölmot öntött

¹ RAJEVSZKIJ 1985. 195.

egy serpenyőbe vagy baltára, és ha az ólom az áldozati állat formáját vette fel, akkor az állat megfelelt, ha nem, akkor egy másik állatot kellett keresni. Az utolsó próbatétel a szent lugasban várta az áldozati állatot. Hátára hideg vizet öntöttek. Ha az állat meg-
rázkódott a vízszugártól, akkor az isten elfogadta őt, ha nem, akkor még 2–3 vagy 7 alkalommal megismételték a vízöntést, és ha ez sem használt, akkor új állatot kerestek.² Ezt a szertartást nem érthetjük meg annak az elképzelésnek a figyelembe vétele nélkül, hogy az állatok – csakúgy mint az emberek – ún. szabad lélekkel rendelkeztek. Az istenek csak abban az esetben tudták használni az áldozati állatot, ha annak a lelkét is birtokolták. A szabad lelket hideg vízzel igyekeztek kiűzni az áldozat testéből. Ha az állat megrázkódott, akkor a lelke elhagyta a testét.

Ezzel kapcsolatban fontosnak tartjuk megjegyezni azt a szabályt, hogy az áldozati állatnak csak bizonyos részeit szánták az istennek: mint pl. a lábszárcsontjait, a bőrét, a fejét, a patáját, a szívét és a belsősegeit, vagyis azokat a legfontosabb részeket, amelyekre szüksége van a feltámadáshoz. Ezeket a testrészeket vagy legalábbis kis darabjaikat a tűzbe dobták, azon hiedelem szerint, hogy a tűz segítségével jut el az áldozat az istenekhez, a tűz mintegy közvetítő szerepet tölt be. A lóáldozatnak az esetek többségében engesztelő vagy hálaadó jellege volt.

Az agrárünnepek a ló áldozati szerepén túl megőrizték a ló és a Nap kapcsolatának az emlékét is. Ez konkrét példákkal illusztrálható. Az agrárünnepek ciklusokra oszlottak, melyek megfeleltek a mezőgazdasági munkák egyes szakaszainak. Ezen ünnepeket téli-tavaszi és nyári-őszi ciklusokra lehet osztani. Az első ciklus a szántáshoz való előkészületekből, illetve a szántásból és a gabona elvetéséből állt. A második ciklus a termés várását és betakarítását jelentette. Ehhez sok áldozatbemutató kapcsolódott, amivel hálát adtak az isteneknek a betakarított termésért. A Volga–Káma menti népeknél voltak olyan ünnepek, melyek időben csaknem egybeestek a keresztény karácsonyi ünnepkörrel. Ezek az ünnepeken fő hangsúlyt az eljövendő termésre irányuló jóslások kapták, de az állatalakoskodások is igen népszerűek voltak, melyek között gyakori a lómaszk, vagy a lóbábu. A lómaszkok elsősorban a mari „Sorikjola” szertartáson, a mordvin „Rostuvany” ünnepen és az udmurtok újévi játékaiban fordultak elő.³ A komi-zürjének-nél és a permjakoknál nem voltak lómaszkok. Ugyanakkor Szent Vaszilij (Vazi) napján a háziasszony egy piszkavason, mintha lovagolna, körbeugrálta a házat. Ezalatt arra kérte Szent Vaszilijt, hogy adjon a ház népének jólétet és boldogságot.⁴

A maszkok formájukat tekintve sok közös vonással rendelkeztek. A lovat általában két ember alakította. Az egyik a fej és az első lábak mozgását irányította, a második pedig a farkét és a hátsó lábakét (1. kép). A kutatók véleménye szerint a lóalakoskodás az ősi lókultusszal van összefüggésben, és a régi vallási színjátékok maradványa, melyek az égi lovas istenről szóltak.⁵ A lóalakoskodások idővel elveszítették vallási jelentésüket és a XIX. századtól már csak tréfás szórakozások alkalmait képviselik. Elsődleges szerepük jól látszik a fent leírt komi szertartásból, ahol a háziasszony a lovaglást utánozva szerencsét és jólétet kér a családjának.

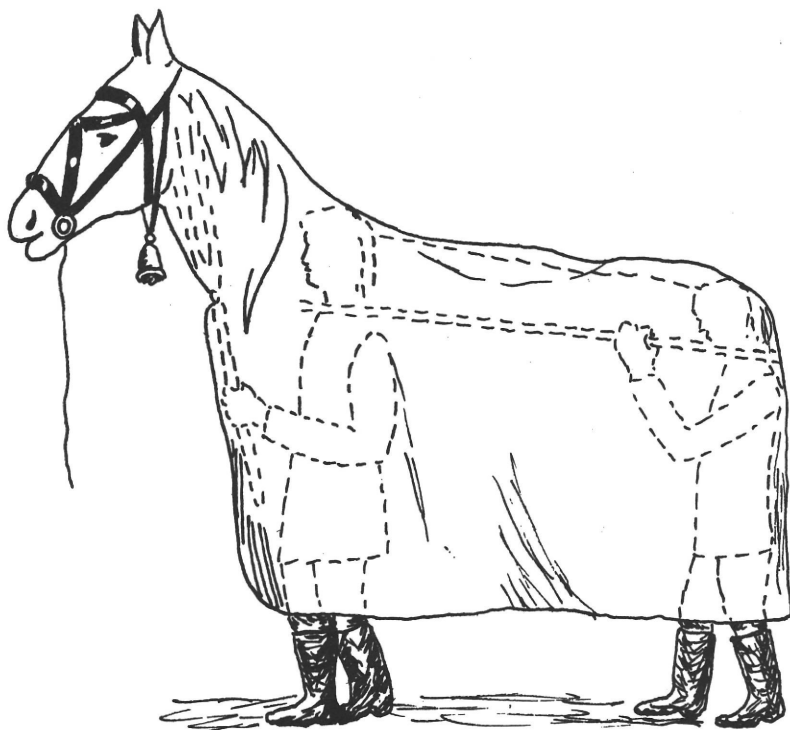
Védelő szerepet töltöttek be a tésztából készült lófigurák is. MINH szerint a Hvalinszki körzetben lévő mordvin falvakban a XIX. században karácsony előestéjén a

² SZMIRNOV 1889. 193.

³ AKCORIN 1976. 74.

⁴ AKCORIN 1976. 75.

⁵ AKCORIN 1976. 76.

1. Lóalakoskodás a Kazányi kormányzóság Carevokoksajszki járásának Malij Kulej falujából az 1913–14-es években. AKCORIN 1976. 174. után

csillaghordozás szertartása tiszteletére lóformájú süteményeket készítettek.⁶ Ezeket a süteményeket az állatok számára sütötték. Az asszonyok részére tyúkra emlékeztető süteményeket készítettek, amit *tyúkfészeknek* mondtak.⁷ Január első napjaiban a mordvinoknál a lovak ünnepét, az ún. „lismenja-ozaksz”-ot rendezték meg. Ezen a napon is sütöttek lóformájú tésztát. Este bevitték a lóistállóba, s reggelig ott hagyták. Reggel hozzá imádkoztak.⁸ A süteménynek az volt a szerepe, hogy erőt, egészséget és termékenységet biztosítson az állatoknak. Néhány kutató, többek között CSICSEROV szerint az állat alakú szertartásos sütemények az igazi állatáldozat maradványai, melyeknek az a célja, hogy megóvják a jószágot a pusztulástól és szerencsét adjanak neki.⁹ Védelmesz szerepet töltöttek be a tésztából készült lófigurák a komi-zürjéneknél is, akik a szent ládában őrizték azokat.

⁶ MINH 1890. 190.

⁷ LEPEHIN 1821. 168.

⁸ SAHMATOV 1910. 135.

⁹ CSICSEROV 1957. 76.

Az állataldozaton kívül különböző mágikus eljárásokhoz is folyamodtak, hogy munkájuk eredményességét biztosítsák. Ilyen eljárás volt a Nap mozgásának utánzása, mely hitük szerint jó hatással volt a leendő termésre. A Nap mozgásának reális kifejezőmódja a lovon való kultikus utazás, kultikus lóverseny és lóugratás, ami a Volga mentén széles körben igen közkedvelt. A mordvinoknál a Vízkereszt, a farsang és a húshagyó hét közös jellemzője a kultikus lovaglás. Hiedelmük szerint, ha Vízkeresztkor és az azt követő napon (január 7-én) nem lovagolnak, akkor „Kadro szjarko” csiklandozni fogja a lovakat, amiktől azok lefogynak.¹⁰ Farsang végén a fiatal emberek lovaikat egyesével, kettesével, illetve hármassal szánba fogják, amire csengőket akasztanak, s lányokat ültetnek fel rájuk. Míg a lányok énekelnek, a fiúk körbeviszik őket az egész falun.¹¹

A lovon való kultikus utazás elsősorban a tavaszi naptári ünnepeken fordul elő. Ez természetes, hiszen a sikeres vetéstől nagyban függ a jövőendő termés sorsa. Így pl. Verhnyaja Juma nevű udmurt faluban kora tavasszal kultikus lovaglást rendeztek. A lovasok frissen metszett nyírfafaágat tartottak a kezükben. Az ág mágikus célt szolgált, segítenie kellett a természet erőinek. Ugyancsak az udmurtoknál a szántás kezdetekor tartották, az ún. Godzsor ünnepét, amikor a tavasz és a Nap szimbolikusan összetalálkozott. Ebben a szertartásban ugyancsak jól látható a Nap és a ló kapcsolata. „Az idős votjákok csakúgy, mint a fiatal férfiak és nők, szépen feldíszített lovaikon zene és tánc kíséretében kilovagoltak a zöld mezőre, ahol a gyönyörű szép lányt, a tavasz és a világosság, a meleg és az öröm istenét, Sundát köszöntötték. A tavasz szerepét egy virágokkal feldíszített lovon ülő leány, a Nap szerepét pedig egy fehér ruhába öltöztetett, sárga virágokkal díszített vörös lovon ülő fiatalember játszotta. A tömeg a tavasz és a Nap istenének szóló himnuszokkal és zenével köszöntötte őket. Az ünnep közös imával zárult.”¹² A vetés végeztével a Birszki járásban élő udmurtok hálaadó áldozatot mutattak be, melyen a feláldozott állat egy fehér birka volt.¹³

A legfontosabb tavaszi ünnep az *eke ünnepe*, melyet cseremiszül „agapajram”-nak, mordvinul „kerety ozoksz”-nak, udmurtul „aga jaska”-nak, illetve „gürü potton”-nak mondanak. Ezt az ünnepet a régi naptári számítás szerint május 9-e táján tartották, még a tavaszi gabona vetése előtt, néha utána. Ehhez az ünnephez kapcsolódó szertartások nagyon hasonlítanak a Volga–Káma menti finnugor népeknél, ezért csak az ünnep mari variánsát tekintjük át részletesebben, pontosabban csak azon elemeit, amelyeken a ló alakjával is találkozhatunk. Erre az ünnepre a földművelésben közreműködő isteneket hívták meg, segítségükért imádkoztak, s tiszteletükre a marik egy fekete csikót áldoztak, mely másfél évnél nem lehetett idősebb. Az állatot általában fejjel keletnek szúrták le.¹⁴ Az áldozati állat kiválasztásában és húsának, testrészeinek szétosztásában a már fentebb leírt törvényszerűség uralkodott. Néhol az áldozati állat bőrét és az „isteni” részeit nem a tűz segítségével, hanem egy fa útján juttatták el az istenekhez. A bográcsot, melyben a szem, a fül és a belsőségek fűttek, a levegőbe emelték, mégpedig úgy, hogy a bográcsot ívből meghajlított, vékony, élő fa csúcsára kötötték. Miután elengedték a fát, a bogrács a levegőbe repült, s a benne lévő étel az istenek eledele lett. A ló feláldozása után bőrét gyakran a szent ligetben egy fára akasztották.

¹⁰ JEVSZEVJEV 1914. 377.

¹¹ SAHMATOV 1910. 119.

¹² BELICER 1951. 127.

¹³ WASILJEV 1902. 33.

¹⁴ SZMIRNOV 1889. 116.

Ez a szokás azzal magyarázható, hogy mint oly sok nép, az obi ugorok is a fáról egyrészt azt tartották, hogy a szertartások idején a szellemek tartózkodási helye, másrészt úgy vélték, hogy a fa útként szolgál a szellemek és az istenek birodalmába. Ezzel a hiedelemkörrel magyarázható az a szokás, hogy bizonyos esetekben az áldozati állat vérevel meglocsolták a szent fát. Ennek az ünnepnek is fontos tartozéka a lovon való kultikus utazás. A fiatalok futásban és lóugratásban versenyeztek egymással, tojást görgettek, a falu mellett felállított óriási hintákon hintáztak stb. Amikor a pap, az ún. „kart” elkezd az imát, akkor kezdődik a fiatalok körében a lóverseny. A lovasok egy versztre, vagy még többre is elvágtatnak az ima helyétől, majd hirtelen visszafordulnak. Ez a vágatás mindaddig ismétlődik, míg tart az ünnepség.¹⁵

Ezen az ünnepen bemutatott áldozatok lényegüket tekintve engesztelő jellegűek, ami jól látszik az imák szövegéből is: „Hatalmas és jóságos Isten! A terméketlen jószágot tedd termékennyé, a soványt kövérré, a legelőt szabaddá, s minden állatot szaporíts el. Hatalmas és jóságos Isten! Mindenféle állattal örvendeztess meg minket! Mikor eljön a mezei munkák ideje, mi kimegyünk a mezőre dolgozni, s a felszántott földbe magocskákat vetünk, nagy Isten, csinálj nekik széles gyökérzetet, erős szárat, s fejüket [a kalászt] az ezüst gombhoz hasonlóan tedd tömörre.”¹⁶

A vetés befejeztével elkezdődött a mezőgazdasági munkák és a velük kapcsolatos ünnepek nyári ciklusa. Ezekben az ünnepeken imádkoztak és áldozatot mutattak be az isteneknek, s jó termésért fohászkodtak. A parasztok jól tudták, hogy a gabona növekedése jelentős mértékben a csapadék mennyiségétől függ. Ezért ebben a ciklusban gyakran imádkoztak a „vízanyához”. A mágikus szertartásokon kívül engesztelő áldozatot is mutattak be neki. A marik a folyóparton a „vízanyának” bárányt vagy fekete bikát áldoztak, a mordvinok tyúkokat és bárányt, az udmurtok vörös szőrű bikát, a komi-zürjének pedig birkát vagy juhot. A komi-zürjéneknél és a komi-permjakoknál ugyancsak igen határozottan megmutatkozik a különböző isteneknek szentelt áldozatbemutató összefüggése a gazdasági ciklussal. Náluk ugyancsak létezett a szertartásos áldozathozatal szokása a mezei munkák elkezdése előtt, a vetés után, az aratás végeztével és a mezei munkák befejezése után. De mivel ezek a szertartások sok közös vonást mutatnak a többi nép, s különösen az udmurtok hasonló szertartásaival, ezért külön elemzésükre nem térünk ki. Állatáldozatuk sajátossága, hogy az áldozati állat csontjait és a húslét a földbe ásták. Ezt tették a mezőn az áldozati hús egy részével is, hogy jobban nőjön a gabona.¹⁷

A nyári-őszi ünnepek sorában nem szabad elfeledkeznünk a marik legfontosabb ünnepéről, az ún. „sürem”-ről, mely egy hétig tartott és a régi naptári számítás szerint június 24-én kezdődött. Ez az ünnep csakúgy, mint az előzőek az egész közösség ünnepe. Az áldozati állatok számát és színét a papok határozták meg. Az áldozati állatot bármekkora összegért megvásárolták, alkudozni nem illett. Ebben az esetben is, mint bármely közösségi áldozathozatal idején, az áldozati állatot a közösség pénzén vásárolták. Ez az ünnep elsősorban a marik fő istenének, Jumo-nak volt szentelve, aki a mennydörgés és az ég istene, s a nép elképzelése szerint lovaskocsin utazik. A marik hite szerint tőle függött az eső és a föld termékenysége. Ezért természetes, hogy épp ebben a ciklusban tartották meg ünnepét, amikor különösen félték az aszály és a termés tönkremenése miatt.

¹⁵ SZMIRNOV 1889. 116.

¹⁶ JAKOVLEV 1887. 12.

¹⁷ SZMIRNOV 1891. 261.

Ezt az ünnepet nem kellett feltétlenül minden évben megtartani. Voltak helyek, ahol csak három vagy ötévenként került rá sor.¹⁸ Jumon kívül más isteneknek is mutatnak be áldozatot. Minden egyes istennek külön állatot áldoztak, külön tüzet gyújtottak és külön „kart” vezette a szertartást. Az imák azonban egyformák voltak, csak az istenek neve változott. Lovat csak Kugo-Jumonak és segítőinek, Küdürcsi-Jumonak és Mer-Jumonak áldoztak. Régebben Jumonak csak fehér szőrű lovat áldoztak, de a XIX. század végén már nem ragaszkodtak szigorúan ehhez a szokáshoz és általában az áldozati állat barna szőrű volt.¹⁹ Az áldozati állat vérével a szent fa gyökereit is meglocsolták. Ezt az ünnepet a mezei marik kultikus lovaglással és a sátán kiűzésével kötötték össze.²⁰ Hogy a kultikus lovaglás itt is – mint más ünnepeken – az agrármágiával van összefüggésben bizonyítja, hogy a lovaglás során a lovasok kivétel nélkül fiatal nyírfaágat tartottak a kezükben. Az áldozat jellege itt is engesztelő, ami az imák szövegéből kitűnik: „Adjatok békét, nyugalmat, egészséget, jószággyarapodást, kenyérgyarapodást és családgyarapodást.”²¹ Az áldozat ugyanezen jellege a mariknak abból a hiedelméből látszik, hogy az isteneknek ételre és háziállatokra, elsősorban lóra van szükségük, s az áldozatbemutató ezen igényeket elégíti ki.²² Jumo, akárcsak a többi isten, oly mértékben segíti az embereket, amilyen mértékben azok áldozatot hoznak neki.²³ Ebben az elképzelésben az áldozatbemutató – lényegét tekintve – a csere egy formája.

Véres állatáldozatot a nyári ünnepek alkalmával nemcsak a marik, hanem a többi Volga–Káma menti népek is bemutatnak. A votjákok Péter-Pál napját követő második napon, június 29-én megülték az ún. „bulda” közösségi ünnepet, amely néhány közös származású szomszédos falu együttes áldozati szertartása volt. Az állatok sorában mindenütt szerepelt a ló. A komi-zürjéneknl Illés-napján, július 20-án közpénzen vettek egy bikát, melyet a falu határán kívül, a folyó partján öltek meg, hogy jól teremjen a gabona.²⁴

A földműveléshez kapcsolódó ünnepeken kívül az állattenyésztéssel összefüggő ünnepeket és szertartásokat is tartottak. Számuk nem túl sok, s főleg az állatok legelőre való első kihajtásakor és betegségük esetén tartott mágikus eljárásokból álltak. Mint láttuk, a földműveléshez kapcsolódó ünnepeken is imáikba mindig belefoglalták az állatok egészségéért és szaporulatáért könyörgő fohászt.

Sajátos szertartás kísérte pl. a ló eladását és megvételét. SAHMATOV szerint, amikor a mordvinok eladták a lovukat, a gyeplő végét az új gazda subával letakart és nem csupasz kezébe adták, nehogy a szerencséjüket is átadják a gyeplővel együtt.²⁵

Különbéféle mágikus cselekedeteket végeztek tavasszal, az állatok legelőre való első kihajtásakor is, ami elképzelésük szerint megóvta azokat a betegségtől, elhullástól stb. Voltak olyan napok, melyeken az állatok egészségéért imádkoztak. Így pl. a mordvin falvakban június elején a lovakért imádkoztak. Az ima neve: „alacsony-ozksz”, ’ima a lovakért’ volt. Ezen csak férfiak vehettek részt, s a lovak szaporodását és egészségét kér-

¹⁸ JAKOVLEV 1887. 32.

¹⁹ HOLMBERG 1926. 64.

²⁰ JAKOVLEV 1887. 31.

²¹ JAKOVLEV 1887. 37.

²² SZMIRNOV 1889. 158.

²³ VISNYEVSZKIJ 1858. 211.

²⁴ SZMIRNOV 1891. 261.

²⁵ SAHMATOV 1910. 139.

ték az istenektől.²⁶ A ló egészségéért máskor is imádkoztak. MINH-től tudjuk, hogy a mordvinok július hónapban, az új hold megjelenésekor imádkoztak a lovak egészségéért. Ezen alkalommal egy kecskét döftek le. Ez a szertartás a következőképpen szokott lezajlani: Ásnak egy árkot, amiben két fa összedörzsöléséből keletkezett tűz ég, ezen hajtják keresztül a lovakat. Hasonló imát majdnem minden háznál tartanak, akár ikon előtt is. Ez esetben az ima után keresztvetés nélkül mélyen meghajolnak az ajtó felé.²⁷

Az állattartáshoz kapcsolódó legnagyobb, az összes Volga–Káma menti finnugor népnél általánosan ismert ünnep augusztus 18., Flor és Lavr napja. Hogy miért ez a nap vált ezen népek állattartással kapcsolatos legfontosabb ünnepévé, arra MELNYIKOV ad magyarázatot, akinek véleménye szerint a mordvinok a saját lovakat védő isteneiket: „Angar ozansz”-ot és „Litman ozansz”-ot Flor és Lavr szentekkel azonosítják, s az ő emléküknél szentelt napon lovaikért imádkoznak. Ezen az ünnepen csak férfiak vehetnek részt. Ez a szabály érvényesült az oroszoknál is a lovaknak szentelt ünnepen.²⁸

Ezen a napon a templom mellett összegyűjtik a faluban található összes lovat. Ezután ikonok és templomi zászlók előtt vezetik el őket. A szertartás azzal végződik, hogy a pap szentelt vízzel megáldja az állatokat. Flor és Lavr napján általában még egy imát mondtak a lovakért. Nem messze a falutól két oszlopot állítottak fel, amelyeket olyan távolságra vertek le egymástól, hogy közöttük jól elférjen egy ló. A két oszlop tetejére egy összekötő gerendát raktak, hogy kaput utánzó építmény keletkezett. Ebéd körül kihajtották ide a reggel óta nem dolgozó lovakat, melyek egészségéért egy pap imádkozott, arccal a kapunak. Az ima végeztével áthajtották a lovakat ezen a kapun és a pap megáldotta őket.

Ezt az ünnepet megtartották a komi-permjákok is. Kocsa faluban ezen a napon feláldozták a már korábban megbetegedett lovakat, mert azt hitték, hogy azért betegedtek meg, mert az istennek szüksége van rájuk. A sánta lovakat pedig a templom közelében lévő kis patakba hajtották, abban a hitben, hogy a beteg lovak ettől meggyógyulnak. SZMIRNOV megállapította, hogy állatáldozat ezen a napon főleg a Permszki kormányzóság Cserdünszki járásában volt elterjedve.²⁹ Ez az ünnep jól bizonyítja, hogy a helyi lakosság a kereszténység felvétele ellenére a keresztény ünnep álcája mögött végül is a saját pogány ünnepeit ülte meg, s a keresztény istenen kívül saját isteneiket továbbra is tisztelték.

A marik és a mordvinok csakúgy, mint az udmurtok, hittek a ház és az udvar istenének létezésében, aki az oroszoknál ismert házi szellemre hasonlított. Úgy hitték, hogy ez az isten vagy szellem gondoskodik a háziállatokról és védelmezi azokat, amelyek tetszenek neki. Amikor új állatot vásároltak, kérték az udvar istenét, hogy fogadja be a jószágot. A mordvinok szerint ez a szellem a lóistállóban lakik és külsőre olyan, mint egy felnőt férfi. Ha az isten szeret egy állatot, akkor az jól fejlődik, nem betegeskedik, mert az isten óvja és gondoskodik róla. Ha pedig az állat sovány, girhes, akkor biztosan nem szereti őt az udvar istene és ezért nem gondoskodik róla. Ennek az istennek a tiszteletére rendezték az „Ozkoma kardüne” ünnepet. Az ünnep előestéjén – engesztelő áldozatul – a lóistállóban bárányt vágtak.³⁰

²⁶ MOKSIN 1968. 123.

²⁷ MINH 1893. 139.

²⁸ MELNYIKOV 1867. 118.

²⁹ SZMIRNOV 1891. 251.

³⁰ BUTUZOV 1893. 381.

A XIX. században a Volga–Káma menti népek hitvilágában még halvány nyomai maradtak a törzsi-nemzetiségi kultuszoknak, melyek csökevényének tekinthetők a nagy, egész körzetet érintő közös imák a fenyegető veszedelem esetén. Erre a sajátosságra először KOZLOVA figyelt fel, s véleményével mi is egyetértünk.³¹ Ezeket az imákat mindig igen bőséges állatáldozat kísérte. Az egész körzetre kiterjedő közös imát csak akkor tartottak, ha az emberek életét közvetlen veszély fenyegette, mint pl. járvány, hosszan elhúzódó aszály, éhínség stb. idején. Ezeken a szertartásokon sokszor több száz állatot is feláldoztak. Pl. 1828-ban a marik a Szernurszki járásban 134 állatot áldoztak fel, s a résztvevők száma elérte a háromezer főt.³² Ezeken a szertartásokon is megfigyelhető az állatok már jól ismert hierarchikus sora. Csikókat, bikákat, teheneket, juhokat és libákat áldoztak fel. KOZLOVA véleménye szerint a törzsi-nemzetiségi kultuszok maradványának tekinthetők azok a periódikusan megrendezésre kerülő állatáldozatok, melyeken egyszerűen több falu lakossága vesz részt.³³

Ezeket a törzsi-nemzetiségi kultusz maradványaiként kezelt szertartásokat azért tárgyaljuk a naptári ünnepekhez kapcsolódóak között, mert sem a rendszeresen bemutatásra kerülő, sem pedig az egyéni áldozathozatalokhoz nem sorolhatóak, s lényegüket tekintve tulajdonképpen ugyanazon isteneknek vannak címezve, mint a naptári ünnepek áldozatai. Ilyen nagy, egész körzetet átölelő szertartás a XIX. században csak a marik és udmurtok között maradt fenn, a mordvinoknál már alig megfigyelhető, s a komiknál egyáltalán nem is létezett. Ezek az imák, s az őket kísérő áldozatbemutatás az erdőben történtek. Az erdő bizonyos részeit – ahol az áldozathozatalokat rendezték – elkerítették, és ezek szent helyekké váltak. Az itt található fák is szentek voltak, nem lehetett letörni az ágait, vagy kivágni őket és háztartási célra felhasználni. Később az erdőket fokozatosan kiirtották, de ezek a helyek érintetlenek maradtak. Így jöttek létre a mező közepén álló szent ligetek, melyeknek több fajtájuk is létezett: egyéni, közösségi és körzeti, attól függően, hogy milyen jellegű áldozatot mutattak be területükön.

A nagy törzsi-nemzetiségi szertartásokon minden istennek külön áldozatot hoztak, ami külön fánál történt. A fa az isten tartózkodási helye a szertartás ideje alatt. Ezeken az ünnepeken is a legértékesebb és legmegtisztelőbb áldozatnak a lovat tartották, és csak a legjelentősebb isteneknek áldozták fel. A lónak külön meghatározó jegyekkel kellett rendelkeznie, amiből kiderült, hogy kinek szánták az állatot. Pl. vörös és pej csikót az udmurtoknál csak a főistenük, Inmar kaphatott, míg fekete színű csikót csak a földanya.³⁴ A mariknál csak olyan állatot lehetett feláldozni, amelyik még nem volt munkába fogva, nem viselte magán a gazdája jegyét, s egyszínű volt a szőre. A lovak kora nem lehetett több másfél, két évnél.³⁵ Az állat nemének egyeznie kellett az isten nemével. A ló szent, kiváltságos jellegét más módon is hangsúlyozták. A marik pl. a nagy körzeti imák előtt az áldozati lovat házról-házra vezették, s külön megtiszteltetésnek vették, ha zabbal megkínálhatták. Térdre ereszkedtek előtte, farkát és sörényét pénzérmeccel díszítették, nyakába ajándékol díszes ünnepi törülközőket akasztottak. Néha a lábai elé vásznat terítettek, zenészek kísérték, akik erre az alkalomra készült zenét játszottak.³⁶ Az áldozat-

³¹ KOZLOVA 1964. 152.

³² MATORIN 1929. 54.

³³ KOZLOVA 1964. 152.

³⁴ WASILJEV 1902. 26.

³⁵ KUZNYECOV 1879. 53.

³⁶ JEMELJANOV 1921. 12.

bemutatás szertartása gyakran falvanként variálódott, s helyi sajátosságokkal egészült ki. Így pl. az udmurtoknál a lóáldozatot feltétlenül libaáldozat is követte, ami a lóáldozat záróaktusának számított, és a „sermet”, azaz kantár néven tartották számon.³⁷ Véleményünk szerint ezeken a nagy törzsi-nemzetségi szertartásokon az áldozatbemutatás megváltó jelleggel rendelkezett: az emberáldozatot helyettesítették a nagyszámú állatáldozattal.

Összegzésül megállapítható, hogy a XIX. században a Volga és Káma menti finnugor népeknél még élt a lóáldozat szokása. Ez a szertartás már a középkorban is létezett náluk, amit nemcsak a viszonylag kései lovastemetkezés leletek tanúsítanak, pl. a mari sírokban a XVI–XVIII. századból, hanem igen korai néprajzi adatok is. Lóáldozatot láttott és jegyzett fel a XV. században egy olasz utazó, Barbaro J., a XVII. században pedig Noort Vitsen. Példaként Barbaro lóáldozat leírását közöljük, mely azért is érdekes számunkra, mert egy naptári ünnep alkalmával látta és jegyezte fel az utazó: „Kivezetik a lovat a mezőre és mind a négy lábát földbe vert karóhoz kötik. Utána valaki a jelenlevők közül, aki fel van fegyverezve íjjal és nyíllal, bizonyos távolságból nyilat ereszt a ló szügyébe. Ezt addig ismétli, míg a ló holtan össze nem esik. Ezután az állatot megnyúzzák, húsát megesszik és sajátos szertartás közepette bőrét szalmával tömki ki. Utána igen ügyesen összevarrják a bőrt úgy, hogy a lábak helyére egyenes botokat tesznek, hogy a bábu, mint igazi ló állni tudjon. Ezzel végezvén, ahányan vannak, odamennek egy fához, néhány ágát levágják és a fa tetejére egy deszkát erősítenek, amire a kitömött bábút teszik. Akkor azután imádkoznak hozzá és különböző állatok, coboly, hermelin, nyest, mókus és farkas prémjeit ajándékozzák neki.”³⁸

A lóáldozat leírások elemzése alapján megállapíthatók az állatáldozat legfontosabb jellegzetességei:

1. Az áldozati állatot szentként tisztelték, mely a felsőbb lények, az istenek, illetve ősök tulajdona.
2. A ló színe, neme, kora jelfunkcióval rendelkezett, megmutatta, hogy kinek a tiszteletére történik az áldozatbemutatás.
3. Az áldozathozatal a „rész helyettesíti az egészet” elven alapult, s a felsőbb lények csak az áldozati állat legfontosabb részeit kapták meg, a hús többi részével maguk az áldozathozók rendelkeztek.
4. Az áldozati tűz és fa közvetítő szerepet töltött be az emberek és a felsőbb lények között.
5. Hittek az áldozati állatok feltámadásában, melyek hitük szerint nem pusztulnak el, csak átköltöznek a túlvilágra, az istenek (ősök) szolgálatára.

Bár az állatáldozat szertartása sok olyan ősi képzetet őrzött meg, amely a ló kultikus tiszteletével állt kapcsolatban, azért a XIX. század végére ezek a szertartások szinkretikus jelleget öltöttek. Így pl. az áldozathozatalt megelőző ima gyakran ikon előtt történt, de az is előfordult, hogy az ikon előtt mutatták be az áldozatot. Olykor pedig valamelyik keresztény szent tiszteletére hoztak állatáldozatot. Gyakori jelenség volt, hogy e pogány szertartás után a keresztény pap mondott imát és megszentelte az áldozatot. Sok esetben az áldozat jellege is megváltozott. Helyenként csak bizonyos részeit áldozták fel, azt is a piacon vásárolták. A XIX. század végén már az is előfordult, hogy az áldozati állat helyett annak ábrázolását áldozták fel, pl. lóformájú mézeskalácsot.

³⁷ WASILJEV 1902. 56.

³⁸ Dokumenti i matyeriali po isztoriji Mordovszkoj ASzSZR. 1940. 183.

Végezetül hangsúlyozni szeretnénk, hogy bár az összes Volga–Káma menti finn-ugor nép lókultusza sok hasonlóságot mutat, leginkább a marik, mordvinok és udmurtok lókultusza tartalmaz sok közös elemet, a permjásoké és zürjéneké különbözik ezektől. Ennek oka az eltérő etnikai fejlődésükön túl elsősorban abban rejlik, hogy ez utóbbi népeket már a XIV. században keresztény hitre térítették, s megtérítés előtti hitviláguknak igen kevés nyoma maradt fenn. Azonban a lóval kapcsolatban megőrződött hiedelmek és szertartások nagy hasonlósága arról tanúskodik, hogy ezek igen ősi eredetűek, s nagyon valószínű, hogy a lókultusz a vizsgált népeknél közös eredetű. A sok meglévő párhuzam azt bizonyítja, hogy a szóbanforgó népek ősei nemcsak a lókultusz kialakulása idején, hanem később is szoros kapcsolatban álltak egymással.

IRODALOM

- AKCORIN, V. A.
1976 Marijszkaja narodnaja drama. Joskar–Ola
- BELICER, V. N.
1951 Narodnaja ogyezsda udmurtov. In: Trudi Insztyituta Etnografii. Moszkva
- BUTUZOV
1893 Verovanyija i kult mordvi (erzi) szela Szabancsejevo Alatirszkogo Szimbirszkog gubernij. In: Izvesztyija obscsesztva archeologii i etnografiji pri Kazanszkom unyiveszityete XI. 53–70. Kazany
- CSICSEROV, V. I.
1957 Zimnij period russzkogo zemlegyelcseszko kalendarja XVI–XIX. v.v. Moszkva
- HOLMBERG, U.
1926 Die Religion der Tschermissen. Folklore Fellows Communications 61. Porvoo
- JAKOVLEV, G.
1887 Religioznije obrjadi cseremisz. Kazany
- JEMELJANOV, A. I.
1921 Jazicseszkoje molenyije cseremisz. In: Izvesztyija obscsesztva arhceologii etnografiji pri Kazanszkom unyiveszityete XXXI. 7–39. Kazany
- JEVSZEVJEV, M. Je.
1914 Bratsini i drugije religioznije obrjadi mordvi Penzenszkog gubernyjii. In: Zsivaja Sztarina I–II. 1–44. Moszkva
- KOZLOVA, K. I.
1964 Etnigrafija narodov Povolzsja. Moszkva
- KUZNYECOV, Sz. K.
1879 Csetire dnya u cseremisz vo vremja Szjurema. Szankt Peterburg
- LEPEHIN, I. N.
1821 Zapiszki putyesesztvija. In: Polnoje szobranijje ucsonih putyesesztvij po Rossziji III. Szankt Peterburg
- MATORIN, N. M.
1929 Religija u narodov Volzsszko–Kamszkog kraja. Moszkva
- MELNYIKOV, P. I.
1867 Ocserki mordvi. In: Russzkij vesztnyik 71. 117–159. Moszkva
- MINH, A. N.
1890 Narodnije obicsaji, obrjadi, szueverija i predrasszudki kresztjan Szaratovszkoj gubernyjii. In: Zapiski Russzkog geogaficseszko obscsesztva po otgyelenijju etnografiji XIX. Szankt Peterburg
1893 Moljani i obrjadi mordvi Szaratovszkoj gubernyjii. In: Etnograficseszkoje Obozrenijje IV. 140–149. Szankt Peterburg
- MOKSIN, N. F.
1968 Religioznije verovanyija mordvi. Szaranszk
- RAJEVSZKIJ, D. Sz.
1985 Model mira szkifszkoj kulturi. Moszkva
- SAHMATOV, A. A.
1910 Mordovszkij etnograficseszki szbornyik. Szankt Peterburg
- SZMIRNOV, I. N.
1889 Cseremiszi. Kazany
1890 Votjaki. Kazany
1891 Permjaki. Kazany
1894 Mordva. Kazany

WASILJEV, J.

1902 Übersicht über die heidnischen Gebrauche, Aberglauben und Religion der Wotjaken in den Gouvernements Wjatka und Kasan. Memoires de la Societe Finno – Ougrienne 18. Helsingfors

VISNYEVSKIJ, V. P.

1858 O religiji nyekresonnih cseremisiz Kazanyszkoj gubernyiji. In: Etnograficeszkij szbornyik IV. 209–218. Sankt Peterburg

The remnants of horse sacrifices in the agrarian cult of Finno-Ugrian peoples living along the Volga and Kama rivers

It has been known for a long time that the traditional culture of the Finno-Ugrian peoples of the Volga and Perm regions included the cult of horse, but the subject has not been arranged scientifically, nor had it been studied from the aspects of cultural history. In the course of times the Finno-Ugrian peoples had several beliefs and ceremonies attached to the horse, and of these perhaps those ceremonies are of greatest importance which were attached to certain calendar days.

The sacrifices which have been made on certain festive calendar days can be regarded as forms of agrarian cults in which the animal that was sacrificed acted as mediator conveying men's wishes to the gods. The noblest and most expensive sacrificial animal for all the Finno-Ugrian peoples living along the Volga-Kama rivers was the horse. The Maris, Mordvanian, Udmurt, Komi-Zürjen or Permyak peoples sacrificed different animals to their different gods. The value of the sacrificed animal depended on the place of the given god in the hierarchy of divinities. The summary of the available ethnographic data leads to the conclusion that the hierarchy of sacrificial animals was follows: the order was led by the horse, second came the cow (bull), then the lamb (sheep) and finally the birds.

The ceremonies linked to certain days of the calendar treated the horse not only as a sacrificial animal but also as the animal to be used cultic riding, popular games. In fact by the 19-th century the role of the horse was limited to entertainment. The religious traditions of the 19-th century have retained some vague marks of the tribal-clan cults. Remnants of that type included for example the community sacrifices made by people living in large area at the times of major natural calamities, raging epidemics.

Horse sacrifices share common features which can be used to describe the main characteristics of animal sacrifices.

1. The sacrificial animal was regarded as holy, being the property of gods or forefathers.
2. The colour, sex, age had all special significance determining to whom it was to be sacrificed.
3. Sacrifice was offered on the principle of „the part replaces the whole”, in other words the divines were offered only the most important parts of the sacrificial animal, the rest of the meat was left to the people who offered the sacrifice.
4. The sacrificial fire and timber acted as mediator between humans and divine beings.
5. Sacrificial animals were believed to resurrect; they were thought not to suffer

It was especially the horse cult of the Mari, Mordvin and Udmurt peoples which shared common features, while that of the Permjaks and Zürjens was somewhat different. The similarities between the different horse related beliefs and ceremonies prove that these are of ancient origin, come from common sources. The ancestors of these people had lived together not only at the time when the horse cult originated, but remained in close contact even in later periods.

ÁGNES KEREZSI

ZSUPOS ZOLTÁN

AZ ERDÉLYI ARANYMOSÓ CIGÁNYOK 1783-AS ÖSSZEÍRÁSA

Az erdélyi cigányokról az elmúlt századok utazói, történetírói többször említést tettek, kiemelve néhány érdekességet, sajátosságot. A XV–XVI. századtól egyre nagyobb tömegben bevándorló cigányok száma Erdélyben a XVIII. század végén 35–40 000 fő között mozgott. Különböző foglalkozásokat űzve nagyobb csoportokban vándoroltak, egy részük pedig a városok és falvak szélén letelepülve élt. Fő foglalkozásaik között említik a kovács- és lakatosmesterséget, a lókupecséget, a teknővájást és az aranymosást, de van köztük rostakészítő, csizmadia, vályogvető, ritkán napszámos vagy mezőgazdasági dolgozó is.

Az aranymosókról KÖVÁRY László leírását idézhetjük, aki az arany kinyerésének ősi módját örökítette meg: „Folyóink, patakaink nagy része, kisebb nagyobb mértékben aranyat hordanak, melyek rendszeren fővényszem nagyságúak. . . Ezen aranypor felszedésére eleitől fogva gondja volt hazánknak; sőt úgy látszik minél közelebb megyünk a bányászat gyermekkorához, a bányászat ezen ágát annál virágzóbbnak találjuk. Régi könyveinkben az összes cigánynép, mint aranymosásból élő jellemeztetik. S tiszta adatait látjuk, mikép az uratlan aranymosó cigányság 1747-től 1832-ig jogszerűen külön vajdaság alatt állott.

Sőt a háládatlan kenyérkeresetre nem csak egyes cigány családok, hanem egész faluk, helységek támaszkodtak. . . Egyébiránt az egész aranymosáshoz nem kell valami mély tudomány. Az aranyász főleg vízáradások után kimegy folyója partjára, hosszú asztalát úgy állítja fel, hogy egyik vége magasra álljon a földtől, a másik vége pedig majd a földön feküdjék; az így állított asztalra pokróczot terít; elöveszi kapáját, kosarába fővényt vesz fel a folyó partjáról, azt asztalára tölti; s addig tölti reá a vizet, míg a fővényt lemossa. E sisiphusi munkát így folytatja egész nap. Mikor kedve kerekedik meglátni szerencséjét, pokróczát kimossa: s ekkor fővényt vas-, réz-, és arany-porot kap. Ezt elöl nyitott szájú választó-teknőjébe teszi, s azt addig rázogatja, míg legelőbb kieregel a fővény, utána a vas-, utána a rézpor s legvégül ott marad néhány szem arany. Ezt aztán választóvízzel összefogja, s illető aranyváltójához viszi beváltás végett, mert okvetlen be kell adniok.”¹

Az európai országok, de az egykori Magyar Királyság részei közül is Erdély nyújtott a cigányok számára viszonylag biztonságos megélhetést. Egyrészt azért, mert ezen a több etnikum által lakott területen türelmesebbek voltak az újonnan érkezőkkel szemben. A másik ok, hogy itt a földrajzi és gazdasági körülmények kényszerítő hatása és a cigányok életmódja nagyrészt egybeesett. Ez azt jelenti, hogy a kevés és túlnyomóan gyenge minőségű szántóföldhöz képest a lakosság száma nagy volt, viszont a hegyeket és völgyeket

¹ KÖVÁRY László 1853. 174–175.

dús erdőtakaró borította, valamint itt fekszik Európa ásványkincsekben egyik leggazdagabb területe. A folyók, patakok vizének aranytartalmú hordaléka – melyet ősidők óta kitermeltek – a cigányok számára ideális foglalkozás, az aranymosás üzését tették lehetővé, aminek révén megőrizhették hagyományos életformájukat, közösségeiket. Az Erdélyi uralkodók megjelenésüktől fogva törvényekkel védték őket.

Az alábbiakban a rájuk vonatkozó XVIII. századi adatokat kívánjuk röviden összefoglalni.

Egy 1737-es összeírás 13 csoportban sorolja fel az erdélyi aranymosó cigányokat. Mindegyik élén vajda állott, majd a családfők névsorát olvashatjuk. A végén említették az újabb jövevényeket és az elszökötteket. 509 családfő neve szerepel, ami 6 jövevényvel gyarapodott, így csoportonként átlag 40 család volt. A legkisebb csoport 28, a legnagyobb 56 családból állt. Jelentős mértéket öltött a csoportból történő kiválások száma, ahol összesen 121 nevet soroltak fel. Tehát eltávozásuk előtt átlagban közel 50 család alkotott egy csoportot. A kiváltak a Magyar Királyság területére, a Bánátba, Máramarosba, a Székelyföldre és különböző földesúri birtokokra távoztak.²

Mária Terézia intézkedést tett a nemesfémkincs kitermelésének növelésére – az 1747. évi bányatörvényekkel –, melynek meg is lett az eredménye.³

TRÓCSÁNYI Zsolt foglalta össze az aranymosó cigányok igazgatásának 1747-es átszervezésére vonatkozó adatokat. Az aranymosó cigányok fővajdáját, Johann Georg Khnallt háromévi próbaidőre kinevezték az erdélyi aranymosó cigányok provisorául. 14 csoportba voltak beosztva, mindegyik élén a vajda állt. A provisorának kellett felkutatni a csoportokból kiváltakat, visszaszerzésük után ő osztotta be őket a csoportokhoz. Mivel a csoportokba olyanok is felvették magukat, akik faeszközök készítéséből éltek – a beadandó aranyport az igazi aranymosó cigányoktól vették meg készpénzért –, a rendelkezés szerint az aranymosáshoz jól értők közé kellett beosztani őket, hogy megtanulják ezt a munkát. Gondoskodott arról, hogy évente mindnyájan megjelenjenek a főaranyváltó-hivatalnál tartott összeíráson. Többször ellenőrizte az aranymosók munkáját, ha kellett megvédte őket a földesurakkal szemben. Ő jelölte ki az aranymosó helyeket, ha azok közelsége miatt a cigányok között vita támadt. A kisebb ügyekben maga döntött, a fontosabbakban a bányabíróshoz kellett utasítani őket. Bűneseteikről jelentést kellett tennie az országos bányabíróságnak.⁴

Mindennapi életükre vetnek fényt a XVIII. század közepéről származó iratok. Egy kihallgatás során az egyik falu lakói és vezetői elmondták, hogy tavasszal 30–40 sátorral nagyszámú aranymosó cigány érkezett településük határára, igen sok lóval és sertéssel. A falusiaknak az aranymosás ellen semmi kifogásuk nem volt, de a cigányok már három hete ott tartózkodtak, ezért féltették határukat a nagyszámú állattól. A település vezetői elmentek hozzájuk, hogy vajdájukkal vagy az öreg cigányok közül valakivel beszéljenek. A vajdát nem találták ott, de a csoport átköltözött a szomszédos határra. Egy másik tanú szerint nem ilyen békésen oldódott meg az ügy, hanem összegyűlt a falu lakossága, rájuk rontottak és kiűzték őket.

Ha tudomást szerzett róla, igyekezett a fiscus visszaszerezni az elszökötteket. Ilyenkor a tanúk sokaságát hallgatták ki. A válaszokból kiderül, hogy az aranymosó cigányok időnként mosott arannyal, máskor készpénzzel adóztak a fiscusnak. Többen a pestis,

² Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Fiscális Levéltár VI/c. szekrény Fasc. 1–3.

³ MÁRKUS Dezső (szerk.) 1900. 396–409; SZENTKIRÁLYI Zsigmond 1841. 42.

⁴ TRÓCSÁNYI Zsolt 1962. 502–503.

valamint az éhség miatt távoztak el csoportjuktól, és vándoroltak oda, ahol bővebben volt gabona. Megesett, hogy a vajda keménysége, szigorúsága miatt az egész csoport szétszéledt, és földesurakhoz szegődtek. Akadt, aki nem bírta a nehéz aranyosó munkát, és könnyebb életet akart keresni. Más azért távozott, mert olyan emberhez szegődött, akinek nem kellett adózni. Olykor gyilkosság miatt kényszerültek menekülésre, ilyen esetben valamelyik földesúrtól kértek védelmet szolgálataikért cserébe. Néha a családfő – családját hátrahagyva – távozott el a csoporttól, és máshol újra megnősülve élte tovább életét.

A szökevényekre vonatkozó adatok nyilván hiányosak, hiszen nem minden szökés vált ismertté. Ha a kihallgatások során konkrét szökött személyre kérdeztek rá, azt elő is sorolták, de ha általánosságban érdeklődtek, ritkán kaptak újabb adatokat. Sokszor 10, 20, olykor 40 évvel azelőtt elszökötteket, és azok leszármazottjait kutatták fel. Nem csak a cigányoknál, hanem más szökött jobbágyoknál is bevett szokás volt ebben az időben a gyakori hely- és névváltoztatás. Megtörtént, hogy az elszökött családban minden fiú más-más nevet vett fel, vagy ha nyomukra akadtak, a szülők egyszerűen halottnak mondták a valóságban élő gyermekeiket.

Időnként egy-egy nagyobb csoport vált el a többitől, és máshol folytatta tovább foglalkozását. Például 1776-ban Máramarosban említették az aranyosás céljából Erdélyből bevándorolt cigányokat. A 23 családból álló csoport tagjait azonban az őket pártfogás alá vevő földesurak jobbágyi kötelezettségekkel is terhelték, így az aranyosással csak részben foglalkozhattak. Hogy minél kevesebb arany vesszen kárba, a kincstár kénytelen volt újabb 23, kizárólag az aranyosással foglalkozó cigány családot szerződtetni.⁵

Mária Terézia 1771-es újabb rendelete továbbfejlesztette a már említett korábit. Továbbra is kiváltságban részesítette a főfoglalkozásként aranyosást űző cigányokat és másokat, akiknek megélhetése főleg ebből származott. Róluk évről-évre megújított anyakönyvet fektettek fel. Azok az aranyosók azonban, akiknek más volt a főfoglalkozásuk, nem élveztek adómentességet.⁶

Az erdélyi aranyosó cigányok itt közreadott 1783-as összeírása az általunk ismeretek közül az egyetlen, amely a megyéken, vidékeken, székeken belül településenként névszerint sorolja fel a családfők vagy özvegyük és fiúgyermekük nevét.⁷ Erdély 378 településéről 1686 családfőt, 50 özvegyasszonyt és 738 fiúgyermeket jegyeztek fel. Legtöbben az Erdély Eldorádójának nevezett Erdélyi Érchegeység területén éltek Hunyad és Alsó-Fehér vármegyében. Hunyad vármegyében volt az összeírt települések 12,4, Alsó-Fehér vármegyében 7,4, együtt közel 20%-a, a családfők és az özvegyek 14,8, illetve 10, együtt 24,4%-a, a fiúgyermekek 15,3, illetve 10, együtt 25,3%-a, tehát összességében az összeírtak 15, illetve 10%-a, vagyis egynegyed része. A sorrendben utánuk következő Medgyesszék és Fogaras vidéke területén volt az összeírt települések 6,6, illetve 6,1, összesen 12,7%-a, az összeírt személyek 6,2, illetve 6,5, vagyis 12,7%-a.

A cigányok névsorát áttekintve látható, hogy neveiket a vándorlásuk közben érintett, valamint a környezetükben élő etnikumok határozták meg, döntő részük román, magyar és szász eredetű. A nevek leírásánál hűen követtem az eredeti összeírásban szereplőt, még akkor is, ha azokat nyilvánvalóan tévesen jegyezték fel. A hibák abból származhattak, hogy az összeírás írója valószínűleg német volt, így nem ismerte pontosan neveket. Ezenkívül gyakori a kereszt és a családnév felcserélése.

⁵ SCHMIDT László 1899. 277–279.

⁶ I. TÓTH Zoltán 1951. 78.

⁷ Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Fiscális Levéltár VI/c. szekrény Fasc. 1–3.

A települések nevét hasonlóképpen betűhíven közlöm. A munka végén az említés sorrendjében található a településeknek az összeírásban említett neve után az egykori magyar, román, és ha volt, német elnevezése, végül pedig a mai hivatalos neve. Azonosításukat Ernst WAGNER,⁸ Zaránd és Közép-Szolnok Vármegye településeinek esetében Joannes LIPSZKY⁹ munkája alapján végeztem el.

Végül néhány megjegyzést szeretnék tenni.

Johann Heinrich SCHWICKER az erdélyi cigányoknak három kategóriáját különböztette meg: a) letelepültek vagy újparasztok, b) vándor vagy sátoros cigányok, c) fiskális cigányok. A fiskális cigányokról azt a megállapítást tette, hogy főleg aranyosók. Ismertette az aranyosó cigányok kiváltságait, majd közölte a fiscális cigányok 1781. évi összeírásának fontosabb adatait.¹⁰ Ezeket vette át Helmut WILSDORF, de már teljesen azonosítva őket az Erdélyben található aranyégyesögben működő aranyosókkal.¹¹ Noha a fiskális cigányok valóban foglalkoztak aranyosással, nem teljesen azonosak a Fiscus aranyégyesögben dolgozó aranyosó cigányaival. A fiskális cigányokról 1781-ből közölt adatok körülbelül megegyeznek az eredeti összeírásban szereplőkkel, ezek pontosítására nem térek ki. Azt azonban feltétlenül meg kell említeni, hogy nem csak az aranyégyesög területére vonatkoznak ezek az adatok, hanem kiterjednek Küküllő megye, Torda megye, Beszterce vidéke, Marosszék, Udvarhelyszék, Aranyosszék, Kőhalomszék, Szebenszék, Újegyházszék, Szerdahelyszék és a Barcaság területére is.

A cigányok körében a kiváltságokkal rendelkező aranyosás az egyik legtekintélyesebb foglalkozásnak számított. Más részről a bányászok között az aranyosók a társadalmi ranglétra legalsó fokán álltak. Fárasztó és nehéz munkájuk jövedelme a létfenntartáshoz csak szűkösen volt elég. Ugyanakkor a mélyművelésű bányák kimerülése idején az egyszerű eszközökkel végzett aranyosás biztosította, hogy a kincstárnak ez a fontos jövedelemforrása el ne apadjon.¹²

⁸ WAGNER, Ernst 1977.

⁹ LIPSZKY, Joannes 1806., 1808.

¹⁰ SCHWICKER, Johann Heinrich 1883. 71.

¹¹ WILSDORF, Helmut 1984. 165–166.

¹² Az erdélyi aranyosó cigányokra vonatkozó iratok feldolgozását 1985-ben kezdtem meg az MTA–Soros Foundation támogatásával. Munkámat kezdettől fogva segíti Trócsányi Zsolt főlevéltáros úr, aki tudásával, gazdag tapasztalataival az összeolvasásban is segítségemre volt, amiért itt mondok köszönetet. Az Adattárban az eredeti szövegben előforduló „s” hangot jelölő jelet nyomdatechnikai okból az f jel jelöli.

ADATTÁR

Summaria Conscriptio

Aurilotorum Zingarorum Fiscalium, eorumque Filiorum in Magno Principatu Transylvaniae in infra-
scriptis Comitatus Districtibus et Sedibus Domiciliatorum

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
N ^o . 1.				
1.	Stefan Gabor	1	Nika Gabor	Holtzmandel
2.	Thoma Gabor	2	Csertse Gabor	
3.	Gyorgj Gabor	—	—	
4.	Gyorgj Gabor a Opri	—	—	
5.	Opra Gabor Sen.	—	—	
6.	Onja Opra Lingurar	—	—	Magarai
7.	Pafku Opra Lingurar	—	—	
8.	Mihaj Mire	—	—	
9.	Georg Opra Junior	—	—	
10.	Georg Opra Senior	3	Thoma Opra	
11.	Sztana luj Gabor vidua	—	—	
N ^o . 2.				
1.	Humats Petru	—	—	Nagy-Apold
2.	Vafzelie Georg	—	—	
3.	Georg Szardaru	—	—	Roth
4.	Furduj Ignat	—	—	
5.	Gaurus Avram	1	Gaurus Juon	Doborka
6.	Gaurus Stefan	—	—	
7.	Vafzelie Marku	2	Vafzelie Onja	Orvegen
8.	Vafzelie Petru	—	—	
9.	Opra Grozav	—	—	Kerpenjes
10.	Opra Petru	—	—	
11.	Todjer Urfz	3	Petru Urfz	
12.	Gaurus Mihaj	—	—	Rets
13.	Gaurus Opra	4	Gaurus Avram	
		5	Gaurus Juon	
N ^o . 3.				
1.	Juon Gyorgika	—	—	Refsinar
2.	Urfz Grozav	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
3.	Urfz Avram	—	—	
4.	Manja Haika	—	—	
5.	Avram Haika	—	—	
6.	Vafzelie Haika	—	—	
7.	Georg Dragomir	1	Avram Toban	Grofsau
8.	Juon Dragomir	—	—	
9.	Juon Padurja	—	—	
10.	Vafzelie Gebenej	—	—	
11.	Georg Dodok	—	—	
12.	Mihaj Kornje	—	—	Gura Rouluj
13.	Juon Pofsu	—	—	
14.	Nika Pofsu Senior	—	—	
15.	Nika Pofsu Junior	—	—	
16.	Vafzelie Maruntzel	—	—	
17.	Thoma Pokurar	—	—	Zod
18.	Bukur Kornje	—	—	
19.	Mire Kornje	—	—	
20.	Vafzelie Grozav	—	—	
21.	Juon Kornje	—	—	
22.	Dumitru Iuj Ivan	—	—	Vesten
23.	Juon Haika	—	—	
24.	Manja Haika Jun:	—	—	
25.	Alexandru Csimpoka	—	—	Porcsesd
26.	Opra Sztan â Vifsan	2	Georg â Vifsan	
27.	Dinu Raduluj	—	—	
28.	Stefan Negre	—	—	Also Sebesel
29.	Georg Negre	—	—	
30.	Pasku Negre	—	—	
31.	Vafzelie Burulje	—	—	
32.	Mire Padurja	—	—	Frek
33.	Urfz Juon	—	—	
34.	Vafzelie Padurja	—	—	
35.	Juon Padurja	—	—	
36.	Petru Padurja	—	—	
37.	Georg Padurja	—	—	Frek
38.	Stefan Maruntzel	—	—	
39.	Grozav Georg	—	—	
40.	Grozav Dan	—	—	
41.	Stefan Humats Sen:	—	—	
42.	Stefan Humats Jun:	—	—	
43.	Thoma Dragomir	—	—	Klofsdorf
44.	Georg Futzan	3	Thoma Futzan	
		4	Vafzi Futzan	
45.	Petru Szomej	5	Georg Szomej	
		6	Csertfe	
		7	Vafzi	
46.	Kokose Onja Junior	—	—	Reifsen
		8	Kokofe Petru	
		9	Kokofe Laczko	
47.	Kokose Todor	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
48.	Pitaru Georg Senior	10	Pitaru Georg Junior	
		11	Pitaru Thoma	
49.	Petru Cziczu	—	—	Hannbach
50.	Burtfe Avram	—	—	
51.	Bukur Onja Iuj Szafz	—	—	
52.	Jovan Anton	12	Jovan Matsinik	Burgberg
		13	Jovan Adam	
53.	Jovan Georg	—	—	
54.	Gabor Mihaj	14	Gabor Pavel	
		15	Gabor Vafzi	
55.	Gabor Petru	—	—	
56.	Georg Tytul	16	Tyitul Adam	
57.	Urfz Thoma	—	—	
58.	Szima Juon	17	Szima Petru	Vallyen
59.	Csertfe Gabor	18	Csertfe Nicula	
60.	Szima Todjer	—	—	
61.	Pufsu Georg	—	—	Kakova
62.	Fefsu Vafzelie	19	Fefsu Rufzu	
63.	Titjul Manja	20	Titjul Avram	
64.	Pufsu Thoma	—	—	Kakova
65.	Serban Gyorgika	—	—	
66.	Maruntzel Csertse	—	—	
67.	Fefsu Georg	—	—	Stolzenburg
68.	Fefsu Pasku	—	—	
69.	Tytul Vafzelie	—	—	
70.	Szima Faur	—	—	
71.	Onja Petru	—	—	
72.	Hirtsok Onja	—	—	Kastenholtz
73.	Burtuk Avram	—	—	
74.	Roman Onja	21	Roman Juon	
75.	Furduj Vafzelie	—	—	Sibiel
76.	Vafzelie Petru	—	—	
77.	Pofsa Nicolaje	—	—	
78.	Faur Furduj	—	—	
79.	Siga Juon	—	—	
80.	Siga Parusztie	—	—	
81.	Gira Csertse	—	—	
82.	Honozon Georg	22	Honozon Petru	Hamlas
83.	Honozon Petru	—	—	
84.	Honozon Mihaj	—	—	
85.	Heraga Juon	—	—	
86.	Dragomir Gabre	—	—	
87.	Dragomir Vafzelie	—	—	
88.	Dura Makavej	—	—	
89.	Onja Vafzelie	—	—	Rakovitza
90.	Georg Pokuraru	—	—	
91.	Juon Pokuraru S.	—	—	
92.	Juon Pokuraru Jun:	23	Csertse Pokuraru	
93.	Pafku Pokuraru	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
94.	Onja Molositu	—	—	
95.	Mihaj Molositu	—	—	
96.	Vufza Haika	—	—	
N ^o . 4.				
1.	Muntjan Stefan	—	—	Felso Utsa
2.	Vafzelie Rakoltze	—	—	
3.	Thoma Vimetu	—	—	
4.	Trandafir Vimetu	—	—	Sztresa Kerczifora
5.	Serban Rakoltze	1	Thoma Rakoltze	
6.	Thoma Gyorgika	—	—	
7.	Faur Muntjan	—	—	Also Utsa
8.	Faur Georg	—	—	
9.	Juon Dregan	—	—	
—	Anna Iuj Georg Sztoika vidua	—	—	
10.	Juon Pleban	—	—	Also—Arpas
11.	Gaurus Csertse	—	—	
12.	Humats Georg Jun:	—	—	Felfo Borombach
13.	Manja Georg	—	—	
14.	Nika Fogaletz	—	—	
15.	Juon Padurja	2	Serban Padurja	
16.	Thoma Grozav	—	—	
17.	Thoma Georg	3	Thoma Mathej	
18.	Avram Fogaletz	—	—	
19.	Vafzelie Talpe	—	—	Felfo-Vist
20.	Todjer Talpe	—	—	
21.	Juon Talpe	—	—	
22.	Humats Dregan	—	—	
23.	Nitza Mire	—	—	
24.	Humats Csertfe	—	—	Dregus
25.	Humats Opra	—	—	
26.	Vafzelie Furduj	—	—	
27.	Szurdar Avram	—	—	
28.	Juon Furduj	—	—	
29.	Mire Szandu	—	—	
30.	David Gyorgika	—	—	Felfó—Arpas
31.	Vafzelie Lepsa	—	—	
32.	Juon Gyira	—	—	
33.	Vafzelie Gyira	—	—	
34.	Bula Gyira	—	—	Felsó—Arpas
35.	Gyorgj Siga	—	—	
36.	Szimion Gyorgika	—	—	
37.	Humats Opra Sen:	—	—	Szarata
38.	Georg Pufsul	—	—	
39.	Humats Gyorgj	—	—	
40.	Humats Todjer	—	—	
41.	Vafzelie Dutza	—	—	Opra Kerczisor
42.	Angiel Humats	—	—	
43.	Juon Humats	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
44.	Vafzelie Vimetu	—	—	
45.	Georg Sztoika	—	—	Szkorej
46.	Siga Szimion	—	—	
47.	Furduj Sztan	—	—	
48.	Korne Coftandin	—	—	Lifza loco militari
49.	Korne Georg	—	—	
50.	Korne Mihaj	—	—	
51.	Fogaletz Pafku	—	—	
52.	Fogaletz Stefan	—	—	
53.	Grozav Grantfa	—	—	
54.	Anna Stefan	—	—	Kopoltsan loco militari
55.	Anna Georg	—	—	
56.	Pofsu Thoma	—	—	
57.	Mire Vafzelie	—	—	
58.	Rakoltze Vafzelie	—	—	
59.	Dringa Todjer	—	—	Mardsinenj loco militari
60.	Stefan Tyima	—	—	
61.	Rebeka Petru	—	—	
62.	Rebeka Vafzelie	4	Rebeka Thoma	
63.	Ferar Gyorgj	—	—	Sebes loco militari
64.	Ferar Petru	—	—	
65.	Ferar Vafzelie Sen:	—	—	
66.	Ferar Roman	—	—	
67.	Ferar Vafzelie Jun:	—	—	
68.	Heraga Pafku	—	—	Butfum loco militari
69.	Pofsa Todjer	—	—	
70.	Szlabu Juon	5	Nika Szlabu	Butsum loco militari
71.	Csolan Nika	6	Csolan Csertse	
72.	Mirtse Onja	—	—	Sarkaitza
73.	Siga Manja	—	—	
74.	Serban Gyorgika	—	—	
75.	Csertse Onja	—	—	
76.	Koskodar Mark	7	Koskodar Sztoika	Ohaba loco militari
77.	Beza Petru	—	—	
78.	Ganja Vafzi	8	Ganja Vafzi	
79.	Ferar Georg	—	—	
80.	Ferar Thoma	—	—	
81.	Ferar Pafzku	—	—	
82.	Csolan Bukur	—	—	Oh=Sinka loco militari
83.	Floka Csertfe	9	Floka Georg	
84.	Jura Georg	—	—	
85.	Purvu Onja	—	—	
86.	Purvu Tanaszie	10	Purvu Niculaje	
87.	Juon Luke	—	—	
88.	Maruntzel Opra	—	—	Felsó—Venitze
89.	Rakoltze Georg	—	—	
90.	Rakoltze Vafzelie	—	—	
91.	Gyorgika Stefan	—	—	
92.	Rakoltze Adam	—	—	
93.	Pofsu Onja	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
94.	Pofsu Avram	—	—	
95.	Rakoltze Serban	—	—	Grid
96.	Muntjan Juon	—	—	
97.	Muntjan Gyorgj	—	—	
98.	Flore Thoma	—	—	
99.	Dura Georg	—	—	
100.	Siga Csertse	—	—	Felfo Komana
101.	Mire Onja Senior	—	—	
102.	Mire Onja Junior	—	—	
103.	Mire Mihaj	—	—	
104.	Fitza Cofstandin	11	Fitza Onjka	
105.	Kretsun Todjer	—	—	Felso Komana
106.	Fogaletz Szima	—	—	
107.	Fitza Pafku	12	Fitza Adam	Kutsulata
108.	Fomfa Niftor	—	—	
109.	Fogaletz Gyorgj	—	—	
110.	Piku Gyorgj	—	—	
111.	Fomfa Gyorgj	—	—	
N ^o . 5.				
1.	Csertse Sandru	—	—	Grofs—Senk
2.	Roman Szomoko	1	Roman Lapadat	
		2	Roman Nicula	
3.	Nika Buda	3	Tanaszie Buda	
		4	Tanaszie Juon	
4.	Georg Burtuka	—	—	Braller
5.	Vafzi Futzan Sen:	5	Georg Futzan	
		6	Cofstandin Futzan	
6.	Lapadat Futzan	—	—	
7.	Vafzi Futzan Jun:	—	—	Tartlen
8.	Radak Futzan	7	Nika Futzan	
		8	Illie Futzan	
9.	Grozav Buda	9	Grozav Georg	
		10	Grozav Marku	
10.	Vafzi Buda	11	Vafzi Juon	Gurtlen
		12	Csertse	
11.	Kretsuna â Budi vid.	13	Dumitru â Budi	
			Petru â Budi	
12.	Csertse Futzan	14	Georg Futzan	Martinhegy
		15	Vafzi Futzan	
		16	Dumitru Futza	
13.	Nika Futzan	—	—	
14.	Nicula â Floki	17	Csertse â Floki	
		18	Onja â Floki	
15.	Avram Bojeru Empletitor	—	—	Zeidt
16.	Georg Bojeru Empletitor	—	—	
17.	Salaru Csertse	—	—	Zeidt
18.	Salaru Juon Sen:	—	—	
19.	Csimpojar Simion	—	—	Schönberg

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
20.	Bannu Kokos	—	—	
21.	Burtsa Buda	—	—	Agnetln
		19	Csertse Buda	
22.	Georg Buda	—	—	
23.	Fefsu Onja	—	—	
24.	Salaru Juon Jun:	—	—	Roflen
25.	Salar Philip	—	—	
26.	Buja Mihaj	—	—	
27.	Mirtse Onja	—	—	Brofzdorf
28.	Padurja Mihaj Senior	—	—	
29.	Padurja Mihaj Junior	—	—	
30.	Padurja Petru	—	—	Jakobsdorf
31.	Dregan Vafzi	—	—	
32.	Dregan Onja	—	—	
33.	Buda Georg	—	—	Saros
34.	Buda Koman	—	—	
35.	Flore Georg	—	—	

N°. 6.

1.	Pasku Rakoltze	1	Adam Rakoltze	Sombor
2.	Szomej Marku	2	Szomej Ditzá	
3.	Onja Nyamcz á Csertse	—	—	Streitfort
4.	Onja Supczere	—	—	
5.	Onja Dragomir	3	Thoma Dragomir	Gald
6.	Mihaj Goga	—	—	
7.	Georg Csimpojeru	—	—	Szafz—Tyikós
8.	Dumitru Csimpojeru	—	—	
9.	Csertse Petru	—	—	
10.	Vafzi Csimpojer Senior	—	—	Felmern
11.	Onja Csimpojeru	—	—	
12.	Thoma Csimpojer	4	Lapadat Csimpojeru	
13.	Onja Csimpojer Jun:	—	—	Sona
14.	Mihaj † Petru Lingurar	—	—	
15.	Purvu Petru	5	Purvu Thoma	Halmagý
16.	Purvu Georg	—	—	
17.	Vafzi Csimpojeru Junior	—	—	Ohla—Tyikós
18.	Opra Futzan	6	Juon luj Purvu	

N°. 7.

1.	Borzos Peter Junior	—	—	Böllón
2.	Borzos Antonie	1	Borzos Todjer	
3.	Borzos Bukur	2	Borzos Jofsa	
4.	Damian Fitzá	3	Damian Pulpa	

N°. 8.

1.	Szav Petru	1	Szav Georg	Felfo—Rakos
		2	Szav Nika	
		3	Szav Petru	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
2.	Supczere! Georg â Pulpe	4	Supczere! Mathej	
3.	Supczere! Pulpa Sen:	5	Supczere! Mathej	
4.	Tyima Dragan	6	Tyima Coftandin	
5.	Supczere! Petru Sen:	—	—	
6.	Tyima Vafzi	—	—	
7.	Csertse Petru Sen:	—	—	Also—Rakos
8.	Csertse Petru Junior	—	—	
9.	Supczere! Georg	—	—	
10.	Supczere! Pulpa Jun:	7	Supczere! Tanafzie	
		8	Supczere! Georg	
		9	Supczere! Nika	
11.	Georg â Burtsi	—	—	
12.	Supczere! Pafku	10	Supczere! Avram	
13.	Dumitru Janko	11	Stefan Janko	
		12	Onja Janko	
		13	Mathej Janko	
14.	Onja Rakoltze	14	Adam Rakoltze	Dapka
15.	Sztoika Juon	—	—	
16.	Bukura luj Petru Flora vidua	15	Marku luj Petru Flore	
17.	Serban luj Petru Flore	—	—	
18.	Sztoika Mihaj	—	—	
19.	Nika â Petru Flori	—	—	
20.	Georg â Petru Flori	—	—	

N°. 9.

1.	Supczere! Pulpa Junior	—	—	Vargjas
2.	Supczere! Tjiku	1	Juon	
3.	Supczere! Petru Junior	—	—	
4.	Supczere! Csertfe	2	Petru	
5.	Supczere! Marku	—	—	
6.	Supczere! Lukats	—	—	
7.	Supczere! Serban	3	Toda	
8.	Viraga luj Lepsa Onja vidua	—	—	
9.	Tyma Georg	4	Gyorgj	Fülle
10.	Niftor Petru	—	—	
11.	Niftor Georg	—	—	
12.	Niftor Gafpar	5	Kretfun	
13.	Pintja Manta	—	—	
14.	Pintja Juon Mutu	—	—	

N°. 10.

1.	Burtsa Onja	1	Burtsa Vafzi	Lövöte
2.	Burtsa Thoma	2	Burtsa Adam	
		3	Burtsa Thoma	
3.	Poliak Onja	—	—	
4.	Tantor Vafzi	4	Tantor David	Zetelaka
5.	Tantor Nika	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
6.	Tantor Dumitru	5	Tantor Petru	
		6	Tantor Juon	
		7	Tantor Niculaj	
7.	Tantor Bofziok	8	Tantor Nika	Zetelaka
8.	Onja Mihaj	9	Onja Nika	Marefalva
		10	Onja Adam	
9.	Buza Tanafzie	—	—	
10.	Cziczina Georg	—	—	Nagy Galamfalva
11.	Cziczina Szavu	—	—	
12.	Honozon Petru	11	Honozon Nika	Kifs Galamfalva
13.	Tantor Petru	—	—	
14.	Tantor Petru Jun:	—	Tantor Juon	Semenfalva
15.	Bukur luj Siga Sztan Vidua	12	Tantor Coftandin	
		13	Tantor Iremie	
16.	Tantor Nika	—	—	Vagas Dobo
17.	Nutza luj Tantor Szav Vidua	—	—	
18.	Janko Onja	14	Janko Salamon	Kőrőspatak
19.	Nika Onja	15	Nika Gyorgj	
20.	Tantor Vafzi	16	Tantor Gyorgj	
21.	Szarak Onja	—	—	
22.	Roman Tyima	—	—	Nagy—Solimos
23.	Roman Georg	—	—	
24.	Niku Lapadat Sen.	17	Niku Onja	Kifs—Solimos
25.	Niku Onja	18	Niku Gyorgj	
		19	Niku Coftandin	
26.	Moga Vafzi	—	—	
27.	Poliak Juon luj Nyerges	—	—	Farkaslaka
28.	Poliak Bukur	—	—	
29.	Poliak Illie	—	—	
30.	Annutza luj Poliak vidua	20	Poliak Jordan	Korond
31.	Poliak Vafzelie	21	Poliak Andrej	
32.	Poliak Marian	22	Poliak Kretsun	
33.	Poliak Petru Junior	—	—	Soofalva
34.	Poliak Petru Senior	—	—	
35.	Csimpojer Georg	—	—	
36.	Buza Iremie	—	—	Orofzhegy
37.	Onja Szavuluj	23	Onja Szavuluj	
		24	Onja Iremie	
		25	Onja Georg	
38.	Tantor Petru	26	Tantor Pantilimon	
39.	Mihaj Sztan	—	—	Orofz—hegy
40.	Janko Szimion	—	—	Győpes
41.	Mihaj Georg	—	—	
42.	Ontsa Juon	27	Ontsa Onja	Eltid
		28	Ontsa Georg	
		29	Ontsa Iremie	
43.	Ontsa Georg	30	Ontsa Petru	
44.	Ontsa Vafzi	—	—	
45.	Gebenej Mihaj	31	Gebenej Onja	Karatsonfalva

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
46.	Gebenej Coftandin	32	Gebenej Georg	
		33	Gebenej Vafzi	
47.	Fitza Thoma	—	—	Oklanda
48.	Cziczina Nikora	34	Cziczina Georg	
49.	Kyma Georg â Sztrimboj	35	Kyma Onja	Rava
		36	Kyma Petru	
		37	Kyma Marku	
50.	Kirna Onja â Sztrimboj	—	—	
N ^o . 11.				
1.	Burtsa Nicula luj Cziczine	—	—	Szafz—Kiszd
2.	Burtsa Czinczineszk S.	1	Burtsa Georg	
		2	Burtsa Petru	
3.	Burtsa Stefan luj Cziczine	—	—	
4.	Burtsa Juon luj Cziczine	—	—	
5.	Burtsa Luka luj Cziczine	—	—	
6.	Groza David	3	Groza Lapadat	Buda
7.	Groza Szimion	—	—	
8.	Csertse luj Sztan	4	Csertse Juon	
		5	Csertse Georg	
		6	Csertse Dumitru	
		7	Purvu Thoma	
9.	Purvu Onja	—	—	
10.	Burtsa Rupa luj Cziczine	—	—	Rados
11.	Burtsa Janko luj Cziczine	8	Burtsa Georg	
12.	Padurja Grantsa	—	—	Segesd
13.	Radak Grantsa	9	Radak Georg	
14.	Portus Lapadat	—	—	
15.	Lapadat Petru	—	—	Segesd
16.	Niftor Nika	—	—	
17.	Grantsa Georg â Paduri	—	—	Trappold
18.	Juon Mihaj luj Cziczine	10	Juon Mihaj	
19.	Vafzi Mihaj â Cziczine	—	—	
20.	Tanafzi Janko â Cziczine	—	—	
21.	Grantsa Juon luj Paduri	—	—	
22.	Mihai Szimion â Sztoika	—	—	Daljo
23.	Mihai Avram â Sztoika	—	—	
24.	Mihai Sztoika	—	—	
25.	Ivan Juon	—	—	
26.	Ivan Onja	—	—	
27.	Kokos Onja luj Sztan	—	—	Nagy—Szeles
28.	Mirtse Georg	11	Mirtse Georg	
29.	Padurja Georg	12	Padurja Georg	
30.	Fitza Vafzi	13	Fitza Csertfe	Hegen
31.	Szavu Mikuluj	—	—	
32.	Jefte Mikuluj	14	Jefte Szavu	
		15	Jefte Miku	
33.	Niftor Mikuluj	—	—	
34.	Mihaj Stefan luj Dumí	—	—	
35.	Getzi Gebenej	—	—	Erket

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
36.	Juon Gebenej	16	Juri Gebenej	
37.	Georg Gebenej	—	—	
38.	Budri Gebenej	—	—	
39.	Georg Gebenej a Budri	—	—	
40.	Chirszta Petru	—	—	Danos
41.	Fitza Thoma	—	—	
42.	Fitza Georg	—	—	
43.	Gebenej Petru	—	—	Száfz—Laszlo
44.	Nyegre Szimion	—	—	
45.	Nyegre Juon luj Mirutza	—	—	
46.	Nyegre Petru d ^o	—	—	
47.	Salar Juon Senior	17	Salar Stefan	
		18	Salar Juon	

N°. 12.

1.	Czifras Sandru â Lupi	1	Czifras Thoma	Buszd
2.	Czifras Stefan â Lupi	—	—	
3.	Biru Georg Vajvoda	2	Biru Stefan	Vurmloch
		3	Biru Petru	
4.	Nedelku Vafzi	—	—	
5.	Rotund Onja	—	—	
6.	Pokurar Stefan	—	—	
7.	Dodok Juon Junior	—	—	Frauendorf
8.	Dodok Juon Senior	—	—	
9.	Csertse Todjer	—	—	
10.	Onja Vafzi	—	—	
11.	Todjer Vafzi	—	—	
12.	Georg Petru	4	Georg Csertse	
		5	Georg Petru	
13.	Georg Todjer	—	—	Hetzeldorf
14.	Hodorok Petru â Onj	—	—	Waldhütten
15.	Motoj Petru	—	—	
16.	Georg Ontsa	6	Georg Juon	
17.	Georg Vafzi	—	—	Saros
18.	Furduj Mihaj	7	Furdui Vafzi	
		8	Furdui Marian	
19.	Gligor Csertse	—	—	
20.	Todjer Sztantsu	—	—	
21.	Gaspar Petru	—	—	Waldhütten
22.	Biru Opra	9	Biru Thoma	Topsdorf
		10	Csertse Biru	
23.	Biru Lapadat	—	—	
24.	Csertse Pifta	—	—	Hetzeldorf
25.	Petru Pifta	11	Nicula Pista	
26.	Molfa Georg Senior	12	Molfa Coftandin	
27.	Gaurus Stefan	—	—	Topsdorf
28.	Pista Nicula	13	Pista Thoma	Birtheim
29.	Molfe Georg Junior	—	—	
30.	Tutza Petru	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
31.	Gebenej Szimion	–	–	
32.	Molfe Szimion	14	Molfe Lapadat	
33.	Tantor Todjer	15	Tantor Szavu	Pretej
34.	Tantor Vafzi	–	–	
35.	Gabor Juon	–	–	
36.	Pista Juon	16	Pista Vafzelie	Birtheim
		17	Pista Juon	
37.	Vafzi Stefan	18	Vafzi Petru	Nagy–Koppis
38.	Chirszta Georg	–	–	
39.	Salar Lapadat	–	–	
40.	Jova â Nicula Salar	19	Salar Petru	
		20	Salar Coftandin	
41.	Tutza Angiel	–	–	
42.	Molfe Petru Sen:	–	–	
43.	Gligor Sztants	–	–	Schall
44.	Avram Sztants	–	–	
45.	Marku Sztants	–	–	
46.	Szimion Sztants	21	Sztants Pavel	
		22	Sztants Szivu	
47.	Petru Sztants	23	Todjer Sztants	
48.	Rotund Petru	–	–	Reichersdorf
49.	Honozo Avram Sen:	24	Honozo Onja	
		25	Honozo Stefan	
50.	Honozo Pafku	–	–	
51.	Honozo Georg	–	–	
52.	Fefsu Janko	–	–	
53.	Salar Onja	26	Salar Juon	
54.	Mondok Juon	27	Mondok Petru	Nimes
55.	Dudu Todjer	28	Dudu Todjer	
		29	Dudu Lapadat	
56.	Petrus Georg	30	Petrus Niculaje	Markschelken
57.	Szafz Csertse	–	–	Mardis
58.	Sztams Juon	–	–	
59.	Sztams Georg	–	–	
60.	Biru Nedelku	–	–	
61.	Korne Petru	–	–	
62.	Furduj Georg	31	Furduj Onja	
		32	Furduj Matfinik	
63.	Gida Szimion Vajvoda	33	Gida Petru	Klein–Schelken
		34	Gida Ohnu	
		35	Gida Todjer	
		36	Dodok Petru	Klein Schelken
64.	Dodok Csertfe Vajvoda	–	–	
65.	Dodok Georg	–	–	
66.	Dodok Stefan	–	–	
67.	Dodok Philip	–	–	
68.	Szomej Mihaj	37	Szomej Juon	Eibesdorf
69.	Szomej Petru	–	–	
70.	Szomej Todjer	–	–	
71.	Boja Iremie	–	–	Klein Schelken
72.	Serban Juon	–	–	Eibesdorf

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
73.	Sztants Georg	—	—	Vurmloch
74.	Komsa Vafzi	38	Komsa Stefan	Eibesdorf
75.	Boja Juon	39	Boja Georg	Meschen
76.	Rohan Mihaj	—	—	
77.	Rohan Onja	—	—	
78.	Trinka luj Todjer Dodok vidua	40	Dodok Csertse	
		41	Dodok Georg	
79.	Flora luj Petru Rohan vid:	42	Rohan Georg	
80.	Mondok Petru	43	Mondok Juon	Markschelk
81.	Molfe Onja	—	—	
82.	Molfe Juon	—	—	
83.	Molfe Mihaj	—	—	
84.	Molfe Georg â Onje	—	—	
85.	Szafz Todjer	44	Szafz Ohna	Orbegen
86.	Szafz Juon Jun:	—	—	
87.	Szafz Lapadat	—	—	
88.	Szafz Juon Senior	—	—	
89.	Szafz George	—	—	
90.	Szafz Alexandru	—	—	
91.	Kretfun Opra	—	—	Kifs—Kapus
92.	Szafz Fulika	—	—	
93.	Jova luj Flore Georg vidua	45	Jacob Szafz luj Hutza	
		46	Juon luj Janko Szafz	
		47	Pafku Szafz	
94.	Niga Juon	—	—	Bogats
95.	Csorogar Georg	—	—	Bafzom
96.	Csorogar Juon	—	—	
97.	Csorogar Száv	—	—	
98.	Roska Vafzelie	—	—	
99.	Brintza Szamako	—	—	
100.	Csorogar Mathej	—	—	Kirts
101.	Csorogar Ohnu	—	—	
102.	Muntjan Georg	—	—	
103.	Goga Todjer	—	—	
104.	Burtfa Nitza	—	—	Weltz
105.	Burtfa Onja	—	—	
106.	Koskodar Onja	—	—	Allmen
107.	Koskodar Niftor	—	—	
108.	Koskodar Petru	—	—	

N°. 13.

1.	Grozav Avram	—	—	Tatarlaka
2.	Matsinik Avram	—	—	
3.	Mire Lazar	1	Lazar Bulla	
		2	Lazar Csertfe	
		3	Lazar Nicula	
4.	Lazar Petru	—	—	
5.	Georg Avram	4	Petru luj Georg	
		5	Stefan luj Georg	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
6.	Gongole Vafzelie	6	Gongole Lupu	
		7	Gongole Nicula	
7.	Tamas Bologa	8	Tamas Petru	
8.	Tamas Lapadat	—	—	
9.	Georg Petru	9	Georg Juon	
10.	Szecsclann Dumitru	—	—	Also—Bajom
11.	Szecsclann Georg	10	Szecsclann Stefan	
		11	Szecsclann Vafzelie	
12.	Szecsclann Juon	—	—	
13.	Biru Gafpar	12	Gaspar Urfz	
		13	Gaspar Szimu	
14.	Opra Pokurar	—	—	
15.	Georg Alexandru	—	—	
16.	Litza Damian	14	Licza Toda	
17.	Butu Luka	15	Butu Petru	
		16	Butu Juon	
18.	Jova luj Pokurar Mihaj vid:	17	Stefan luj Mihaj Pokurar	
		18	Dumitru luj Mihaj Pokurar	
19.	Todjer Alexandru	—	—	
20.	Sztoika Onja	—	—	Veszős
21.	Sztoika Adam	—	—	
22.	Sztoika Todjer	—	—	
23.	Sztoika Stefan	—	—	
24.	Murza Nicula	—	—	
25.	Gogosa Juon luj Jefte	—	—	Ohla—Bikes
26.	Gogosa Nedelku luj Juon	—	—	
27.	Manja Jefte	—	—	
28.	Juona luj Todjer Jefte vidua	19	Alexandru Jefte	
29.	Szone Burtsa	—	—	
30.	Csertfe Lup luj Juon	20	Csertse Petru	Lodomaný
		21	Csertse Todjer	
		22	Csertse Thoma	
31.	Csertse Georg	—	—	
32.	Goga Juon	23	Goga Onja	
33.	Bannu Bisztricz â Petru	—	—	
34.	Jefte Georg	24	Jefte Thoma	Hoszozso
35.	Jefte Gligor	—	—	
36.	Jefte Mihaj	—	—	
37.	Jefte Koszte	—	—	
38.	Jefte Georg	25	Jefte Todjer	
		26	Jefte Stefan	
		27	Jefte Kretsun	
39.	Nika Alexandru	—	—	
40.	Jefte Juon	—	—	
41.	Tantor Mihaj	28	Tantor Juon	Hidegkut
		29	Tantor Stefan	
42.	Tantor Vafzi	—	—	
43.	Tantor Iremie	30	Tantor Philip	
44.	Moka Petru	31	Moka Juon	
45.	Radak Juon	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
46.	Negre Szav	—	—	Ermenjes
47.	Negre Flore	32	Negre Vafzelie	
48.	Negre Mihaj	33	Negre Nika	Hetur
49.	Csertfe Chirszta luj Nan.	—	—	Ermenjes
50.	Chirszta Nana	34	Chirszte Georg	
51.	Stjop Pafku	—	—	Hetur
52.	Pafku Mihai	35	Pasku Georg	
53.	Sztoika Vafzi lui Petru	36	Pasku Petru	
54.	Lapadat Szimion	37	Lapadat Georg	Dumald
		38	Lapadat Mathej	
55.	Empuskat Georg lui Petru	39	Empuskat Pafku	
56.	Juon â Paskuluj	40	Juon Lapadat	Szent Ivan
57.	Petru â Pafkuluj	41	Luka â Pafkuluj	
		42	Mihaj â Pafkuluj	
58.	Onja â Petru Pafkuluj	43	Juon â Petru Pafk	
59.	Guga Georg â Paskuluj	—	—	
60.	Manja Negre	44	Sandru Negre	
		45	Lapadat Negre	
61.	Manja Stefan luj Georg	—	—	
62.	Onja Georg Senior	46	Onja Stefan	Szafz Allmas
63.	Onja Petru	—	—	
64.	Onja Juon	—	—	
65.	Petru Stefan	—	—	
66.	Furduj Sztantsu	47	Furdui Petru	
67.	Purvu Vafzi	48	Purvu Todjer	Gyákos
68.	Nutza â Vafkuluj vid:	49	Jefte Pafku	
69.	Cziga Nicula â Lupa	—	—	Haranglab
70.	Cziga Juon â Lupa	50	Cziga Todjer	
71.	Andrej Georg luj Onja	—	—	

N°. 14.

1.	Gangal Georg	1	Gangal Pafku	Magjaros
2.	Gangal Moderan	—	—	
3.	Gangal Juon	—	—	
4.	Guka Vafzi	—	—	Torboszlo
5.	Gangal Nonn	2	Gangal Chirszte	
6.	Guka Nika	3	Guka Iremie	Szent—Imre
		4	Guka Stefan	
7.	Guka Todjer	—	—	
8.	Djima Juon	—	—	Deminyhaza
9.	Csenufer Georg	5	Csenufer Pintja	Andrasfalva
		6	Csenufer Onja	
		7	Csenufer Ellek	
10.	Csenufer Mihaj	—	—	
11.	Gangal Georg Sen:	—	—	Deminyhaza
12.	Gangal Illie	8	Gangal Petru	Jobbagytelke
13.	Opra Todjer	9	Opra Petru	
14.	Bofsin Todjer	—	—	Remette
15.	Bofsin Todu	—	—	
16.	Bofsin Mathej	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
17.	Bofsin Angiel	—	—	Vadad
18.	Bofsin Petru Senior	—	—	
19.	Bofsin Petru Junior	—	—	
20.	Petru Georg alias Butta	10	Petru Todjer	Szent Gerlicze
21.	Pokurar Juon â Mutzi	—	—	Szóverd
22.	Pokurar Petru â Mutzi	—	—	
23.	Buga Juon	11	Buga Stefan	Szent Gerlicze
		12	Buga Doda	
24.	Bofsin Monu	13	Bofsin Flore	Kőszvenjes
		14	Bofsin Todjer	
25.	Bofsin Lapadat	—	—	
26.	Onja Janko alias Onitza	—	—	Regmaný
27.	Csenufur Petru	15	Csenufer Juon	Geges
		16	Csenufer Rupa	
28.	Csenuser Marczy	—	—	
29.	Koskodar Flora Vidua	17	Koskodar Toda	
30.	Kanta lui Lapos Vidua	18	Lapos Petru	Regmaný
31.	Nanu Janko	—	—	Markod
32.	Licza Puja	20	Licza Bannu	Erdó Szent Gyorgj
33.	Licza Lupa	—	—	
34.	Zorie Sztoika	—	—	Markod
35.	Petru Georg	—	—	
36.	Poliak Puka	—	—	Sovarad
37.	Poliak Tutu	—	—	
38.	Poliak Butza	21	Poliak Sztroja	
39.	Poliak Csertse	—	—	Makfalva
40.	Poliak Georg	—	—	
41.	Lapadat Georg	—	—	Kibeid
42.	Lapadat Onja	22	Lapadat Georg	
43.	Vafzi Gudju	23	Adam Gudju	Makfalva
44.	Grantsa Szimion â Sandru	—	—	Kibeid
45.	Grantsa Thoma	24	Grantsa Onja	
46.	Gergely Mihaj	—	—	Mező—Csavas

Nº. 15.

1.	Honozon Opra	1	Honozon Vafzelie	Petele
2.	Honozon Onja	—	—	
3.	Honozon Dumitru	—	—	
4.	Lapadat Lingurar	—	—	
5.	Kanta Lupa	2	Kanta Pintja	Sarpatak
		3	Kanta Armana	
6.	Kanta Pokoly	—	—	
7.	Kanta Pintja	—	—	
8.	Tonda Dumitru	4	Tonda Petru	
		5	Tonda Armana	
		6	Tonda Toja	
9.	Boja Miku	7	Boja Todjer	
10.	Sztoika Illie	8	Sztoika Lapaduk	
11.	Sztoika Gyita	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
12.	Szpoika Danila	–	–	
13.	Sztoika Vafzelie	9	Sztoika Todjer	Magjar–Fülpes
		10	Sztoika Vafzelie	
14.	Burtsa Anna luj Nicula vidua	11	Burtsa Nicula	
		12	Burtsa Mihaj	
15.	Mutu Csertfe	13	Mutu Juon	Orofz–Idets
16.	Mutu Stefan	–	–	
17.	Csoka Stefan	–	–	
18.	Honozon Juon	14	Honozon Coftandin	
19.	Jefte Kretsun	–	–	Idetspatak
20.	Sztams Juon	–	–	
21.	Sztams Györgj	15	Sztants Stefan	
22.	Sztams Petru	16	Sztants Lapadat	
23.	Roman Mihaj	–	–	Magjaro
24.	Dragomir Opra	17	Dragomir Juon	
25.	Pokurar Lapadat	–	–	
26.	Tamas Stefan	–	–	
27.	Anna luj Furduj Stefan vidua	–	–	
28.	Rotund Onja	18	Rotund Szimion	Kásva
29.	Rotund Petru	–	–	
30.	Opra Vafzelie luj Csirtfe	–	–	
31.	Buga Trifan	–	–	Adrian
32.	Buga Petru	–	–	
33.	Buga Georg	–	–	
34.	Csoka Györgj	–	–	Gergeny Hadak
35.	Anka luj Csoka vidua	–	–	
36.	Paszku Szima	–	–	
37.	Hodorok David Kalanos	19	Hodorok Andras	Fülehazi
		20	Hodorok Miska	
		21	Hodorok Janos	
38.	Tantor Onja	–	–	
39.	Hordubats Iremie	–	–	
40.	Hordubats Georg Senior	–	–	F–Reppa
41.	Hordubats Nicula	–	–	
42.	Vonja Siga	–	–	A. Reppa
43.	Galbin Petru	–	–	
44.	Galbin Koszta	–	–	
45.	Nyerges Szimion Vájvod	22	Nyerges Netitja	Banjabúk
46.	Nyerges Juon Senior	–	–	
47.	Nyerges Mihaj	–	–	
48.	Nyerges Dumitru	23	Nyerges Vafzilika	
49.	Nyerges Petru	–	–	Hesdad
50.	Putza Petru	–	–	
51.	Giga Salomia vidua	24	Giga Gyorg	
		25	Giga Juon	
		26	Giga Todor	
52.	Bukur Vafzelie luj Ban	27	Bukur Mihaj	
53.	Lukats Murgu	–	–	
54.	Nyerges Marika vid:	28.	Nyerges Juon	
		29	Nyerges Szkridon	
		30	Nyerges Todoras	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
55.	Pintja Lapadat Vajvod	31	Pintja Mihaj	Hadretj
56.	Pulpa Nicula	32	Pulpa Pitzoi	Komiaczek
		33	Pulpa Lika	
57.	Badju Urfz	34	Badju Nannoj	
58.	Sztoika Faur	35	Sztoika Lapadat	Kifs–Banja
59.	Sztoika Nicula	36	Sztoika Lapaduka	
60.	Kanta Pulika	–	–	Komiaczek
61.	Sztoika Baliku	37	Sztoika Todjer	Kifs–Banja
62.	Roska Badju	38	Roska Pintja	Felfo–Füget
63.	Roska Georg	39	Roska Vintila	
		40	Roska Onutz	
64.	Sztoika Szimion	41	Sztoika Petru	
65.	Sztoika Todjer	–	–	
66.	Kia Nyaga	42	Kia Faur	
67.	Giga Eva luj Han vidua	43	Giga Petru	
		44	Giga Illie	
68.	Baba luj Mark Csicsu vid.	45	Csicsu Toda	
		46	Csicsu Vafzelie	
69.	Kanta Bogdan luj Todjer	–	–	Aszonjfalu
70.	Budulo Botzi luj Avram	–	–	
71.	Budulo Petru	–	–	
72.	Butu Csertse	–	–	
73.	Kanta Vafziliki luj Boja	–	–	Kresztes
74.	Boja Mihaj Kanta	–	–	
75.	Boja Niftor Kanta	–	–	
76.	Boja Flore luj Georg vidua	47	Boja Georg	
		48	Boja Pintja	
		49	Boja Juon	
77.	Sztoika Todjer	–	–	
78.	Sztoika Lupu	–	–	

N°. 16.

1.	Sztantsu Serban	–	–	Gambas
2.	Petru Serban	1	Serban Ohnu	
3.	Nicula Serban	2	Serban Petru	
		3	Serban Buka	
4.	Onja Vafzelie	–	–	
5.	Onja Georg lui Vafzelie	4	Onja Lika	
6.	Onja Petru lui Vafzelie	–	–	
7.	Dumitru Vafzelie Sen:	–	–	Musina
8.	Stefan Dumitru à Vafzelie	–	–	
9.	Urfz Dumitru luj Vafzelie	–	–	Krako
10.	Lup Dumitru luj Vafzelie	–	–	
11.	Petru Szimion	5	Petru Ohnu	
12.	Biru Ohnu	6	Biru Stefan	Gombas
13.	Roman Petru Sen:	7	Roman Stefan	Krako
		8	Roman Petru	
14.	Ontsa Juon	9	Ontsa Petru	
15.	Puja Todjer	–	–	Gombas

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
16.	Ontfa Mihaj	10	Ontsa Nicza	Krako
		11	Ontsa Petru	
17.	Onja Petru Senior	12	Onja Juon	M: Csesztve
		13	Onja Nicula	
18.	Onja Petru Junior	—	—	
19.	Onja Lika	—	—	
20.	Hodorok Todjer	—	—	Boros Bocsard
21.	Pleban Petru	—	—	
22.	Opra Todjer	—	—	
23.	Lupu Flore	—	—	
24.	Padurja Gabra Vajvoda	14	Padurja Pintja	Kifs—Orbo
25.	Gabor Kretsun	—	—	
26.	Gabor Juon	15	Gabor Lapadat	
		16	Gabor Nicula	
		17	Gabor Georg	
27.	Bannu Todjer	18	Bannu Juon	Felfo—Orbo
		19	Bannu Thoma	
		20	Bannu Petru	
28.	Sika Sztants	—	—	
29.	Sika Vafzelie	21	Sika Juon	
		22	Sika Georg â Mundri	
30.	Sika Petru	—	—	
31.	Thoma Dan Vajvoda	23	Dan Petru	Alsó—Orbo
32.	Juon Onja	24	Dan Todor	
33.	Thoma Nicula	—	—	
34.	Thoma Vafzelie	25	Thoma Stefan	
35.	Thoma Juon	—	—	
36.	Pokurar Angiel	26	Pokurar Groza	Felfo—Djody
37.	Gidja Flore Vidua	27	Gida Petru	
38.	Gidja Jacob	—	—	
39.	Hordubats Vafzelie	—	—	Kifs—Orbo
40.	Hordubats Todjer neog:	—	—	
41.	Hordubats Todjer Senior	28	Hordubats Petru	
42.	Hordubats Filimon	—	—	
43.	Gabor Vafzi	29	Gabor Stefan	
		30	Gabor Petru	
		31	Gabor Dann	
44.	Muntjan Juon	—	—	
45.	Serban Csertse	32	Serban Nicula	Also Orbo
46.	Atyim Ohnja	—	—	Csaklia
47.	Faur Juon	—	—	
48.	Rotund Petru Iuj Toma	—	—	
49.	Csertse Stefan	33	Csertse Georg	
		34	Csertse Dan	
50.	Zanja Petru	—	—	
51.	Sztants Vafzelie	—	—	
52.	Gaspar Stefan	35	Gafpar Petru	Felfo Gáld
53.	Mortits alias Hodorok Georg	—	—	
54.	Zanja Purvuluj Vidua	—	—	
55.	Negre Faur	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
56.	Boja Todjer	—	—	
57.	Stefan Petru Vajvoda	—	—	Also—Orbo
58.	Stefan Rufz	36	Stefan Mihaj	
59.	Hodorok Vafzelie	—	—	
60.	Urfz Georg Senior	37	Urfz Vafzelie	Fői—Enyed
61.	Urfz Georg Junior	—	—	
62.	Opra Todjer	—	—	
63.	Opra Petru	38	Opra Nutzu	
		39	Opra Stefan	
		40	Opra Lapadat	
64.	Petru Csertse	—	—	
65.	Gabra Lika	—	—	
66.	Todjer Avram	—	—	
67.	Petru Georg Iuj Onja	—	—	
68.	Muntjan Juon Stjopu	—	—	Musina
69.	Georg Vafzelie	41	Georg Petru	
70.	Georg Todjer Iuj Vafzi	—	—	
71.	Georg Vafzelie Junior	—	—	
72.	Georg Nicula	—	—	
73.	Dodok Flore	—	—	Igenpatak
74.	Jank Monnu	—	—	La Dofzu
75.	Alleman Juon	42	Alleman Jacob	Trimpoele
76.	Alleman Andreika	—	—	
77.	Alleman Stefan	43	Alleman Todjer	
78.	Polljak Csoja	—	—	La Dofzu
79.	Polljak Anton	—	—	
80.	Sztoika Jank	44	Sztoika Todor	
81.	Sztoika Nannu	—	—	Ohla Bükös
82.	Sztoika Lapadat	—	—	
83.	Polljak Nicula	—	—	
84.	Sztoika Gotza	45	Sztoika Lapadat	
85.	Sztoika George	46	Sztoika Lupa	
		47	Sztoika Onutz	
86.	Licza Todjer Exvajvoda	—	—	Nagylag
87.	Koskodar Kon	—	—	
88.	Koskodar Angiel	—	—	
89.	Gogu Szav Iuj Popa	48	Gogu Nicula	
90.	Gogu Juon Iuj Popa	—	—	
91.	Puja Janku	49	Puja Todjer	
92.	Hirma Juon Iuj Dumitru	50	Puja Petru	
93.	Roska Lapadat Iuj Porunel	51	Roska Todjer	
		52	Roska Petru	
94.	Roska Todor	—	—	
95.	Roska Petru	53	Roska Vafzelie	
		54	Roska Thoma	
		55	Roska Onutz	
96.	Nyerges Onja Senior	56	Nyerges Stefan	Igenpatak
97.	Dodok Georg	—	—	
98.	Dodok Petru Junior	—	—	
99.	Dodok Thoma	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
100.	Dodok Juon	—	—	
101.	Dodok Petru Senior	—	—	
102.	Dodok Todjer	—	—	
103.	Cziple Vafzelie	—	—	
104.	Furdui Georg	—	—	Czelna
105.	Furdui Mihaj	57	Furduj Petru	
106.	Kuku Petru	58	Kuku Ton	
107.	Furduj Drinka vidua	59	Furduj Petru	
		60	Furduj Juon	
108.	Rofsu Stefan	—	—	Voltur
109.	Csertse Szomej	—	—	
110.	Furduj Opra	—	—	
111.	Boldisar Bellé â Lupi	—	—	
112.	Nyerges Stefan	61	Nyerges Todjer	
113.	Fullika Georg	—	—	Czelna
114.	Furdui Onja	—	—	
115.	Boldisar Csertse â Lupi	—	—	
116.	Thoma Georg	62	Thoma Nicza	
117.	Muntjan Vafzelie	63	Muntjan Juon	Ampoicza
118.	Nikora Petru	—	—	
119.	Hirtsok Todjer	—	—	
120.	Tyitul Onje	64	Tyitul Illie	
121.	Hezetjo Butza luj Petru	—	—	
122.	Szafz Bukur	—	—	Poklos
123.	Szafz Onja	—	—	
124.	Szafz Petru	—	—	
125.	Szafz Stefan	—	—	
126.	Siga Georg	—	—	
127.	Opra Avram luj Mortits	65	Opra Georg	
128.	Purvu Georg luj Mihaj	—	—	
129.	Opra Stefan luj Mortits	—	—	
130.	Talpe Manja	—	—	
131.	Licza Onja	66	Licza Petru	M: Ujvár
132.	Hollo Bosin	67	Hollo Georg	
133.	Bosin Onja	68	Bosin Jacob	
134.	Bosin Marian	69	Bosin Stefan	
135.	Petru Sczecselanu	—	—	
136.	Buga Petru	70	Buga Negre	
137.	Dondja Mihaj	—	—	Praeszaka
138.	Dondja Grozav	—	—	
139.	Gonga Juon	—	—	
140.	Opra Todjer	71	Opra Juon	
141.	Buga Vafzelie	72	Buga Juon	
142.	Krifsan Juon	—	—	
143.	Surka Juon	—	—	Gallacz
144.	Surka Georg	—	—	
145.	Lapadat Todjer	73	Lapadat Georg	
146.	Langa Petru	—	—	
147.	Langa Groza	—	—	
148.	Fafzulia Petru	—	—	Petrosan

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
149.	Nicula Petru Mazaro	—	—	
150.	Dondja Juon	—	—	
151.	Filipan Danila luj Petru	—	—	
152.	Geldo Juon Medre	—	—	
153.	Geldo Grozav	—	—	
154.	Kirnan Ohn â Sztantfuluj	—	—	All-Vintz
155.	Kirnan Petru â Sztantfuluj	—	—	
156.	Kirnan Pavel	—	—	
157.	Csertfe Praekup Juon	74	Csertfe Ohnu	Akmár
158.	Csertfe Iszpařz	—	—	
159.	Kirnan Sztants Senior	—	—	
160.	Maria Csertse vidua	—	—	
161.	Padurja Juon Senior	75	Padurja Vafzelie	
		76	Padurja Gyorgj	
162.	Burtsa Georg	—	—	
163.	Grozava luj Vafzelie Burtfe vidua	77	Burtfe Gyorgj	Karna
		78	Burtfe Nutz	
164.	Burtfe Mojsie	—	—	
165.	Moturar Vafzelie	79	Moturar Juon	
166.	Csertfe Petru	—	—	Akmar
167.	Mark Mathej	—	—	Igenpatak

N°. 17.

1.	Naku Pekatofzu	1	Juon Pekatofzu	Almakerek
2.	Pavel Pekatofzu	—	—	
3.	Csertfe Csucsura	—	—	
4.	Csertfe Girtjoje	—	—	
5.	Petru Girtjoje	—	—	
6.	Juon Girtjoje	2	Szavu Girtjoje	
7.	Gangal Dregan	—	—	Fellek
8.	Onja Dregan	—	—	
9.	Zaharia Gangal	—	—	
10.	Mihaj Gangal	—	—	
11.	Avram Gangal	—	—	
12.	Juon Czinczinesk Olog	3	Petru Czinczinerzk	
13.	Onja Sztिंगafsu	—	—	Zalathna
14.	Manja Onika	—	—	
15.	Petru Onika	4	Todjer Onika	
16.	Banu Gebenej	—	—	Boja
17.	Stefan Gebenej	—	—	
18.	Nicula Gebenej	—	—	
19.	Avram â Bouluj	—	—	
20.	Burtsa Beza	5	Burtsa Juon	
21.	Onja Zomej	6	Juon Zomej	Czapa
22.	Burtuka Stefan	—	—	Mikenthal
23.	Angiel Gabor	—	—	
24.	Todora luj Angiel vidua	7	Angiel Dumitru	
25.	Csertfe Korne	—	—	Petersdorf

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
26.	Opra Sztants	–	–	
27.	Iremie Sztants â Opri	8	Nika Sztants	
28.	Todjer Sztants	–	–	
29.	Csertfe Molfa	–	–	
30.	Adam Molfa	9	Csertse Molfa	
31.	Manja Honozon	–	–	Motjesdorf
32.	Roman Honozon	10	Roman Dumitru	
33.	Bukur Honozon	–	–	
34.	Furduj Thoma	–	–	
35.	Futzan Thoma	–	–	
36.	Sztants Onja	–	–	
37.	Szomej Szimion	11	Szomej Juon	
38.	Banatzan Csertfe	–	–	Sarpatak
39.	Banatzan Juon	–	–	
40.	Hoza Petru â Sztoiki	–	–	
41.	Hoza Nicula â Sztoiki	–	–	
42.	Surka Nicula	–	–	Szafz Illefalva
43.	Surka Avram	–	–	
44.	Surka Danila	12	Surka Todjer	
45.	Rohan Csertfe	–	–	
46.	Mutu Nicula	–	–	Rondula
47.	Mutu Stefan	–	–	
48.	Flora luj Vafzi Csucsura vidua	13	Petru Csucsura	
49.	Georg a Parzki	–	–	Rondula
50.	Paszku a Bezi	–	–	
51.	Dregan Todjer Vajvoda	–	–	Czapa
52.	Gafpar Gabra	14	Gafpar Juon	
53.	Gafpar Petru Senior	–	–	Stein
54.	Gafpar Nedelku	15	Gafpar Dumitru	
55.	Gafpar Juon	–	–	Czapa
56.	Gafpar Georg	–	–	
57.	Gafpar Todjer Senior	16	Gafpar Mihaj	
58.	Gafpar Bannu	–	–	
59.	Gafpar Thoma	17	Gafpar Filimon	Stein
60.	Gafpar Onja	–	–	
61.	Gafpar Todjer Junior	–	–	
62.	Petru Praekup	–	–	Czapa
63.	Sztanku luj Praekup vidua	–	–	
64.	Dodok Grozav	18	Dodok Gyorgj	
65.	Pokurar Juon	–	–	
66.	Stefan Jefkje	–	–	Mikenthal
67.	Gyorgika Opra	–	–	
68.	Gyorgika Gavrila	19	Gyorgika Toda	
69.	Petru Hadak	–	–	Czapa
70.	Gyorgj Radak	–	–	
71.	Todjer Radak	–	–	
72.	Szafz Todjer	–	–	Rovasel
73.	Csertfe Petru	–	–	
74.	Zinziana luj Petru Szafz vidua	–	–	
75.	Purvu Juon	20	Purvu Mihaj	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
N ^o . 18.				
1.	Furduj Vafzelie	—	—	Peterfalva
2.	Olog Petru	1	Olog Georg	
3.	Opra Georg	2	Opra Petru	
4.	Opra Todjer	—	—	
5.	Muntjan Petru Senior	3	Muntjan Jacob	Rekitte
6.	Dodok Georg Senior	4	Dodok Petru	
7.	Muntjan Tamas	5	Muntjan Stefan	
		6	Muntjan Praekup	
8.	Olog Juon	—	—	
9.	Muntjan Juon	—	—	Loman
10.	Muntjan Petru	—	—	
11.	Muntjan Stefan	7	Muntjan Stefan	
12.	Lat Csertfe	—	—	
13.	Buga Lapadat	—	—	
14.	Olog Csertfe	—	—	
15.	Urfz Petru Puikar	8	Urfz Georg	Száfzpian
		9	Urfz Juon	
16.	Olog Georg	—	—	
17.	Muntjan Grozav	—	—	
18.	Serban Todjer Vajvoda	—	—	
19.	Serban Petru	10	Serban Gyorgj	
20.	Szurdar Juon	11	Szurdar Vafzelie	
21.	Talpe Gavrila	—	—	
22.	Buga Petru Miklenj	—	—	
23.	Muntjan Alexa	—	—	Sztrugar
24.	Molofitu Stefan	12	Molofitu Juon	
25.	Gebenej Avram	13	Gebenej Lapadat	
26.	Gebenej Zanu	—	—	
27.	Kirnan Georg	14	Kirnan Georg	
28.	Furduj Georg	—	—	Kelnik
29.	Urfz Stefan Junior	—	—	
30.	Urfz Georg	—	—	
31.	Urfz Juon	—	—	
32.	Urfz Iszpa fz	—	—	
33.	Rofsu Avram	—	—	
N ^o . 19.				
1.	Muntjan Petru	1	Muntjan Apoft	Romofel
2.	Gafpar Petru Mathej	—	—	
3.	Gafpar Csertfe	2	Gafpar Georg	
		3	Gafpar Juon	
4.	Urfz Georg Junior	—	—	
5.	Siga Grozav	—	—	
6.	Urfz Todjer	—	—	
7.	Urfz Vafzelie	—	—	
8.	Urfz Georg Senior	4	Urfz Kretfun	
9.	Butta Dragomir	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
10.	Furduj Stefan	—	—	Romofz
11.	Furduj Todjer Senior	5	Furduj Onja	
12.	Furduj Bukur	6	Furduj Georg	
13.	Furduj Sztan	—	—	
14.	Furduj Vafzi	—	—	
15.	Muntjan Iszpařz	—	—	
16.	Maria Iuj Muntjan Georg vidua	7	Muntjan Csertfe	
		8	Muntjan Athim	
17.	Furduj Onja Senior	9	Furduj Stefan	Kudsir
18.	Furduj Thoma	—	—	
19.	Furduj Onja Junior	—	—	
20.	Furduj Georg	—	—	
21.	Furduj Petru	—	—	
22.	Furduj Stefan Senior	—	—	
23.	Furduj Grozav	—	—	
24.	Padurja Juon Senior	10	Padurja Stefan	Sebesel
25.	Padurja Petru	—	—	
26.	Padurja Georg	—	—	
27.	Padurja Sztants	—	—	
28.	Muntjan Petru Senior	—	—	
29.	Sztants Juon	11	Sztants Csertfe	
30.	Nicula Petru	12	Nicula Csertfe	Szereka
		13	Nicula Georg	
31.	Dringa Csertse	—	—	
32.	Dringa Grozav	—	—	
33.	Urfz Vafzelie Butza	14	Urfz Gabre	Kosztoj
34.	Petru Georg Senior	—	—	
35.	Petru Gabor	—	—	
36.	Juon Iuj Janos	—	—	
37.	Urfz Vafzelie	15	Urfz Groza	
38.	Petru Vafzelie Fuliga	—	—	
39.	Gabru Petru Derloga	—	—	
40.	Petru Georg Junior	16	Petru Opra	
41.	Vafzelie Georg Junior	—	—	Szereka
42.	Vafzelie Georg Senior	—	—	
43.	Fogalecz Georg	—	—	Sebesel
44.	Negre Stefan	—	—	Kudsir
45.	Van Stefan	17	Van Petru	
46.	Van Sztantsu	—	—	

N°. 20.

1.	Gabra Stefan	—	—	Al—Djodj
2.	Burtsa Petru	1	Burtsa Petru	
		2	Burtsa Georg	
3.	Ganga Sztants	3	Ganga Stefan	
		4	Ganga Dan	
		5	Ganga Salamon	
4.	Ganja Gabra	—	—	
5.	Tur Petru	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
6.	Mihaj Juon luj Tur	–	–	
7.	Buga Onja	–	–	
8.	Ganga Juon â Sztanfuluj	–	–	
9.	Mik Opra	6	Mik Juon	Bokoj
		7	Mik Sztantfu	
		8	Mik Salamon	
10.	Tindiris Georg	–	–	Bokoj
11.	Langa Sztants	–	–	
12.	Langa Juon	–	–	
13.	Guk Petru luj Dragomir	–	–	
14.	Buga Opra	–	–	
15.	Chirszte Urfz	9	Guk Juon	
		10	Guk Iszpařz	
		11	Guk Szent Juon	
16.	Tindiris Dragomir	12	Tindiris Petru	Balfa
17.	Tindiris Gabra	–	–	
18.	Tindiris Grozav	13	Tindiris Juon	
19.	Toldja Georg	–	–	Rendetj
20.	Tindiris Juon	14	Tindiris Petru	Balsa
		15	Tindiris Stefan	
21.	Tindiris Kretsun	–	–	
22.	Tindiris Gabra	16	Tindiris Juon	
		17	Tindiris Kirila	
23.	Tindiris Grozav Junior	–	–	
24.	Tindiris Grozav Senior	18	Tindiris Georg	
25.	Lapadat Juon	19	Lapadat Juon	Rindjetj
		20	Lapadat Dragomir	
26.	Jova lui Toldja Petru vid:	21	Toldia Cořtandin	
		22	Toldia Petru	
27.	Toldja Juon	–	–	
28.	Toldja Petru Sztring	23	Toldja Juon	Erdóřfalva
29.	Petru â Bouluj	–	–	
30.	Lapadat Vafzelie	–	–	
31.	Lapadat Csertse	–	–	
32.	Tindiris Groza	24	Tindiris Petru	Kifs Almas
		25	Tindiris Cořtandin	
		26	Tindiris Csertse	
		27	Tindiris Thoma	
		28	Tindiris Urfzu	
33.	Tindiris Thoma	29	Tindiris Georg	Kifs Almas
34.	Tindiris Todjer	30	Tindiris Gligor	
35.	Nyerges Petru	–	–	
36.	Opra Boul	–	–	
37.	Chirszta Grozav	31	Chirszta Nutz	Nagj–Almas
		32	Chirszta Szimion	
		33	Chirszta Georg	
38.	Hoka Georg	34	Hoka Lup	
		35	Hoka Marian	
39.	Hoka Petru	–	–	
40.	Hoka Urfz	–	–	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
41.	Grozav â Bouluj	—	—	
42.	Georg â Bouluj	—	—	
43.	Tindiris Csertfe	—	—	Pojana
44.	Faur Todjer	—	—	
45.	Szafz Avram	—	—	
46.	Mazaro Avram	—	—	
47.	Geldo Petru	—	—	Csib
48.	Muntjan Georg	—	—	
49.	Mazaro Juon	—	—	
50.	Tindiris Vafzelie	—	—	Porkura
51.	Dirka Vafzelie â Gabri	—	—	
52.	Mik Petru	—	—	
53.	Dirka Petru â Gabri	—	—	Bulbuk
54.	Dirka Lapadat	—	—	
55.	Sztanka luj Bulfe Sztoika vidua	—	—	
56.	Muntjan Csertfe	36 37	Muntjan Salamon Muntjan Stefan	Vallyen
57.	Muntjan Thoma	—	—	
58.	Chirszta Petru â Grozi	—	—	
59.	Ginga Gabra Guk	—	—	Homorod
60.	Ginga Sztants Guk	—	—	
61.	Ginga Georg Guk	—	—	
62.	Buga Juon	—	—	
63.	Manja Stefan Vajvoda	—	—	Rapold
64.	Toldja Dragomir	38	Toldja Grozav	
		39	Toldja Kretfun	
65.	Toldja Csertfe Senior	40	Toldja Petru	
		41	Toldja Stefan	
66.	Toldja Sztants	42	Toldja Juon	
		43	Toldja Grozav	
67.	Toldja Petru luj Dragomir	—	—	
68.	Toldja Csertfe Junior	—	—	
69.	Fafzule Vafzelie	44	Fafzule Grozav	Csikmo
		45	Fafzule Csertfe	
70.	Fafzule Pavel	—	—	
71.	Fafzule Thoma	46	Fafzule Sztants	
72.	Furduj Bannu	—	—	Bozes
73.	Gonga Petru	—	—	
74.	Guk Szav	47	Guk Ohnu	
75.	Stefan Georg	48	Stefan Petru	
76.	Siga Opra	49	Siga Thoma	Babolna
77.	Palko Gabra	—	—	
78.	Buga Juon luj Gabra	50	Buga Juon	
79.	Guk Petru	51	Guk Apoft	
80.	Burtse Juon â Petru	—	—	
81.	Burtse Vafzelie â Petru	—	—	
82.	Furduj Onja	52	Furduj Georg	Boj
83.	Guk Faur	53	Guk Vafzelie	
		54	Guk Juon	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
84.	Tur Burtfe	55	Tur Georg	
85.	Tur Groza â Burtfi	—	—	
86.	Tur Gabra	—	—	
87.	Tur Juon	—	—	
88.	Burtfe Vafzelie	56	Burtfe Georg	Tekero
89.	Burtfe Gabra	—	—	
90.	Burtfe Stefan â Szurduluj	—	—	
91.	Burtfe Georg	—	—	
92.	Kretsun Stefan	—	—	Voja
93.	Stefan Petru Junior	—	—	
94.	Stefan Petru Senior	57	Stefan Dragomir	
95.	Langa Juon	58	Langa Ohnu	
		59	Langa Csertfe	
96.	Siga Petru	—	—	
97.	Gimbej Csertfe	60	Gimbej Csertfe	Koszttesd
		61	Gimbej Georg	
98.	Gimbej Petru	—	—	
99.	Serban Todjer	—	—	
100.	Serban Georg	—	—	
101.	Nicula Vafzelie	62	Nicula Csertfe	
102.	Padurja Grozav Vajvod	63	Padurja Georg	Oresztia Mika
103.	Muntjan Thoma	64	Muntjan Gabra	
104.	Padurja Stefan	—	—	
105.	Urfz Georg Junior	—	—	
106.	Urfz Vafzelie	—	—	
107.	Urfz Juon Senior	—	—	
108.	Urfz Petru	—	—	
109.	Padurja Juon luj Sztants	—	—	Oresztia Mare
110.	Csimpojer Coftandin	65	Csimpojer Juon	
111.	Muntjan Todjer	—	—	
112.	Flora luj Janos vidua	—	—	
113.	Dringa Manja	—	—	Butsum
114.	Nicula Juon	66	Nicula Gabre	
115.	Padurja Petru	67	Padurja Juon	
116.	Buta Petru	68	Butta Vafzelie	
		69	Butta Georg	
117.	Buta Juon	—	—	
118.	Gutta Vafzelie	70	Gutta Juon	Varmaga
119.	Gutta Petru Senior	—	—	
120.	Gutta Petru Junior	—	—	
121.	Muntjan Opra	71	Muntjan Grozav	
		72	Muntjan Juon	
122.	Muntjan Juon Sen:	—	—	Varmaga
123.	Muntjan Sztantfu	73	Muntjan Petru	
124.	Muntjan Juon luj Sztants	—	—	
125.	Gabra Vafzelie	74	Gabra Georg	Nagyagy
		75	Gabra Grozav	
126.	Gabra Petru	76	Gabra Vafzelie	
		77	Gabra Petru	
		78	Gabra Opra	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
127.	Tindiris Juon	—	—	
128.	Muntjan Avram	—	—	
129.	Padurja Kretsun	—	—	Varmaga
130.	Muntjan Juon Jun:	79	Muntjan Vafzelie	Csértes
		80	Muntjan Groza	
131.	Muntjan Opra	—	—	
132.	Muntjan Stefan	—	—	
133.	Muntjan Petru Senior	—	—	
134.	Gutta Opra	81	Gutta Opra	
136.	Gutta Gyorgj	—	—	
137.	Gutta Onja	82	Gutta Vafzelie	
138.	Muntjan Petru	83	Muntjan Juon	
139.	Muntjan Juon Exvaj:	—	—	
140.	Muntjan Petru Junior	84	Muntjan Opra	
141.	Muntjan Todjer	85	Muntjan Groza	
142.	Muntjan Juon Junior	—	—	
143.	Anka Iuj Muntjan Serban vidua	—	—	
144.	Padurja Georg	86	Padurja Grozav	Mada
145.	Padurja Juon	—	—	
146.	Blidar Csertfe â Padurja	—	—	
147.	Blidar Juon â Padurja	87	Blidar Vafzelie	
		88	Blidar Gyorgj	
148.	Dragomir Juon	—	—	
149.	Nika Petru	89	Nika Csertfe	Nyavalfalva
150.	Mika Grozav	90	Mika Petru	
		91	Mika Grozav	
151.	Puskas Petru	—	—	Nyavalfalva
152.	Juonel Vafzelie	—	—	
153.	Juonel Juon	—	—	
154.	Muntjan Gyorgj	92	Muntjan Sztan	Szelistjora
155.	Muntjan Todjer	—	—	
156.	Fafzule Faur	93	Fafzule Georg	
157.	Fafzule Petru	—	—	
158.	Fafzule Dragomir	—	—	
159.	Muntjan Avram	—	—	
160.	Gogosa Groza	—	—	
161.	Gogosa Todjer	94	Gogosa Petru	Fúzesd
162.	Bulfa Petru Junior	—	—	
163.	Bulfa Opra	—	—	
164.	Bulfa Gabra	—	—	
165.	Bulfa Petru Sen:	—	—	Suligetj
166.	Bulfa Bavel	—	—	
167.	Bulfa Vafzelie	95	Bulfa Mihaj	
168.	Bulfa Grozav	—	—	
169.	Bulfa Juon Sen:	—	—	
170.	Bulfa Bola	—	—	
171.	Bolfa Flore	—	—	
172.	Ban Dragomir	—	—	
173.	Pik Juon	96	Pik Juon	Vurtza

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
174.	Pik Dragomir	97	Pik Kretsun	
		98	Pik Juon	
175.	Pik Grozav	—	—	
176.	Bulfa Mihaj	99	Bulfa Juon	
177.	Bulfa Petru luj Dragomir	—	—	
178.	Hirtsok Petru â Miri	—	—	Protosesd
179.	Hirtsok Mire Senior	—	—	
180.	Butta Grozav	—	—	
181.	Tampa Juon	—	—	
182.	Bulfa Juon Senior	—	—	
183.	Tampa Juon luj Petru	—	—	
184.	Tampa Gyorgj	—	—	
185.	Palladia Petru Senior	—	—	Felfo Bojele
186.	Palladia Mire	—	—	
187.	Palladia Juon	—	—	
188.	Bulfa Groza	—	—	
189.	Bulfa Petru	—	—	
190.	Fafzule Juon	—	—	Szelistjora
191.	Puskás Georg	—	—	Voltsesd
192.	Puskás Csertse Senior	—	—	
193.	Puskás Juon	—	—	
194.	Fafzule Csertfe	—	—	
195.	Puikar Nutzu	—	—	
196.	Fafzulia Grozav	100	Fafzule Georg	Voltsesd
197.	Puskas Groza	—	—	Kozia
198.	Puskas Gyorgj	—	—	
199.	Buga Dragomir	—	—	
200.	Serban Lahu	101	Urfz Lahu	
		102	Urfz Vafzelie	
201.	Puskas Petru	—	—	
202.	Muntjan Georg	103	Muntjan Mihaj	Lesnik
203.	Muntjan Juon	—	—	
204.	Furduj Flore	—	—	Kirzek
205.	Juonel Stefan	104	Jounel Grozav	
206.	Furduj Szandu	—	—	
207.	Furduj Faur	—	—	
208.	Puikar Petru	—	—	
209.	Buga Janos	—	—	Szterevoja
210.	Buga Mihaj	105	Buga Niftor	
211.	Puikar Serban	—	—	
212.	Puikar Georg	—	—	
213.	Buga Petru	—	—	Roskan
214.	Buga Juon	—	—	
215.	Hirtsok Lapadat	—	—	
216.	Hirtsok Butza	—	—	
217.	Muntjan Stefan	—	—	
218.	Muntjan Csertse	—	—	
219.	Muntjan Petru luj Juon	—	—	Roskan
220.	Muntjan Juon Exv	—	—	
221.	Buga Petru Junior	—	—	Bank

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
222.	Buga Opra	—	—	
223.	Buga Georg	106	Buga Niftor	
224.	Buga Petru Mutu	—	—	
225.	Buikar Stefan Senior	—	—	
226.	Buga Serban	—	—	
227.	Puikar Georg	—	—	
228.	Mihaj Petru Hirtsok	107	Mihaj Grozav	Bofs
229.	Mihaj Groza Hirtsok	—	—	
230.	Mihaj Ohnu	—	—	
231.	Mihaj Georg	—	—	
232.	Puikar Georg	—	—	
233.	Fullika Vafzelie	108	Fullika Marian	
234.	Grozav Gitza	—	—	
235.	Csuka Ionel Napu	—	—	Kirse
236.	Csuka Georg Napu	—	—	
237.	Csuka Petru Napu	—	—	
238.	Grozav Georg	109	Grozav Petru	
239.	Imbre Petru	—	—	
240.	Furduj Csertfe	110	Lah Petru luj Grozav	
241.	Gaftinka Csertfe Sen:	—	—	Bofsorog
242.	Gaftinka Stefan luj Csertfe	—	—	
243.	Gaftinka Grozav luj Csertfe	111	Gaftinka Georg	
244.	Gaftinka Grozav Senior	—	—	
245.	Gaftinka Stefan Junior	—	—	
246.	Gaftinka Juon	—	—	
247.	Serban Mihaj	—	—	Valtsen
248.	Serban Todjer luj Mihaj	—	—	
249.	Serban Georg Padurja	112	Gitza Georg	
		113	Gitza Kretsun	
250.	Petru â Dirki	—	—	Bofs
251.	Siga Sztants	—	—	Bofsorog
252.	Vafzelie Grozav	—	—	
253.	Furduj Georg	—	—	
254.	Furduj Todjer	—	—	
255.	Grozav Stefan	—	—	
256.	Grozav Dragomir	—	—	
257.	Grozav Georg	—	—	

N°. 21.

1.	Imbre Petru	1	Imbre Vafzelie	Csungany
		2	Imbre Grozav	
2.	Buga Juon Senior	3	Buga Petru	
		4	Buga Vafzelie	
3.	Buga Georg	—	—	
4.	Tindiriz Lazar	—	—	
5.	Zinziana luj Buga vidua	5	Muntjan Petru	
6.	Gogosa Onja	—	—	Podjele
7.	Gogosa Juon	—	—	
8.	Gogosa Todjer	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
9.	Gogosa Csertse	—	—	
10.	Muntjan Petru	—	—	Bleseny
11.	Muntjan Grozav	—	—	
12.	Gogosa Faur	—	—	
13.	Pufkas Todjer	6	Pufkas Sztants	
		7	Pufkas Georg	
14.	Birtok Lapadat	8	Birtok Todor	Herczegán
15.	Birtok Petru	—	—	
16.	Birtok Halika	—	—	
17.	Birtok Djuczu	—	—	
18.	Dudu Groza	—	—	
19.	Toldja Petru	9	Toldja Groza	
20.	Toldja Grozav	—	—	
21.	Palko Petru	10	Palko Petru	Karats
22.	Rimboj Georg	11	Rimboj Opra	
23.	Lapadat Gabra	—	—	
24.	Gogosa Groza	—	—	
25.	Padurja Petru Sen:	—	—	
26.	Gogosa Avram	—	—	
27.	Gogosa Sztants	—	—	
28.	Gogosa Groza	—	—	
29.	Padurja Gabra	—	—	Duppepiatra
30.	Padurja Nitza	—	—	
31.	Padurja Petru Junior	—	—	
32.	Birtok Groza	12	Birtok Todjer	
33.	Birtok Petru Iuj Grozi	—	—	
34.	Hirtsok Manja	13	Hirtsok Petru	Duppepiatra
		14	Hirtsok Medre	
35.	Chirszta Thoma	—	—	
36.	Gogosa Mihaj	15	Gogosa Todjer	
		16	Gogosa Petru	
37.	Rimboj Juon	—	—	Kristjor
38.	Padurja Juon	—	—	
39.	Padurja Gyorgj	—	—	
40.	Pask Petru Senior	—	—	Kif-Halmagy
41.	Pask Csertfe	—	—	
42.	Pask Petru Junior	—	—	
43.	Pask Stjopu	—	—	
44.	Chirszta Georg	—	—	Szibr
45.	Rinzar Onja	—	—	
46.	Rinzar Petru	—	—	
47.	Rimboj Hodok	—	—	Felfo-Vatza
48.	Rimboj Juon	17	Rimboj Gyorg	
		18	Rimboj Petru	
49.	Mura Sztants	—	—	
50.	Mura Grozav	—	—	
51.	Rimboj Medre	—	—	
52.	Bulfa Georg	—	—	
53.	Toldja Nutz	—	—	
54.	Toldja Groza	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
55.	Muntjan Juon	19	Muntjan Petru	Preveleny
		20	Muntjan Juon	
56.	Birtok Juon	—	—	
57.	Birtok Dragomir	—	—	
58.	Öretje Stefan	—	—	
59.	Rimboj Sztants	—	—	
60.	Hirtsok Mihaj	—	—	
61.	Toldja Todjer	—	—	
62.	Gogosa Mihaj	—	—	Tatarest—Prihodeszt
63.	Ariesan Avram	—	—	
64.	Beza Dumitru luj Janos	—	—	
65.	Rimboj Csertfe â Onji	—	—	
66.	Buga Onja	21	Buga Todjer	Porcsesd
67.	Buga Vafzelie	—	—	
68.	Buga Juon	—	—	
69.	Praeda Urfz	—	—	
70.	Praeda Petru	—	—	
71.	Beza Groza	—	—	
72.	Beza Petru	22	Beza Georgj	
73.	Beza Todjer	—	—	
74.	Birtok Juon Gufsatu	—	—	Bulzesd
75.	Birtok Petru Sen:	—	—	
76.	Birtok Juon	23	Birtok Vafzelie	
77.	Buga Petru	—	—	
78.	Birtok Petru Junior	—	—	
79.	Birtok Nutzu	24	Birtok Juon	
80.	Guk Flore	—	—	Mihelenj
81.	Guk Vafzelie	—	—	
82.	Rinzar Lapadat	—	—	
83.	Rinzar Ganja	—	—	
84.	Toldja Petru luj Jovan	—	—	
85.	Hirtsok Petru luj Mire	25	Hirtsok Todjer	
86.	Guk Gabra	26	Guk Juon	Brád
87.	Birtok Petru Senior	27	Birtok Petru	Reskulitza
88.	Juon Bou	28	Petru Bou	
89.	Toldja Medre	29	Toldja Nutz	
90.	Beza Vafzelie	—	—	Atsutsa
91.	Beza Mire	30	Beza Petru	
92.	Beza Todjer luj Mire	—	—	
93.	Dondja Juon	31	Dondja Juon	
94.	Mut Kretfun	32	Mut Todjer	Acsova
		33	Mut Adam	
		34	Mut Arsenie	
95.	Beza Dumitru Serban	35	Beza Adam	
96.	Rimboj Grozav Hodok			

N°. 22.

1.	Grozav Mihaj Vajv:	1	Grozav Avram	Pietrofz
2.	Grozav Juon	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
3.	Dobarak Dregoi	—	—	
4.	Kukurucz Georg	—	—	
5.	Kukurucz Grozav	—	—	
6.	Grozav Juon	—	—	
7.	Petru Buza de Kine	2	Juon Buza de Kine	Lindsina
8.	Juon Buza de Kine	—	—	
9.	Szima Buza de Kine	3	Petru Buza de Kine	
10.	Petru Laczkuluj	—	—	
11.	Juon Laczkuluj	—	—	
12.	Gitza Juon	—	—	
13.	Anitza luj Mihaj Hutz vidua	—	—	
14.	Dobarak Dragomir	4	Daborak Juon	Demsis
		5	Daborak Niculaje	
15.	Dobarak Grozav	—	—	
16.	Gimbej Jovan	—	—	
17.	Gabor Lapadat	—	—	
18.	More Juon	—	—	
19.	Dobarak Mire Jun:	—	—	
20.	Lat Mihaj	—	—	Pofsinest
21.	Lat Juon	—	—	
22.	Kukurucz Csertse	—	—	Pofsinest
23.	Kukurucz Mihaj	—	—	
24.	Szima Todor	—	—	
25.	Mihaj Todor	—	—	
26.	Buga Juon	—	—	
27.	Gyorgj Todor	—	—	
28.	Dobarak Brumar	—	—	
29.	Coftin Mihaj	—	—	Valljora
30.	Coftin Petru Junior	—	—	
31.	Coftin Sztants	6	Cosztin Juon	
32.	Kukurucz Dregoi	7	Kukurucz Mihaj	Süll—Rumenerzk
33.	Kukurucz Juon	—	—	
34.	Kukurucz Petru	—	—	
35.	Coftin Paszku	8	Cosztin Juon	
36.	Hutz Szimion	—	—	Reketoja
37.	Hutz Petru	—	—	
38.	Lat Juon Senior	—	—	
39.	Lat Juon Junior	—	—	
40.	Gimbej Juon	9	Gimbej Grozav	Zaikan
41.	Dobarak Szimere	—	—	
42.	Groza Petru	10	Groza Mihaj	
43.	Pantilie Groza	—	—	
44.	Dobarak Pafzku	11	Dobarak Lapadat	
45.	Gabor Gyorgj	—	—	Guren
46.	Gabor Niftor	—	—	
47.	Sztanka luj Dobarak Gyorgj vidua	—	—	
48.	Coftin Petru Senior	12	Coftin Frentz	Ginzaga
49.	Kukurucz Grozav Sen:	13	Kukurucz Opra	
50.	Kukurucz Juon	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
51.	Kukurucz Grozav Jun:	—	—	
52.	Coftin Petru luj Juon	—	—	Korojest
53.	Coftin Juon	—	—	
54.	Gitza Petru	—	—	
55.	Gitza Dragomir	—	—	
56.	Dobarak Mire Sen:	—	—	
57.	Sztantsu Samana	—	—	
58.	Petru Samana	14	Juon Samana	
59.	Zahu Juon	—	—	
60.	Zahu Janos	—	—	
61.	Dobarak Juon	—	—	Valljora
62.	Lapadat Gabor	15	Lapadat Pantilie	
		16	Lapadat Juon	
63.	Redetsina Opra Jun:	—	—	Balomir
64.	Redetsina Opra Senior	17	Redetsina Petru	
		18	Redetsina Juon	
65.	Redetsina Petru	—	—	
66.	Redetsina Niftor	—	—	
67.	Gitza Juon	—	—	
68.	Gitza Frinka	—	—	
69.	Malaj Georg	19	Malaj Mihaj	

N°. 23.

1.	Burtsa Vafzelie	1	Burtsa Todjer	Lechnitz
2.	Burtsa Piku	—	—	
3.	Bitza luj Burtfa Petru vid:	2	Burtsa Onja	
4.	Kanta Miel	—	—	
5.	Lola Szafz	—	—	
6.	Lola Vafzelie	3	Lola Juon	
7.	Szilka Vafzelie	—	—	
8.	Lola Lupa	4	Lola Todjer	
9.	Kia Bontz	—	—	Vallendorf
10.	Buna luj Poliak Bonka vid:	5	Armana Poliak	
11.	Sztoika Lupa	6	Sztoika Todjer	Terpen
		7	Sztoika Pitzoi	
		8	Sztoika Todjer	
12.	Sztoika Butza	—	—	
13.	Poliak Piku	—	—	Pintak
14.	Lupu Szeraku	—	—	
15.	Todora luj Janos Sztoika vidua	9	Todor luj Janos	
16.	Nyerges Illie Vajvoda	—	—	Oszo—Besztercze
17.	Ohnu Csopi	—	—	Neúdorf
18.	Pintelie Alexa	—	—	
19.	Nyerges Todjer	—	—	Oszo—Besztercze
20.	Todjer á Niculaje	10	Natja luj Todjer	
		11	Juon luj Todjer	
21.	Kapra Gida	—	—	
22.	Lar Juon	—	—	Jád
23.	Mutu Banu	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
24.	Grek Pafku	12	Goritza Pafkuluj	
25.	Armana Pafkuluj	—	—	
26.	Onja â Doki	—	—	
27.	Karole Juon â Ontfuluj	—	—	
28.	Szavu Ontfuluj	—	—	
29.	Mutu Ontfuluj	—	—	
30.	Armana Butti Vajvod	—	—	Nagy Demeter
31.	Armana Butti Senior	13	Szidor â Butti	
		14	Beki â Butti	
32.	Dan â Mitzuluj	—	—	
33.	Czilika Vafzelie â Nitzuluj	—	—	
34.	Buga Duka	15	Buga Szavu	Petersdorf
		16	Buga Isac	
35.	Buga Badju	17	Buga Vartolomej	Petersdorf
		18	Buga Armana	
36.	Andrej Adam	—	—	
37.	Moka â Fulli	—	—	
38.	Lupu luj Jacob	19	Angiel luj Lupu	
39.	Bontzu Mitzu â Negri	—	—	
40.	Sztoika Laja	—	—	Dûrbach
41.	Szanda luj Sztoika Dojan vidua	20	Sztoika Todjer	
42.	Sztoika Todjer	—	—	Vermesch
43.	Sztoika Pista	—	—	
44.	Sztoika Bontzu	—	—	Szepnier
45.	Szamuele â Mitzuluj	—	—	
46.	Sztoika Niculaje	—	—	Valtersdorf
47.	Ohnu luj Jacob â Belli	21	Lupu luj Jacob Belli	
48.	Philip luj Rakan	22	Juon luj Rakan	
49.	Avram â Vafziliki	—	—	
50.	Janko Pinka	23	Petru Pinka	Terpen
51.	Nyerges Pinka Senior	—	—	

N°. 24.

1.	Vafzelie Urz	1	Vafzelie Mirion	Gants
		2	Vafzelie Marku	
2.	Vafzelie Petru	—	—	
3.	Vafzelie Mitre	—	—	
4.	Moloka Andreika	3	Moloka Leontje	
5.	Moloka Vafzok	—	—	
6.	Beka Mihaj	4	Beka Jacob	
		5	Beka Petru	
7.	Roska Thoma	6	Roska Nannu	Szafz–Nyres
8.	Litza Bontzu	—	—	
9.	Litza Pintja	—	—	
10.	Mundra luj Licza Petru vidua	—	—	Szafz–Nyres
11.	Sztoika Nannu	7	Sztoika Stefan	
12.	Sztoika Petru	8	Sztoika Alexandru	
13.	Sztoika Lupu Senior	9	Sztoika Juon	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
14.	Sztoika Juon	—	—	
15.	Poliak alias Sztoika Vafzelie	—	—	
16.	Petruka luj Dumitru	—	—	Nagyfalu
17.	Vafzelie luj Dumitru	—	—	
18.	Lapadat luj Dumitru	—	—	
19.	Vafzelie Onjsor	—	—	
20.	Poliak Onuk	—	—	
21.	Sztoika Onja	10	Sztoika Alexandru	
22.	Sztoika Lupu Jun:	—	—	
23.	Burtsa Dunga	—	—	
24.	Tjika Todjer	—	—	Emberfő
25.	Tjika Juon	—	—	
26.	Tjika Pintja luj Juon	—	—	
27.	Tjika Thoma luj Juon	—	—	
28.	Beka Filip	—	—	
29.	Lingurar Stefan Vanu	—	—	Also—Koszai
30.	Magalia Ohnu Exvajv:	—	—	Plenka—Pojan
31.	Magalia Niftor	11	Magalie Anton	
32.	Magalia Todjer	—	—	
33.	Magalia Dan	—	—	
34.	Ohnu luj Todjer	12	Vafzelie luj Todjer	
35.	Lupu Vafzeliki	13	Lupu Coftandin	
		14	Lupu Szavu	
36.	Nyerges Mihaj	15	Nyerges Badjú	
		16	Nyerges Jacob	
		17	Nyerges Onja	
		18	Nyerges Puju	
37.	Nyerges Vafzelie	—	—	
38.	Lingurar Pavel	—	—	Maska
39.	Lingurar Ohnu	—	—	
40.	Lingurar Todjer	—	—	
41.	Robotin â Urzului	—	—	
42.	Lingurar Lupu	—	—	
43.	Nyerges Juon	19	Nyerges Petru	
		20	Nyerges Balika	
44.	Siga Mihaj Sziminik	—	—	Galgo
45.	Siga Gligoraf	21	Siga Vafzelie	
		22	Siga Illefie	
		23	Siga Petru	
		24	Siga Todor	
46.	Lingurar Nutz	25	Lingurar Imbre	Liboton
		26	Lingurar Petru	
47.	Lingurar Badju	27	Lingurar Lupu	
		28	Lingurar Ivan	
		29	Lingurar Stefan	
48.	Timok â Todori	—	—	
49.	Nyerges Vafziliki	—	—	
50.	Ohnu â Flori	—	—	
51.	Talpe Juon	—	—	Felfo Kirtvelef
52.	Budulon Todjer	30	Budulon Vafzelie	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
53.	Rotund Groza	—	—	
54.	Talpe Manja	31	Talpe Philip	
		32	Talpe Georgj	
55.	Morar Juon	—	—	
56.	Talpe Petru	—	—	
57.	Nyerges Petruka	—	—	Csópan
58.	Nyerges Petru Exvajv:	33	Nyerges Ivan	
59.	Ohnu â Fulli	—	—	
60.	Eva lui Nyegre Juon vid:	34	Pintelie luj Negre	Csópan
		35	Jovan luj Negre	
61.	Kapra Paul	—	—	Ohla Nimeti
62.	Kapra Blaga â Bontzi	—	—	
63.	Ohnu luj Juri	—	—	
64.	Bukulutz lui Juri	—	—	
65.	Tariak luj Juri	—	—	
66.	Alexa luj Juri	—	—	
67.	Buga Moisie	—	—	
68.	Juonika luj Samu	—	—	Füzes
N ^o . 25.				
1.	Imbre Urfz	1	Imbre Mirion	Samos—Udvárhely
2.	Imbre Nutz	2	Imbre Tsulli	
3.	Imbre Alexa	—	—	
4.	Imbre Juon Jun:	—	—	
5.	Imbre Tela	—	—	
6.	Beza Andrej	—	—	Naprad
7.	Boldisar Nicula	—	—	
8.	Tampa Juon Junior	—	—	
9.	Jovan Juon	—	—	
10.	Gabra Mihaj	3	Gabra Andrej	
11.	Opra Juon Senior	—	—	Kód
12.	Opra Juri	—	—	
13.	Opra Juon Junior	—	—	
14.	Opra Georg	4	Opra Lupu	
		5	Opra Kirila	
15.	Opra Juon Lapadat	6	Opra Georg	
16.	Serban Vafzelie Jun:	7	Serban Petru	Vartelek
17.	Serban Stefan	—	—	Vartelek
18.	Furduj Din	—	—	
19.	Dragomir Juon	—	—	
20.	Serban Vafzelie Senior	8	Serban Juon	
		9	Serban Flore	
		10	Serban Philimon	
21.	Maria luj Serban Petru vidua	—	—	
22.	Jovan Stefan Senior	—	—	Paptelek
23.	Vand Vafzelie	11	Vand Flore	
		12	Vand Alexa	
24.	Tampa Juon Szterlatz	—	—	
25.	Sztoika Tampa	—	—	Kutso

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
26.	Jovan Csoja luj Stefan	—	—	
27.	Pitza luj Tampa Georg vidua	—	—	
28.	Babona Juon	—	—	Solymos
29.	Babona Iremie	13	Babona Vafzelie	
30.	Babona Georg	—	—	
31.	Vand Opra Senior	14	Vand Juon	Debren
32.	Babona Stefan	—	—	
33.	Babona Gila als Kalanos	15	Babona Vafzelie	
		16	Babona Czulika	
		17	Babona Gligoraf	
34.	Csolan Juon	—	—	Sakfalva
35.	Serban Georg	—	—	
36.	Morar Lup	—	—	
37.	Moga Juon	—	—	

N°. 26.

1.	Graek Vafzelie	1	Graek Tanafzie	A—Balaffalva
		2	Graek Todor	
2.	Graek Andrej	—	—	
3.	Nyegru Mitru	—	—	
4.	Flore a Georgiczi	—	—	
5.	Graek Jacob	—	—	
6.	Beka Jacob luj Mihaj	—	—	
7.	Beka Illie luj Mihaj	—	—	
8.	Urfz Margarit	—	—	Bilag
9.	Stefan Margarit	—	—	
10.	Pintja a Szanduluj	—	—	
11.	Zaharie a Szanduluj	—	—	
12.	Serban Stefan	—	—	Pantzi—Cseh
13.	Onja Georg	—	—	
14.	Burtfa Onja Senior	—	—	
15.	Burtfa Onja Junior	—	—	
16.	Avram Todor	—	—	
17.	Pleban Moka	—	—	Derfe
18.	Pleban Dan	—	—	
19.	Jova luj Onja Szimion vidua	3	Onja Stefan	
20.	Furduj Mihaj	—	—	
21.	Graek Potor	—	—	
22.	Bolfa Szimion	—	—	
23.	Mire Petru	4	Mire Stefan	Szotelke
24.	Serban Urfz	—	—	
25.	Juon Szirbu luj Burtfa	—	—	
26.	Burtfa Juon luj Szirbu	—	—	
27.	Nedelku Petru Sen:	5	Nedelku Vafzelie	Völts
28.	Nedelku Petru Jun:	—	—	
29.	Nedelku Zaharie	—	—	
30.	Joana luj Todjer Opra vidua	—	—	
31.	Nyerges Todjer	—	—	Ördek—Keresztur
32.	Nedelku Todjer	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
33.	Burtja Todjer Jun:	—	—	
34.	Serban Lapadat	—	—	
35.	Serban Nika	—	—	
36.	Hodorok Petru	—	—	Kises—Küldet
37.	Hodorok Todjer	6	Hodorok Furduj	
		7	Hodorok Todjer	
38.	Kokosa Avram	—	—	
N ^o . 27.				
1.	Nyerges Mihaj	—	—	Kolos—Monoftor
2.	Nyerges Latzi	—	—	
3.	Nyerges Illie	1	Nyerges Juon	
		2	Nyerges Lika	
		3	Nyerges Janko	
		4	Nyerges Kitzul	
4.	Kira Gabor	5	Kira Petru	
		6	Kira Szimeon	
		7	Kira Philip	
5.	Gafpar Georg Iuj Pal	—	—	
6.	Kopotz Nicula	—	—	
7.	Nyerges Georg	—	—	Fellek
8.	Nyerges Todor Jun:	—	—	
9.	Nyerges Stefan	—	—	Lapupatak
10.	Nyerges Ohnu	8	Nyerges Juon	
		9	Nyerges Georg	
11.	Nyerges Todor Sen:	—	—	
12.	Nyerges Netitja	—	—	
13.	Nyerges David	—	—	
14.	Potor Bannu	—	—	Kajan—To
15.	Borzos Vafzi	10	Borzos Pintja	
16.	Pulluka Andrejka	11	Pulluka Pitzok	
17.	Koja Csoti	—	—	
18.	Bunu Balika	—	—	
19.	Muntjan Adam	—	—	Bedets
20.	Muntjan Mihaj	—	—	
21.	Muntjan Vafzi	—	—	
22.	Fatolka Dadu	—	—	Báts
23.	Nicula Monu	—	—	
N ^o . 28.				
1.	Kalanos Demeter	—	—	Remette
2.	Kalanos Jancsi	1	Kalanos Simon	
		2	Kalanos Karatson	
3.	Kalanos Tamas	—	—	
4.	Kalanos Janos	—	—	Uj—falu
5.	Kalanos Miklos	—	—	
6.	Kalanos Peter	—	—	Tekerőpatak
7.	Kalanos Juon	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
8.	Kalanos Georg	—	—	
9.	Kalanos Todjer	—	—	
10.	Kalanos Istvan	3	Kalanos Pintja	Allfalu
		4	Kalanos Jantsi	
		5	Kalanos Szimion	

N°. 29.

1.	Morsavela Juon Sen:	1	Morsavela Petru	Bodila
2.	Morsavela Radu	2	Morsavela Gligorie	
		3	Morsavela Duka	
3.	Juon â Brumeroje	—	—	
4.	Eva â Brumeroje vidua	4	Andrej â Brumeroje	
		5	Adam â Brumeroje	
5.	Morsavela Todjer Sen:	6	Morsavela Avram:	
6.	Koskodar Illie	—	—	Kif-Borofno
7.	Koskodar Avram	—	—	
8.	Koskodar Janko	—	—	
9.	Mondok Lup	—	—	
10.	Ganja Avram	—	—	Doborlo
11.	Ganja Vafzi Senior	—	—	
12.	Ganja Sztan Senior	7	Ganja Onja	
		8	Ganja Vafzi	
		9	Ganja Pafku	
		10	Ganja Gyorgj	
13.	Ganja Buka	—	—	Doborlo
14.	Borzos Georg	—	—	
15.	Czifras Onja	—	—	Papoltz
16.	Czifras Vafzelie	—	—	
17.	Oczelas Dumitru	—	—	Neny
18.	Ganja Juon Senior	11	Ganja Vafzi	
19.	Ganja Dumitru	—	—	
20.	Ganja Mika	—	—	
21.	Vafzi â Brumeroje Senior	12	Juon â Brumeroje	
		13	Sztan â Brumeroje	
22.	Vafzi â Brumeroje Jun:	—	—	
23.	Ganja Spiridion	—	—	
24.	Boja Vafzi	—	—	Kovászna
25.	Boja Dragan	—	—	
26.	Mondok Spiridion	—	—	
27.	Rosa Iuj Vafzi Mondok	14	Mondok Ivez	
28.	Tantor Vlad	—	—	Gelentze
29.	Czifras Mihaj	—	—	

N°. 30.

1.	Borzos Peter	—	—	Zeiden
2.	Borzos Sztan	1	Borzos Juon	
3.	Borzos Todjer	—	—	
4.	Mondok Tyim	—	—	

<i>No</i>	<i>Nomina Patrum familias</i>	<i>No</i>	<i>Nomina Filiorum</i>	<i>Sunt illocati in Pago</i>
5.	Mondok Juon	—	—	Neúftadt
6.	Dumitru â Brumeroje	—	—	
7.	Gugu Juon	—	—	
8.	Juon â Ganji	2	Juon â Ganji	Volkondorf
		3	Serban â Ganji	
9.	Oczelas Vafzi	4	Oczelas Avram	
		5	Oczelas Juon	
		6	Oczelas Pafku	
10.	Oczelas Nicula	7	Oczelas Ohnu	
11.	Morfavela Juon Jun:	8	Morfavela Coftandin	Rosenau
		9	Morfavela Kretfun	
		10	Morfavela Vafzi	
12.	Morfavela Sztan	—	—	
13.	Morfavela Vafzi	11	Morsavela Ivan	
		12	Morsavela Pintja	
14.	Morfavela Angiel	13	Morsavela Coftandin	

Extractus Sumarius

Quot Aurilotorum Zingarorum Patrum familias, Viduae, et filii in infrascriptis Comitatus, Diffrictibus et Sedibus per Magnum Principatum Transylvaniae conscripti, et domiciliati sunt utpote:

<i>N^o</i>	<i>Nomina Comitatum, Diffrictum, et Sedium</i>	<i>Patres familias</i>	<i>Viduae</i>	<i>In Suma Capita</i>	<i>Filii</i>
1.	Üvegőház Sedes Saxonicalis	10	1	11	3
2.	Mercuriensis d ^o	13	—	13	5
3.	Cibiniensis d ^o	96	—	96	23
4.	Fágaras Diffrictus	111	1	112	12
5.	Nagy-Sinkiensis Sedes Saxonicalis	34	1	35	19
6.	Rupensis d ^o	18	—	18	6
7.	Miklosvár Sedes Siculicalis	4	—	4	3
8.	Pálos Procefsus ad Cottum Alba-Super.	19	1	20	15
9.	Bardocz Sedes Siculicalis	13	1	14	5
10.	Udvarhely d ^o	47	3	50	37
11.	Segesvar Sedes Saxonicalis	47	—	47	18
12.	Medienfis d ^o	105	3	108	47
13.	Kükülfő Comitatus	68	3	71	50
14.	Marus Sedes Siculicalis	44	2	46	24
15.	Thorda Comitatus	71	7	78	49
16.	Alba-Inferior Comitatus	164	3	167	79
17.	Alba-Superior d ^o	71	4	75	20
18.	Sabaefiensis Sedes Saxonicalis	33	—	33	14
19.	Száfzváros d ^o	45	1	46	17
20.	Hunjad Comitatus	253	4	257	113
21.	Zarand d ^o	95	1	96	35
22.	Hatzeg Vallis	67	2	69	19
23.	Bisztricz Sedes Saxonicalis	47	4	51	23
24.	Szolnok Interior Comitatus	66	2	68	35
25.	Szolnok Mediocris d ^o	35	2	37	17
26.	Doboka Comitatus	36	2	38	7
27.	Kolos Comitatus	23	—	23	11
28.	Györgő Sedes Siculicalis	10	—	10	5
29.	Háromszék	27	2	29	14
30.	Coronensi Diffrictus	14	—	14	13
	In Summa	1686	50	1736	738

Zalathna 15ta 8bris 783.

Leopoldus Caroly Halsch
C. R. Aurilatura Provisor Sub

Helynévtár

(Az összeírásban szereplő helynév után annak egykori magyar, román és – ha volt – német elnevezése szerepel, végül a mai hivatalos neve. A települések számozása az összeírás sorrendjét követi.)

N°. 1. *Uyegyház Sedes Saxonialis, Újegyházzsék, Scaunul Nocrich, Leschkircher (Alzener) Stuhl*

1. *Holtzmandel*, Holczmány, Hosman, Holzmengen, Nocrich
2. *Magarai*, Magaré, Pelisor, Magarey, Bîrghiş

N°. 2. *Mercuriensis Sedes Saxonialis, Szeredahelyzsék, Scaunul Miercurea, Reußmarkter Stuhl*

3. *Nagy-Apold*, Nagypold, Apoldu de Sus (Mare), Groß-Pold(en), Miercurea Sibiului
4. *Roth*, Ród, Rod, Roth, Tiljca
5. *Doborka*, Doborka, Dobirca, Dobring, Miercurea Sibiului
6. *Orvegen*, Szászorbó, Gîrbova, Urwegen, Gîrbova
7. *Kerpenjes*, Kerpenyes, Cârpiuş, Keppelsbach, Gîrbova
8. *Rets*, (Szeben-) Récsé, Reciu, Retsch, Gîrbova

N°. 3. *Cibiniensis Sedes Saxonialis, Szebenzsék, Scaunul Sibiului, Hermannstädter Stuhl*

9. *Rejsinar*, Resinár, Răşinari, Reschinar, Răşinari
10. *Grofsau*, Kereszténysziget, Cristian, Großau, Cristian
11. *Gura Rouluş*, Guráro, Gura Rîului, Auendorf, Gura Rîului
12. *Zod*, Cód, Sadu, Zoodt, Sadu
13. *Vesten*, Vestény, Veştem, Westen(-dorf), Şelimbăr
14. *Porcesed*, Porcesed, Turnu Roşu, Schweinsdorf, Turnu Roşu
15. *Also Sebesel*, (Olt-) Alsósebes, Sebeşu de Jos, Unter-Schewesch, Turnu Roşu
16. *Frek*, Felek, Avrig, Freck, Avrig
17. *Klofs-dorf*, Miklóstelke, Cloaşterf, Klosdorf, Saschiz
18. *Reifsen*, Oroszfalu, Ruşi, Reußen, Slimnic
19. *Hannbach*, Kakasfalva, Hamba, Hahn(en)bach, Şura Mare
20. *Burgberg*, Höhalom, Vurpăr, Burgberg, Vurpăr
21. *Vályen*, Válye, Vale, Grabendorf, Sălişte
22. *Kakova*, (Szeben-) Kákova, Fintfnele, Krebsbach, Sălişte
23. *Stolzenburg*, Szelindek, Slimnic, Stolzenburg, Slimnic
24. *Kastenholtz*, Hermány, Caşoîţ, Kastenholtz, Roşia
25. *Sibiël*, Szibiel, Sibiel, Budenbach, Sălişte
26. *Hamlas*, Omlás, Amnaş, Hamlesch, Sălişte
27. *Rakovitza*, (Olt-) Rákovica, Racoviţa, Rakowitza, Rakoviţa

N°. 4. *Districtus Fogarasiensis, Fogaras Vidéke, Tara Făgăraşului, Fogarascher Distrikt*

28. *Felso Utsa*, Felső Ucsa, Ucea de Sus, Ober Utscha, Ucea
29. *Sztresa Kerczifora*, Sztreza-Kercisóra, Streza-Cîrţişoara, Oberkerz, Streschen, Cîrţişoara
30. *Also Utsa*, Alsóucsá, Ucea de Jos, Unter Utscha, Ucea de Jos
31. *Also Arpas*, Alsóárpás, Arpaşu de Jos, Unter-Arpaşch, Arpaşu de Jos
32. *Felfo Borombach*, Felső-Porumbák, Prumbacul de Sus, Ober-Bornbach, Porumbacu de Jos
33. *Felfo-Vist*, Felső-Vist, Viştea de Sus, Ober-Wischt, Viştea de Sus
34. *Dregus*, Dragus, Drăgus, Viştea
35. *Felfó-Arpaş*, Felső-Árpás, Arpaşu de Sus, Ober-Arpaşch, Arpaşu de Jos
36. *Szarata*, Szárata, Sárata, Porumbacu de Jos
37. *Opra Kerczisorá*, Opra-Kercisóra, Oprea-Cîrţişoara, Klein-Kerz, Cîrţişoara

38. *Szkorej*, Szkoré, Scoreiu, Standorf, Porumbacu de Jos
39. *Lifza*, Lizza, Lisa, Lissa, Lisa
40. *Kopoltsan*, Kopácsel, Kopácel, Hirseni
41. *Mardsinenj*, Mardsina, Márgineni, Marginen, Hirseni
42. *Sebes*, Sebes, Sebeş, Schebesch, Hirseni
43. *Butfum*, Bucsum, Bucium, Şinca
44. *Sarkaitza*, Serkaica, Şercăiţa, Klein-Schirkanyen, Şinca
45. *Ohaba*, Ohába, Ohaba, Şinca
46. *Oh-Sinka*, Osinka, Şinca-Veche, Alt-Schinka-Schenk, Şinca-Veche
47. *Felső-Venitze*, Felső-Venice, Veneţia de Sus, Ober-Venitze, Părău
48. *Grid*, Grid, Grid, Grit, Părău
49. *Felfo Komana*, Felső-Komána, Comana de Sus, Comana
50. *Kutsulata*, Kucsuláta, Cuculata, Hoghiz

N°. 5. *Nagy Sinkiensis Sedes Saxonialis, Nagysinkszék, Scaunul Cincului, Großschenker Stuhl*

51. *Grofs-Senk*, Nagysink, Cincu (Mare), Groß-Schenk, Cincu
52. *Braller*, Brulya, Bruiu, Braller, Bruiu
53. *Tartlen*, Kisprázsmár, Toarcia, Tarteln, Cincu
54. *Gurtlen*, Gerdály, Gherdeal, Görteln, Bruiu
55. *Martinhegy*, Mártonhegy, Şomártin, Martinsberg, Bruiu
56. *Zeidt*, Vesszöd, Veseud- (Agnita), Ziedt, Chirpăr
57. *Schönberg*, Lesses, Dealu Frumos, Schönberg, Merghindeal
58. *Agnethn*, Szentágota, Agnita, Agnetheln, Agnita
59. *Roflen*, Rozsonda, Ruja, Roseln, Agnita
60. *Profzdorf*, Prepostfalva, Stejărişu, Probstdorf, Jacobeni
61. *Jakobsdorf*, Jakabfalva, Iacobeni, Jakobsdorf, Jakobeni
62. *Saros*, Sáros, Şoarş, Scharosch (Groß-), Şoarş

N°. 6. *Rupensis Sedes Saxonialis, Kőhalomszék, Scaunul Rupea, Repser (Kozder) Stuhl*

63. *Sombor*, Székely-Zsombor, Szász-Sombor, Jimbor, Sommerburg, Homorod
64. *Streitfort*, Mirkvásár, Mercheaşa, Streitfort, Homorod
65. *Gald*, Ugra, Ungra, Galt, Ungra
66. *Szafz-Tyikős*, Szásztjukos, Ticuşu Vechi (Săsesc), Deutsch Tekes, Ticuşu
67. *Felmern*, Felmer, Felmer, Felmern, Şoarş
68. *Sona*, Szépmező, Sona, Schönen, Mindra
69. *Halmagy*, Halmágy, Hälmeag, Halmagen, Şercaia
70. *Ohla-Tyikős*, Oláh-Tyukos, Ticuşu Nou (Roman), Walachisch Tekes, Comana de Jos

N°. 7. *Miklosvár Sedes Siculicalis, Miklósvári Szék, Scaunul Micloşoara, Stuhl Miklósvár*

71. *Böllön*, Bölon, Belin, Blumendorf, Belin

N°. 8. *Pálos Proceşsus ad Cottum Alba-Superior*

72. *Felfo-Rakos*, Felsőrákos, Racoşul de Sus, Baraoit
73. *Also-Rakos*, Alsórákos, Racoşul de Jos, Ratsch, Racoşu de Jos
74. *Dapka*, Datk, Dopca, Daken, Hoghiz

N°. 9. *Bardocz Sedes Siculicalis, Filialstuhl Bardoc, Bardócszék*

75. *Vargjas*, Vargyas, Vırghiş, Vırghiş
76. *Fülle*, (Erdő-) Fülle, Filia, Brăduţ

- N°. 10. *Udvarhely Sedes Siculicalis, Udvarhely Szék, Scaunul Odorheiu, Oderheller Stuhl*
77. *Lövöte*, Lövete, Lueta, Lueta
 78. *Zetelaka*, Zetelaka, Zetea, Zetea
 79. *Marefalva*, Márafalva, Satu-Mare, Brădeşti
 80. *Nagy Galambfalva*, Nagygalambfalva, Porumbenii Mari, Mugeni
 81. *Kífs-Galamfalva*, Kísgalambfalva, Porumbenii Mici, Mugeni
 82. *Semenfalva*, (Alsó-) Siménfalva, Şimoneşti, Şimoneşti
 83. *Vagas Dobo*, Vágás, Tăietura, Mugeni
Dobó, Dobeni, Mugeni
 84. *Köröspatak*, Köröspatak, Crişeni, Atid
 85. *Kífs-Solimos*, Kissolymos, Şoimuşu Mic, Săcel
 86. *Farkaslaka*, Farkaslaka, Lupeni, Lupeni
 87. *Korond*, Korond, Corund, Corund
 88. *Soofalva*, Alsósófalva, Ocna de Jos, Praid
 89. *Oroszhegy*, Oroszhegy, Dealu, Dealu
 90. *Gyöpes*, Gyepes, Ghişes, Mărtiniş
 91. *Ettid*, Etéd, Atid, Atid
 92. *Karatsonfalva*, Homoródkarácsonfalva, Crăciunel, Krötschendorf, Ocland
 93. *Oklanda*, Oklánd, Ocland, Ocland
 94. *Rava*, Rava, Roua, Fântânele

- N°. 11. *Segesvar Sedes Saxonicalis, Segesvárszék, Scaunul Sighişoara, Schäßburger Stuhl*
95. *Szafz-Kiszd*, Szász kézd, Saschiz, Keisd, Saschiz
 96. *Buda*, Szászbuda, Bunesti, Bodendorf, Bunesti
 97. *Rados*, Rádós, Roadăş, Radeln, Bunesti
 98. *Segesd*, Segesd, Saeş, Schaas, Apold
 99. *Trappold*, Apold, Apold, Trappold, Apold
 100. *Daljo*, Szászdállya, Daia, Denndorf, Apold
 101. *Nagy-Szeles*, Nagyszöllős, Seleuşu (Mare), Groß-Alisch, Daneş
 102. *Hegen*, Hégen, Brădeni, Henndorf, Brădeni
 103. *Erket*, Erked, Archita, Arkeden, Vinători
 104. *Danos*, Dános, Daneş, Dunesdorf, Daneş
 105. *Száfz-Lászlo*, Szászsztentlászló, Laslea, Groß-Lassel, Laslea

- N°. 12. *Medienfis Sedes Saxonicalis, Megyesszék, Scaunul Mediaş, Mediascher Stuhl*
106. *Buszd*, (Szász) Buzd, Buzd, Buşd, Brateiu
 107. *Wurmloch*, (Nagy) Baromlaka, Valea Viilor, Wurmloch, Valea Viilor
 108. *Frauendorf*, Asszonyfalva, Axente Sever, Frauendorf, Axente Sever
 109. *Hetzeldorf*, Ecel, Aţel, Hetzeldorf, Aţel
 110. *Waldhütten*, Válhíd, Valchid, Waldhütten, Hoghilag
 111. *Saros*, Szászsáros, Saroş de Tîrnave, Scharosch, Dumbrăveni
 112. *Topsdorf*, Táblás, Dupuş, Tobsdorf, Aţel
 113. *Birtheim*, Berethalom, Biertan, Birtihalm, Biertan
 114. *Pretej*, Baráthely, Brateiu, Pretai, Brateiu
 115. *Nagy-Koppis*, Nagykapus, Copşa-Mare, Groß-Kopisch, Biertan
 116. *Schall*, Sállya, Şoala, Schaal, Axente Sever
 117. *Reichersdorf*, Riomfalva, Richiş, Reichersdorf, Biertan
 118. *Nimes*, Nemes, Nemşa, Nimesch, Moşna
 119. *Markschelken*, Nagyselyk, Şeica Mare, Marktschelken, Şeica Mare
 120. *Mardis*, Mardos, Moardăş, Mardisch, Mihăileni
 121. *Klein-Schelken*, Kisselyk, Şeica Mică, Kleinschelken, Şeica Mare

122. *Eibesdorf*, Szászivánfalva, Ighișu Nou, Sachs Eibesdorf, Mediaș
123. *Meschen*, Muzsna, Moșna, Meschen, Moșna
124. *Orbegen*, Egerbegy, Agrăbiciu, Arbegen, Axente Sever
125. *Kișs-Kapus*, Kiskapus, Copșa Mică, Klein-Kopisch, Copșa Mică
126. *Bogats*, (Szász) Bogács, Băgaciu, Bogeschdorf, Băgaciu
127. *Bafzom*, Felsőbajom, Bazna, Baaßen, Bazna
128. *Kirts*, Körös, Curciu, Kirtsch, Dîrlos
129. *Weltz*, Völc, Velț, Wölz, Bazna
130. *Allmen*, Szászalmás, Alma (fntre) Vii, Almen, Moșna

N°. 13. *Küküllő Comitat*, *Küküllő Vármegye*, *Județul Tirnava*, *Kokelburger Komitat*

131. *Tatarlaka*, Tatárlaka, Tatrlaua, Taterloch, Cetatea de Baltă
132. *Also-Bajom*, Alsóbajom, Boian, Bonnesdorf, Bazna
133. *Veszős*, Szásznagyveszős, Veseuș, Michelsdorf, Jidvei
134. *Ohla-Bikes*, Oláhbükkös, Făget, Birkendorf, Valea Lungă
135. *Lodomany*, Lodormán(y), Lodroman, Ledermann, Valea Lungă
136. *Hoszoso*, Hosszúaszó, Valea Lungă, Lang(en)thal, Valea Lungă
137. *Hiidegkut*, Székelyhidegkut, Vidacut, Kaltenbrunnen, Săcel
138. *Ermenfes*, Szászörményes, Ormeniș, Irmesch, Vișoara
139. *Hetur*, Hétur, Hetiur, Marienburg, Sighisoara
140. *Dumald*, Domáld, Domald, Maldorf, Vișoara
141. *Szent Ivan*, Szászszentivány, Sîntioana, Johannisdorf, Vișoara
142. *Szafz Allmas*, Küküllőalmás, Alma, Almaschken, Ațel
143. *Gyákos*, Gyákos, Giacăș, Gogeschdorf, Ațel
144. *Haranglab*, Harangláb, Hărănglab, Mica

N°. 14. *Marus Sedes Siculicalis*, *Marosszék*, *Scaunul Mureș*, *Maroscher Stuhl*

145. *Magjaros*, Nyárádmagyarós, Măgherani, Măgherani
146. *Torboszlo*, Torboszló, Torba, Măgherani
147. *Szent-Imre*, Nyárádszentimre, Eremieni, Măgherani
148. *Deminyhaza*, Demén(y)háza, Dămieni, Eremitu
149. *Andrasfalva*, Nyárádandrásfalva, Sîntandrei, Miercurea Nirajului
150. *Jobbagytelke*, Jobbágytelke, Sîmbriaș, Hodoșa
151. *Remette*, Nyárádremete, Eremitu, Eremitu
152. *Vadad*, Vadad, Vadu, Vărgata
153. *Szent Gerlicze*, Szentgerlicze, Gălățeni, Păsăreni
154. *Szóvesd*, Szővérd, Suveica, Acățari
155. *Kőszvenyes*, Nyárádkőszvényes, Matrici, Eremitu
156. *Regmany*, Rigmány, Rîgmani, Neaua
157. *Geges*, Géges, Ghinești, Neaua
158. *Markod*, Márkod, Mărculeni, Măgherani
159. *Erdő Szent György*, Erdőszentgyörgy, Sîngeorgiu de Pădure, Sîngeorgiu de Pădure
160. *Sovarad*, Sóvárád, Sărățeni, Sovata
161. *Makfalva*, Makfalva, Ghindari, Ghindari
162. *Kibeid*, Kibéd, Chibed, Ghindari
163. *Mező-Csavas*, Mezőcsávás, Ceuașu de Cîmpie, Ceuașu de Cîmpie

N°. 15. *Thorda Comitat*, *Torda Vármegye*, *Județul Turda*, *Thorenburger Komitat*

164. *Petele*, Petele, Petelea, Birk, Petelea
165. *Sarpatak*, Marossárpatak, Glodeni, Scharpendorf, Glodeni
166. *Magjar-Fülpes*, Magyarfűlpös, Filpișu Mare, Großphlepsdorf, Breaza

167. *Orofz-Idets*, Oroszidécs, Deleni, Reußen, Idociu de Jos
168. *Idetspatak*, Idecsptak(a), Idicel, Eidischdorf, Brîncovenesti
169. *Magjaro*, Magyaró(s), Aluniş, Haseldorf, Aluniş
170. *Kásva*, Kásva, Caşva, Gurgiu
171. *Adrian*, Görgényadorján, Adrian, Gurgiu
172. *Gergeny Hadak*, Görgény Hadák, Hodac, Hodac
173. *Fülehaza*, Füleháza, Filea, Deda
174. *F-Reppa*, Felsórépa, Vátava, Oberrübendorf, Vátava
175. *A. Reppa*, Alsórépa, Rípa de Jos, Unter-Rübendorf, Vátava
176. *Banjabük*, Bányabükk, Vlcele, Feleacu
177. *Hesdad*, Hesdát, Hásdate, Sävädsla
178. *Hadrety*, Hadrév, Hädäreni, Cheţani
179. *Komiaczek*, Komjátszeg, Comşesti, Tureni
180. *Kífs-Banja*, Kisbánya, Băişoara, Kleingrub, Băişoara
181. *Felfo-Füget*, Felsőfüged, Ciugudu de Sus, Unirea
182. *Aszonjfalu*, Asszonyfalva, Säcel, Frauendorf, Băişoara
183. *Kresztes*, Keresztes, Oprişani, Turda

N°. 16. *Alba-Inferior Comitatus, Alsó-Fehér Vármegye, Judeţul Alba (de Jos), Unterweißenburger Komitat*

184. *Gambas*, Marosgombás, Gîmbaş, Aiud
185. *Musina*, Muzsina(háza), Mágina, Aiud
186. *Krako*, Boroskrakkó, Cricău, Krakau, Cricău
187. *M. Csesztve*, Magyarcsesztve, Cisteiu(l) de Mureş, Ocna Mureş
188. *Boros Bocşard*, Oláhborosbocşárd, Bucerdea Vinoasă, Ighiu
189. *Kífs-Orbo*, Középorbó, Gîrboviţa, Aiud
190. *Felfo-Orbo*, Felsőorbó, Gîrbova de Sus, Aiud
191. *Alsó-Orbo*, Alsóorbó, Gîrbova de Jos, Aiud
192. *Felfo-Djody*, Felsőgyógy, Geoagiu(l) de Sus, Stremţ
193. *Csaklia*, Csáklya, Cetea, Galda de Jos
194. *Felfo Gáld*, Felsőgáld, Galda de Sus, Galda de Jos
195. *Fél-Enyed*, Fel-Enyed, Aiudu de Sus, Aiud
196. *Igenpatak*, Igenpataka, Ighiel, Ighiu
197. *La Dofzu*, Ladamos, Loamneş, Ladmesch, Loamneş
198. *Trimpoele*, Trimpoel, Trimpoaiele, Zlatna
199. *Ohla Bükös*, Magyarbükkös, Bichiş, Bichis
200. *Nagylag*, Marosnagylak, Noşlac, Noşlac
201. *Czelna*, Czelna, Ţelna, Ighiu
202. *Voltur*, Zalatna-Vultur, Viltori, Zlatna
203. *Ampoicza*, Kisompoly, Ampoiţa, Meteş
204. *Poklos*, Poklos, Pclisa, Alba Julia
205. *M. Ujvár*, Felsőmarosujvár, Uioara de Sus, Ocna Mureş
206. *Praeszaka*, Székásyepü, Praesaca, Kerschdorf, Păuca
207. *Gallacz*, Ompolygalac, Galati, Zlatna
208. *Petrosan*, Petroszán, Patrigeni, Petrinschen, Zlatna
209. *All-Vintz*, Alvinc, Vinţu de Jos, Unter-Winz, Vinţu de Jos
210. *Akmár*, Akmár, Acmariu, Blandiana
211. *Karna*, Karna, Corna, Kirnik, Roşia Montana

N°. 17. *Alba-Superior Comitatus, Felső-Fejér Vármegye, Județul Alba de Sus, Komitat Oberweißenburg*

212. *Almakerek*, Almakerék, Malncrav, Malmkrog, Laslea
 213. *Fellek*, Magyarfelek, Feleag, Altflaigen, Vinători
 214. *Zalathna*, Szászalzatna, Zlagna, Schlatt, Birghiș
 215. *Boja*, Bolya, Buia, Bell, Șeica Mare
 216. *Czapa*, Csopafalva, Topa, Albești
 217. *Mikenthal*, Cikendál, Tichindeal, Ziegenthal, Nocrich
 218. *Petersdorf*, Péterfalva, Petiș, Petersdorf, Șeica Mare
 219. *Motjesdorf*, Mártontelke, Motiș, Mortesdorf, Valea Viilor
 220. *Sarpatak*, Sárpatok, Șapartoc, Schorpendorf, Albești
 221. *Szafz Illefalva*, Szászüjfalu, Uifalău, Neudorf, Rădești
 222. *Rondula*, Rudály, Roandola, Rauthal, Laslea
 223. *Stein*, Isztina, Ștenea, Walachisch, Stein, Șeica Mare
 224. *Rovasel*, Rovás, Rävășel, Rosch, Mihăileni

N°. 18. *Sabesiensis Sedes Saxonialis, Szászsebeszék, Scaunul Sebeșului, Mühlbacher Stuhl*

225. *Peterfalva*, Péterfalva, Petrești, Petersdorf, Sebeș
 226. *Rekitta*, Rekitta, Răchita, Brunndorf, Sasciori
 227. *Loman*, Lomány, Loman, Lammdorf, Sasciori
 228. *Száfzpián*, Szászpian, Pianu de Jos, Deutsch-Pien, Pianu
 229. *Sztrugar*, Sztrugár, Strungari, Străgendorf, Pianu
 230. *Kelnik*, Kelnek, Cîlnic, Kelling, Cîlnic

N°. 19. *Száfzváros Sedes Saxonialis, Szászvárosszék, Scaunul Orastiei, Brooser Stuhl*

231. *Romosel*, Romoszhely, Romoșel, Klein-Rumes, Romos
 232. *Romofz*, Romosz, Romos, Rumeș, Romos
 233. *Kudsir*, Kudzsir, Cugir, Kudsir, Cugir
 234. *Sebesel*, Sebeshely, Sibîșel, Alt-Schebeschel, Beriu
 235. *Szereka*, Szereka, Sereca, Elsterdorf, Beriu
 236. *Kosztój*, Kásztó, Căstău, Kastendorf, Beriu

N°. 20. *Hunjad Comitatus, Hunyad Vármegye, Județul Hunedoara, Hunyader Komitat*

237. *Al-Djodj*, Algyogy-Alfalu, Geoagiu de Jos, Gergersdorf, Geoagiu
 238. *Bokoj*, Bokaj, Băcăinți, Bocksdorf, Șibot
 239. *Balfa*, Bálsa, Balșa, Baleschen, Balșa
 240. *Rendetj*, Renget, Renghet, Geoagiu
Rindjetj, Renget, Renghet, Geoagiu
 241. *Erdőfalva*, Erdőfalva, Ardeu, Walddorf, Balșa
 242. *Kífs-Almas*, Kisalmás, Almașu de Mic, Klein-Almasch, Balșa
 243. *Nagj-Almas*, Nagyalmás, Almașu de Mare, Groß-Almasch, Almașu Mare
 244. *Pojana*, Pojana, Poiana, Pohlendorf, Balșa
 245. *Csib*, Cséb, Cib, Tscheben, Almașu Mare
 246. *Porkura*, Porkura, Vălișoara, Schweinsdorf, Balșa
 247. *Bulbuk*, Bulbuk, Bulbuc, Buldorf, Ceru-Băcăinți
 248. *Vallyen*, Hobică Várhely, Hobița-Grădiste, Lagerfeld, Sarmizegetusa
 249. *Homorod*, Homoród, Homorod, Homroden, Geoagiu
 250. *Rapold*, Nagyrapolt, Rapoltu Mare, Groß-Rapolden, Rapoltu Mare
 251. *Csikmo*, Csikmó, Cigmău, Tschickenbach, Geoagiu
 252. *Bozes*, Bozes, Bozeș, Bosendorf, Geoagiu
 253. *Babolna*, Băbolna, Bobîlna, Baboln, Rapoltu Mare

254. *Boj*, Boj, Boiu, Bundorf, Rapoltu Mare
 255. *Tekero*, Tekeró, Techereu, Deckendorf, Balşa
 256. *Voja*, Voja, Voia, Woyen, Balşa
 257. *Kosztcsd*, Kosztcsd, Costeşti, Orăştioara de Sus
 258. *Oresztia Míka*, Alsóvárosvíz, Orăştioara de Jos, Unter-Brooserbach, Beriu
 259. *Oresztia Mare*, Felsővárosvíz, Orăştioara de Sus, Ober-Brooserbach, Orăştioara de Sus
 260. *Butsum*, Bucsum, Bucium, Orăştioara de Sus
 261. *Varmaga*, Vármaga, Vármaga, Wormagen, Certeju de Sus
 262. *Nagyagy*, Nagy-Ag, Nojag, Certeju de Sus
 263. *Csértcs*, Alsócsertés, Certeju(l) de Jos, Tschertesen, Vortşa
 264. *Mada*, Máda, Mada, Moden, Balşa
 265. *Nyavalfalva*, Nyavalyásfalva, Lunca, Elendorf, Băiţa
 266. *Szelistjora*, Szelistyora, Săliştioara, Seligsdorf, Vălişoara
 267. *Fűzesd*, Fűzesd, Fizeş(d), Weidendorf, Băiţa
 268. *Suligetj*, Sulyiget, Sulighete, Schulgelten, Şoimuş
 269. *Vurtza*, Vorca, Vortşa, Wartsdorf, Vortşa
 270. *Brotsesd*, Bredoyesd, Brădoţeşti, Gurasada
 271. *Felfo Bojele*, Felső-Boj, Boiu(l) de Sus, Ober-Ochsendorf, Gurasada
 272. *Voltsesd*, Vulcsesd, Vulcez, Veţel
 273. *Kozia*, Kozolya, Cozia, Cîrjiţi
 274. *Lesnik*, Lesnyek, Leşnic, Veţel
 275. *Kirzek*, Kersec, Cîrjiţi, Cîrjiţi
 276. *Szteregoja*, Szteregonya, Bujoru, Stregen, Dobra
 277. *Roskan*, Roskány, Roşcani, Dobra
 278. *Bank*, Pánk, Panc, Dobra
 279. *Bofs*, Bós, Boş, Hunedeoara
 280. *Kirse*, Kersec, Cîrjiţi, Cîrjiţi
 281. *Bofsorog*, Bosorod, Boşorod, Boşorod
 282. *Valtsen*, Pokolvalcsel, Vlcele, Bretea Româna

N°. 21. *Zarand Comitatus, Zaránd Vármegye*

283. *Csunganyj*, Csungány, Ciungani
 284. *Podjele*, Pogyele, Podele
 285. *Bleseny*, Blesény, Blăjeni
 286. *Herczegán*, Hercegány, Hartagan
 287. *Karats*, Karács, Caraci
 288. *Duppepiatra*, Dupapiátra, Dupapiatra
 289. *Kristjor*, Kriscsor, Kriscsoru, Cristior
 290. *Kif-Halmagy*, Kishalmagy, Halmagel
 291. *Szirb*, Szirb, Sarbi
 292. *Felfo-Vatza*, Váka, Vaca
 293. *Prevelenyj*, Prevalény, Pravaleni
 294. *Tatarest*, Tataresd, Tataresti (okres Baia de Cris)
 295. *Prihodeszt*, Prihogyest, Prihodesti
 296. *Porcsesd*,
 297. *Bulzesd*, Bulzesd, Bulzesti
 298. *Mihelenj*, Mihelény, Mihaleni
 299. *Brád*, Brád, Brad
 300. *Reskulitza*, Riskulica, Risculita
 301. *Alsutsa*, Abucsa, Abucea
 302. *Acsova*, Ácsva, Aciuva

N°. 22. *Hatzeg Vallis,*

303. *Pietrofz,* Petrósz, Petros, Baru
 304. *Lindsina,* Linfšina, Izvoarele Lingina, Teliucu Inferior
 305. *Demsis,* Demsus, Denşuş, Demsdorf, Denşuş
 306. *Pofsinest,* Paucsinesd, Păucineşti, Patzen, Sarmizegetusa
 307. *Valljora,* Valiora, Vălioara, Răchitova
 308. *Süll-Rumenerzk,* Sill-rumunyaszká, Schill-Thall (folyó)
 309. *Reketoja,* Rekeyefalva, Răchitova, Weidendorf, Răchitova
 310. *Zaikán,* Zajkány, Zeicani, Eisendorf, Sarmizegetusa
 311. *Guren,* Gurény, Gäuren, Gurendorf, Rîu de Mori
 312. *Ginzaga,* Goncága, Gîŋaga, Gonzaga, Bretea Româna
 313. *Korojest,* Korojesd, Coroieşti, Kreßden, Sălaşu de Sus
 314. *Balomir,* Balomir, Balomir, Sntamária-Orlea

N°. 23. *Bisztricz District, Besztercevidék, Districtul Bistriței, Bistritzer Distrikt*

315. *Lechnitz,* Szászlekence, Lechința, Lechnitz, Lechința
 316. *Vallendorf,* Aldorf, Unirea, Wallendorf, Bistrița
 317. *Terpen,* Terpény, Tărpiu, Treppen, Dumitra
 318. *Pintak,* Pinták, Slătinița, Pintak, Bistrița
 319. *Osza Besztercze,* Beszterce, Bistrița, Bistritz, Nösen, Bistrița
 320. *Neudorf,* Felsőszászfalu, Satu Nou, Oberneudorf, Cetate
 321. *Jád,* Jád, Livezile, Jaad, Livezile
 322. *Nagj Demeter,* Nagydemeter, Dumitra, Mettersdorf, Dumitra
 323. *Petersdorf,* Péterfalva, Petriş, Petersdorf-Bistritz, Cetate
 324. *Dürbach,* Dipse, Dipşa, Dürrbach, Galații Bistriței
 325. *Vermesch,* Vermes, Vermeş, Wermesch, Lechința
 326. *Szepnier,* Szépnnyir, Sigmir, Schönbirk, Bistrița
 327. *Valtersdorf,* Kisdemeter, Dumitrița, Waltersdorf, Cetate

N°. 24. *Szolnok Interior Comitatus, Belső-Szolnok Vármegye, Județul Solnoc, Inner-szolnoker Komitat*

328. *Gants,* Gáncs, Dumbrăveni, Ganz, Ciceu-Giurgeşti
 329. *Szafz-Nyres,* Szásznyires, Nireş, Nieresch, Mica
 330. *Nagyfalu,* Nagyfalu, Nuşeni, Großendorf, Nuşeni
 331. *Emberfő,* Emberfő, Breaza, Ciceu-Giurgeşti
 332. *Also-Koszai,* Alsó-Kosaj, Căşeu, Căşeu
 333. *Plenka-Bojan,* Blenkemező, Poiana Blenchii, Blenke, Poiana Blenchii
 334. *Maska,* Macskamező, Răzoare, Tîrgu Lăpus
 335. *Galgo,* Galgó, Gilgău, Gilgo, Gilgău
 336. *Liboton,* Libaton, Libotin, Cupşeni
 337. *Felfo Kirtveles,* Felsőkörtvélyes, Perişor, Zagra
 338. *Csópan,* Czoptelke, Pădureni, Zop, Mintiu Gherlei
 339. *Ohla Nimeti,* Oláhnémeti, Mintiu Român, Rumänisch Baierdorf, Nimigea
 340. *Füzes,* Ördöngösfüzes, Fizeşul Gherlii, Fizeşul Gherlii

N°. 25. *Szolnok Mediocris Comitatus, Közép-Szolnok Vármegye*

341. *Samos-Udvárhely,* Szamosudvarhely, Somes-Odorheiu
 342. *Naprad,* Naprád, Rubendorf, Napragye, Napradea
 343. *Köd,* Köd, Cheud
 344. *Vartelek,* Vártelek, Ortyelek, Ortelek
 345. *Paptelek,* Paptelek, Poptyelká, Girbau

346. *Kutso*, Kucsó, Kucseu, Kuceu
 347. *Solymos*, Solymos, Solmus
 348. *Debren*, Debren, Dobrin, Dobrin-Sancrain
 349. *Sakfalva*, Zsákfalva, Jac

N°. 26. *Doboka Comitatus, Doboka Vármegye, Județul Dabica, Dobokaer Komitat*

350. *A-Balaffalva*, Alsóbalázsfalva, Blăjenii de Jos, Unter-Blasendorf, Șintereag
 351. *Bilag*, Bilak, Domnești, Billak, Mărișelu
 352. *Pantzi-Cseh*, Páncélcseh, Panticeu, Panticeu
 353. *Derfe*, Derse, Dîrja, Panticeu
 354. *Szotelke*, Szótelke, Sărata, Panticeu
 355. *Völts*, Völcs, Elciu, Wölz, Recea-Cristur
 356. *Órdek-Keresztur*, Órdögkeresztur, Cristorel, Așchileu
 357. *Kises-Küldet*, Kisesküllő, Așchileu-Mic, Klein-Schwalbendorf, Așchileu

N°. 27. *Kolos Comitatus, Kolozs Vármegye, Județul Cluj, Klausenburger Komitat*

358. *Kolos-Monostor*, Kolozsmonostor, Cluj-Mănăștur, Appesdorf, Cluj-Napoca
 359. *Fellek*, Felek, Feleacu, Feleacu
 360. *Lapupatak*, Lapupatak, Ruginoasa, Cuzăplac
 361. *Kajan-To*, Kajántó, Chinteni, Chinteni
 362. *Bedets*, Bedécs, Bedeciu, Mănăstireni
 363. *Báts*, Bács, Baci, Baci

N°. 28. *Györgyó Sedes Siculicalis, Gyergyószék, Scaunul Gheorgheni, Filialstuhl Gyergyó*

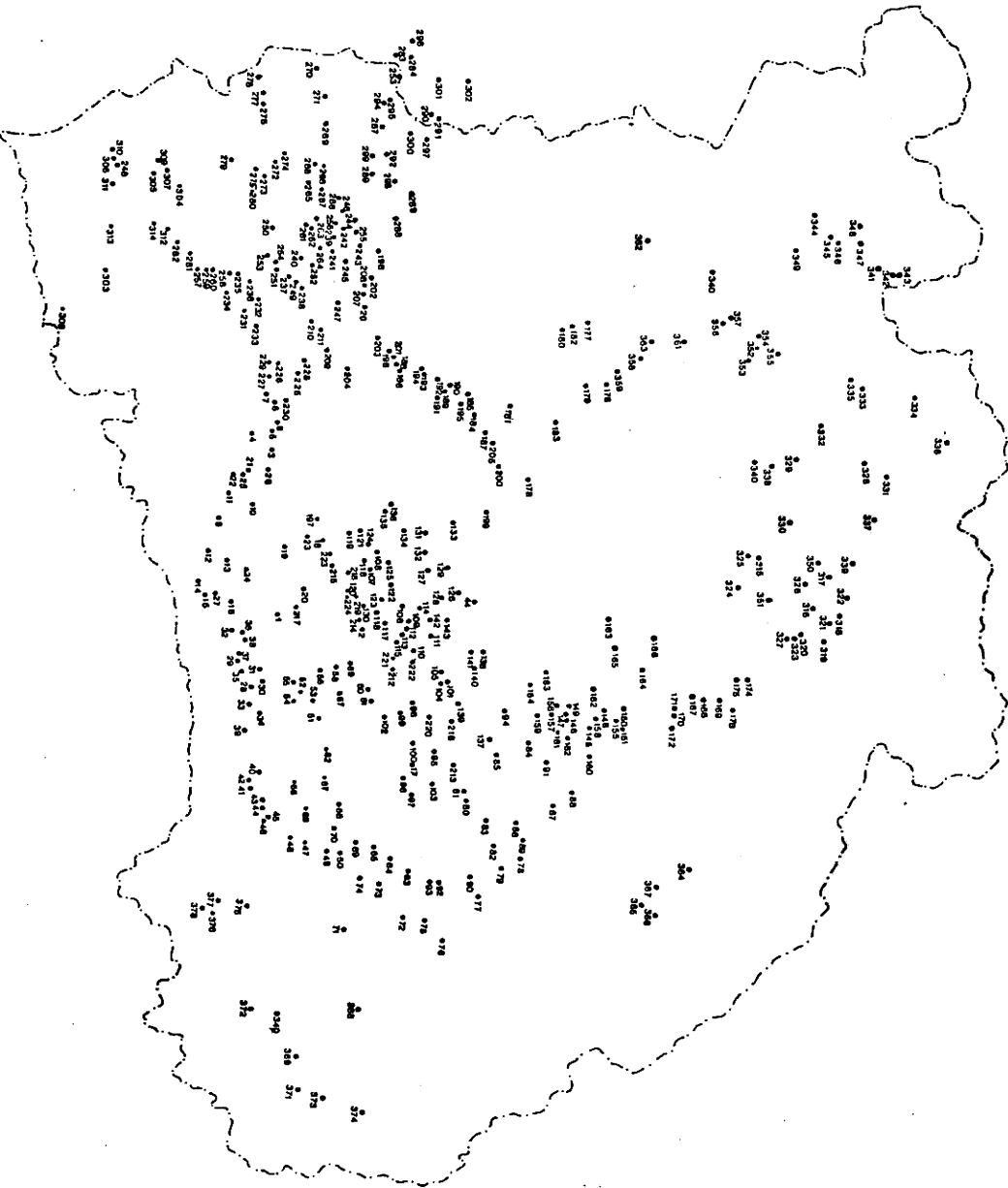
364. *Remette*, Remete, Remetea, Remetea
 365. *Uj-Falu*, Gyergyó-Ujfalu, Suseni, Suseni
 366. *Tekerőpatak*, Gyergyó-Tekerőpatak, Valea Strîmbă, Suseni
 367. *Alfalu*, Alfalu, Joseni, Joseni

N°. 29. *Háromszék Sedes Siculicalis, Háromszék, Trei Scaune, Drei Stühle*

368. *Bodila*, Sepsibodok, Bodoc, Bodoc
 369. *Kif-Borofno*, Kisborosnyó, Borosneu Mic, Borosneu Mare
 370. *Doborlo*, Dobolló, Dobîrlău, Dobîrlău
 371. *Papoltz*, Papolc, Păpăuți, Zagon
 372. *Neny*, Nény
 373. *Kovászna*, Kovászna, Covasna, Kovasna, Covasna
 374. *Gelentze*, Gelence, Ghelința, Gelentz, Ghelința

N°. 30. *Coronensi District, Brassó Vidéke, Kronstädter Disirikt*

375. *Zeiden*, Feketehalom, Codlea, Zeiden, Codlea
 376. *Neűftadt*, Keresztényfalva, Cristian, Neustadt-Burzenland, Cristian
 377. *Volkendorf*, Szász-Volkány, Vulcan, Wolkendorf, Vulcan
 378. *Rosenan*, Barca-Rozsnyó, Rîșnov, Rosenau, Rîșnov

Helymutató

- Abucsó (301)
 Akmár (210)
 Aldorf (316)
 Alfalu (367)
 Algyógy-Alfalu (237)
 Almakerék (212)
 Alsóárpás (31)
 Alsóbajom (132)
 Alsóbalázsfalva (350)
 Alsócsertés (263)
 Alsó-Kosaj (332)
 Alsóorbó (191)
 Alsórákos (73)
 Alsórépa (175)
 Alsósebes (Olt-) (15)
 Alsósófalva (88)
 Alsóucsó (30)
 Alsóvárosvíz (258)
 Alvinc (209)
 Apold (99)
 Asszonyfalva (108, 182)
 Ácsva

 Baráthely (114)
 Barca-Rozsnyó (378)
 Balomir (314)
 Baromlaka (Nagy-) (107)
 Bábolna (253)
 Bács (363)
 Bálsa (239)
 Bányabükk (176)
 Bedécs (362)
 Berethalom (113)
 Beszterce (319)
 Bilak (351)
 Blenkemező (333)
 Blesény (285)
 Bogács (Szász-) (126)
 Boj (254)
 Bokaj (238)
 Bolya (215)
 Boroskrakkó (186)
 Bosorod (281)
 Bozes (252)
 Bós (279)
 Böllön (71)
 Brád (299)
 Bredojesd (270)
 Brulya (52)

 Bucsum (260, 43)
 Bulbuk (247)
 Bulzesd (297)
 Buzd (Szász-) (106)

 Celna (201)
 Cikendál (217)
 Coptelke (338)
 Cód (12)

 Csáklya (193)
 Cséb (245)
 Csikmó (251)
 Csopafalva (216)
 Csungány (283)

 Datk (74)
 Dános (104)
 Debren (348)
 Deményháza (148)
 Demsus (305)
 Derse (353)
 Dipse (324)
 Dobolló (370)
 Doborka (5)
 Dobó (83)
 Domáld (140)
 Dragus (34)
 Dupapiátra (288)

 Ecel (109)
 Egerbegy (124)
 Emberfő (331)
 Erdőfalva (241)
 Erdőszentgyörgy (159)
 Erked (103)
 Etéd (91)

 Farkasiaka (86)
 Feketehalom (375)
 Felek (16, 359)
 Fel-Enyed (195)
 Felmer (67)
 Felső-Árpás (35)
 Felsőbajom (127)
 Felső-Boj (271)
 Felsőfüged (181)
 Felsőgáld (194)
 Felsőgyógy (192)

- Felső-Komána (49)
 Felsőkörtvélyes (337)
 Felsőmarosújvár (205)
 Felsőorbó (190)
 Felső-Porumbák (32)
 Felsőrákos (72)
 Felsőrépa (174)
 Felsőszászújfalva (320)
 Felső-Ucsa (28)
 Felsővárosvíz (259)
 Felső-Venice (47)
 Felső-Vist (33)
 Füle (Erdő-) (76)
 Füleháza (173)
 Fűzesd (267)
- Galgó (335)
 Gáncs (328)
 Gelence (374)
 Gerdály (54)
 Goncága (312)
 Görgényadorján (171)
 Görgény Hadák (172)
 Grid (48)
 Guráro (11)
 Gurény (311)
- Gyákos (143)
 Gyepes (90)
 Gyergyó-Tekerőpatak (366)
 Gyergyó-Ujjfalva (365)
- Hadrév (178)
 Halmágy (69)
 Harangláb (144)
 Hercegány (286)
 Hermány (24)
 Hesdát (177)
 Hégen (102)
 Hétur (139)
 Hobicza Várhely (248)
 Holcmány (1)
 Homoród (249)
 Homoródkarácsonfalva (92)
 Hosszúaszó (136)
 Höhalom (20)
- Idécspatak (168)
 Igenpatak (196)
 Isztina (223)
- Jakabfalva (61)
 Jád (321)
 Jobbágytelke (150)
- Kajántó (361)
 Kakasfalva (19)
 Karács (287)
 Karna (211)
 Kákova (Szeben-) (22)
 Kásva (170)
 Kásztó (236)
 Kelnek (230)
 Keresztes (183)
 Keresztényfalva (376)
 Kereszténysziget (10)
 Kerpenyes (7)
 Kersec (275=280)
 Kibéd (162)
 Kisalmás (242)
 Kisbánya (180)
 Kisborosnyó (369)
 Kisdemeter (327)
 Kisküllő (357)
 Kisgalambfalva (81)
 Kishalmágy (290)
 Kiskapus (125)
 Kisompoly (203)
 Kisprázsmár (53)
 Kisselyk (121)
 Kissolyos (85)
 Kolozsmonostor (358)
 Komjátszeg (179)
 Kopácsel (40)
 Korojesd (313)
 Korond (87)
 Kosztesd (257)
 Kovászna (373)
 Kozolya (273)
 Kőd (343)
 Körös (128)
 Középorbó (189)
 Köröspatak (84)
 Krisztor (289)
 Kucsó (346)
 Kucsuláta (50)
 Kudzsir (233)
 Küküllőalmás (142)
- Ladamos (197)
 Lapupatak (360)
 Lesnyek (274)

- Leses (57)
 Libaton (336)
 Lindsina (304)
 Lizza (39)
 Lodormány (135)
 Lomány (227)
 Lövete (77)
- Macskamező (334)
 Magaré (2)
 Magyarbükkös (199)
 Magyarcesztve (187)
 Magyarfelek (213)
 Magyarfülpös (166)
 Magyaró (169)
 Makfalva (161)
 Mardos (120)
 Mardsina (41)
 Marosgombás (184)
 Marósnagylak (200)
 Marossárpatak (165)
 Máda (264)
 Máréfalva (79)
 Márkod (158)
 Mártonhegy (55)
 Mártontelke (219)
 Mezőcsávás (163)
 Mihelény (298)
 Miklóstelke (17)
 Mirkvásár (64)
 Muzsina(háza) (185)
 Muzsna (123)
- Nagyalmás (243)
 Nagyapold (3)
 Nagyág (262)
 Nagydemeter (322)
 Nagyfalva (330)
 Nagygalambfalva (80)
 Nagykapus (115)
 Nagyrapolt (250)
 Nagyselyk (119)
 Nagysink (51)
 Nagyszőlős (101)
 Naprád (342)
 Nemes (118)
 Nény (372)
- Nyavalyásfalva (265)
 Nyáradandrásfalva (149)
 Nyáradköszvényes (155)
- Nyáradmagyarós (145)
 Nyáradremete (151)
 Nyárádszentimre (147)
- Ohába (45)
 Oklánd (93)
 Oláhborosbocsárd (188)
 Oláhbükkös (134)
 Oláhnémeti (339)
 Oláhtyukos (70)
 Omlás (26)
 Ompolygalac (207)
 Opra-Kercisóra (37)
 Oroszfalu (18)
 Oroszhegy (89)
 Oroszidécs (167)
 Ósinka (46)
- Ördögkeresztur (356)
 Ördöngösfüzes (340)
- Papolc (371)
 Paptelek (345)
 Pausinesd (306)
 Páncélcseh (352)
 Pánk (278)
 Petele (164)
 Petroszán (208)
 Petrósz (303)
 Péterfalva (218, 225, 323)
 Pinták (318)
 Pogyele (284)
 Pojána (244)
 Poklos (204)
 Pokolvalcsel (282)
 Porcsesd (14)
 Porkura (246)
 Prepostfalva (60)
 Prevalény (293)
 Prihogyest (295)
- Rava (94)
 Rádós (97)
 Rákovica (Olt-) (27)
 Rekettyefalva (309)
 Rekitta (226)
 Remete (364)
 Renget (240)
 Resinár (9)
 Récsé (Szeben-) (8)
 Rigmány (156)

- Riomfalva (117)
 Riskulica (300)
 Romosz (232)
 Romoszhely (231)
 Roskány (277)
 Rovás (224)
 Rozsonda (59)
 Ród (4)
 Rudály (222)
- Sállya (116)
 Sáros (62)
 Sárpatak (220)
 Sebes (42)
 Sebeshely (234)
 Segesd (98)
 Sepsibodok (368)
 Serkaica (44)
 Siménfalva (Alsó-) (82)
 Solymos (347)
 Sóvárád (160)
 Sulyiget (268)
- Szamosudvarhely (341)
 Szászalmás (130)
 Szászbuda (96)
 Szászdállya (100)
 Szászivánfalva (122)
 Száskézsd (95)
 Szászlekence (315)
 Szásznagyvesszős (133)
 Szászníres (329)
 Szászorbó (6)
 Szászörményes (138)
 Szászpíán (228)
 Szászsáros (111)
 Szászszevénfalva (141)
 Szászszevénfalva (105)
 Szásztukos (66)
 Szászfalu (221)
 Szászvolkány (377)
 Szászalátna (214)
 Szelindek (23)
 Szelistyora (266)
 Szentágota (58)
 Szentgerlice (153)
- Szereka (235)
 Székágyepü (206)
 Székelyhidegkút (137)
 Székelyzsombor (63)
 Szépmező (68)
 Szépníyr (326)
 Szibiel (25)
 Szirb (291)
 Szkoré (38)
 Szótelke (354)
 Szóvérd (154)
 Szteregonya (276)
 Sztrugár (229)
- Tataresd (294)
 Tatárlaka (131)
 Táblás (112)
 Tekerő (255)
 Terpény (317)
 Torboszló (146)
 Trimpoel (198)
- Ugra (65)
- Vadad (152)
 Valiora (307)
 Vargyas (75)
 Vágás (83)
 Váka (292)
 Váltóhid (110)
 Válye (21)
 Vármaga (261)
 Vártelek (344)
 Vermes (325)
 Vestény (13)
 Vessződ (56)
 Voja (256)
 Vorca (269)
 Völcs (129)
 Völcs (355)
 Vulcsesd (272)
- Zajkány (310)
 Zalatna-Vultur (202)
 Zetelaka (78)
- Zsákfalva (349)

IRODALOM

- KÖVÁRY László
1853 Erdélyföldre ritkaságai. Kolozsvártt.
- LIPSZKY, Joannes
1806 Mappa generalis regni Hungariae. Pest.
1808 Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Sclavoniae, Croatiae et confinium magni item principatus Transylvaniae. Buda.
- MÁRKUS Dezső (szerk.)
1900 Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Erdélyi törvények 1540–1848. Budapest.
- SCHMIDT László
1899 Adatok a máramarosi régi aranymosásokról. Bányászati és Kohászati Lapok XXXII. Selmeczbánya.
- SCHWICKER, Johann Heinrich
1883 Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen. (Die Völker Österreich–Ungarns. 12.) Wien und Teschen.
- SZENTKIRÁLYI Zsigmond
1841 Az erdélyi bányászat ismertetése, nemzetgazdasági, köz- és magánjogi tekintetben. Kolozsvár.
- I. TÓTH Zoltán
1951 Parasztozalmak az Erdélyi Érchegeységben 1848-ig. Budapest.
- TRÓCSÁNYI Zsolt
1962 Az erdélyi központi bányaigazgatási szervezet története 1691–1848. In: A Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei VIII. Miskolc.
- WAGNER, Ernst
1977 Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. (Studia Transylvanica. 4.) Köln–Wien.
- WILSDORF, Helmut
1984 Zigeuner auf den karpatobalkanischen Bergrevieren – montanethnographische Aspekte. In: Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden 41. köt. Berlin.

The 1783 census of Transylvanian gold-washing Gipsies

The travellers and historiographers of past centuries often referred to the Transylvanian Gipsies. In their accounts they emphasized a few peculiarities. From the 15th and 16th centuries on, the number of Gipsies migrating to Transsylvania had steadily increased and by the end of the 18th century the Gipsy-population there could have been something between 35.000 and 40.000. Doing various work, they migrated in groups of larger size; some of them settled at the fringes of cities and villages. Among their main occupations are mentioned the smith's and locksmith's trades, trading horses, trough-making and gold-washing, but some of them were sifter-makers, bootmakers, makers of adobe or, very seldom, agricultural day-laborers, too.

From among European countries but also from those divided parts of the Hungarian kingdom it was Transsylvania that offered a relatively safe living for the Gipsies. One of the reasons for this was because that territory – inhabited by several ethnic groups – was more tolerant towards any newcomers. The other factor was that the pressure of geographical and economic conditions there greatly co-incided with the Gipsies' way of life. This means that despite the scarcity of arable land there, the number of inhabitants was nevertheless great; on the other hand, the mountains and the valleys were covered by thick forests; not to mention the fact that there lay one of the richest mineral-yielding territories of Europe. The gold-carrying river and brooksand, which had been tapped since ancient times, proved to be an ideal occupation for the Gipsies as well. This activity also enabled them to preserve their traditional way of life and communities. Ever since their appearance the Transylvanian rulers had defended them with special laws.

A census dating from 1737 enumerates the Transylvanian gold-washing Gipsies in 13 groups. Each group was headed by a voivode, then comes the list of family heads. At the end of the census were mentioned the newcomers and those who had fled. Names of 509 family-heads were listed and to this number 6 newcomers were added. Thus the average group consisted of 40 families. The smallest group had 28, the greatest one 56 families. The number of those leaving the groups was significant, since 121 names were mentioned there. This means that before their leaving a group consisted, roughly guessing, of about 50 families. Those who had left usually moved to the territory of the Hungarian Kingdom (Bánát, Máramaros, Siculus-Lands and various landlords' estates).

Queen Marie Therese introduced a state rule to increase the amount of the production of precious metals. This was the so-called 1747 Mining Law – which showed considerable results. The Chief Voivode of gold-washing Gipsies (Johann Georg Khnall) was nominated to be their Chief Provisor for three probational years. The Gipsies were divided into 14 groups, each led by a voivode. It was the Provisor's task to locate those having

fled from the group. After getting them back he had to re-install them into the groups. Since earlier many of them had rather dealt with wood and had got the gold-powder that they had to turn in from real gold-washing Gipsies, the regulation states that they should be put among those well-served in gold washing so that they should learn this work properly. The rule also assured that they all appear, year-by-year, whenever the accounts of the „Office of Exchanging Gold” were due. This person several times controlled the work of gold-washers; if need be, he defended them from the landlords. It was him who geographically located the gold-washing spots. If they happened to be too near and a debate occurred among the Gipsies because of this, he had to take a decision. Cases of less importance exclusively belonged to him, whereas – in case of larger controversies – he had to send them to the Jury concerned with mining. Similarly, criminal cases were to be reported to the same Forum.

The 1783 Census of Transylvanian Gold-Washing Gipsies – the way it is published here – is the only one we know which consist of a detailed description of family-heads, their widows and their son-names – grouped in accordance with their location within counties, countries, seats and settlements. Of the 378 settlements of Transsylvania, 1686 family-heads, 50 widows and 738 boys were registered. Most of them settled in what was called Transsylvania's El Dorado: in the area of the Transylvanian Ore-Yielding Mountains, in the counties of Hunyad and Alsó-Fehér. In Hunyad the settlers amounted to 12,4 per cent, in Alsó-Fehér to 7,4 per cent (together nearly 20%), family-heads and widows to 14,8 and 10%, respectively (together 24,4%), boys 15,3 and 10%, respectively (together 25,3%). All in all, 15 or 10 per cent of all those included in the census – which is to say a quarter of them. Next in the census came the amounts found in Medgyesszék and in the Fogaras-Region: 6,6 and 6,1 respectively (together 12,7%) constituting 6,2 or 6,5 – which is to say 12,7% of them.

Reviewing the name-list of the Gipsies it is obvious that their names were predetermined by the ethnic groups they came into contact with in the course of their migration. The majority of these names were of Roumanian, Hungarian and Saxon origin. While deciphering these names, I have tried to follow the original versions even if they had obviously been wrong. The mistakes might have originated from the fact that the scriptor of the Census must probably have been a German, thus he could not properly know the names. Apart from this, the exchange of first and second names was understandable and frequent.

I have also tried to literally copy the names of the settlements. In accordance with the sequence of the references to the settlements' names, at the end of my work enlisted are their original (one-time) names: Hungarian, Roumanian and – if there were any – German ones. Finally, I have given a list of the present ones. I have identified them on the basis of the work of Ernst Wagner and, in case of Zaránd and Mid-Szolnok counties my source was that of Joannes Lipszky.

The privileged occupation of gold-washing counted as one of the best-respected jobs among the Gipsies. Real miners, however, thought of them as people lowest on the social ladder. Their tiresome job was just about enough to keep them living. Even so, when the procession of the products of low-extending mines seemed to have been extinct, it was gold-washing (with its simple procedures) that assured the Treasury not to absolutely run out of its incomes.

It was in 1985 that I started investigating the documents referring to the data of Transylvanian Gold-Washing Gypsies. For which I owe thanks to the MTA–Soros–Foundation. My research has constantly been helped by Mr. Zsolt Trócsányi (one of the Chief Treasurers of Hungarian Historical Archives) to whom I also owe thanks for his rich expertise and experience that helped me a lot to get my work together.

ZOLTÁN ZSUPOS

CSÓK MÁRTA

„SZÍVESEN KEZET FOGNÉK VELE”

Foglalkozások általános iskolásoknak a Néprajzi Múzeum
„Az őstársadalmaktól a civilizációkig” c. állandó kiállításában (1981–1987)¹

Múzeumunk állandó kiállítása, amely „Az őstársadalmaktól a civilizációkig” címet viseli, 1980 decemberében nyílt meg a nagyközönség számára. A kiállítás 904 m²-en az újkori gyarmatosítás előtti társadalmak tizenkilenc életformáját mutatja be. A kiállítás két nyelvű, 150 fényképpel illusztrált reprezentatív katalógusában olvashatjuk: „Jóllehet éppen a gyarmatosítás révén váltak ismertté azok a társadalmak, amelyeknek a kultúrája hosszú ideig megőrizte archaikus vonásait, a XIX. századi kutatások még gyakran bukkanhattak a gyarmatosítás előtti viszonyokra. A bemutatott anyag részint régészeti lelet, a többsége pedig kutatók, utazók helyszíni gyűjtései révén megszerzett tárgy. Ezek természetesen nem szonosak az őstörténeti korszakok anyagi, tárgyi kultúrájának régészeti kutatásokkal feltárható emlékeivel. Alkalmasak azonban arra, hogy egy-egy őstörténeti korszak műveltségének típusát példázzák. Példáink jó része azt jelzi, hogy egyik-másik életformát a sajátos természeti körülményekhez – sivataghoz, jégmezőhöz stb. – való alkalmazkodás hozta létre vagy tartotta fent, a vándorlások és a háborúskodások pedig szegényítették az anyagi kultúrát. A példaként kiválasztott népek életmódjának és társadalmi szerkezetének bemutatásával mégis megkíséreljük felvázolni az emberiség fejlődésének főbb állomásait az őskortól az archaikus civilizációk kialakulásáig.”²

Foglalkozásainkkal elsősorban egy-egy tengeren túli, időben is távoli életformát kívánunk közelebb hozni az iskolás korosztályhoz, vagyis a civilizálttól eltérő életkörülmények és -feltételek megismertetését, valamint az egymástól távol élő emberi közösségek más-más természeti környezethez való alkalmazkodását szeretnénk érzékeltetni. A bemutatott (így részletes feldolgozásra is alkalmassá tett) népekről szerezhető konkrét ismeretek (az életmódon túlmenően pl. használati tárgyaik alapos szemügyre vétele) átadását fontosabbnak tartjuk, mint azt, hogy mindenáron hibátlan tudást szerezzenek,

¹ Az elemzett múzeumpedagógiai munkát Bors Zsuzsával közösen végeztem. Az itt leírt megállapítások, tapasztalatok kettőnk munkájának eredményét tükrözik. A foglalkozás-sorozatok létrejöttét és sikerét szakmai tanácsokkal segítette: Boglár Lajos, Ecsedy Csaba, Főzy Vilma, Gáby György, Kodolányi János, Lay Béláné, Sárkány Mihály, Vargyas Gábor, Vidacs Bea. Segítségükért ezúton is köszönetet mondunk.

² Az őstársadalmaktól a civilizációkig. Budapest, 1980.

biztos képet nyerjenek az emberiség fejlődéséről. Ennek érdekében megpróbálunk „simítani” a kiállítás egyenetlenségein. Ott, ahol a látványos, enteriőr-szerű bemutatás színtelenebb kiállításrendezői stílusra vált át (lényegében tehát a 8. teremtől) verbálisan, többlet-információval, könyvek és illusztrációk segítségével ki kell egészítenünk a kiállítás „hiányosságait”. Az egyenetlenség abban is megmutatkozik, hogy az első termekben megszokott tematika (az életmódra és a vallási életre utaló tárgyak nagyjából egyenlő aránya) a teremsor közepe felé megszakad, a kiállítás ritmusa megtörik. Már jónéhány éve a foglalkozás-sorozatok szempontjából lényegében újrafogalmaztuk a kiállítást. Az emberiség fejlődésének állomásait ugyanis csak a legsikerültebb, leglátványosabb installációs megoldások egymás mellé illesztésével tesszük világossá (ennek érdekében néha átugrunk termeket), mert tapasztalataink szerint ez a legszerencsésebb megoldás, ha gyerekekkel dolgozzuk fel a kiállítást.

A feldolgozás, az újrafogalmazás módjáról is szólnom kell. Mivel múzeumi foglalkozáson vagyunk, közléseinket, információinkat, megjegyzéseinket a bemutatott műtárgyakra, azok halmazára, vagy az általuk nyújtott berryomásokra, lényegében tehát a látványra vonatkoztatva tesszük meg. Bármekkora is a kísértés arra, hogy ebben az egész emberiséget „éreztető” kiállításban az emberiség fejlődésére vonatkozó általános ismereteket „is” elmondjuk, le kell küzdeni ezt a kényszert. A kiállítás ilyen módon való „túlbeszélésével” a sajátos kiállítás-adta élményt szegényítenénk, s egy rossz, elvont, általánosító szemléletű kiállításfelfogást alakítanánk ki a gyermekekben. Itt kell megjegyezni, de önálló tanulmány tárgya is lehetne az a fokozottan jelentkező felelősség-érzés, ami áthat és segít bennünket a foglalkozások elméleti részében. Minden mondatnak, hangsúlynak és gesztusnak megnő a jelentősége, hiszen a gyermekek véleménye, tudása a múzeumpedagógus hatására szemmel láthatóan ott alakul ki, a vitrin előtt. A téves ítélet, a rossz vagy hibás tudás, a negatív élmény felnőttekből is nehezen törlődik ki, ennél azonban sokkal nehezebben a gyermekekből, akik kíváncsiak, nyitottak és nagyon „hisznek”. Az adott témával összefüggő ismereteik gyérek és esetlegesek, melyeket filmekből, romantikus ifjúsági regényekből, jobb esetben útleírásokból szereznek. Gyakran a Néprajzi Múzeum kiállítása az első lehetőség számukra, hogy az Európán kívüli világgal „találkozzanak”. Nagyon fontosnak érezzük, hogy ez a többnyire mindegyikük számára első találkozás igaz ismeretekhez és kellemes élményekhez juttassa őket. S ha ezt el akarjuk érni – lehetőség szerint minden esetben – előbb említett felelősségünket talán nem érezzük túlzottnak.

A több részes foglalkozás-sorozatok tapasztalatai

Az állandó kiállításához kapcsolódó, maximum 25–30 fős csoportoknak szervezett foglalkozások között elsőként a felső tagozatosok számára kidolgozott hat részes és az alsó tagozatosoknak szervezett három részes foglalkozás-sorozatokat érdemes elemezni. Egyrészt azért, mert ezzel készültünk el legelőször, másrészt pedig azért, mert pedagógiai törekvéseinket ez fejezi ki a legjobban.

A felsősöknek kialakított foglalkozás-sorozattal célunk volt az is, hogy a gyerekek többször visszajöjjenek a múzeumba, így rászoktassuk őket arra, hogy megértsék: a kiállításokat (különösen a múzeumok állandó kiállításait) „használni” lehet, úgy is, mint egy könyvet, amelyhez életünk során többször is hozzányúlunk. Azt reméljük, hogy a foglalkozások sorozat-jellege természetessé teszi a gyermekek számára a múzeumbajárást, illetve felébreszt és megalapoz valamiféle ezzel kapcsolatos igényt.

Az állandó kiállítás egy L-alakú teremsor adottságaitól meghatározva a következő elrendezésben mutatja be a példaként kiválasztott népeket:

- I. A zsákmányolás és a nemzetségi rendszer
 1. terem: ausztráliai őslakók; busmanok
 2. terem: tűzföldi indiánok; eszkimók
 3. terem: obi-ugorok – Amúr menti népek
 4. terem: trópusi őserdei indiánok: piaroák

- II. A mezőgazdaság és a törzsi szervezet
 - 4–8. terem: melanéziai őslakók, libériai főnökségek, kongói kuba királyság
 - 8–9. terem: a nomadizmus Afrikában és Ázsiában: kelet-afrikai pásztorok, eurázsiai pásztorok

- III. A civilizáció peremén
 10. terem: indonéziai törzsek

- IV. Archaikus civilizációk
 - 11–12. terem: Jáva, India, Kína, Japán, Mexikó, Peru
 13. terem: a gyarmatosítás és a fejlődő országok
 14. terem: mai perui és mexikói piac

A felső tagozatosok részére kidolgozott 6 részes foglalkozás-sorozat témái:

1. Zsákmányoklók (ausztrálok, eszkimók)
Manuális munka: pókfonás („waninga”) készítés, hőszemüveg készítés, kiegészítésként rajzolás
2. Obi-ugorok
Manuális munka: Kalapkészítés vagy gyöngyfűzés
3. Őserdei indiánok: piaroák
Manuális munka: testpecsételő készítése, tollkorona készítése papírbábra
4. Melanéziai őslakók és libériaiak
Manuális munka: szövés és kiegészítésként rajzolás
5. Kelet-afrikai és eurázsiai pásztorok (maszajok és kirgizek)
Manuális munka: amulett-tartó készítése, rajzos feladatlap kitöltése

6. Archaikus civilizációk
 Manuális munka: kérdőív kitöltése

Az alábbiakban elsőként a legáltalánosabb, legkeresettebb foglalkozástípust érdemes elemezni, azt az évek alatt csiszolódó-változó formát, melyen noha munkánk során változtattunk, módosítottunk, állandó kiállításunknak mégis „állandó” foglalkozás-típusa maradt.

A foglalkozás vázlata

I. Az érkező csoport megismerése, találkozás az aulában (5 perc).

II.1. A Hauszmann-palota rövid sétával egybekötött megismerése (10 perc).

2. Általános, rövid, szóbeli ismertetés a múzeum kiállításairól. A foglalkozás témájának meghatározása (15 perc).

3. Bevezető beszélgetés a világtérkép előtt (10 perc).

4. Az adott kiállításrész megismerése (30 perc).

5. Összefoglaló beszélgetés a világtérkép előtt (5 perc).

III. Manuális munka (a kiállításban vagy a foglalkoztató teremben zajlik) (30 perc).

IV. A következő foglalkozás témájának megnevezése, illetve az ezzel kapcsolatos feladatok kitűzése.

Rövid értékelés, majd búcsú a főkapunál (5 perc).

Ez a nagyon általánosnak mondható vázlat ebben a formában – ilyen szabályosan – csak ritkán valósul meg, hiszen ez csupán az általunk vezetett foglalkozások lényegét kívánja rögzíteni. Foglalkozásaink vonzereje épp abban rejlik, hogy a csoport igényeihez igazítható. A pedagógusokkal történő előzetes programegyeztetés főleg azt a célt szolgálja, hogy az általános iskolai oktatás szempontjait is mind jobban figyelembe vehessük. A foglalkozástípusok sokfélesége azért is hasznos, mert így az óvodástól a középiskolás korosztályokig minden csoport megtalálhatja a számára megfelelőt. Természetes, hogy az életkori sajátosságokat és a gyermekek tudásszintjét is figyelembe vesszük, amikor a tematikákat kidolgozzuk. A tematikák rugalmassága lehetővé teszi, hogy a kísérő pedagógus szempontjait is érvényesíteni tudjuk. (Például, ha egy csoport az ősközösség életmódját vagy a csere fogalmát, vagy a nomád állattartást tanulja az iskolában, akkor mi ezt a tényt a foglalkozásokon messzemenően figyelembe vesszük.) Úgy alakítjuk tehát a szóban forgó kiállítás-hoz szervezett foglalkozásainkat, hogy az egyszer-egyszer eljövők is hasznosnak érezzék a múzeumban eltöltött időt, és lehetőleg kedvet kapjanak a foglalkozások sorozatszerű látogatásához.

Elmondható, hogy a foglalkozások iránti igény, illetve az állandó kiállítás megismerése iránti érdeklődés végig töretlen maradt a nyolc év során. Ez úgy értendő, hogy mindig „kínáltunk” időszaki kiállításainkhoz kapcsolódó foglalkozásokat is a jelentkező csoportoknak, ám egyetlen év kivételével szinte soha nem volt olyan időszak, amikor csökkent volna az állandó kiállítás iránti érdeklődés. Kivételt képezett az 1986-os év, amikor a „Népművészet – hagyományok, újítások” c. kiállításához szervezett kétféle foglalkozás – „Virág a népművészetben”, illetve „Mesterségek utcája” átmenetileg kissé

háttérbe szorította a tengeren túli kultúrák megismerésére irányuló igyekezetet. Ez pedig azzal magyarázható, hogy a már hosszú idő óta magyar népművészeti kiállításokat váró pedagógusok örömmel csatlakoztak a tematikáját tekintve kétféle, ennek következtében az igényeket differenciáltabban kielégítő, magyar néprajzi anyagot feldolgozó foglalkozásokhoz. Ettől az évtől (1986–87-es tanév) eltekintve azonban soha nem következett be, hogy más téma „megzavarta” volna az állandó kiállítás foglalkozásai iránt fölébredt intenzív érdeklődést. Jól tükröződik ez a foglalkozásokról készült összesítésekből is.

év	összes foglalkozás	összes résztvevő
1981	60	1.413
1982	154	3.632
1983	128	3.033
1984	156	3.769
1985	146	3.837
1986	137	3.696
1987	73	1.980
Összesen:	854	21.360

Hat részes foglalkozástípus

év	foglalkozások	résztvevők
1981	20	482
1982	79	1.894
1983	27	689
1984	69	1.717
1985	67	1.814
1986	84	2.199
1987	36	1.818
Összesen:	382	10.613

Három részes foglalkozástípus

év	foglalkozások	résztvevők
1981	24	578
1982	41	1.098
1983	68	1.880
1984	51	1.278
1985	60	1.541
1986	53	1.497
1987	18	505
Összesen:	315	8.377

„Tárgyak világa” (egyszeri foglalkozások felső tagozatosoknak)

év	foglalkozások	résztevők	Foglalkozástípus
1981	16	353	népművészeti
1982	34	640	életmód
1983	33	464	hangszeres
1984	36	774	hangszeres (tárgykészítéssel)
Összesen:	119	2.231	

Mint már említettem, a foglalkozás első részében (akár alsós, akár felsős csoportról van is szó) igen általánosan beszélgetünk a múzeumokról, majd a Néprajzi Múzeumról részletesebben is. Komolyabb érdeklődés esetén a múzeum „történelmét”, sorsát is el tudjuk mondani. A múzeumról folytatott beszélgetés közben próbáljuk megismerni a gyermekeket, vagyis rövid bevezető együttlétünkéből következtetünk arra, hogy gondolkodásuk és magatartásuk megfelel-e életkoruknak. Ebben a vonatkozásban egyes tapasztalatokat szereztünk az évek során, ugyanis alsó tagozatos csoportjaink közül néhánynak kevés volt az, amit mi egy-egy alkalommal közvetítettünk számukra. Előfordult a csoport magas tudásszintje, tájékozottsága miatt – és itt nemcsak a minden közösségben meglévő örökösen jelentkező-felelőkre vagy eminensekre gondolok –, hogy két foglalkozásra tervezett ismeretet is át tudtunk adni egyszeri alkalommal.

Amikor már körülbelül tisztában vagyunk a csoport „szellemi” összetételével és képet kapunk múzeumi jártasságukról is, elsőként az épülettel, a Hauszmann-palotával ismertetjük meg őket, azaz művészettörténeti kérdésekkel foglalkozunk. Ez így szerencsés, hiszen a gyerekek (és a felnőttek is) szívesen időznek az aulában, az épület impozáns méreteiben, lenyűgöző tereiben gyönyörködve. Emellett az is célunk, hogy múzeumi viselkedésük szintjét emeljük, vagyis múzeumbajárást tudatosabbá tegyük és – amennyiben szükséges – a múzeumokban elvárt magatartásformákat is megtanítsuk. Azt is szeretnénk elérni, hogy múzeumot járva ne csak az éppen álló kiállításokat lássák, hanem érdekelje őket az a múzeumi környezet is, ahol vannak. Felső tagozatosokkal eleinte elhagytuk a foglalkozásból ezt a részt, mert időt kívántunk nyerni a tulajdonképpeni téma számára. Később visszatértünk a régebbi gyakorlathoz, mert elég sokszor azt tapasztaltuk, hogy olyan minimális művészettörténeti ismerettel rendelkeznek a gyermekek, amire nem építhetnek még az épület felületes szemlélésekor sem. Az is indokolja, hogy a foglalkozások tematikáiból ne mellőzzük az épület alaposabb megismerését, mert ez a kis „séta” alkalmas igazán a múzeumban és velünk töltött idő hangulatának kialakítására. Ez a későbbi siker egyik záloga, hiszen arra is jó, hogy kicsit megbarátkozzunk a csoporttal és elfogódottságukat enyhítsük.

Normális esetben ez a 10–15 percnél tovább sohasem tartó, sétával egybekötött beszélgetés valóban alkalmas arra, hogy megalapozza a múzeumpedagógus és a csoport kapcsolatát, kellemessé tegye a foglalkozás hangulatát és mivel itt a gyerekek utazásairól, így építészeti élményeikről, megfigyeléseikről is szó van, ezen tájékozottságukat is ilyenkor lehet legjobban felmérni. A „művészettörténeti séta” átvezetésnek is jó, hiszen az utca és a közlekedés, a csoportos múzeumba érkezés „élményei” után nem szerencsés azonnal a kiállításban egy tárlósor elé leültetni őket. Az épület megismertetésének fon-

tosságát indokolja az is, hogy a pedagógusok többsége (még előzetes megbeszéléseink során) kifejezetten kéri azt.

A „séta” utolsó szakaszában esik szó a múzeum időszaki kiállításairól – ha négyenél több van, csak a fontosabbakat említve – és beszélünk gyűjteményeinkről, műhelyeinkről is. (Erre esetenként többször visszatérünk, amikor például kiemelkedő műtárgy-együttesekről vagy gyűjtőkről van szó.)

Fontosnak tartjuk, hogy ne csak a kísérő pedagógus, de a gyerekek is pontosan tudják, hogy mennyi ideig lesznek a múzeumban, mit néznek meg és mit fognak még csinálni. Tapasztalatunk, hogy a foglalkozás ritmusa feszesebb, a csoport magatartása jobb, tehát látogatásuk eredményesebb, ha már érkezésükkor tudják, mit kívánunk tőlük és milyen (kb. 1 órás) program áll még előttük. Kétségtelen, hogy a várva-várt „játékkészítés” (a manuális munka) miatt is türelmesebbek és fegyelmezettebbek a gyerekek, kíváncsiságukat felcsigázza mindaz, amit ígérünk nekik. Előfordul, hogy a foglalkozásokat követő játék a legfontosabb egy-egy csoportnak, ami nem elsősorban a gyerekek tevékenység-szeretétét, alkotókedvét bizonyítja, hanem azt, hogy a pedagógus a múzeumlátogatást gyakran mindössze a manuális munka lehetőségének emlegetésével „készíti elő”.

Ezután megyünk a kiállításba, amelynek legelső termében egy világtérkép áll tájékoztatásul. Alsó- és felsőtagozatosok esetében egyaránt itt a térképnél folytatódik a foglalkozás. Ez nemcsak első alkalommal van így, hanem minden látogatáskor, hiszen a térkép a tájékozódáson túl az ismétlésben is segít. A foglalkozás-sorozat további öt részében pedig folyamatosan ismétlünk, hogy ébren tartsuk a gyerekek már megszerzett tudását. (Kérdőíves felmérésünk bizonyította, hogy a sűrűbben – pl. egy-két hetente – hozzánk járók sokkal inkább egységben láttak, folyamatokban gondolkoztak, átfogóbb képet tudtak alkotni a kiállításról és a 6. foglalkozás összefoglaló kérdéseire is sokkal jobb eredménnyel feleltek.)³

Az ismétlésekre ennél a foglalkozástípusnál nagy szükség van, hiszen ha többször megállunk a térkép előtt és összefoglaljuk addigi ismereteiket, akkor érthetőbbé válik számukra a kiállítás által diktált „fejlődési vonal”, amelyhez pedig már könnyebben illeszthetők részismereteik is. – Az ismétlés fontosságától eltekintve is alapvető valamennyiük számára a térkép előtt lezajló kérdés-felelet játék, az egyes földrészek helyének és az ott élő népeket jelképező fotóknak a megkeresése. A térkép előtti beszélgetés fentiekén túlmenően azért is lényeges, mert itt szaporíthatja benyomásait a múzeum-pedagógus a csoportról, illetve további információkhoz juthat, hiszen fény derül a gyerekek földrajzi ismeretein kívül arra is, hogy mennyit tudnak az Európán kívüli világról. Alsó tagozatosok esetében természetesen már azzal is elégedettek lehetünk, ha a földrészeket felismerik, vagy ha megbizonyosodunk afelől, hogy láttak már világtérképet. Találkozunk néha olyan gyerekekkel is, aki kis kora ellenére biztonsággal tájékozódik a földrészek között, sőt ismeri azok éghajlatát, állatvilágát, ezzel szemben például a budapesti belvárost még nem látta. A gyerekek a térkép melletti táblán elolvashatják a bemutatott népek neveit és alapvető ismereteket is szerezhetnek róluk.

A múzeum-pedagógusnak feladata itt véleményem szerint az, hogy megvilágítsa a kiállítás lényegét, illetve megértesse a kiállítás, mint műfaj mibenlétét, sajátosságait.

³ Ezt támasztja alá a kérdőíves vizsgálat. Az ezzel kapcsolatos eredményeket és a feldolgozott kérdőíves tapasztalatait már évekkal ezelőtt összegeztük. BORS Zsuzsa–CSÖK Márta: „Gyerekek a múzeumban” – kísérletek a Néprajzi Múzeumban folyó múzeum-pedagógiai munka hatékonyságának mérésére. In: Múzeumi Közlemények 1987–1988. 102–125. p.

Meggyőződésem szerint beszélnünk kell arról is, hogy a múzeumi kiállítás ugyanúgy használható számukra, mint a könyvtár, egy színházi előadás vagy mint a televízió és a rádió; tanuláskor-szórakozáskor egyaránt. Fontos megértetni a gyermekekkel, hogy a múzeumi kiállítás éppen műfaji adottságaiból fakadóan speciális módon alkalmas ismeretszerzésre-tanulásra, illetve pihenésre-gyönyörködtetésre. Célunk, hogy felismertessük ezt a sajátosságot, s múzeumi látogatósaik során megtapasztaltassuk velük. A fentiekből remélhetően kiderül, hogy elég sok pedagógiai célt valósítunk meg már a foglalkozás elején, a vázolt bevezető szakaszban is, holott a tulajdonképpeni foglalkozás csak ezután kezdődik.

A múzeumi séta és a térképen való „barangolás” fáradalmi után a vizsgálódás céljára kiválasztott nép használati eszközei előtt kényelmesen ülve elhelyezkedünk. (Ez fontos, mert az a tapasztalatunk, hogy mire a kiállításba jutunk, a gyerekek elfáradnak. Nem leültetni őket olyan lenne, mintha a tanítási órákat kellene az iskolában végigállniuk. Fáradtan, kényelmetlenül, lökdösődve pedig nem kérdés, hogy milyenfajta múzeumi „élményhez” jutnak vagy juthatnak.)

Minden foglalkozáson először a tárgyalat földrész éghajlati adottságaiból kiindulva próbáljuk megértetni a gyermekekkel elsősorban az illető nép életfeltételeit. Így van ez alsó és felső tagozatosokkal egyaránt, a különbség csak annyi, hogy más-más módon közelítünk egyik vagy másik korcsoporthoz. Az „életmód”, „nemek közötti munkamegosztás”, „kultikus élet” stb. kifejezéseket természetesen kikerüljük a kisebbeknél, ehelyett inkább olyan feladatokat adunk, melyek segítségével össze tudják hasonlítani saját életüket pl. egy obi-ugor gyerek életével. (Ilyen feladatok lehetnek: hogyan telik egy napod, s ettől mennyiben különbözik a most látott emberek egy-egy napja? Másik gyakran elhangzó kérdés: mit csinálnak a szüleitek, nagyszüleitek egész nap és mit csinálnak, hogyan élnek-dolgoznak például egy ausztrál kislány szülei, nagyszülei?)

Az életmód kérdéseivel foglalkozunk legtöbbit, ez az a szál, „vezérfonal”, amire a többi, ezzel szorosan vagy lazán összefüggő kérdést „ráakasztjuk”, ez tehát oktatási céljaink között a legfontosabb. A második, harmadik, illetve minden további foglalkozáson a már előzőleg megismert népek mindennapi tevékenységét is összehasonlítás tárgyává tesszük. Azt tapasztaltuk, hogy pusztán ettől a közelítéstől-távolítástól, a többi földrészre való „odakacsintástól” is tágul világképük, fejlődik világlátásuk.

Amint az adott népről, élelemszerzéséről, a természettel folytatott küzdelméről alapvető ismereteket szereztek (vagyis életmódjával nagyjából tisztában vannak), a használati eszközöket vesszük sorra, illetve néhány tárgyat tudatosan is kiemelünk és ráirányítjuk a figyelmet. A vitrinekben látható fegyvereket, öltözeteket, és ahol lehet, a szórakozást, a játékot, a „nem munkát” illusztráló eszközöket úgy mutatjuk be, ahogyan azok nagyon vagy kevésbé fontosak az adott népcsoport létfenntartása szempontjából.

A vadászó eszközök működésének megértetésekor általában a gyerekekkel eljátszatjuk a vadászat egyes jeleneit, természetesen úgy, ahogy ők elképzelik. A hangulat-teremtésen túl itt is az a cél, hogy megértsék az éghajlat, a szerszámok anyaga, a természeti környezet és az ember kapcsolatát. Az ausztráliai őslakók egyik vadászeszközét, a dárdát nagyon jól meg lehet érteni és ismertetni ilyen módon, például ha önként vállalkozók megpróbálják a képzeletbeli dárdát elhajítani. Az ausztrál vadász „szerepét” játszó gyerek dárdát tartó mozdulatán javítanak a többiek, kéz- és lábtartását, neki-lendülését és végül a dárdá elhajítását is élénken megbírálják. Elmondható, hogy egyetlen dárdá elhajításában az egész csoport résztvesz. A fenti „szerepjátéknak” általában olyan sikere van (a kislányok körében is), hogy a többi vadászeszközzel is eljátszunk.

Míg a felső tagozatosoknak fejlettebb idő- és térfogalmaik vannak, s így ennek segítségével értik meg a távoli, idegen kultúrákat, addig a kisebbek (főleg a 7–8 évesek) az ellentétek hangsúlyozásával, a különlegesen izgalmas, meseszerű lények hallatán kerülnek közel az idegen kultúrákhoz. Például az állatokkal is versenyt futó ausztrál vadászról, a magas fákra könnyen mászó piaroa kisgyerekről vagy a 8–10 órát kajakban vadászó eszkimóról hallván, láthatóan-érezhetően érzelmileg azonosulnak a témával. Ha ez a hangulat még a foglalkozások elején kialakul, ha nem vétjük el (nem mellőzzük, de nem is hangsúlyozzuk túl!) az érzelmeiben rejlő lehetőségeket, vagyis az érzelmi nevelés fontosságát, már ekkor tudjuk, hogy a foglalkozás sikeres lesz. Mivel a gyermekeknek még felső tagozatos korban is a mese világa természetes, és gondolataik itt mozognak a legotthonosabban, élünk a mesék műfaji és gondolati (azaz pedagógiai) adottságaival. Főlösképpen azon aggódunk, hogy a busman vadász vagy egy afrikai nomád pásztor mesefigurává, elképzelt lényvé, túlugyessé, túlokossá válik számukra, hiszen ebben a korban a mese a megértett realitás.

Legerősebb a mesék ereje az obi-ugorokat bemutató foglalkozáson. Itt az obi-ugorok használati tárgyairól lehet és kell legtöbbet mondanunk, hiszen a kiállítás leginkább erre ad lehetőséget, amellet alsó-felső tagozatosokkal egyaránt részletesebben megbeszéljük a sámánizmust és a bemutatott sámánöltözetet is.⁴

A népmesék élményéből indulunk ki, hiszen népmeséket minden gyerek ismer és szeret. Ezek az ismert mesealakok (a szegény ember legkisebb fia, a táltos ló, az üveghegy, a világ legmagasabb fája stb.) meglevenednek akkor, amikor a sámánról, feladatairól, szerepéről, végül pedig ruhájáról és legfontosabb eszközéről, a dobjáról van szó. Felső tagozatosokkal általában sikerül megértetnünk a sámánizmusnak, a magyarok ősvallásának, a kereszténység előtti kultúránknak a lényegét. Nyilvánvaló, hogy azért válhatott az obi-ugor foglalkozás legsikeresebb foglalkozásaink egyikévé, mert itt építhettünk leginkább a népmesékre, azaz feléleszthettük azokat az élményeket, amelyek a 12–14 éves gyerekekben többnyire már szunyadoznak. Szemmel láthatóan nagy örömeikre szolgál, hogy mesék tucatjai jut eszükbe, amikor a sámánról beszélgetünk. Előfordul, hogy kedvük kerekedik egy-egy mesét teljes egészében elmondani, amit aztán együtt kiegészítünk. Ilyenkor a legkellemesebb a hangulat, ez a foglalkozás „csúcspontja”. A számukra régről ismert mese kellemes emlékeket ébreszt bennük. Ettől érzelmileg fogékonnyá válnak, érezhető, hogy hangulatuk bármilyen mederbe terelhető és hogy teljesen átadják magukat a kiállításrész-adta élménynek.

Gyakran azonban éppen ennek az ellenkezője történik. Csoportos látogatásnál csaknem mindig akad olyan gyerek, aki szembe helyezkedve a többiek magatartásával, szinte bomlasztja a foglalkozás meghitt, jó hangulatát. Az obi-ugor teremben ez mindig a sámán említésekor következik be, különössége, „mássága” miatt a sámán az, akin „csattan az ostor”. Van olyan gyerek, aki kicsúfolja, utánozza, kifigurázza a sámánt, megpróbálva ezzel a többiek figyelmét magára vonni. A foglalkozást „bomlasztók” szinte mintha irigykednének a sámánra, szokatlan feladatai és az emberekre gyakorolt hatása miatt. A mindig ellenkezőkre, a feltűnni vágyókra ez hat. Nemegetszer tapasztaltuk, hogy a kifejezetten „jó fejű”, szellemi és manuális képességeit tekintve egyaránt a középpmezőnyből kiemelkedő gyermek viselkedik így. Hogy jobban megértsük viselkedésük lényegét, egy

⁴ A kiállításban szereplő sámán öltözet részei: 60.97.1 sámán fejdísz, 60.97.2 sámán fejviselet, 60.97.3 sámán dobverő, 60.97.4 sámándob, 60.97.6 álarc (Diószegi Vilmos gyűjtése).

foglalkozás felidézésével részletesen számot kell adnom a gyerekek és a kiállításban bemutatott emberek „kapcsolatáról”, vagyis arról, hogyan nyilvánulnak meg a nem-civilizált kultúrák embereivel szemben.

A 10–14 éves gyermekek, azok tehát, akik foglalkozásaink „báziskorosztályának” tekinthetők általában érdeklődnek az idegen kultúrák iránt, s kifejezetten rajonganak például az indiánokért. Minden pedagógus előtt ismeretes, hogy a közösségi élmények első, már intellektuális tartalommal is telített, szép időszaka ez az ilyen korú gyermekek számára, a pszichológia nyelvén szólva: a „bandaalakítás” korszaka. Minden, még életkorukból fakadó sajátosságaik is a közösségi munka, részvétel, közösségi élmények irányába „terelik” őket. S amikor a foglalkozáson leülünk pl. a trópusi őserdő indiánjait bemutató, kifejezetten hangulatos enteriőr, egy közösségi kunyhó elé, a gyerekek első reakciója mégis a csodálkozás, idegenkedés, sőt – mondjuk ki – a lenézés. Pedig az indiánok életéről, izgalmas kalandjaikról és titokzatos szerszámaikról van némi (általában helyes) fogalmuk a gyermekeknek. Itt, a kiállításban azonban kalandos életű hősök helyett a romantikától mentes, a nehéz mindennapi életet élő földművelő indiánt látják. Magatartásukkal gyakran csalódottságukat is leplezik. Nemegyszer hallottuk a kérdést: „biztos, hogy ők is indiánok?” Pedig a pedagógusoktól tudjuk, hogy ezt a foglalkozást nem is kell különösebben előkészíteni, mert a témáról hallván izgatottak, kíváncsiak lesznek a gyerekek. Mégis nevetés, alig leplezett jókedv lesz úrrá rajtuk. Véleményüket jól tükrözik értetlenkedő kérdéseik: „Miért élnek itt, ha itt olyan nehéz volt?” – „Miért nem vándoroltak el?” – „Miért fűvócsővel vadásztak, miért nem fogadták el a puskát?” – „Miért voltak olyan buták, hogy hittek a szellemekben?”

Szerencsére a kiállításban vagyunk, mert ezekre a kérdésekre a kiállítás segítségével könnyebb felelni, hiszen a bemutatott tárgyeegyüttes segít a válaszadásban. A múzeum-pedagógusnak percek alatt „fordítani” kell a gyerekek hangulatán, és meg kell próbálni véleményükön is változtatni. A gyerekek friss szeme, őszinte, kritikus részvétele nélkül ez lehetetlen lenne. Ha idegenkedésük nevetésben megnyilvánul első percein túl vagyunk, általában a trópusi őserdő felidézésével sikerül „áthangolni” őket. A titokzatos őserdő, vagyis a természet, és az ismeretlen éghajlat-adta nehézségek izgatják és érdeklik őket. Lassan megváltozik hangulatuk, véleményük. Minden eszközt, élethelyzetet, minden akkor hallott, új ismeretet azonnal „használnak”, összehasonlítják az indiánok életét a miénkkel. Ha ez megtörtént, szinte tapinthatóan változik véleményük. A rajongás és a csalódás szélsőséges érzelmei után lassan elfogadják, hogy hozzánk hasonlítható embereként nézzenek az indiánokra. Érezhető, hogy „átképzelik” magukat központi fűtéses otthonukból, a főváros közepéből, és az iskolás élet üteméből egy teljesen más rend szerint működő világba. Lassan lecsendesednek, rányílik a szemük erre a nekik ismeretlen, furcsa világra, kezdik megérteni azt a pusztai létért folyó állandó küzdelmet, amiben a kiállításban látható népek majd mindegyikének része van. Kezdi tisztelni erejüket, tájékozódóképességüket, csodálják ügyességüket.

Gyakran elértük, hogy így, ilyen érzelmekkel távoztak a gyerekek a múzeumból. Számunkra a legkedvesebb és legemlékezetesebb mégis az, amikor egy belvárosi iskolás-gyermek a vele körülbelül egykorú, piarosa kisfiú fényképe előtt hosszan álldogált, majd elismerően, minden fölény nélkül azt mondta: „Ha most itt lenne, szívesen kezét fognék vele.”

Készség- és képességfejlesztés a foglalkozásokon

Az előzőekben ismertetett foglalkozások lehetőséget nyújtanak arra, hogy a kiállítás megismerésén kívül a gyermekek szóbeli és írásbeli, valamint manuális képességeit is fejlesszük. Szóbeli kifejezőképességük a vitrinek előtti beszélgetés, a kérdés-felelet-játék, néha kiselőadás vagy ismétlő tárlatvezetés során fejlődhet, írásbeli kifejezőeszközök pedig a kördívek kitöltése során csiszolódhatnak.

Szóbeli megnyilvánulásaik igen tanulságosak számunkra (és a csoportokat kísérő pedagógusok számára is), hiszen mindössze néhányszor jönnek, s a múzeumban eltöltött másfél-két órányi időn kívül nem találkozunk a csoporttal. Így a gyermekek szóbeli kifejezőképessége nagy informatív tartalommal bír számunkra. Áruklodik ugyanis a csoport értelmi szintjéről, aktív szókincséről, tájékozottságáról, s arról is, hogy az iskolában el-sajátított „tankönyv-szöveg” vagy más olvasmányok stílusa érződik-e zavaikon. Sajnos a szóbeli kifejezőképességük szintje nem olyan fejlett, mint manuális képességeiké. Általában elmondható, hogy a foglalkozásokra járó felső tagozatos gyermekek nemigen tudnak összefüggően, legalább bővített mondatokban, érthető artikulációval beszélni. Pedig mi (az iskolai gyakorlattal ellentétben) csak olyan gyereket szólítunk fel, aki jelentkezik, aki alig várja, hogy beszélhessen. A múzeumi foglalkozásokon való tevékenység (a részvétel is!) teljesen önkéntes, ha valaki csak nézelődni akar (vagyis sem szóban, sem más módon nem óhajt megnyilvánulni), illetve más kiállításba szeretne menni, megadjuk számára a lehetőséget.

A csoporttal való ismerkedéskor, a találkozás első perceiben felhívjuk a figyelmüket arra, hogy dönthetnek: aktív résztvevői vagy passzív „megfigyelői” akarnak-e lenni a közös munkának. (A múzeumpedagógus számára nagy öröm, ha a félrehúzódó, különálló gyerek egyszer csak bekapcsolódik – még ha csak egy önkéntelenül feltett kérdéssel is – a munkába, azaz passzivitása megtörik.)

Szóbeli kifejezőképességük nem fakulhat tehát a kényszerűségtől, mert soha senkit nem szólítunk fel akarata ellenére. Hiszen a múzeum nem iskola, nem kötelező, s ezt nekünk a foglalkozás oldott hangulatának megteremtésén túl azzal is hangsúlyoznunk kell, hogy másfajta viselkedést várunk el tőlük; fegyelmezett, de nem iskolai típusú viselkedést. Így lehetséges (és az önkéntesség betartásával), hogy gyakran a közösségek passzív, az iskolában lassan dolgozó és tanulmányi eredményük szerint közepes képességű tagjai ki-magasló teljesítményeket nyújtanak a foglalkozásokon.

Számunkra fontos kérdés az is, hogy a foglalkozások manuális része mennyiben gazdagítja a múzeumi élményt és mennyiben segít a kiállítás megértésében. A múzeumlátogatást kétségkívül teljesebbé teszi, hiszen olyasmit csinálhatnak a gyerekek, amiért már előre lelkesednek, és ami „lazítás” számukra az iskolai munka (tanítási idő) közben vagy után. Szeretik azért is, mert ez biztosan oldja az új környezet kiváltotta elfogódottságot, egyéni élményhez juttatja őket, amelyet közösségben szereznek. Fontos, hogy tudják: az elkészített munkákat nem osztályozzuk, nem rangsorolunk, legfeljebb egy-egy kiemelkedő alkotást megmutatunk a többieknek is. A felszabadult játékhangulatnak köszönhető (amit a pedagógusok is többnyire meglepett örömmel vesznek tudomásul), hogy az iskolai gyakorlati munkában nem éppen jeleskedő, ügyetlen, ám igyekvő gyermekek sokszor szebb „tárgyakat” készítenek a múzeumi foglalkozásokon, mint köz-tudottan ügyes kezű, gyors és találékony társaik.

A foglalkozások manuális munkát adó részében is tapasztaljuk azt, hogy a megszo-
kott környezettől távol, új helyzetben, új arcok között a szemérmességből vagy gátlásos-
ságból elnyomott ismeretek is sűrűn felszínre kerülnek, sőt megerősödnek.

Manuális munka keretében a hat részes foglalkozásokra járókkal lehetőség szerint
olyan tárgyakat készítünk, melyek jellemzőek a megismert népre-népcsoportra, amellet
könnyen elkészíthetők, szépek és alkalmasak arra is, hogy más tevékenység kapcsán hasz-
nálja tulajdonosa. Ennek a többféle követelménynek csak kevés munka felelhet meg, így
elégedettek vagyunk akkor is, ha továbbajándékozzák azokat. Legjobban annak örülünk,
ha a gyerekek megtanítják múzeumot nem járt társaikat is a nálunk látottakra vagy ha más
módon (iskolai vagy szakköri munkájukban) hasznosítják nálunk szerzett ismereteiket. A
legkedvesebb tárgyak gyakran válnak szobadíszekké, így nemcsak a kiállítás, hanem a
múzeumi foglalkozás szimbólumaivá.

A manuális munkának véleményünk szerint alsó-felső tagozatosok esetében egya-
ránt erősítenie kell a foglalkozás elméleti részét, egy-egy nép körülményeiről, mindennapi
életéről frissen szerzett ismereteket kell árnyalni. Ez a legfőbb törekvésünk, amikor dön-
tünk a foglalkozások tematikájába illesztett manuális munkákról.

A kiállítás zsákmányoló népeinek tanulmányozásakor többféle manuális munkára is
lehetőség van. Az ausztráliai őslakóknál kísérleteztünk a *papírbumeráng* és *kengurús
üdvözlőlap* elkészítésével, de még kisiskolások körében sem volt olyan nagy sikere, mint a
„waninga” (kultikus tárgy, férfiak viselik a beavatási szertartás során) mintájára készített
*pókfonás*nak. Ennek okát abban látjuk, hogy papírral gyakrabban dolgoznak a gyerekek,
a mégoly ügyes elkészített papírbumeráng pedig igazából semmire nem használható, mert
úgy elröpíteni, ahogy az igazít kell, nem lehet. Ezen a csalódáson még az sem segít, hogy
fegyverről van szó, a fegyverek pedig mindig nagy érdeklődést váltanak ki a gyerekekből.
Kengurús üdvözlőlapot csak egészen kicsikkel rajzoltatunk. A rendelkezésre álló nem túl
hosszú idő alatt ők még nem tudják a pókfonást megtanulni. A kengurús üdvözlőlaponak
is örülnek a gyerekek, mert ha szépen megtervezik, kivágják és megrajzolják, borítékokat
osztunk szét közöttük, hogy megcímezhessek nagyszüleiknek, barátaiknak, tudósítva őket
arról, hogy a Néprajzi Múzeumban jártak.

A pókfonás nemcsak a gyerekek véleménye szerint a legjobb manuális munkák
egyike, hanem a pedagógusok és a mi tapasztalataink szerint is. A pókfonás ugyanis való-
ban másolata, utánzata az eredeti waningának. Nem pótlék tehát egy izgalmas, áhított
tárgy helyett, de csaknem ugyanaz. A fát hurkapálcával, az emberhaját fonállal helyette-
sítjük és ügyesebb kezű gyerekekkel teknősbéka-formát is készítünk. Ez csak kisebb lét-
számú, fegyelmezett csoportok esetében sikerül. A pókfonás továbbtervezésekor nemcsak
a készítési technikát sajátítják el pontosan, hanem új ismereteiket felhasználva más
formát alkotnak. Az ilyen típusú foglalkozást nevezhetjük csak igazán komplexnek.

Az eszkimók tárgyai közül az egyik legkedveltebb a *hőszeműveg*, papírmásolatát
pedig könnyű elkészíteni kicsinek-nagynak egyaránt. A többi tárgyról is elmondható,
hogy elkészítése átlagos kezűgyességet igényel. Az eszkimó-foglalkozást hosszú évekig
rajzolóssal fejeztük be, mert a rajzgyűjteményt elemezve kiderült, hogy minden korcso-
port itt készíti legkifejezőbb rajzait.⁵ Ha választás elé állítjuk a gyerekeket, mégis a
szeműveggészítés mellett döntenek. Az eszkimók hideggel folytatott mindennapi, kemény
küzdelméről, a vadászat kegyetlenül nehéz körülményeiről hallván, szívesebben készí-

⁵ A múzeumi foglalkozásokon készült rajzok elemzését is elvégeztük: BORS Zsuzsa—CSÓK
Márta: i.m.

tenek hőszerűveget, ami (a waningához hasonlóan) valószínűbb számukra, hiszen az eredeti pontos másolata.

Az obi-ugorokat és az Amúr menti népeket tárgyalva többször is megcsodáljuk a rátétes díszítésű kéregdobozokat, tárolóedényeket, kéregkalapokat és a terem középpontjából látható, gyönyörű, hímzéssel gazdaggá tett női viseletet, amelyet gyöngydíszítéssel készült lábbeli egészít ki. A gyerekek örömmel és lelkesedéssel készítik itt az egyéni fejméretre szabott *kalapokat*, melyeket a kiállításon gyűjtött mintákkal lehet díszíteni. Néha előfordul, hogy papírrátétes munkákat készítenek (a mintákat nem rajzolással, hanem rátéttel viszik a kalapra), de ezt csak igen fegyelmezett, kis létszámú csoportokkal lehet, így ez a tevékenység nem gyakori. A nagyon kedvelt „obi-ugor” foglalkozásra gyakran kétszer is eljön egy-egy csoport. Ilyen esetben első alkalommal csak az életmód kérdéseivel foglalkozunk és kalapot készítünk, második látogatáskor pedig csak a sámánizmussal, a sámánnal és öltözetével. Ezt a foglalkozást *gyöngyfüzéssel* fejezzük be, ami a legkedveltebb elfoglaltságok egyike, különösen azért, mert gyors eredménnyel kecsegtet (a gyerekeknek ez nagyon fontos) a nagyobb szemekből duplán fűzött, színes gyöngymunka.

A piaroák közösségi konyháját bemutató terem a gyerekek által legjobban kedvelt kiállításrész. A színpompás tollkoronák később mégis feledtetik a konyhát meg a piaroa vadászt és az „orvosságos embert” állítják érdeklődésük középpontjába. Az orvosságos emberen kívül az obi-ugor foglalkozások sámánja a másik legizgalmasabb „személy” a kiállításban. Ha népszerűségi tesztek készítenénk, minden bizonnyal ők vezetnének. Ezt bizonyítja az is, hogy szívesebben csinálnak tollkoronás piaroa fiúbabut (ami az orvosságos embert jeleníti meg), mint például testpecsételőt, amit pedig ki is próbálhatnak. Az orvosságos emberrel való érzelmi azonosulást az is mutatja, hogy az éppen elkészült, tollkoronás indiánbabut „megszólatatják” és kisebb eseményeket játszanak el vele.

Igen kedvelt tevékenység a rámán készülő *gyapjúsövés*. Itt elsősorban az a cél, hogy ezt az egyszerű szövési módot és az ehhez használatos fésűs gyapjút megismertessük a gyermekekkel. A gyönyörű libériai szövött textíliák csak ürügyül szolgálnak a rámás szövéshez, hiszen mi csak egyszerű, legfeljebb csíkozással díszített kis szövött tárgyakat készítünk. Eleinte a fiúk vonakodnak ettől a munkától, ám amikor megtudják, hogy Libériában a keskeny bordájú szövőszékeken többnyire férfiak szöttek, megjön a kedvük, hogy maguk is kipróbálják ezt az addig „férfiatlannak” tartott tevékenységet. Érdekes, hogy a gyöngyöt fűző és pókfonást készítő fiúk eleinte éppen a szövés ellen tiltakoznak, pedig elkészült szövött tárgyaik azt mutatják, hogy ügyességben nem maradnak el a lányok mögött.

A kiállítás megértését segítik azok a *rajzos feladatlapok*, amelyekkel a foglalkozás-sorozat végén, az utolsó előtti alkalommal dolgoznak a gyerekek. Itt dől el, hogy a különböző szerszámokat, eszközöket és az eltérő ruhájú, fegyverzetű és megjelenésű embereket meg tudják-e egymástól különböztetni, és a felismert „figura” mellé tudják-e csoportosítani jellemző tárgyait, eszközeit.

A *kérdőív* – amelyet a hatodik, utolsó alkalommal adunk a gyerekek kezébe – a rajzos feladatlapokkal ellentétben – nem az elsajátított, konkrét ismeretekre kíváncsi, hanem arra, hogy a múzeumból kilépve, kiállítási „háttér” nélkül is megvannak-e ismereteik, illetve hogy használják-e azokat? A rajzos feladatlapok és kérdőívek kiértékelését már évekkkel ezelőtt elvégeztük.⁶

⁶ Mészáros Johanna: Kísérlet a múzeumlátogatók tipológiájának megközelítésére. (Egyetemi szakdolgozat, kézirat) Budapest, 1982.

Összegzés

Az évek során kérdőíveinkből és a pedagógusok véleményéből is azt állapítottuk meg, hogy az állandó kiállításokhoz szervezett foglalkozások a múzeum számára is hasznosak és jól kiegészítik az általános iskolai oktatást is. Csaknem tíz éve dolgozunk ebben a kiállításban, így meggyőződhattünk róla, hogy eljutottunk ahhoz a foglalkozás-formához, amely másfél-két órába sűrítve, viszonylag a legkedvezőbb arányokra bontva, a résztvevők szellemét és alkotókedvét is alaposan megmozgatva talán egy új közönségréteget, a kiállításokat „másként” szemlélők rétegét hozta létre és jelenti majd a jövőben is a múzeumok számára.

Különösen érdekes kísérlet volt az Európán kívüli törzsi társadalmak tárgyai között, idegen kultúrákat felidézve végezni ezt a munkát. A múzeum állandó kiállításán, vagyis a nemzeti vagyon egy részének megismertetésén túl hétről-hétre egyre inkább tapasztaltuk, hogy amikor a gyermekek világról alkotott elképzeléseit, ismereteit alakítjuk vagy árnyaljuk – a történelmi tudatot formáljuk. Tudják ezt azoknak az európai múzeumoknak a pedagógusai is, akik hasonló kiállításokban dolgoznak és hasonló célkitűzéseket fogalmaztak meg. Közös gondjainkat jól összegzi H. GANSLMAYR, aki általánosságban a néprajzi múzeumok „aktualizását” követeli: „Az Európán kívüli népek tradicionális kultúrájának bemutatása gyakran olyan hatást vált ki, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni. A látogatók megmosolyogják a primitívnek tartott népek kultúráját képviselő tárgyakat. A jóakarátú mosolygásból pedig könnyen kialakulhat az a meggyőződés, hogy mi különbek vagyunk, mint ők, ami egyenlő a primitívnek tartott népek lenézésével. Tehát a néprajzi múzeum akaratlanul is társadalmi-politikai reakciót vált ki a látogatókból. Ez ellen minden eszközzel küzdeni kell. A néprajzi múzeumoknak a pluralisztikus világkép erősítéséért kell síkraszállniuk.”⁷

Az idézet szerzőjének hazájában és még számos külföldi országban is felismerték és leírták a múzeumpedagógia ilyen jellegű gondjait. Napjainkban ezek a gondok tetéződnek újabbakkal is. A változás ugyanis megindult, a munka folyamatossá és rendszeressé, sőt megszokottá vált, a múzeumokkal kapcsolatos igények sokfélék lettek, „beérték”. A múzeumok többsége (különösen a nagyvárosi, elsősorban az idegenforgalom szempontjából is kiemelt intézmények) nem rendelkezik annyi múzeumpedagógus szakemberrel, amennyire e növekvő igény következtében szükség lenne. (Nagy-Britanniában például 84, teljes munkaidejű múzeumpedagógus csoport működik – és az is kevés!) A továbblépés gondolata világszerte elodázhatalanná vált. Nekünk is szembe kellett néznünk a „mennyiséget vagy minőséget?” nyomasztó kérdésével, s végülis mi is ugyanarra az eredményre jutottunk, mint számos bel- és külföldi múzeum pedagógusai. Mivel minden csoporttal az előbbieken elemzett foglalkozási struktúrában nem tudunk foglalkozni, bevonjuk ebbe a munkába a tanárokat, tanítókat, óvónőket és szakfelügyelőket. A múzeumokban tartott, szakemberek irányításával történő pedagógus-továbbképzés a Néprajzi Múzeumban körülbelül mindössze egy-másfél éves múltat tekint vissza; annyit azonban máris megállapíthatunk, hogy igen eredményes, egyben pedig az egyetlen jó és lelkiismeretes megoldás a múzeumok „terheinek” csökkentésére. A továbbképzéseket szervezettebbé (esetleg kötelezővé?) kellene tenni a pedagógusok részére, vagy beépíteni a pedagógus-

⁷ GANSLMAYR, Herbert: A néprajzi múzeumok aktualizálásának követelése – elképzelés és megvalósítás. In: Das Museum im technischen und sozialen Wandel unserer Zeit. München, 1975.

képzésbe, a múzeumoknak pedig szakembereket kellene biztosítaniuk a rendszeres továbbképzéshez.

A múzeumoknak át kell gondolniuk az utóbbi években még inkább megnövekedett feladataikat, ennek érdekében pedig hatékonyabb tevékenységet kell végezniük. Erre figyelmeztet számos belföldi és külföldi törekvés és eredmény, melyek ismerete és a napi munkánkban való alkalmazása jövőben a vállalt múzeumpedagógiai tevékenység hatékonyságát segítheti.

A történeti múzeumok pedagógiai munkájáról

„Az üvegajtók felszerelése a múzeum bejáratára nem nyitja meg ténylegesen a múzeumot.”⁸ – A Hágában már 1955-ben múzeumlátogatói szokásokat és igényeket kérdőíves módszerrel vizsgáló holland múzeumpedagógus, Van der HOEK, G. J. megállapítása ma is helytálló. Mi, akik sokat teszünk szért, hogy a múzeumok „nyitottak” (használhatók, élvezetesekek, csábítóak) legyenek, naponta érezzük, hogy ez mégis kevés, hiszen „mindenkivel” nem tud egyetlen múzeum sem foglalkozni. Tudott dolog, hogy minden múzeumnak megvan a maga közönsége, az a többé-kevésbé stabil mag, amelyre mindig számíthat. Ez a mag a múzeum profiljától függően változik, hiszen egyáltalán nem mindegy – mert nem ugyanaz látogatja –, hogy pl. egy világhírű állami vagy magánkézben lévő művészeti múzeumból, egy ismert várostörténeti múzeumból vagy egy vidéki helytörténeti múzeumból van-e szó.

A múzeumok világszerte már 15–20 évvel ezelőtt sem voltak elégedettek eredményeikkel, vagyis azzal, hogy mindössze csak az irántuk érdeklődő elittel tartsák a kapcsolatot és csak az ő igényeiket elégítsék ki. A múzeumi pedagógiai munka a második világháborút követően stagnált, majd a 60-as évek elejétől megújulni kényszerült; átalakult és újrafogalmazta céljait. Ennek mindenütt be kellett következnie, mert társadalmi kihívás érte a múzeumokat, az emberek a közkinccset közkinccsként szeretnék megismerni, lehántva róla az „üveg alattiság” homályos csodálatát és a tárgy „mögé” pillantani; egészen és pontosan megérteni. Megváltozott a kiállító intézményekkel kapcsolatos igény, hiszen a társadalom széles rétegeit kezdték érdekelni a múzeumok. Az utóbbi évtizedekben nemcsak egy elitről van tehát szó, aminek igényeit, szokásait műveltsége, tájékozottsága és világlátottsága miatt „könnyű” kielégíteni.

Mit csináltak ebben a helyzetben a múzeumok? Általában azon fáradoztak és ma is azon fáradoznak, hogy megfeleljenek e tömeges és sokfelől feléjük irányuló igénynek. Óriási eredmények születtek a több évtizedes erőfeszítések nyomán. Volt, ahol szervezett, ún. „múzeumpedagógiai” mozgalom keretében kiállításokat utaztattak végig az országon (városok tucatjait érintve!), „gyermektevékenységet” szervező csoportjaik pedig az iskolások rendszeres múzeumi foglalkoztatását oldották meg (Nagy-Britannia). Több helyen készítettek felmérést arról, hogy milyen a múzeumokról alkotott kép az emberekben. Ezek a vizsgálatok fontosak, mert tükröként megmutatják a jövőben vállalható, konkrét feladatokat.

⁸ Van der HOEK, G. J.: Néhány szociológiai vizsgálat a múzeumlátogatók köréből. In: Die Praxis der Museumdidaktik (Beszámoló a Német UNESCO Bizottság nemzetközi szemináriumáról.) Essen, 1971.

Változatos módon vizsgálják az iskola és a múzeum kapcsolatát is (Kanada, Olaszország, Csehszlovákia). Aki ma tallózik a múzeumpedagógiai szakirodalomban, jól láthatja a változást, a jobbítási szándékot és az eredményeket. Legszembetűnőbb a változás a múzeumok fiatal- és diáklátogatóinak, elsősorban is a gyermekeknek. Számukra a múzeum valóban szolgáltató intézménnyé lett, s ez egységesen elmondható majd minden múzeum-típusról. A múzeum bármikor felkereshető szórakozóhelyé, alkotóműhelyé, színházzá, vitafórummá vált. Hol vagyunk már a néma érintetlenségben üveg mögött tárolt, misztikus és idegen tárgyhalmazok bátortalan szemléletétől!

A művészeti és a történeti múzeumok néhol olyan nyitottá váltak, mint egy iskolai szertár vagy egy színházi kelléktár. A „látogatók” nemcsak megérintik és kipróbálják, de másolatok formájában birtokolják is a régi korok embereinek egyes tárgyait, így ők már inkább „résztevők”, mint „látogatók”. Olyan törekvésekről is olvashatunk, amelyek a látvány és az azt teljesebbé tevő szó helyett a „tett” erejével formálják a múzeumlátogatókat. Ugyanis több európai és amerikai múzeumban a látogató egyszerűen „belép” a kiállítótérbe és működésbe hozza az ott lévő gépeket, azaz használja a múzeumi környezetet, él a műtárgyak együttesében. Itt lehetőség van megjelenítésre, átélésre, azaz a kiállítás mondanivalójának nem hagyományos módon való feldolgozására. Ismerünk olyan múzeumpedagógiai gyakorlatot, amely az emberekben lévő színészi hajlamokra építve a bemutatott kor emberének szerepébe „kényszeríti” a látogatót. Olyan múzeumról is tudunk, ahol színházi rendező segít a kiállításépítésben és -használatban is. (Világos ugyanis, hogy az interpretálással kapcsolatos szemléletváltozás a kiállításépítés gyakorlatát is megváltoztatja.)

Összegzésként elmondhatjuk, amit a múzeumpedagógiai irodalom is sugall, hogy nincs módszer, ami rossz vagy elvetendő lenne, ha elérhetjük vele a célt; újfajta igények között is ébrentarthatjuk az érdeklődést és sajátos, csak a múzeumok által nyújtható igaz és fontos ismeretekhez juttathatjuk az embereket. Vagyis ahogy egy spanyol munkájában olvashatjuk: „Nem arról van szó, hogy a jelenlegi múzeumot mint intézményt megszüntessük, hanem hogy olyan módon alkalmazzuk és alakítsuk át, hogy az a lehető legjobban végezze feladatát.”⁹

⁹ A múzeumok funkciója a pedagógiában. 1982. (Fundation pedagogica de las Museas. Ministerio de Cultura, 1980.)

„I would be glad to shake his hand”

Programs for school children (primary and high school pupils)
at the permanent exhibition of the Ethnographical Museum (1981–1987)

Programs for school children (primary and high school pupils) at the permanent exhibition of the Ethnographical Museum (1981–1987)

The paper analyses the regular programs organised for school children at the permanent exhibition of the Ethnographical Museum. This exhibition has been standing for almost ten years to display ethnographic artifacts from all over the world but Europe. The analysis is made basically from the aspects of methodology.

After a brief description of the permanent exhibition it discusses the programs corresponding to the interests of the age groups, to their characteristics. It can be said in general, and it is obvious from the presentation of the most popular program developed for the age group of 10–14 years that the educational work has been developed to look forward to a longer period. The programs which have been regularly held for the past seven years make it possible for the children to understand the whole exhibition in details and thoroughly, and the young visitors also had the chances for repetition, so they remember what they have learnt and discover the joy of visiting museums.

An important aim of the programs is – whether organised for younger children or for more grown up groups – to make the children wish to „come back”. In addition to learning much about the exhibits, the children are given the experience of enjoying their stay in the museum and learning how to behave there. This is the task of the museum-educationalists.

The analysed programs of one and a half-two hours duration start with an introduction on the building itself, which is a palace built at the end of the 19-th century in eclectic style. After that the children are taken to a selected part of the exhibition to discussing the local climate. Then the children learn about the way people live on the continent. First they study the most important utensils (related to hunting- the collection of food or to production), then the objects of religions, of the people’s concepts on the world.

They are concentrating on the ways of life, and that is the main line, the „guide-line” to which the museum educationalist „hangs” the other issues that are closely or less closely related to the life style, as this is the main thing that should be understood by the children. Often questions- and -answers games are played, scenes are performed to bring the children closer to the people of far away places.

The next programs serve as occasions to compare the different peoples the children have learnt about. Practice has shown that even such an approach to far away peoples, a glimpse on their lives help children to gain a wider outlook.

The programs organised in the museum also contribute to the oral and written, but especially manual capabilities of the children. On every visit they prepare a „copy” of an object they like (e.g. an Eskimo pair of snow glasses, feather-headware from the Amasonas region or an Obi Ugrian hat), or rather a play-like simplified version of the object.

The author compares the aims and results of the children's programs with similar domestic and foreign programs and relates them to museum pedagogical issues in the broader sense of the term.

MÁRTA CSÓK

